

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 2 січень 2024

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штирбов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2024 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 18.01.24 р.
Підписано до друку 18.01.24 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 36.7.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1801/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2024

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezeni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Приятельчук О. А.

Інтеграція концепту сталості у діяльності фінансового сектору 7

Лаговська О. А., Лоскоріх Г. А.

Поведінкові детермінанти впливу на ефективність управлінського обліку під час війни 13

Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Карп В. С., Іващенко О. А.

В'єтнам в процесах міжнародної міграції робочої сили у Східній Азії: фінансові аспекти 25

Дорошенко Г. О., Калініченко Л. А., Сукрушева Г. О., Тернова І. А., Кононенко Я. В.

Реалізація цілей сталого розвитку на основі ESG-факторів крізь призму європейського досвіду 33

Коненко В. В., Рудаченко О. О.

Методи діагностики передкризового та кризового стану суб'єктів підприємницької діяльності 39

Глуценко О. В., Стеценко Т. В.

Кращі європейські практики гендерного бюджетування та можливості їх застосування в Україні 44

Кравчук І. І., Присяжнюк О. Ф., Плотнікова М. Ф.

Проектний підхід в удосконаленні бізнес-менеджменту 51

Полінкевич О. М., Тринчук В. В., Мальцева В. В., Рудой В. М.

Інвестиційна привабливість соціального підприємництва для релокованих підприємств 56

Савченко В. Ф., Лось А. Ф.

Фіскальна політика в державі: сутність, етапи розвитку, принципи та інструменти 62

Тягунова Н. М., Маслиган О. О., Гоблик В. В.

Моделі роботи мережевого ритейлу із функціями змінності (гнучкості):
аналіз сучасних кейсів 69

Ільченко Н. Б., Восканян З. А.

Інструменти та методи формування digital технологій логістичної системи
підприємства роздрібної торгівлі 75

Кишакевич Б. Ю., Демедюк Б. Т., Сисюк В. І.

Цифровізація малого та середнього бізнесу: виклики та перспективи 82

Андрущак Є. М., Дропа Я. Б., Луцук О. М.

Особливості управління кредитними ризиками банків в сучасних умовах 88

Вовк М. О., Бабаєв В. Ю., Михайлов С. В., Янечко С. В.

Розвиток технологічного менеджменту інноваційно орієнтованого підприємства
в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки підприємницької діяльності 97

Меліхова Т. О., Ярошенко О. В.

Удосконалення обліку, оподаткування та контролю надходження виробничих запасів на малому
підприємстві з врахуванням умов міжнародних програм з метою підвищення
ефективності автоматизованих процесів систем управління 104

Сітковська А. О., Полегенька М. А., Бородей Д. В.

Диверсифікація виробництва як напрямок стратегічного розвитку аграрного підприємства 111

Терлецька Ю. О.

Управління бізнес-процесами як чинник оптимізації операційної діяльності підприємства 115

Погорєлова О. В.

Забезпечення аграрного сектора України людським капіталом: довоєнний період та сучасний стан 120

Бобро Н. С.

Цифрова трансформація в освіті: вплив на навчальні процеси 130

Бутенко О. П., Малахов В. А.

Синергія саморегулювання та правових норм у сфері публік рилейшнз: етичні стандарти
та суспільна відповідальність 135

Коцюрубенко Г. М.

Соціальна функція держави як ключовий напрям реалізації фінансової політики щодо скорочення
соціальної нерівності 142

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Кухар О. В.

Елімінування інвестиційних загроз в системі управління економічною безпекою аграрних підприємств 148

Дранус В. В., Жиравова К. В.

Аналіз сучасного стану, фактори виникнення проблемних кредитів банків та напрями вдосконалення їх управління 154

Пікус Р. В., Каганець В. В.

Іпотечне кредитування в розвинених економіках: сучасний стан, погляд у перспективи 160

Вітер В. А., Цаль-Цалко Ю. С.

Сучасний стан і тенденції розвитку іноземного інвестування в економіку України в умовах інтеграції до ЄС 168

Державне управління

Пархоменко-Куцевіл О. І.

Сучасні проблеми формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні 177

Сазонець І. А., Ханіна О. І.

Розвиток медичного волонтерства в умовах воєнного стану 183

Банар О. В., Понедільчук Т. В.

Правове забезпечення честі та гідності особи як складова фінансово-економічної безпеки та правознавства 187

Голота О. П., Титковський О. І.

Механізм застосування критеріїв і показників оцінювання функціонування системи закупівель Міністерства оборони та Збройних Сил України в умовах воєнного стану 193

Шандрик В. І.

Становлення державного регулювання будівельної галузі в Україні на засадах цифровізації 200

Вівсяник О. М.

Виявлення соціальних детермінант сучасної системи державного управління 205

Кузнецова Г. І.

Чинники розвитку механізмів публічного управління комунікаціями у сфері освіти 212

Кисельов Є. В.

Перспективи розвитку механізмів публічного управління забезпечення енергетичної безпеки 216

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 2 / 2024

CONTENTS:

Economy

Pryiatelchuk O.

INTEGRATION OF THE CONCEPT OF SUSTAINABILITY IN THE ACTIVITIES OF THE FINANCIAL SECTOR 7

Lagovska O., Loskorikh G.

BEHAVIORAL DETERMINANTS OF INFLUENCE ON THE EFFECTIVENESS OF MANAGEMENT ACCOUNTING DURING WAR 13

Panchenko V., Reznikova N., Karp V., Ivashchenko O.

VIETNAM IN THE PROCESSES OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION IN EAST ASIA: FINANCIAL ASPECTS 25

Doroshenko H., Kalinichenko L., Sukursheva H., Ternova I., Kononenko Y.

IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS BASED ON ESG FACTORS THROUGH THE LENS OF EUROPEAN EXPERIENCE 33

Konenko V., Rudachenko O.

METHODS OF DIAGNOSING PRE-CRISIS AND CRISIS STATES OF ENTREPRENEURIAL ENTITIES 39

Hlushchenko O., Stetsenko T.

EUROPEAN BEST PRACTICES OF GENDER BUDGETING AND THEIR POTENTIAL APPLICATION IN UKRAINE 44

Kravchuk I., Prysiazhniuk O., Plotnikova M.

PROJECT APPROACH IN IMPROVING BUSINESS MANAGEMENT 51

Polinkevych O., Trynchuk V., Maltseva V., Rudoj V.

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP FOR RELOADED ENTERPRISES 56

Savchenko V., Los A.

FISCAL POLICY IN THE STATE: ESSENCE, STAGES OF DEVELOPMENT, PRINCIPLES AND TOOLS 62

Tiahunova N., Maslihan O., Hoblyk V.

NETWORK RETAIL OPERATIONAL MODELS WITH FLEXIBILITY FUNCTIONS: ANALYSIS OF CONTEMPORARY CASES 69

Ilchenko N., Voskanian Z.

TOOLS AND METHODS FOR FORMING DIGITAL TECHNOLOGIES OF THE LOGISTICS SYSTEM OF A RETAIL ENTERPRISE 75

Kyshakevych B., Demedyuk B., Sysyuk V.

DIGITALIZATION OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES: CHALLENGES AND PROSPECTS 82

Andruschak Ye., Dropa Ya., Lutsyk O.

FEATURES OF CREDIT RISK'S MANAGEMENT OF BANKS IN MODERN CONDITIONS 88

Vovk M., Babaiev V., Mykhailov S., Yanechko S.

DEVELOPMENT OF TECHNOLOGICAL MANAGEMENT OF AN INNOVATIVELY ORIENTED ENTERPRISE IN THE CONTEXT OF ENSURING SOCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS ACTIVITY 97

Melikhova T., Yaroshenko O.

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING, TAXATION AND CONTROL OF RECEIPT OF PRODUCTION STOCKS AT A SMALL ENTERPRISE TAKING INTO ACCOUNT THE CONDITIONS OF INTERNATIONAL PROGRAMS IN ORDER TO INCREASE THE EFFICIENCY OF AUTOMATED PROCESSES OF MANAGEMENT SYSTEMS 104

Sitkovska A., Polehenka M., Borodey D.

DIVERSIFICATION OF PRODUCTION AS A DIRECTION OF STRATEGIC DEVELOPMENT OF AGRARIAN ENTERPRISE 111

Terletska Y.

BUSINESS PROCESS MANAGEMENT AS A FACTOR IN OPTIMIZING THE COMPANY'S OPERATIONAL ACTIVITIES 115

Pohorielova O.

PROVISION OF HUMAN CAPITAL IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE: PRE-WAR PERIOD AND CURRENT STATE 120

Bobro N.

DIGITAL TRANSFORMATION IN EDUCATION: IMPACT ON EDUCATIONAL PROCESSES 130

Butenko O., Malakhov V.

PUBLIC RELATIONS MANAGEMENT AS A TOOL OF MANAGEMENT INFLUENCE IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM 135

Kotsiurubenko G.

THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE AS A KEY DIRECTION FOR THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL POLICY TO REDUCE SOCIAL INEQUALITY 142

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 2 / 2024

CONTENTS:

Economy

Kukhar O.

ELIMINATION OF INVESTMENT THREATS IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 148

Dranus V., Zhyrakova K.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE, FACTORS OF NON-PERFORMING LOANS OF BANKS AND DIRECTIONS FOR IMPROVING THEIR MANAGEMENT 154

Pikus R., Kahanets V.

MORTGAGE LENDING IN DEVELOPED ECONOMICS: CURRENT STATE, PERSPECTIVE 160

Viter V., Tsal-Tsalko Yu.

CURRENT STATE AND TRENDS OF FOREIGN INVESTMENT DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN ECONOMY AMIDST EU INTEGRATION 168

Public administration

Parkhomenko-Kutsevil O.

CURRENT PROBLEMS OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE YOUTH POLICY IN UKRAINE 177

Sazonets I., Khanina O.

DEVELOPMENT OF MEDICAL VOLUNTEERING IN THE CONDITIONS MARTIAL LAW 183

Banar O., Ponedilchuk T.

LEGAL SECURITY OF HONOR AND DIGNITY OF A PERSON AS A COMPONENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY AND JURISPRUDENCE 187

Holota O., Tytkovskyi O.

THE MECHANISM FOR APPLICATION OF CRITERIA AND INDICATORS FOR ASSESSING THE FUNCTIONING OF THE PROCUREMENT SYSTEM OF THE MINISTRY OF DEFENSE AND ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE MARTIAL LAW 193

Shandryk V.

FORMATION OF STATE REGULATION OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE ON THE BASIS OF DIGITALIZATION 200

Vivsyannyk O.

DISCOVERY OF SOCIAL DETERMINANTS OF THE MODERN STATE ADMINISTRATION SYSTEM 205

Kuznetsova H.

DEVELOPMENT FACTORS OF MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF EDUCATION 212

Kyselov I.

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF ENERGY SECURITY 216

УДК 336.02

О. А. Приятельчук,
д. е. н., професор, професор кафедри міжнародного бізнесу Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5222-452X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.7

ІНТЕГРАЦІЯ КОНЦЕПТУ СТАЛОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ

О. Pryiatelchuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of International Business, Educational
and Scientific Institute of International relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTEGRATION OF THE CONCEPT OF SUSTAINABILITY IN THE ACTIVITIES OF THE FINANCIAL SECTOR

У статті досліджено особливості реалізації концепту сталого розвитку у фінансовій сфері, що охоплює як діяльність суб'єктів фінансового ринку, так й інвестиційну та іншу фінансову активність суб'єктів бізнес-діяльності. Інтеграція екологічних, соціальних та управлінських аспектів у фінансовий сектор становить основу сталого фінансування, зелених інвестицій та реалізації інших інструментів циркулярної економіки. Зазначено, що стале фінансування одночасно забезпечує економічне зростання, зменшення тиску на навколишнє середовище, вирішення соціальних проблем, забезпечення елементу прозорості, зниження ризику та підвищення ефективності інвестиційної діяльності. Доведено, що реалізація оновленого концепту FESG дозволяє суттєво стимулювати інвестиційну діяльність, створює інноваційний фінансовий інструментарій, виводить інвестиційну діяльність на якісно новий рівень. Важливим залишається питання державного регулювання, розробки необхідної законодавчої бази та її загальна уніфікація, регламентація фінансової та нефінансової звітності. Особливий акцент зроблено на дискусійному аспекті залучення споживача до процесі імплементації базових основ концепту FESG. Нагальним залишається вивчення, аналіз та врахування потреб користувачів різних рівнів та їх вплив на практику сталого фінансування.

The article examines the peculiarities of the implementation of the concept of sustainable development in the financial sphere, which includes both the activities of financial market entities and investment and other financial activity of business entities. The integration of environmental, social, and managerial aspects into the financial sector forms the basis of sustainable financing, green investments and the implementation of other circular economy tools. Environmental aspects include climate change mitigation and adaptation, as well as addressing environmental issues such as biodiversity conservation, pollution prevention and the implementation of the circular economy concept. Social imperatives can relate to issues of inequality, inclusion, employment relations, investment in people, their skills and communities, and human rights issues. The management of public and private institutions, including management structures, social and labor relations with employees and the formation of the management remuneration system, plays a fundamental role in ensuring the inclusion of social and environmental dimensions in the decision-making process. One

of the most promising tools of this integration is sustainable financing. It is noted that sustainable financing simultaneously ensures economic growth, reducing pressure on the environment, solving social problems, ensuring an element of transparency, reducing risk, and increasing the efficiency of investment activities. It has been proven that the implementation of the updated FESG concept allows to significantly stimulate investment activity, creates an innovative financial toolkit, and brings investment activity to a qualitatively new level. The issue of state regulation, development of the necessary legislative framework and its general unification, regulation of financial and non-financial reporting remains important. Special emphasis is placed on the debatable aspect of consumer involvement in the process of implementing the basic principles of the FESG concept. It remains urgent to study, analyze, and consider the needs of users at different levels and their impact on the practice of sustainable financing.

Ключові слова: ESG стандарти, стале інвестування, зелені облигації, розвиток, циркулярні моделі, фінансові інструменти, сталий розвиток, сталі фінанси, інвестиційна діяльність.

Key words: ESG standards, sustainable investment, green bonds, development, circular models, financial instruments, sustainable development, sustainable finance, investment activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Концепт сталості, що передбачає синергію екологічної, економічної (в тому числі й управлінської) та соціальної складовою, посів чільне місце як в бізнес-діяльності окремих суб'єктів господарювання, так і на рівні імплементації політики державного регулювання. В той же час, турбулентне сучасне середовище вимагає поглибленої реалізації принципів даної концепції в усі без виключення сфери буття, а також розробку інноваційного інструментарію, що стало б додатковою конкурентною перевагою контрагентів, які його реалізують.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Фундаментальні засади дослідження сталого розвитку, сталих фінансів, сталого інвестування, розуміння сутності та особливостей зелених інвестицій, зеленої економіки закладено у працях таких відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників, як

Адаменко І.П. [1], Васильчук І.П. [2], Ільчук В.П., Шпомер Т.О. [3], Кожухова Т.В. [4], Солодовнік О. [5], Roncoroni A. [7], Voachie R. [8], Dirguc-Kunt A. [9], Cerqueti R. [12] та інші. Їх наукові здобутки щодо різних аспектів імплементації ключових аспектів концепту сталості як багатогранного явища покладено в основу дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні суті FESG стандарту в інструментарії концепту сталості як методу підвищення ефективності фінансової загалом та інвестиційної зокрема діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інтеграція екологічних, соціальних та управлінських аспектів у фінансовий сектор (ESG), формуючи тим самим основи сталого фінансування, є актуальним трендом забезпечення довгострокових інвестицій у сталу економічну діяльність. Екологічні аспекти включають пом'якшення наслідків кліматичних змін та адаптацію до них, а також вирішення проблем навколишнього середовища, наприклад, збереження біорізноманіття, запобігання забрудненню та реалізація концепції циклічної економіки. Соціальні імперативи можуть стосуватися питань нерівності, інклюзивності, трудових відносин, інвестицій у людей, їхні навички та спільноти, а також питань прав людини. Управління державними та приватними установами, включаючи структури управління, соціально-трудова відносини з працівниками та формування системи винагороди менеджменту, відіграє фундаментальну роль у забезпеченні включення соціальних та екологічних вимірів у процес прийняття рішень. Одним з найбільш перспективних інструментів даної інтеграції є стале фінансування.

Стале фінансування передбачає підтримку економічного зростання, одночасно зменшуючи тиск на навколишнє середовище, що є запорукою досягнення кліматичних і екологічних цілей в поєднанні з соціальними та управлінськими аспектами. Сталі фінанси також забезпечують елемент прозорості, коли мова йде про ризики, пов'язані з факторами ESG, які можуть мати вплив на фінансову систему, і пом'якшення таких ризиків за допомогою відповідного управління фінансовими та корпоративними суб'єктами.

Стале фінансування відіграє ключову роль у досягненні цілей політики в рамках міжрегіональних угод та міжнародних зобов'язань (наприклад, Європейська зелена угода) щодо кліматичних цілей та сталого розвитку. Це досягається шляхом спрямування приватних інвестицій у проекти державного фінансування програм переходу до кліматично нейтральної, стійкої, ресурсоефективної та справедливої економіки як доповнення до державних грошей. Саме стале фінансування допоможе гарантувати довготривалість інвестицій на підтримку стійкої економіки та сталого відновлення навіть за умов глобальної невизначеності, криз, наслідків пандемій, тощо.

Суб'єкти міжнародного бізнесу різноманітних форм власності та різних сфер діяльності все активніше залучаються до сталого фінансування, хоча й знаходять на різних етапах інтеграції концепту сталості у діяльність фінансового сектору. Наразі стале фінансування передбачає фінансування як того, що вже сьогодні є екологічно чистим (зелене фінансування), так і того, що з часом забезпечить симбіоз екологічності та ефективності (перехідне фінансування). Фінансування перехідного періоду передбачає фінансування приватних інвестицій для зменшення наявних високих викидів парникових газів або інших негативних впливів на навколишнє середовище та перехід до кліматично нейтральної та сталої економіки. За оцінками Європейської комісії зі сталого розвитку фінансування перехідного періоду має надзвичайне значення. Реалізація подібних проєктів дозволить залучити компанії з різними стартовими позиціями інтеграції концепту ESG та скоротити викиди парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року.

Зі зростанням усвідомленості концепту сталого розвитку та розширення практики переважної більшості компаній щодо інтеграції екологічних, соціальних та управлінських аспектів у фінансовий сектор справедливо зростає і попит на інструментарій ESG й активізується розширення даного ринку.

Використання стандартів ESG є вагомою конкурентною перевагою компаній на будь-якому ринку. Окрім того, попит зростає під впливом посилення регулюючого фактору з боку державних та міжнародних установ щодо доцільності інтеграції концепту сталості в бізнес-діяльність. Розширюється й спектр інтересів компаній, які активно використовують низку інноваційних підходів. Наприклад, одним із прикладів нової категорії даних є біорізноманіття, а також використання супутникових даних та інструментів машинного навчання для моніторингу змін у землекористуванні, тощо.

Однак для максимальної реалізації всього потенціалу ESG між фінансами та ESG має бути більш міцний зв'язок (створення так званого концепту FESG), де ESG використовується компаніями для формування стратегії та її реалізації, стимулювання інновацій та створення довгострокових вартостей і т.д.

Управляючі активами все частіше включають фактори ESG у свої інвестиційні рішення, що пов'язано не лише з етичними міркуваннями чи перевагою стійкості, але й з інших додатковими причинами. По-перше, цей розвиток зумовлений можливостями, що надаються переходом до стійкості та інновацій, а, по-друге, це ще

більше покращує управління ризиками інвестиційного портфеля. Обидва підходи засновані на інтеграції та аналізі ESG і можуть сприяти конкурентній перевазі або надможливостей інвестиційного портфеля. Як основний фактор, інтеграція на основі ESG-ідеології в управлінні активами та (в більш широкому розумінні) на ринках капіталу дозволяє врахувати негативні зовнішні ефекти в оцінці компаній та інструментів. Приклади цих зовнішніх факторів виражаються у факторах ESG, таких як викиди парникових газів, вплив на біорізноманіття, права людини, добробут тварин, використання питної води, використання землі, використання товарів та етичне ведення бізнесу. Ці фактори вимірюються різними способами та враховуються при інтеграції в інвестиційні рішення, дозволяючи сформувати більш повне уявлення про компанію чи окремий інструмент її діяльності. Таким чином, приховані витрати та негативні наслідки економічної діяльності можна більш точно оцінити у виробництві, споживанні, результатах реалізації проєктів в сферах бізнесу та фінансів.

Інноваційним інструментом подібної інтеграції є використання зелених облігацій. Загалом, ринок зелених облігацій стрімко зростає, але відсутність чітких визначень та стандартів перешкоджає подальшому розвитку. Підприємства та уряди все частіше фінансують конкретні та цільові інвестиції у сталі проєкти за допомогою боргових інструментів. Хоча емітенти розміщують ці боргові інструменти на ринку для конкретних цільових інвестицій, які можна кваліфікувати як зелені, все ще немає чіткого та обов'язкового стандарту ступеня "озеленення" активів. Це актуалізує необхідність розробки комунітарного підходу до визначення ідентифікаційних характеристик "зелених облігацій". Окрім групи зелених облігацій з чітко визначеною інвестиційною метою, яка пов'язана з кліматом, такі сторони, як Європейський інвестиційний банк, пропонують й інші облігації, які відповідають засадам стійкості. Відтак "зелена облігація" не обмежується "кліматичною облігацією". Зібраний капітал спрямовується на проєкти у таких сферах, як охорона здоров'я та освіта, де це можливо відповідно до цілей сталого розвитку.

Зростає перелік й інших поширених стійких фінансових інструментів. Роздрібна торгівля фінансовими продуктами та послугами, що маніпулюють поняттям "стійкості", досить поширена. Існує величезна різноманітність фінансових продуктів, що характеризуються як "стійкі", що свідчить про різні підходи до визначення складових стійкості. Прикладом цього є поширення стійких інвестиційних фондів. Вкладаючи кошти в ці фонди, інвестори сподіваються здійснити позитивний внесок у вирішення питань довкілля чи клімату. Поширеною серед банківських та страхових установ різних країн світу є практика проведення рекламних кампаній, які явно привертають увагу до стійкого характеру пропонувананих ними товарів чи послуг та стійкого складу їх інвестиційних портфелів. Однак на сьогодні відсутня адекватна інформація про достовірність та специфіку різних способів рейтингування, які фінансові підприємства використовують з метою маркування своїх послуг як "стійких". Також не завжди зрозуміло, які сторони беруть участь у оцінці ступеня стійкості товарів чи послуг.

В той же час чітке та прозоре застосування принципів сталості у фінансовому секторі має важливе значення для ефективного переходу на засади стійкості та запобігас репутаційному ризику. Чіткість та прозорість необхідні гравцям на фінансових ринках, щоб визначити роль, яку фактори стійкості відіграють у прийнятті інвестиційних рішень, і який вплив ці рішення матимуть на стійкий фінансовий добробут. Споживачі, фінансові та інші підприємства також зможуть краще вирішувати, чи зможуть вони, якщо так, сприяти стабільному майбутньому за допомогою продуктів чи послуг, які вони купують. Відсутність ясності та прозорості також призводить до збільшення репутаційного ризику. Репутаційний ризик може виникати як із сприйняття того, що пропонований актив сприймається неадекватно, так і з точки зору того, що фінансовий сектор не в змозі зробити вагомий внесок у вирішення соціально значущих проблем. Це може призвести навіть до того, що фінансові продукти та послуги, які насправді здійснюють значний внесок у досягнення цілей сталого розвитку, отримують незадовільну репутацію в результаті необачної поведінки фінансових фірм. В даний час немає вимог чи обмежень щодо тлумачення стійкості щодо фінансових продуктів та послуг. У ситуації, коли відсутні конкретні статутні чи регулятивні положення, фінансові компанії мають бути зацікавлені у використанні єдиних підходів до ідентифікації критеріїв сталості.

ВИСНОВКИ

Ретельна інтеграція принципів сталості та факторів ESG повинна підтримуватися кращим розумінням фінансових та економічних наслідків такої інтеграції. Існує безліч досліджень потенціалу інтеграції та різних способів, в який така інтеграція може бути забезпечена. Це формує запит на наукові дослідження в царині ESG. Ця тематика також регулярно привертає увагу ЗМІ. Недостатня інтеграція факторів ESG на ринках капіталу та в управлінні активами може призвести до зростання впливу зовнішніх факторів, які не оцінюються або оцінюються помилково. По-перше, існує ризик включення до розгляду всього комплексу зовнішніх ефектів, які впливають або можуть вплинути на результати діяльності (і, отже, викривити результати оцінки). Однак у багатьох випадках непросто встановити, які зовнішні фактори є важливими та суттєвими для компанії, а де відповідальність лежить на всіх учасниках ланцюга створення товару чи послуги. По-друге, це передбачає надання чіткої інформації про позитивний або негативний внесок фінансових інструментів, таких як зелені облігації або управління активами, у досягнення цілей стійкості. Неадекватна інтеграція ESG може також означати, що фінансові компанії менш здатні управляти своїми фінансовими та нефінансовими ризиками, а це означає, що вони менш здатні виконувати свій обов'язок піклуватися про своїх клієнтів. Існує також питання, чи може розуміння зацікавлених сторін важливості впливу на інтеграцію ESG призвести до інших форм маніпуляцій на ринку, тим самим, актуалізуючи питання своєчасного висвітлення характеру такої інтеграції у внутрішньофірмових інформаційних ресурсах/звітах.

Інтеграція аспектів стійкості у фінансові продукти та послуги не повинна відбуватися за рахунок застосу-

вання законодавчих та інших вимог щодо відповідального та ретельного надання послуг фінансовим споживачам. Той факт, що фінансові підприємства включають аспекти сталого розвитку у свої продукти та послуги, можна розглядати як позитивний розвиток. Однак це не впливає на їх зобов'язання робити це відповідально та з належною обережністю. Законодавчі вимоги однаково поширюються на товари та послуги, що характеризуються стійкістю. Наприклад, положення, яке захищає споживачів від надмірних запозичень або невідповідних інвестиційних продуктів. Одним з практичних прикладів є збільшення кількості кредитних конструкцій або потенційне пом'якшення стандартів кредитування для фінансування об'єктів, що орієнтовані на відтворення ідей стійкості, особливо на рівні домогосподарств. Покупці, які вперше інвестують в іпотечний ринок, звільняються від позики на суму вартості і мають можливість отримати додаткове фінансування для реалізації енергозберігаючих ініціатив. За умови, що надання позик на стійкі об'єкти відповідальне та задовольняє запитам інвесторів, подібна практика буде лише розширюватись.

Стале інвестування стає не лише визначенням напрямків, сфер та способів реалізації фінансування окремих проєктів, а й надійним інструментом соціально-економічного розвитку загалом. Стале інвестування — це інвестування в прогрес та визнання того, що компанії, які вирішують найбільші виклики у світі, можуть отримувати додатковий тригер зростання. Йдеться про новаторські вдосконалення способів ведення бізнесу та створення імпульсу, який заохочуватиме все більше і більше людей вибирати майбутнє, побудоване на засадах сталості.

Будь-яке явище, незалежно від того, виникло воно самостійно, спонтанно, у відповідь на попит та вимоги зовнішнього середовища, або ж було ініційоване через засоби державного управління як норма, вимога, зобов'язання, в процесі своєї еволюції неодмінно досягає стадії регулювання, звітності та контролю. Інтеграція екологічних, соціальних та управлінських аспектів у фінансовий сектор, яка першочергово здійснювала у вигляді добровільної ініціативи компаній, як маркетинговий хід, елемент формування позитивного іміджу, пізніше набула більш реальних обрисів у вигляді економічних ефектів, зменшення витрат, хеджування ризиків, отримання додаткових конкурентних переваг. Наразі дане явище перебуває на етапі становлення механізмів контролю та звітності. Дана вимога суспільства набуває обрисів нормативного регулювання з боку держави та наддержавних інституцій у вигляді нефінансової інформації та звітності.

Дедалі більше зростає увага на важливості нефінансової звітності. Результати діяльності компаній, що пов'язані з проблематикою сталого розвитку, все більше привертають увагу різних зацікавлених сторін. Це стосується не лише впливу бізнесу на такі питання, як навколишнє середовище. Опосередковано такий вплив проявляється у характері проблем, пов'язаних зі сталим розвитком, та їхнім впливом на теперішні та майбутні результати діяльності компаній. Окрім інвесторів, уряди, наглядові та неурядові організації зосереджуються на нефінансових показниках діяльності фінансових та

інших компаній. Отримавши імпульс з боку ООН щодо просування ідеї стійких фондових бірж, фондові біржі по всьому світу відіграють все більшу роль у забезпеченні нефінансової інформації про компанії, що котируються на фондовій біржі.

Існують різні, як правило, добровільні принципи та рамки, які використовуються щодо включення нефінансової інформації до звітності. Відомі приклади включають основи Глобальної ініціативи звітності та Міжнародної ради з інтегрованої звітності. Нещодавня ініціатива, яка зосереджується головним чином на прозорості щодо кліматичних ризиків, стосується рекомендацій Робочої групи FSB з питань розкриття інформації, пов'язаної з кліматом (TCFD). Така ініціатива набирає дедалі більшої підтримки у світі. Наприклад, у Нідерландах Кодекс корпоративного управління та Указ про нефінансову інформацію прописує певні вимоги щодо нефінансової звітності. Прикметно, що у Франції застосовується більш далекосяжне законодавство, яке також вимагає від інституційних інвесторів прозорості способів, в який вони відображають принципи стійкості. Незважаючи на те, що доступність нефінансової інформації, схоже, зростає внаслідок багатьох ініціатив щодо добровільних та обов'язкових настанов, ця різноманітність також означає, що якість та зручність використання інформації для різних зацікавлених сторін може інтерпретуватись з широким розбігом в трактуваннях, а відтак суттєво викривлювати існуючі результати.

Для користувачів щорічних звітів важливо не лише наявність нефінансової інформації, вона також повинна бути належної якості. Якість насамперед визначається актуальністю, повнотою та надійністю інформації. Репрезентативність інформації зростає ще й в тому випадку, якщо вона своєчасна й передбачає компаративістський підхід (містить порівняння між різними інструментами, відображає динаміку змін та включає прогностичні оцінки). Важливим є встановлення вимог до укладачів річних звітів та способу перевірки інформації, що подається в них. Це може зменшити ризик того, що називається "екологічним відмиванням" (практика використання різних активностей компаній або організацій, які так чи інакше описуються термінами екологічної тематики, для додання компанії, або продукції, що нею виготовляється, "зеленого" іміджу, що на практиці виявляється лише прикриттям, або маневром., завдяки чому компанії представляють власні результати щодо стійкості набагато кращими, ніж вони є насправді).

Відсутність обов'язкових стандартів є основною перешкодою для ефективного застосування нефінансової звітності. Цей недолік частково обумовлений недостатнім розумінням потреб користувачів щорічних звітів. Буває також так, що деякі стандарти розробляються фрагментовано та на регіональному рівні. Надзвичайно важливо, щоб міжнародні установи, такі як Європейська Комісія та IOSCO, сприяли однаковому застосуванню вимог звітування ESG. Для того, щоб зрозуміти потреби користувачів, відповідні установи повинні ділитися результатами досліджень та знаннями між собою. Оцінка вже запровадженого законодавства та нормативних актів тут також відіграє важливу роль.

Крім того, нефінансова інформація у щорічній звітності все ще піддається лише обмеженій оцінці або

аудиту. Повідомляючи інформацію, розглянуту або перевірену такою стороною, як аудитор, можна бути впевненим у її надійності. За усередненими даними приблизно кожна п'ята компанія отримала гарантію аудитора щодо своєї нефінансової інформації. Огляд показав, що лише одна компанія, котра оцінила нефінансову інформацію, розглядає можливість її аудиту аудитором. Надання певного ступеня впевненості стосовно нефінансової інформації компанією або додаткового ступеня впевненості внаслідок незалежної перевірки викликає певні питання. Наприклад, які потреби користувачів і який рівень впевненості вони потребують? Також виникає питання про те, чи здатні сторони в поточній ситуації надати необхідний ступінь (додаткового) гарантії. Нарешті, виникає питання, чи повинні аудиторів зазвичай надавати такі додаткові гарантії, чи інші сторони також можуть це зробити. Ринок сертифікації інформації стає привабливим бізнесом для все більшої кількості сторін.

Література:

1. Адаменко І.П. Фінансова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. Бізнесінформ. 2014. № 3. С. 341—345.
2. Васильчук І.П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. Проблеми економіки. 2015. № 2. С. 213—218.
3. Ільчук В.П., Шпомер Т.О. Фінансове забезпечення сталого розвитку підприємств реального сектора економіки. Проблеми економіки. 2018. № 2. С. 310—316.
4. Кожухова Т. В. Формування та трансформація глобальної системи фінансування сталого розвитку. Кривий Ріг, Видавець ФОП Черняхівський Д.О. 2017. 336 с.
5. Солодовнік, О. Фінансове забезпечення сталого розвитку підприємств. Економіка та суспільство, (49) 2023. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-17>
6. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки: матеріали І міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2018 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. 240 с.
7. Alan Roncoroni, Stefano Battiston, Luis O.L. Escobar-Farfan, Serafin Martinez-Jaramillo, Climate risk and financial stability in the network of banks and investment funds, *Journal of Financial Stability*, Volume 54, 2021, <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100870>
8. Boachie R., Aawaar G., Domeher D. Relationship between financial inclusion, banking stability and economic growth: A dynamic panel approach. *J. Econ. Adm. Sci.* 2021.
9. Demircuc-Kunt A., Klapper L., Singer D. Financial Inclusion and Inclusive Growth: A Review of Recent Empirical Evidence; Policy Research Working Paper No. 8040; World Bank: Washington, DC, USA, 2017; <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26479>
10. European Central Bank. Financial Stability Review. What is Financial Stability? Frankfurt: European Central Bank. 2012. URL: www.ecb.int/pub/fsr/html/index.en.html

11. Ma C. Financial stability, growth and macroprudential policy. J. Int. Econ. 2020, 122, 103259.

12. Roy Cerqueti, Rocco Ciciretti, Ambrogio Dalo, Marco Nicolosi, ESG investing: A chance to reduce systemic risk, Journal of Financial Stability, Volume 54, 2021, <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100887>

13. Schmidt-Traub, Guido and Jeffrey D. Sachs. "Financing Sustainable Development: Implementing the SDGs through Effective Investment Strategies and Partnerships." (2015). URL: https://mahb.stanford.edu/wp-content/uploads/2014/12/Financing-Sustainable-Development_PublicComment.pdf

14. Stefano Battiston, Yannis Dafermos, Irene Monasterolo, Climate risks and financial stability, Journal of Financial Stability, Volume 54, 2021, <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100867>

References:

1. Adamenko, I.P. (2014), "Financial policy as a tool of socio-economic development of the country", Businessinform, vol. 3, pp. 341—345.

2. Vasylychuk, I.P. (2015), "Sustainable development finance as a response to the challenges of the post-industrial economy", Problemy ekonomiky, vol. 2, pp. 213—218, available at: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2015-2_0-pages-213_218.pdf (Accessed 15 Dec 2023).

3. Ilchuk, V.P. and Shpomer, T.O. (2018), "Financial support for the sustainable development of enterprises in the real sector of the economy", Problemy ekonomiky, vol. 2, pp. 310—316, available at: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-2_0-pages-310_316.pdf (Accessed 23 Nov 2023).

4. Kozhukhova, T.V. (2017), Formuvannya ta transformatsiia hlobalnoi systemy finansuvannya staloho rozvytku [Formation and transformation of the global system of financing sustainable development], Kriviy Rig, Ukraine.

5. Solodovnik, O. (2023), "Financial support for the sustainable development of enterprises", Ekonomika ta suspilstvo, vol. 49. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-17>

6. Chernivtsi National University (2018), Finansovi instrumenty staloho rozvytku ekonomiky: materialy I mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Financial instruments of sustainable development of the economy: materials of the 1st international scientific and practical conference], Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.

7. Roncoroni, A. Battiston, S. Escobar-Farfan, L. and Martinez-Jaramillo, S. (2021), "Climate risk and financial stability in the network of banks and investment funds", Journal of Financial Stability, vol. 54, <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100870>

8. Boachie, R. Aawaar, G. and Domeher, D. (2021), "Relationship between financial inclusion, banking stability and economic growth: A dynamic panel approach", Journal of Economic and Administrative Sciences, Vol. 39, No. 3, pp. 655—670.

9. Demircug-Kunt, A. Klapper, L. and Singer, D. (2017), "Financial Inclusion and Inclusive Growth: A Review of Recent Empirical Evidence", Policy Research Working Paper, No. 8040, World Bank: Washington, DC, USA,

available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26479> (Accessed 30 Oct 2023).

10. European Central Bank. (2012), "Financial Stability Review. What is Financial Stability?", available online: www.ecb.int/pub/fsr/html/index.en.html (Accessed 4 Dec 2023).

11. Ma, C. (2020), "Financial stability, growth and macroprudential policy", Journal of International Economics, vol. 121.

12. Cerqueti, R. Ciciretti, R. Dalo, A. and Nicolosi, M. (2021), "ESG investing: A chance to reduce systemic risk", Journal of Financial Stability, vol. 54, <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100887>

13. Schmidt-Traub, G. and Sachs, J. (2015), "Financing Sustainable Development: Implementing the SDGs through Effective Investment Strategies and Partnerships", Available at: https://mahb.stanford.edu/wp-content/uploads/2014/12/Financing-Sustainable-Development_PublicComment.pdf (Accessed 2 Jan 2024).

14. Battiston, S. Dafermos, Y. and Monasterolo, I. (2021), "Climate risks and financial stability", Journal of Financial Stability, vol. 54. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100867>

Стаття надійшла до редакції 04.01.2024 р.

АГРОСВІТ
<https://nayka.com.ua>
 Передплатний індекс: 23847
АГРОСВІТ
 Науково-практичний журнал
Виходить 24 рази на рік
Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
 Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 657

O. Lagovska,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Information Systems in Management
and Accounting, Zhytomyr Polytechnic State University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9517-0499>

G. Loskorikb,
PhD 071 "Accounting and Taxation", Deputy Head of the Department of Accounting
and Auditing, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5402-7220>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.13

BEHAVIORAL DETERMINANTS OF INFLUENCE ON THE EFFECTIVENESS OF MANAGEMENT ACCOUNTING DURING WAR

О. А. Лаговська,
д. е. н., професор, професор кафедри інформаційних систем
в управлінні та обліку, Державний університет "Житомирська політехніка"
Г. А. Лоскоріх,
доктор філософії 071 "Облік і оподаткування", заступник завідувача кафедри
обліку і аудиту, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

ПОВЕДІНКОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ
УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Doing business in wartime requires a special strategy and timely management decisions from enterprises. War creates a number of challenges for business, such as economic instability, reduced demand, restricted markets, changes in the supply of raw materials and logistics. It is important for enterprises to flexibly use management accounting tools in order to adapt to changes and make the most informed business decisions. The current business environment of Ukrainian companies is dynamic, forcing managers to rethink the management of their company's resources. Therefore, it is necessary to receive objective information from managers at different levels of management in accordance with their roles and responsibilities. In turn, the heads of structural units or responsibility centres should receive timely information that allows them to make situational management decisions, considering the impact of external factors and the company's strategic goals.

In today's environment, more and more managers are realising that companies need to implement management accounting and reporting systems. As competition grows and the external operating environment becomes more unstable, management is increasingly focusing on internal resources to improve efficiency. Thus, management accounting helps to find the resources necessary for the sustainable development of the enterprise. The main indicators of the management report satisfy the information needs of the company's management, manage the costs and performance of different levels of management, confirm and evaluate the implementation of management decisions. Therefore, it is very important to prepare a high-quality report for the company's management, taking into account the determinants of economic development, as it is a source of information about the

conditions and results of the management subproject. The purpose of the study is to analyze and evaluate the behavioral determinants of influence on the effectiveness of the management accounting system during the war. The creation of a management accounting model is determined by: user orientation and efficiency of information transfer. Decision-making models can be created in different ways. It covers not only the influence of the determinants of the internal environment but also aims to systematically take into account the full cycle of the management decision-making process. The article also defines the set of tasks as a set of alternative sets. The results of the article can be used by managers of different levels at an enterprise to assess and predict the determinants of the external and internal environment when making management decisions.

Ведення бізнесу під час війни вимагає від підприємств розроблення особливої стратегії та прийняття своєчасних управлінських рішень. Війна створює низку складнощів для бізнесу, таких як: економічна нестабільність, зниження попиту, обмеження на ринках, а також зміни в умовах постачання сировини та логістиці. Підприємствам важливо гнучко використовувати інструменти управлінського обліку для адаптації до змін та прийняття найбільш обґрунтованих рішень для бізнесу. Сучасне українське бізнес-середовище є динамічним, що змушує керівників переосмислювати управління ресурсами своєї компанії. Тому необхідно отримувати об'єктивну інформацію від менеджерів різних рівнів управління відповідно до їхніх ролей і обов'язків. Відповідно, керівники структурних підрозділів або центрів відповідальності повинні своєчасно отримувати інформацію, яка дозволяє приймати ситуативні управлінські рішення з урахуванням впливу зовнішніх факторів і стратегічних цілей компанії. Наразі все більше і більше управлінського персоналу усвідомлює, що компаніям необхідно впроваджувати системи управлінського обліку та звітності. Оскільки конкуренція зростає, а зовнішнє операційне середовище стає більш нестабільним, керівництво активно зосереджується на внутрішніх ресурсах задля підвищення ефективності. Таким чином, управлінський облік допомагає знайти ресурси, необхідні для сталого розвитку підприємства. У свою чергу основні показники управлінської звітності задовольняють інформаційні потреби керівництва компанії, управляють витратами та результатами діяльності різних рівнів управління, підтверджують і оцінюють виконання управлінських рішень. Тому дуже важливо підготувати якісний звіт для керівництва підприємства з урахуванням детермінант економічного розвитку, оскільки він є джерелом інформації про умови та результати управлінського підпроєкту. Метою дослідження є аналіз та оцінка поведінкових детермінант впливу на ефективність системи управлінського обліку під час війни. Створення моделі управлінського обліку визначається: орієнтацією на користувача та ефективністю передачі інформації. Моделі прийняття рішень можна створювати різними способами. Дослідження охоплює не тільки вплив детермінант внутрішнього середовища, але й спрямоване на систематичне врахування повного циклу процесу прийняття управлінських рішень. Результати дослідження можуть бути використані керівниками підприємства різного рівня для оцінки та прогнозування детермінант зовнішнього та внутрішнього середовища для прийняття управлінських бізнес-рішень.

Key words: accounting, reporting, management, decision, choice, function, forecasting, efficiency.

Ключові слова: облік, звітність, управління, рішення, вибір, функція, прогнозування, ефективність.

TARGET SETTING

For a year and eight months now, Ukrainian enterprises have been working in the conditions of a full-scale war. Despite numerous difficulties, the business not only survived, but also began to actively develop in 2023.

During January-November 2023, the economy of Ukraine showed growth of 5.5%. During these 11 months, Ukrainian companies and citizens paid more than UAH 1 trillion in taxes to the state budget. This is 27% more than in the corresponding period last year. In August 2023, the UBI business activity index (Ukrainian Business Index) reached 38.23 out of 100 possible. This is a slight increase

from June 2023 (35.34), but still higher than the September 2022 low (33.9) [39]. The growth of this indicator indicates long-term fatigue of business due to uncertainty, but also indicates the desire of enterprises to intensify their activities, and not an instant improvement in the economic situation. The number of orders from customers remains practically unchanged, but production volumes are increasing, the demand for labor force is recovering a little.

The data of a special study by the Gradus Research company for the Kyiv International Economic Forum 2023 show that business in Ukraine considers the key challenges during the war to be: maintaining wages for employees

(44%); preservation of sales markets and customers (41%); functioning in conditions of power outages (41%); team maintenance (39%); search for new sales markets/customers (32%); ensuring the safety of employees (28%) [38].

Regardless of size, companies have successfully adapted to the new conditions. Evaluating the activities of enterprises in various fields (agriculture, production, services, IT, etc.), it can be noted that they continue to support and develop their work, entering new markets, expanding the range of products and investing in technology. It is important to be flexible and ready for innovation, which allows enterprises to avoid negative consequences and find new opportunities for further development. This response to the challenges of war becomes the foundation upon which business builds its resilience and success in times of challenge and turbulence.

An important condition for improving the efficiency of business process systems is their effective organisation and continuous improvement, considering all the changes and innovations taking place in the national economy. Modelling the economic and financial activities of an organisation is now considered one of the most effective methods of designing and implementing management. One of the most important factors that ensure business turnover is the company's expenses for the performance of its core business. When preparing information on expenses, it is important to consider not only the management accounting function, but also the management function in the core area, since effective cost management involves identifying actual deviations from plans and studying the reasons for the identified expenses. That is why it is an urgent task to take measures to eliminate deviations and the causes of deviations and even to control the activities of the cost centre.

The use of analytical management accounting procedures helps to identify bottlenecks in companies, assess the relevance of information, identify errors and forecast short- and long-term economic and financial performance. Since the relevance of information relates to income and expenses, it includes measures to assess the effectiveness of investment projects over time and risk factors. For other daily activities, the activity report format is recommended. One possible solution to the problem is to establish a clear system of indicators to justify the return on investment of the project.

Rapid changes in the economy require similar changes in management accounting. Accounting and statistics must follow economic development and can sometimes show progress as an indicator of future changes. However, changes in management accounting require their own methods and practical solutions to adapt to economic conditions. One change often leads to another change, which requires the destruction of conceptual structures, the need to find a new balance between intangible and qualitative characteristics of reporting data, specific principles and methods. The widespread use of financial models in the economic environment requires management accounting and reporting using financial models and management accounting and reporting data as support. There is a need to develop a set of management accounting issues within the framework of constant changes in the

external environment, where accounting policy issues are inextricably linked to the organisation of management accounting. The formulation of management accounting principles for enterprises should not be declarative in the sense that financial statements are prepared and submitted within the framework of legislative norms, but should be related to planning, control, analysis, regulation and motivation, especially management accounting.

ANALYSIS OF RESEARCH AND PUBLICATIONS

The process of changes in the economic activity of Ukrainian enterprises caused by the war, in particular the development of social, political and economic crises leads to the need to study decision-making behaviour in management accounting. The quality of production and efficiency of production activities, as well as future risks associated with the spread of abnormal phenomena in society, make this issue relevant.

However, the social reaction to phenomena that affect decision-making in management accounting has already reached a certain historical development, especially in the last few decades. Yazdi M., Khan F., Abbassi R. and Rusli R. in their work [35] thoroughly investigated the probability of risks in management decision-making. The authors noted that most decision-making methods are based on idealistic assumptions, such as the independence of risk factors and the presence of factors in a complex economic system. In fact, there is a strong correlation between risk factors and the sources of information used in the decision-making process. Cao M. M., Nguyen N. T. and Tran T. T. [4] identified the influence of behavioural factors on the decision-making process. Fong S. J., Li G. et.al. [9] used compositional modelling, which extrapolates available data that is split from several random microdata sources into many possible future outcomes by selecting random samples from some probability distributions. Lazaroiu G., Negurita O. et.al. [13] expanded on the existing literature on the role of trust and online perceived risk in shaping managerial decisions. Yuan S. and Lou C. [36] based on the literature on source credibility and communication fairness, this study investigated the determinants of interaction in complex systems. Li M., Wang H. et.al. [15] used traditional methods of assessing the risk of a negative event, which lack quantification, dynamic control, and uncertainty management.

Ozemre M. and Kabadurmus O. [21] proposed a new architecture for strategic decision-making using the Big Data Analytics approach. This method helps in the effective analysis of market strategies. Sofaer H. R., Jarnevic C. S. et.al. [26] also developed the idea that where information and species meet is an important component of conservation and management decisions. Determinant identification and assessment models are a tool for habitat mapping and can provide reliable, valid, and repeatable information to inform decision-making [7]. Similar studies were conducted by Mosedale J. [20] and Perni A., Barreiro-Hurle J. and Martinez-Paz J. M. [22]. At the same time, the authors note that these models are sensitive to input data and methodological choices, so it is important to assess the reliability and usefulness of the model's predictions. Abdel-Tawab M. et.al. [1] developed research that

Table 1. Number of legal units and of natural entities-entrepreneurs of registered, by region of Ukraine¹ as of October, 1 2023

Name territories	Total of the number legal units, units	Total of the number natural entities-entrepreneurs, units
Ukraine	1488098	1549858
Vinnitsya	35718	54802
Volyn	25023	35124
Dnipropetrovsk	110474	122432
Donetsk	92056	67429
Zhytomyr	33767	40520
Zakarpattia	26555	38507
Zaporizhzhya	51411	49079
Ivano-Frankivsk	31606	47218
Kyiv	79120	97161
Kirovohrad	26676	28703
Luhansk	41020	37199
Lviv	82390	113289
Mykolaiv	51890	38363
Odesa	93087	102257
Poltava	36093	49496
Rivne	25674	37300
Sumy	25667	31880
Ternopil	24176	33373
Kharkiv	88810	122391
Kherson	29338	24937
Khmelnysk	32182	49827
Cherkasy	31004	43020
Chernivtsi	17547	35605
Chernihiv	23693	31646
Kyiv city	373121	218300

¹ Excluding the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. Source: based on [28].

supports decision-making to improve system resilience and reduce costs. They developed a new method for predicting, in spatially explicit terms, the potential for leisure attractiveness by combining supply and demand factors. Tardieu L. and Tuffery L. [30] developed a new method for predicting, in spatially explicit terms, the potential of attractiveness by combining different factors influencing the overall result. Razavi S., Jakeman A. et.al. [24] analysed the sensitivity of the model to determinants on the way to becoming an integral part of the overall system. Wang F., Xuan Z. et.al. [34], Qi Y., Li Q., Karimian H. and Liu D. [23] dealt with the problems of forecasting changes in the model state.

The study of behavioural determinants depends to a greater extent on the number of alternatives covered by the model. This statement was investigated and substantiated by Cheng Q., Wang S. et.al. [5] in terms of the formation of a nonlinear and multimodal function, Zbrishchak S. G. and Zvyagin L. S. [37] by developing mathematical methods of information processing, which include statistical sequential analysis, based on probabilistic methods, which is one of the most effective means of analysis, Song Y., Li G. et.al. [27] in terms of developing a possible method to minimise the loss of preference information using an optimisation model. Locke S. M., Land, M. S. and Mamassian P. [18] identified three types of confidence measures from the literature. This analysis showed that alternative choices should be more consistent than the best model predicts, indicating that there are still aspects of certainty that are not captured by modelling. Milov O., Korol O. and Khvostenko V. [19] in their work built systems for classifying agents of a system with bounded rationality. The authors [11] highlighted that for

the rational construction of a control system, it is necessary to take into account the capabilities of the system while separating the limitations from the moments associated with negligence, lack of responsibility, and also taking into account personal factors. Tang M. and Liao H. [29] used a graph model to analyse alternatives and build an optimal system. Lee J. L., Denison R. and Ma W. J. [14] proved that perceptual decision-making is often conceptualised as a process of comparing an internal decision variable with a categorical boundary or criterion. Garcia-Zamora D., Labella A. et.al. [10] emphasised and investigated large-scale group decision making. Vahidi M. and Shafahi Y. [33] argue that accurate estimation of time-varying demand matrices using data is an essential step for planning, scheduling, and evaluating advanced control systems.

Despite the fact that numerous scientific studies have been carried out on the nature of behaviour formation, its creation and study of its implementation at a modern enterprise is very important.

THE WORDING OF THE PURPOSE OF ARTICLE (PROBLEM)

The purpose of the study is to analyze and evaluate the behavioral determinants of influence on the effectiveness of the management accounting system from the point of view of optimizing strategic decisions during war.

PRESENTATION OF THE MAIN RESEARCH MATERIAL

The beginning of the war dealt a devastating blow to Ukrainian business. According to general estimates, the losses of SMEs (small and medium-sized businesses) amounted to more than 83 billion US dollars. About 10 million Ukrainians moved, while some of them became IDPs (internally displaced persons), and the majority went abroad. The situation has changed dramatically over the past year. A large number of companies have returned to the market, as well as a large part of the workforce. If during 2022 the business worked in survival mode, not having the opportunity to plan work even for places in advance, now companies have adapted to new conditions and are making full-fledged business development plans for 2—3 years [31].

In September 2023, Ukrainians established 35,587 new individual entrepreneurial entities, marking not only the highest numbers during the full-scale invasion but also in the past three years. Most frequently, these new businesses are emerging in the fields of trade, individual services, and the food service industry. One-fifth of all new individual entrepreneurs are registered in the Kyiv region. The previous record, 31,477, was set in June 2023. For context, over 30,000 new entrepreneurs were registered in June and July 2020 [32].

Number of legal units and of natural entities-entrepreneurs of registered, by region of Ukraine¹ as of October, 1 2023 is summarised in Table 1.

In which industries are the most businesses closing? 6,482 companies started the process of closing down between March 2022 and November 2023. This year, on average, 479 businesses are shutting down per month. This

is almost three times less than in the same period in 2021: 1290 companies closed per month then. Only 17% of them entered bankruptcy proceedings, while the rest decided to cease operations on their own. For comparison, in 2021, the share of companies that went bankrupt was 5.1% [3].

According to a survey by the American Chamber of Commerce in Ukraine and Citi Ukraine, the most important problems of conducting and developing business in Ukraine at the moment are [31]: missile strikes on business assets and critical infrastructure objects; health and mental state of employees; decrease in economic and consumer activity; access to electricity, water and heat supply, mobile communication; attraction and retention of top personnel; problems with transport and logistics.

From this point of view, business today should make effective management decisions from the point of view of solving specific tasks for the formation of strategic behavior of companies, the implementation of which can be conventionally divided into the following three consecutive stages:

- 1) first, survive, keep the business "afloat";
- 2) secondly, to recover, adapt to new realities, accumulating all possible forces and resources for this purpose;
- 3) thirdly, lay the foundations for renewal and successful development in the future [17].

It is the rational organization of management accounting that acts in today's conditions as a significant factor in the objective assessment of the effectiveness of the functioning of economic entities.

The purpose of management accounting is not only to reflect economic processes, but also to manage them. In accordance with the needs of users, management accounting should meet the following goals: distribution of control in reporting between different centers of responsibility, accounting of costs and formation of the cost price of products (works, services); organization of information indicators in management reporting, necessary for making effective management decisions and developing strategic actions of the enterprise for the future.

The main task of management accounting is to provide data for analysis and making relevant decisions. For the completeness and correctness of the display of trends and changes in the activity of the business entity, such information is highlighted in reports, the frequency of which can be even once a day.

The list of main reports that are most often prepared at Ukrainian enterprises as part of the implementation of management accounting includes:

- three internal reports — profit and loss (P&L) statement, cash flow and balance sheet;
 - sales report in different sections: by counterparties, by assortment, by geographic segments (markets), etc.;
 - margin data — the difference between income (revenue) and cost price;
 - a report on the cost structure by components (cost).
- An important indicator for management is the percentage of wages;
- a report on the cost structure in terms of: variable/fixed costs;
 - report on warehouse stocks;
 - internal budgets — as a variant of the financial plan for the future;

— a schedule of calculations, which contains columns for carrying out calculations according to various counterparties, as well as highlighting the obligations to pay taxes and fees [25].

In the context of management accounting, a wide range of tools is used, consisting of targeted elements that can be integrated into the system. The model may include specific management accounting activities that find a position to support such decisions as: strategic position, budgeting, benchmarking, analytical system accounting, time system, systemic quality management, value chain analysis, product life cycle costing, target cost estimates, balanced scorecard. At the same time, personal approaches can be used to create and develop the logic of decision-making by individual employees of the company. The basis of the model of management accounting organisation is the developed process of management accounting organisation, which includes the phased implementation of the necessary measures, taking into account the relevant determinants.

In today's world, every enterprise tries to create the most efficient system of functioning based on development factors. Social reality allows them to freely choose methods and means, make decisions, and feel independent. It is behavioural determinants that are the highest form of social organisation, the ideal form of forming an effective enterprise [16]. The phenomena of behavioural determinants and the results of effective social and legal policies are the main driving forces for the development of society, the state, and the enterprise. Thus, behavioural determinants are understood as a series of actions and inactions that are economically significant, legitimate, and generate consequences. In the broadest sense, behavioural determinants are activities regulated by socio-economic norms, the violation of which entails negative consequences. Behavioural determinants are divided into behavioural and economic determinants according to the content of the activity. The main characteristics of behavioural determinants are: the possibility and method of influence of determinants with a clear normative scope, consequences: the enterprise and society, the responsibility still lies with the enterprise, expressed in the form of actions that are important for society and can be considered as useful, useless or harmful to society. If a legal action is a result, it must also have a determining factor, cause, condition, or basis. Researchers from different countries agree that the reason for this lies primarily in the internal orientation of the decision maker, social and behavioural regulation, and legal mechanisms. They can be divided into two groups: internal and external. Internal causes include an understanding of the significance of the consequences of actions, the quality of social and legal norms, and changes in the form of economic determinants, which are realised through subjective assessment. It is clear that the economic system of the enterprise and the norms of socio-economic policy regulate social relations in all spheres of public life and should be considered as external factors. But normative behaviour does not consist of standards that are acceptable to individuals [8]. The main means of external control over the subject's behaviour are the laws of functioning and related socio-economic determinants, policies, indicators

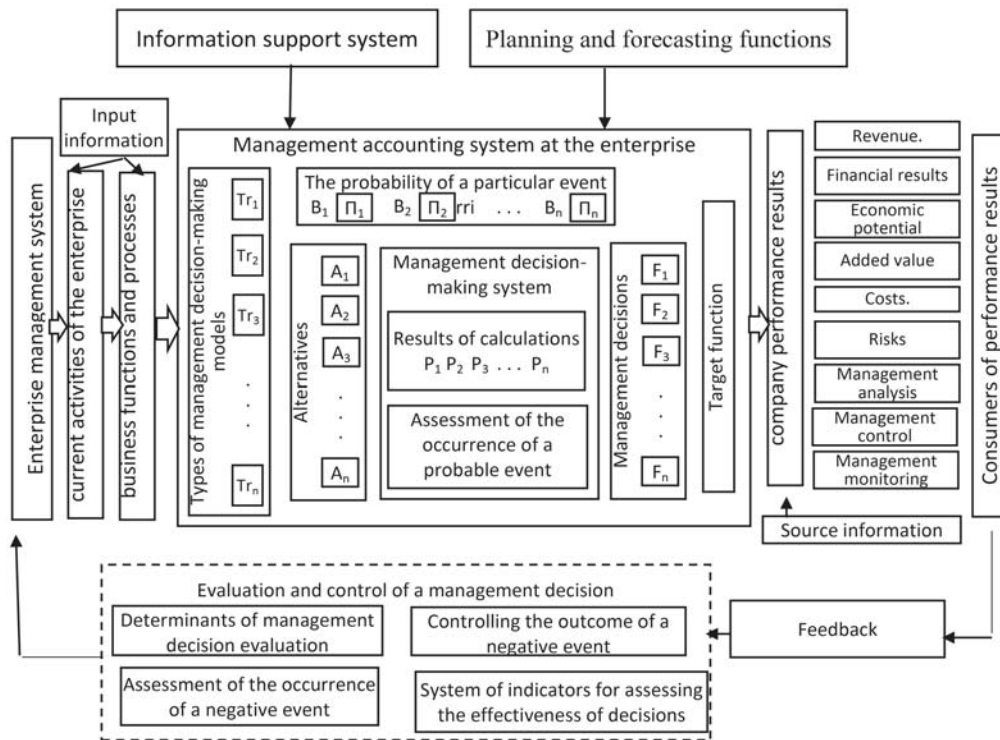

Figure 1. Scheme of decision-making in the management accounting system at the enterprise

Source: compiled by the authors.

of financial status, the ability to ensure a high level of efficiency of functioning without legal obligations, and the ability to meet needs. They are linked to external causes and integrated into behavioural patterns.

In the future, an appropriate level of economic and social development will play an important role, the quality and improvement of which will contribute to the development of the enterprise, occupation of a relevant niche in the market, and enrichment of the existing knowledge base. Society and its groups are not the ultimate cause of functioning. The most important result of development is the demonstration of personal independence in decision-making and responsibility for them. However, it is impossible to subjectively form firm opinions, stable moral and legal positions, thinking that is the result of rational and logical analysis of reality and socially acceptable behaviour. Behavioural determinants represent acceptable and desirable behaviour of individuals or collective entities at an enterprise, taking into account social interests, the exercise of subjective rights and obligations, and the fulfilment of economic regulations. Areas of analysis, usually defined for all participants in social relations, are tools for influencing the behaviour of various subjects.

By following these rules, enterprise managers are aware of their current social position and the possibility of changing this position in the form of negative changes. An additional feature that determines the legitimacy of any actions is compliance with the norms of social behaviour and moral principles that are the basis of the enterprise's functioning, as these norms form the basis of the external environment of functioning [2]. Modern economic and legal norms create boundaries that businesses and society cannot but accept and cross. The reason for this pheno-

menon is illegal behaviour caused by insufficient information and the desire to achieve maximum results in a short period of time. An enterprise without an external environment, with a high-quality and efficient system, low staff turnover, developed infrastructure, and respect for the law, should develop and occupy a suitable niche in the market. Social policy and the civil service are not only necessary but also characteristic of efficient functioning. However, in order to adapt to the external environment, it is necessary to create a model that changes its internal nature, which is reflected in the activities of the enterprise [6]. In practice, it is necessary to successfully combine the mechanisms of motivation for active behaviour, which encourages the subject to assess the risk of losing the benefits he or she has received so far due to future actions. A person should be guided by the risk of a certain loss of existing material, legal and social conditions and analyse its consequences. This should be an indicator of the success of the company's information policy. Individuals should have a conscious desire to act in accordance with their needs but take into account the causal criteria and understand the consequences. The state policy in the field of social and economic control is the second and most important determining factor, and its correctness, efficiency, and quality influence the formation of an effective management system. The decision-making system in the management accounting structure is shown in Figure 1.

Modern management accounting is increasingly seen as an integral part of the strategic management process. This is mainly due to the growing role of strategic management in the context of global changes in technological and management systems. It uses external and internal data not only for production needs, but also for marketing, research management, and other business functions, to

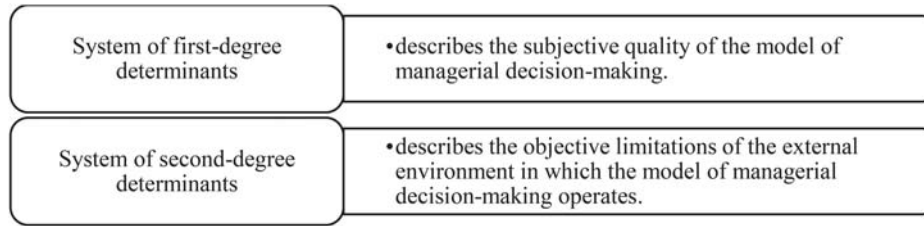

Figure 2. Determinant systems in management accounting

Source: authors' own development.

analyse operations against current and long-term goals, and to develop methods for obtaining and collecting information on important success factors such as quality and innovation.

The information prepared in the management accounting system through primary, financial, statistical, and tax accounting for planning control and analysis should be considered in the direction of its ultimate impact on decision-making.

All decision-making options in the management accounting system can be divided into a system of first-degree determinants and a system of second-degree determinants (Figure 2).

First-degree determinants depend on the type of model for building a management system at an enterprise, the number of possible alternatives, setting targets and appropriate assessment of alternatives, and the number of variables in the model based on certain external circumstances. The probability of a negative event occurring is determined by the selected objective function and the forecasting function depending on the data structure.

The management decision function defines a set of probabilities with different data structures depending on the state of the external environment. This function shows how knowledge is transformed into subjective assessments. Decision-making in this system depends on changes in two systems: the management decision-making system and the outcome forecasting system. The options that are considered during the selection process depend on the action required. Decision-making in the information sector often depends on the objective function. Activities aimed at assessing the impact of an information-seeking determinant usually focus on the objective function of choosing options in addition to the amount of information.

The manager's behavioural motivation is result-oriented: the search for alternatives, the creation and implementation of a specific solution model is determined by the structure of the enterprise's needs. The structure of needs is determined by the type of needs of consumers of the company's products: the need for material goods, social interaction, recognition, power, and the intensity of these needs. The structure of consumers does not directly determine activities. Actions should be seen as more conducive to satisfying needs than other behaviours.

The motivation for decision-making in a management accounting system depends on abilities, basic attitudes towards the future, and the state of the external environment. These factors can influence the structure of needs, expectations of results, and corresponding satisfaction. Competence is determined by a system of

second-degree determinants, such as knowledge, cognitive skills, social skills, and physical skills. Although knowledge and skills in the decision-making system contribute to motivation, they should be seen as a second-degree system of determinants. Even if two people have the same motivation, they may make different decisions based on their ability to receive and process information. Knowledge is characterised by the presence of specific facts, theories, and models of decision-making. The main characteristics of cognitive skills are creativity, the ability to collect and process information and to process it logically. Social skills relate to the ability to express emotions, motivate employees, lead, collaborate, and develop empathy. Physical dexterity is defined as the ability to handle objects and manpower [12]. Depending on whether the approach is optimistic or pessimistic, the estimates of the management decision-making model and the probability of the outcome of the situation estimated from the available data will differ.

At the same time, the external environment affects the motivation to evaluate the model of managerial decision-making. However, it is a valuable factor in the system of second-degree determinants.

The main task for organisations is to make interrelated institutional, organisational, and communication decisions to achieve the organisation's goals. The object of control is always the manager, regardless of how much the tasks coincide with such decisions, and the results depend on the importance of the determinants of these decisions.

A management action can be based on the behaviour of a management decision-making model if at least one of the following determinants changes when making a decision: the type of decision model, the number of alternatives evaluated, the data structure, the forecasting function, the objective function, the consequences of alternatives. Objective decisions in management systems, management actions should be focused on the determinants of object decisions, when it comes to controlling organisational and communication decisions, management should try to influence the determinants of these decisions.

There is a correlation between the values of the system of second-order determinants: motivation depends on the skills of the managerial decision-making model. Its characteristics depend on general motivations. There is a correlation between knowledge and cognitive abilities: in general, the more knowledge a person has, the better he or she is able to collect and process information.

The motivation of a managerial decision-making model affects not only its objective function but also the value of all important decision-making factors. Increasing productivity-oriented motivation has the following

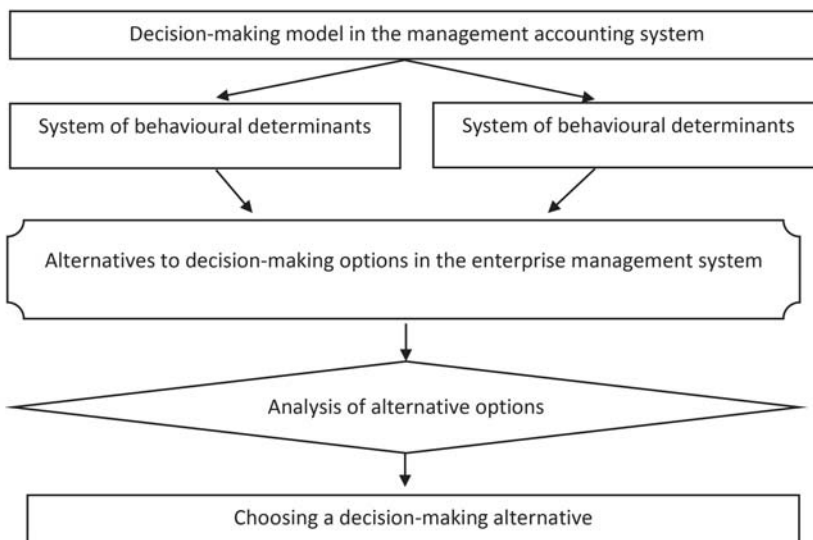

Figure 3. Interrelationships in the management decision-making system

Source: compiled by the authors.

consequences. When choosing the complexity of the decision model to be used, preparation and simplification are carried out very carefully, and some parts of the model are removed. For this reason, the level and complexity of decision-making models increases significantly. The manager is more careful and curious in the search for alternative courses of action and in the preliminary selection of the alternatives to be evaluated. An accurate and detailed assessment of the results is the main factor in the selection of alternatives. Additional information is taken into account when making decisions. Awareness of development assistance for the enterprise is growing. Forecasts about the development of the external environment are more cautious. The decision maker is trying to fulfil the target function, his/her desire to achieve the goal is secondary.

Knowledge influences all important determinants, but especially the decision model, multiple alternatives, information structure, and forecasting function because the choice of a decision model depends on the knowledge of decision models. And their knowledge depends on their strengths and weaknesses. General knowledge has an important impact on the way in which information about certain courses of action and their outcomes is obtained. The empirical content of the knowledge theory influences resuscitation forecasting. The relationship between the first— and second-level determinants is shown in Figure 3.

Cognitive abilities mainly influence decision-making models, choice sets, data structures, prediction functions, and choice consequences. low-creativity management decision-making models tend to solve problems in the same way, which explores several options and uses only traditional data collection methods. Creativity discovers or invents new courses of action, proposes new methods of obtaining information, improves knowledge structures, and considers promising options that others overlook.

The ability to collect, store, and process information is greatly influenced by the type of decision-making model used and its complexity. The more efficient these functions

are, the greater the operational capabilities of the decision-making model and the more detailed the analysis of decisions. Social skills are particularly important for gathering information and performing other activities. Physical flexibility is especially important for managers who perform direct operational duties.

The principled approach to the future mainly affects the predictive function of the management decision-making model. The external and internal environment of the organisation affects the number of versions, data structure, and target functionality: the scope of target access rights determines the number of versions to be evaluated.

The proposed list of factors influencing decision-making allows analysing all factors that affect the decision and its quality, even if these factors are not clearly defined in the list. Therefore, this list takes into account a variable determinant that plays an important role in practice. Experience is not an additional value to the identified identifiers but can be determined by these identifiers. Experience is expressed by the degree of knowledge and the ability to absorb and process additional information.

Power, which is a means of influencing the decisions of others, is expressed as follows. The influence on the behaviour of an entity can be seen through at least one major factor in its decision-making. The value of the main determinant is itself the result of an intermediate decision. These decisions can only be influenced by changes in the external environment. Expanding or restricting the business entity's options leads to a narrowing of alternatives and the inability to choose the most optimal option. Usually, there is a desire to change the perception of other measures of the management decision-making model and their consequences, such as redirection, manipulation, or concealment of information. Only decision-makers have influence on the target functions of management. Legal entities play an important role in this. Legal power is associated with certain rights in the environment, for example, associated with a certain position in the hierarchy. The outcomes of alternative actions can be changed by introducing rewards and penalties associated with choosing one of the alternatives. If, on the one hand, the power holder can design a reward of significant positive value for the power holder, then on the other hand, the rewards and punishments associated with the power holder's power are actively used.

The above models of behaviour in the management decision-making system are not mutually exclusive; they can be combined in various ways. At the same time, the purpose of using power is to achieve desired behaviour or prevent undesirable behaviour by others.

CONCLUSIONS

In summary, the following conclusions can be drawn. Social norms are social mechanisms for regulating

behaviour and social requirements for the behaviour of a business entity that determine the nature and limits of acceptable behaviour. The role of social norms ensures the ordering of social relations to meet the needs of society as a whole or its dominant group. The relationship between normative behaviour and norms is not always direct and immediate, as much of normative behaviour is unconscious, habitual, behavioural, and enforced. Normative behaviour is the most common type of business behaviour, but not the only one. This is in contrast to non-normative behaviour, i.e., behaviour that does not conform to or violates norms. The main characteristics of social deviation are the differences between the requirements of the regulatory system and the needs of the business entity. Thus, from the point of view of objects, deviant behaviour refers to all spheres of socio-economic development depending on the subject, it concerns the behaviour of individual entrepreneurs, civil servants, groups of employees, and informal social groups; from the objective side, deviations are the result of actions and can be one-time or long-term; from the subjective side, deviation is characterised by differences in motives, goals, and the degree of foresight. It should be noted that, despite the importance of external social methods of analysis, their main level in the context of metamorphosis is aimed at internal subjective mechanisms of behavioural determinants.

It is important to note once again that the modelling process is time-consuming. It can be difficult to choose the best solution from many options. To find the best solution, you first need to identify the right model. There are many different decision-making models. According to different object detection methods, they are divided into single-objective models and multi-objective models. In addition, depending on the problem situation, there are trade-off models, optimisation models, and diagnostic models. In this article, the model is considered as a system of socio-economic development. Behavioural determinants can be divided into two groups. The first group includes rotation methods, basic criteria, thresholds, and intervals. Methods in this group reduce the number of criteria by making additional assumptions. The second group focused on limiting the options, but excluding those that were clearly bad. This can be done using the Pareto portfolio method, the guaranteed outcome method, and the breakeven method. There are many decision-making models in the scientific literature. It would take a lot of time to research and explain each one individually. The methods discussed are only a subset of all possible data processing methods. All of these described and unspecified methods are widely used in various spheres of life, from the economic organisation of business activities to the use of probabilistic data processing methods in various areas of monitoring. However, as noted in the article, each of the described methods has advantages and disadvantages, which, for example, led to the emergence of a new area of adaptive econometrics. In addition, probabilistic data processing methods are used in mass production to analyse the market for raw materials and goods, analyse the functions of information systems, check the logic and regularity of their functioning, and compress various software. It should be noted that probabilistic data processing methods can also be used

during testing. The method defined in this environment determines, based on probability, which part of the data set should deviate from the standard, which significantly speeds up the testing time, but at the same time transmits a large amount of data. Once calculated, some probability values are approximate and may not be accurate. However, as information technology advances, these calculations are becoming more accurate, significantly reducing audit costs and improving quality.

Management accounting in wartime requires the ability to make quick and balanced decisions in conditions of instability. The behavior of personnel during this period determines how effectively they can assess the situation and make decisions. Thus, behavioral determinants play a key role in determining the effectiveness of the management accounting system. The behavior and decisions of the people who use the system have a significant impact on the results of its application. Prospects for further research are the analysis of the effectiveness of the influence of behavioral determinants on the effectiveness of decisions in management accounting in the context of the management control system of small and medium-sized enterprises.

Література:

1. Abdel-Tawab, M., Kineber, A. F., Chileshe, N., Abanda, H., Ali, A. H., & Almukhtar, A. (2023). Building an Information Modelling Implementation Model for Sustainable Building Projects in Developing Countries: A PLS-SEM Approach. *Sustainability*, 15 (12), 9242. <https://doi.org/10.3390/su15129242>
2. Boros, A., & Fogarassy, C. (2019). Relationship between corporate sustainability and compliance with state-owned enterprises in Central-Europe: A case study from Hungary. *Sustainability*, 11 (20), 5653. <https://doi.org/10.3390/su11205653>
3. Business news from Ukraine. IN 2023, THERE WERE ALMOST THREE TIMES FEWER BUSINESSES CLOSING IN UKRAINE. <https://open4business.com.ua/en/>
4. Cao, M. M., Nguyen, N. T., & Tran, T. T. (2021). Behavioral factors on individual investors' decision making and investment performance: A survey from the Vietnam Stock Market. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8 (3), 845—853. doi:10.13106/jafeb.2021.-vol8.no3.0845
5. Cheng, Q., Wang, S., Liu, Z., & Yuan, Y. (2019). Surrogate-based simulation optimization approach for day-to-day dynamics model calibration with real data. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 105, 422—438. <http://dx.doi.org/10.1016/j.trc.2019.06.009>
6. Clauss, T., Abebe, M., Tangpong, C., & Hock, M. (2019). Strategic agility, business model innovation, and firm performance: an empirical investigation. *IEEE transactions on engineering management*, 68 (3), 767—784. <http://dx.doi.org/10.1109/TEM.2019.2910381>
7. Dhyani, S., & Sood, R. (2023). Modelling Tools and Plausible Scenarios in Science-Policy to Improve Evidence-Based Decision-Making for Human Well-Being. In *Ecosystem and Species Habitat Modeling for Conservation and Restoration* (pp. 1—17). Singapore: Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-0131-9_1

8. Fauzi, A. A., & Sheng, M. L. (2022). The digitalization of micro, small, and medium-sized enterprises (MSMEs): An institutional theory perspective. *Journal of Small Business Management*, 60 (6), 1288—1313. <http://dx.doi.org/10.1080/00472778.2020.1745536>
9. Fong, S. J., Li, G., Dey, N., Crespo, R. G., & Herrera-Viedma, E. (2020). Composite Monte Carlo decision making under high uncertainty of novel coronavirus epidemic using hybridized deep learning and fuzzy rule induction. *Applied soft computing*, 93, 106282. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2020.106282>
10. Garcia-Zamora, D., Labella, A., Ding, W., Rodriguez, R. M., & Martinez, L. (2022). Large-scale group decision making: a systematic review and a critical analysis. *IEEE/CAA Journal of Automatica Sinica*, 9 (6), 949—966. <https://doi.org/10.1109/JAS.2022.105617>
11. Kryzhanovsky, G. A., Kozlov, A. I., Sauta, O. I., Shatrakov, Y. G., & Shestakov, I. N. (2023). Modeling of Decision-Making Processes in Transport Management. In *Modeling of Transportation Aviation Processes* (pp. 93—131). Singapore: Springer Nature Singapore. <http://dx.doi.org/10.1051/mateconf/201823903015>
12. Lam, L., Nguyen, P., Le, N., & Tran, K. (2021). The relation among organizational culture, knowledge management, and innovation capability: Its implication for open innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7 (1), 66. <http://dx.doi.org/10.3390/joitmc7010066>
13. Lazaroiu, G., Negurita, O., Grecu, I., Grecu, G., & Mitran, P. C. (2020). Consumers' decision-making process on social commerce platforms: Online trust, perceived risk, and purchase intentions. *Frontiers in Psychology*, 11, 890. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00890>
14. Lee, J. L., Denison, R., & Ma, W. J. (2023). Challenging the fixed-criterion model of perceptual decision-making. *Neuroscience of Consciousness*, 2023(1), niad010. <https://doi.org/10.1093/nc/niad010>
15. Li, M., Wang, H., Wang, D., Shao, Z., & He, S. (2020). Risk assessment of gas explosion in coal mines based on fuzzy AHP and bayesian network. *Process Safety and Environmental Protection*, 135, 207—218. <http://dx.doi.org/10.1016/j.psep.2020.01.003>
16. Li, T. T., Wang, K., Sueyoshi, T., & Wang, D. D. (2021). ESG: Research progress and future prospects. *Sustainability*, 13 (21), 11663. <http://dx.doi.org/10.3390/su132111663>
17. Ляхович, Л. (2022). СТРАТЕГІЧНА ПОВЕДІНКА КОМПАНІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ. *Економічний простір*, (180), 139—143. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/180-22>
18. Locke, S. M., Landy, M. S., & Mamassian, P. (2022). Suprathreshold perceptual decisions constrain models of confidence. *PLoS computational biology*, 18 (7), e1010318. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1010318>
19. Milov, O., Korol, O., & Khvostenko, V. (2019). Розробка класифікації агентів кібербезпеки з обмеженою раціональністю. *Системи управління, навігації та зв'язку. Збірник наукових праць*, 4 (56), 82—90. <https://doi.org/https://doi.org/10.26906/SUNZ.2019.4.082>
20. Mosedale, J. (2023). Identifying and prioritising marine nature recovery (MNR) opportunities. <https://www.cornwallwildlifetrust.org.uk/sites/default/files/2023-06/C2C2%20Marine%20Nature%20Recovery%20Opportunity%20Mapping%20Report.pdf>
21. Ozemre, M., & Kabadurmus, O. (2020). A big data analytics based methodology for strategic decision making. *Journal of Enterprise Information Management*, 33 (6), 1467—1490. <https://doi.org/10.1108/JEIM-08-2019-0222>
22. Perni, A., Barreiro-Hurle, J., & Martinez-Paz, J. M. (2021). Contingent valuation estimates for environmental goods: Validity and reliability. *Ecological Economics*, 189, 107144. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107144>
23. Qi, Y., Li, Q., Karimian, H., & Liu, D. (2019). A hybrid model for spatiotemporal forecasting of PM2.5 based on graph convolutional neural network and long short-term memory. *Science of the Total Environment*, 664, 1-10. <http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.01.333>
24. Razavi, S., Jakeman, A., Saltelli, A., Prieur, C., looss, B., Borgonovo, E., ... & Maier, H. R. (2021). The future of sensitivity analysis: An essential discipline for systems modeling and policy support. *Environmental Modelling & Software*, 137, 104954. <http://dx.doi.org/10.1016/j.envsoft.2020.104954>
25. Скрипник, С., Костенко, Ю., & Курей, О. (2023). УПРАВЛІНСЬКИЙ ОБЛІК НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ. *Економіка та суспільство*, (49). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-32>
26. Sofaer, H. R., Jarnevich, C. S., Pearse, I. S., Smyth, R. L., Auer, S., Cook, G. L., ... & Hamilton, H. (2019). Development and delivery of species distribution models to inform decision-making. *BioScience*, 69 (7), 544—557. <https://doi.org/10.1093/biosci/biz045>
27. Song, Y., Li, G., Ergu, D., & Liu, N. (2022). An optimisation-based method to conduct consistency and consensus in group decision making under probabilistic uncertain linguistic preference relations. *Journal of the Operational Research Society*, 73(4), 840-854. <http://dx.doi.org/10.1080/01605682.2021.1873079>
28. Сайт Державної служби статистики України. <https://www.ukrstat.gov.ua/>
29. Tang, M., & Liao, H. (2022). A graph model for conflict resolution with inconsistent preferences among large-scale participants. *Fuzzy Optimization and Decision Making*, 1—24. <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10700-021-09373-w>
30. Tardieu, L., & Tuffery, L. (2019). From supply to demand factors: What are the determinants of attractiveness for outdoor recreation? *Ecological Economics*, 161, 163—175. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.03.022>
31. Український бізнес під час війни: реальна аналітика та перспективи на майбутнє у 2024 році. *FinStream*. <https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analytika/>
32. Ukrainians set a record by opening a number of new small businesses during the ongoing war in September. *Opendatabot*. <https://opendatabot.ua/en/analytics/fop-records-september>
33. Vahidi, M., & Shafahi, Y. (2023). Time-dependent estimation of origin-destination matrices using partial path

data and link counts. *Transportation*, 1—38. <http://dx.doi.org/10.1007/s11116-023-10412-1>

34. Wang, F., Xuan, Z., Zhen, Z., Li, K., Wang, T., & Shi, M. (2020). A day-ahead PV power forecasting method based on LSTM-RNN model and time correlation modification under partial daily pattern prediction framework. *Energy Conversion and Management*, 212, 112766. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2020.112766>

35. Yazdi, M., Khan, F., Abbassi, R., & Rusli, R. (2020). Improved DEMATEL methodology for effective safety management decision-making. *Safety science*, 127, 104705. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ssci.2020.104705>

36. Yuan, S., & Lou, C. (2020). How social media influencers foster relationships with followers: The roles of source credibility and fairness in parasocial relationship and product interest. *Journal of Interactive Advertising*, 20 (2), 133—147. <https://doi.org/10.1080/15252019.2020.1769514>

37. Zbrishchak, S. G., & Zvyagin, L. S. (2020, December). Models and methods of decision-making and probabilistic methods in information processing as an applied tool for data evaluation. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1703, No. 1, p. 012041). IOP Publishing. <http://dx.doi.org/10.1088/1742-6596/1703/1/012041>

38. Факти. Планування максимум на рік і дефіцит кадрів: які виклики переживає бізнес під час війни. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20231012-planuvannya-maksimum-na-rik-i-deficyt-kadriv-yaki-vyklyky-perezhyvaye-biznes-pid-chas-vijny/>

39. Центр розвитку інновацій. Стан та перспектив МСБ в Україні: результати дослідження в серпні 2023 року. <https://cid.center/state-and-prospect-of-msb-in-ukraine-resul/>

References:

1. Abdel-Tawab, M. Kineber, A. F. Chileshe, N. Abanda, H. Ali, A. H. and Almukhtar, A. (2023), "Building an Information Modelling Implementation Model for Sustainable Building Projects in Developing Countries: A PLS-SEM Approach", *Sustainability*, vol. 15 (12), p. 9242, DOI: <https://doi.org/10.3390/su15129242>

2. Boros, A. and Fogarassy, C. (2019), "Relationship between corporate sustainability and compliance with state-owned enterprises in Central-Europe: A case study from Hungary", *Sustainability*, vol. 11 (20), p. 5653. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11205653>

3. Business news from Ukraine (2023), "In 2023, there were almost three times fewer businesses closing in Ukraine", available at: <https://open4business.com.ua/en/> (Accessed 02 January 2024).

4. Cao, M. M. Nguyen, N. T. and Tran, T. T. (2021), "Behavioral factors on individual investors' decision making and investment performance: A survey from the Vietnam Stock Market", *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, vol. 8 (3), pp. 845—853, DOI: [10.13106/jafeb.2021.vol8.no3.0845](https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no3.0845)

5. Cheng, Q. Wang, S. Liu, Z. and Yuan, Y. (2019), "Surrogate-based simulation optimization approach for day-to-day dynamics model calibration with real data", *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*,

vol. 105, pp. 422—438, DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.trc.2019.06.009>

6. Clauss, T. Abebe, M. Tangpong, C. and Hock, M. (2019), "Strategic agility, business model innovation, and firm performance: an empirical investigation", *IEEE transactions on engineering management*, vol. 68 (3), pp. 767—784, DOI: <http://dx.doi.org/10.1109/TEM.2019.2910381>

7. Dhyani, S. and Sood, R. (2023), "Modelling Tools and Plausible Scenarios in Science-Policy to Improve Evidence-Based Decision-Making for Human Well-Being", In *Ecosystem and Species Habitat Modeling for Conservation and Restoration*, pp. 1—17, Springer Nature Singapore, Singapore. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-99-0131-9_1

8. Fauzi, A. A. and Sheng, M. L. (2022), "The digitalization of micro, small, and medium-sized enterprises (MSMEs): An institutional theory perspective", *Journal of Small Business Management*, vol. 60 (6), pp. 1288—1313, DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/00472778.2020.1745536>

9. Fong, S. J. Li, G. Dey, N. Crespo, R. G. and Herrera-Viedma, E. (2020), "Composite Monte Carlo decision making under high uncertainty of novel coronavirus epidemic using hybridized deep learning and fuzzy rule induction", *Applied soft computing*, vol. 93, p. 106282, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2020.106282>

10. Garcia-Zamora, D. Labella, A. Ding, W. Rodriguez, R. M. and Martinez, L. (2022), "Large-scale group decision making: a systematic review and a critical analysis", *IEEE/CAA Journal of Automatica Sinica*, vol. 9 (6), pp. 949—966, DOI: <https://doi.org/10.1109/JAS.2022.105617>

11. Kryzhanovsky, G. A. Kozlov, A. I. Sauta, O. I. Shtrakov, Y. G. and Shestakov, I. N. (2023), "Modeling of Decision-Making Processes in Transport Management", In *Modeling of Transportation Aviation Processes*, pp. 93—131, Singapore: Springer Nature Singapore. DOI: <http://dx.doi.org/10.1051/mateconf/201823903015>

12. Lam, L. Nguyen, P. Le, N. and Tran, K. (2021), "The relation among organizational culture, knowledge management, and innovation capability: Its implication for open innovation", *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, vol. 7 (1), p. 66, DOI: <http://dx.doi.org/10.3390/joitmc7010066>

13. Lazaroiu, G. Negurita, O. Grecu, I. Grecu, G. and Mitran, P. C. (2020), "Consumers' decision-making process on social commerce platforms: Online trust, perceived risk, and purchase intentions", *Frontiers in Psychology*, vol. 11, p. 890, DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00890>

14. Lee, J. L. Denison, R. and Ma, W. J. (2023), "Challenging the fixed-criterion model of perceptual decision-making", *Neuroscience of Consciousness*, vol. 2023 (1), niad010, DOI: <https://doi.org/10.1093/nc/niad010>

15. Li, M. Wang, H. Wang, D. Shao, Z. and He, S. (2020), "Risk assessment of gas explosion in coal mines based on fuzzy AHP and bayesian network", *Process Safety and Environmental Protection*, vol. 135, pp. 207—218, DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.psep.2020.01.003>

16. Li, T. T. Wang, K. Sueyoshi, T. and Wang, D. D. (2021), "ESG: Research progress and future prospects", *Sustainability*, vol. 13 (21), p. 11663, DOI: <http://dx.doi.org/10.3390/su132111663>

17. Liakhovych, L. (2022), "Strategic behavior of companies under conditions of war and post-war reconstruction", *Economic scope*, vol. 180, pp. 139—143, DOI: 10.32782/2224-6282/180-22
18. Locke, S. M. Landy, M. S. and Mamassian, P. (2022), "Suprathreshold perceptual decisions constrain models of confidence", *PLoS computational biology*, vol. 18 (7), e1010318, DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1010318>
19. Milov, O. Korol, O. and Khvostenko, V. (2019), "Development of the classification of the cyber security agents bounded rationality ", *Control, Navigation and Communication Systems. Academic Journal*, vol. 4 (56), pp. 82—90, DOI: <https://doi.org/10.26906/SUNZ.-2019.4.082>
20. Mosedale, J. (2023), "Identifying and prioritising marine nature recovery (MNR) opportunities", available at: <https://www.cornwallwildlifetrust.org.uk/sites/default/files/2023-06/C2C2%20Marine%20Nature%20Recovery%20Opportunity%20Mapping%20Report.pdf> (Accessed 02 January 2024).
21. Ozemre, M. and Kabadurmus, O. (2020), "A big data analytics based methodology for strategic decision making", *Journal of Enterprise Information Management*, vol. 33 (6), pp. 1467—1490, DOI: <https://doi.org/10.1108/JEIM-08-2019-0222>
22. Perni, A. Barreiro-Hurle, J. and Martinez-Paz, J. M. (2021), "Contingent valuation estimates for environmental goods: Validity and reliability", *Ecological Economics*, vol. 189, p. 107144. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107144>
23. Qi, Y. Li, Q. Karimian, H. and Liu, D. (2019), "A hybrid model for spatiotemporal forecasting of PM2. 5 based on graph convolutional neural network and long short-term memory", *Science of the Total Environment*, vol. 664, pp. 1—10, DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.01.333>
24. Razavi, S. Jakeman, A. Saltelli, A. Prieur, C. looss, B. Borgonovo, E. and Maier, H. R. (2021), "The future of sensitivity analysis: An essential discipline for systems modeling and policy support", *Environmental Modelling & Software*, vol. 137, p. 104954, DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.envsoft.2020.104954>
25. Skrypyuk, S. Kostenko, Y. and Kurei, O. (2023), "Management accounting at ukrainian enterprises in the conditions of crisis events", *Economy and Society*, vol. 49, DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-32>
26. Sofaer, H. R. Jarnevich, C. S. Pearse, I. S. Smyth, R. L. Auer, S. Cook, G. L. ... and Hamilton, H. (2019), "Development and delivery of species distribution models to inform decision-making", *BioScience*, vol. 69(7), pp. 544—557, DOI: <https://doi.org/10.1093/biosci/biz045>
27. Song, Y. Li, G. Ergu, D. and Liu, N. (2022), "An optimisation-based method to conduct consistency and consensus in group decision making under probabilistic uncertain linguistic preference relations", *Journal of the Operational Research Society*, vol. 73 (4), pp. 840—854, DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/01605682.2021.1873079>
28. State Statistics Service of Ukraine (2023), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 03 January 2024).
29. Tang, M. and Liao, H. (2022), "A graph model for conflict resolution with inconsistent preferences among large-scale participants", *Fuzzy Optimization and Decision Making*, pp. 1—24, available at: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10700-021-09373-w>
30. Tardieu, L. and Tuffery, L. (2019), "From supply to demand factors: What are the determinants of attractiveness for outdoor recreation?", *Ecological Economics*, vol. 161, pp. 163—175, DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.03.022>
31. FinStream (2023), "Ukrainian business during the war: real analytics and prospects for the future in 2024", available at: <https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analytika/> (Accessed 03 January 2024).
32. Opendatabot (2023), "Ukrainians set a record by opening a number of new small businesses during the ongoing war in September", available at: <https://opendatabot.ua/en/analytics/fop-records-september> (Accessed 02 January 2024).
33. Vahidi, M. and Shafahi, Y. (2023), "Time-dependent estimation of origin-destination matrices using partial path data and link counts", *Transportation*, pp. 1—38, DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s11116-023-10412-1>
34. Wang, F. Xuan, Z. Zhen, Z. Li, K. Wang, T. and Shi, M. (2020), "A day-ahead PV power forecasting method based on LSTM-RNN model and time correlation modification under partial daily pattern prediction framework", *Energy Conversion and Management*, vol. 212, p. 112766, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2020.112766>
35. Yazdi, M. Khan, F. Abbassi, R. and Rusli, R. (2020), "Improved DEMATEL methodology for effective safety management decision-making", *Safety science*, vol. 127, p. 104705, DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ssci.2020.104705>
36. Yuan, S. and Lou, C. (2020), "How social media influencers foster relationships with followers: The roles of source credibility and fairness in parasocial relationship and product interest", *Journal of Interactive Advertising*, vol. 20 (2), pp. 133—147, DOI: <https://doi.org/10.1080/15252019.2020.1769514>
37. Zbrishchak, S. G. and Zvyagin, L. S. (2020), "Models and methods of decision-making and probabilistic methods in information processing as an applied tool for data evaluation", In *Journal of Physics: Conference Series*, vol. 1703, No. 1, p. 012041, IOP Publishing. DOI: <http://dx.doi.org/10.1088/1742-6596/1703/1/012041>
38. Fakty (2023), "Planning for a maximum of a year and shortage of personnel: what are the challenges faced by the business during the war", available at: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20231012-planuvannya-maksimum-na-rik-i-deficzyt-kadriv-yakivkylyky-perezhyvaye-biznes-pid-chas-vijny/> (Accessed 05 January 2024).
39. Center for Innovations Development (2023), "State and prospects of SMEs in Ukraine: survey results in August 2023", available at: <https://cid.center/state-and-prospect-of-msb-in-ukraine-resul/> (Accessed 05 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 05.01.2024 р.

УДК 339.9+331.5:336.5

*В. Г. Панченко,**д. е. н., Маріупольський державний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5578-6210>**Н. В. Резнікова,**д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>**В. С. Карп,**к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2231-8517>**О. А. Іващенко,**к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,**Київський столичний університет імені Бориса Грінченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.25

В'ЄТНАМ В ПРОЦЕСАХ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ У СХІДНІЙ АЗІЇ: ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ

V. Panchenko,

Doctor of Economic Sciences, Mariupol State University

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations,

Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

V. Karp,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International business, Educational

and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

VIETNAM IN THE PROCESSES OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION IN EAST ASIA: FINANCIAL ASPECTS

Мета статті полягає в дослідженні процесів міжнародної трудової міграції у Східній Азії і Тихоокеанському регіоні з фокусом на аналізі міграційних процесів у В'єтнамі та ролі грошових переказів для соціально-економічного розвитку. Встановлено, що не лише зміна географії експорту трудових мігрантів, але й структури попиту на робочу силу відповідає цілепокладанню міграційної політики уряду, яка полягає у збільшенні та стабілізації доходів мігрантів, а відтак і доходів домогосподарств їхнього походження. Внутрішня міграція до міських районів та міграція за кордон приносять нерівномірні вигоди місцевим жителям з точки зору акумулювання різних обсягів заощаджень та активізації споживання, перспектив підвищення доходів, в тому числі, за рахунок стимулювання накопичень, що спрямовуватимуться на розширення переробних виробництв. Відтак ці відмінності слід брати до уваги при спробі сформулювати демографічну та міграційну політику, щоб процес внутрішнього переміщення населення призвів до підвищення рівня життя, зменшення нерівності та подолання крайньої бідності й злиденності, а тру-

дова міграція сприяла підвищенню людського капіталу та продуктивному використанню грошових переказів. Оскільки майже 40-60% емігрантів сьогодні працюють у США та Великій Британії, Філіппіни та В'єтнам отримали вигоду від підвищення заробітної плати та дефіциту робочої сили в цих країнах. У розрахунку на одну особу від загальної чисельності населення, сто-мільйонний В'єтнам у 6 разів випереджає півтора мільярдний Китай, який В'єтнам копіює у нинішньому ставленні до трудових мігрантів, перетворюючи їх на мігрантів, які повинні акумулювати не лише заощадження, а й навички і навіть інновації. Незважаючи на те, що В'єтнам отримує близько 5% ВВП за рахунок переказів мігрантів, а дохід сімей, в яких є мігранти, зростає на 1-4% на рік, міграційна політика уряду змінилася із стимулюючої еміграцію на стимулюючу рееміграцію. Для регіонів, де відчувалася нестача робочої сили, здійснювалися процеси дестимуляції міграції і сприяння рееміграції, в той же час для менш розвинутих регіонів, які генерували велику кількість емігрантів, було змінено, перш за все, політику підготовки кадрів, яку зробили подібною до розвинутих регіонів, що передбачало стимулювання здобуття повної середньої освіти і розвиток людського потенціалу. На вибір країни імміграції впливає макроекономічна ситуація, особливості реалізації монетарної та фіскальної політик, а також політика обмінного курсу. Девальвація валюти, криза вартості життя призводять до зниження стимулів перебування в приймаючій країні і змінюють географію потоків трудових мігрантів.

The purpose of the article is to study the processes of international labor migration in East Asia and the Pacific region, with a focus on the analysis of migration processes in Vietnam and the role of remittances for socio-economic development. The directions and scale of international labor migration are determined by a whole complex of factors in receiving countries (pull factors) and in countries that are the main exporters of labor (push factors). The most significant role in shaping the migration sentiments of the population of labor donor countries is played by economic reasons. Differences in wage levels in countries of origin of migrants and in receiving countries, the ability to make remittances home, which helps improve the standard of living of migrant worker households, makes a number of developed countries attractive for migrants. In the countries of East Asia and the Pacific region, due to higher rates of population growth and its rejuvenation, a surplus labor force has arisen that is not able to find employment in the still underdeveloped economies. Its economic displacement is accompanied by an increase in demand for it from more developed countries.

The complex of socio-economic conditions for the development of the provinces of Vietnam, as well as climatic conditions that affect food security, actually shapes the migration attractiveness of the region and determines the incentives for internal migration and internal displacement. Indicators of regional labor markets (labor force participation rate, share of employed people of working age, unemployment rate, average time to find a job, average age of the unemployed) play an important role in the decision to emigrate. It has been established that not only the change in the geography of the export of labor migrants, but also the structure of demand for labor corresponds to the goal of the government's migration policy, which is to increase and stabilize the incomes of migrants, and therefore the incomes of households of their origin.

Internal migration to urban areas and migration abroad bring different benefits to local residents in terms of accumulating various amounts of savings and intensifying consumption, prospects for increasing incomes, including by stimulating savings that will be used to expand production. Therefore, these differences should be taken into account when trying to formulate population and migration policies so that the process of internal population movement leads to improved living standards, reduced inequality and overcoming extreme poverty and destitution, and labor migration contributes to the improvement of human capital and the productive use of remittances.

With 40 to 60% of expats now working in the US and UK, the Philippines and Vietnam have benefited from rising wages and labor shortages in those countries. Based on one person of the total population, Vietnam with a population of one hundred million is 6 times ahead of China with a population of one and a half billion, which Vietnam copies in its current attitude towards migrant workers, turning them into migrants who must accumulate not only savings, but also new skills and innovations. Despite the fact that Vietnam receives about 5% of GDP from migrant remittances, and the income of families with migrants grew by 1-4% per year, the government's migration policy has changed from encouraging emigration to encouraging return migration. For regions where there was a shortage of labor, processes were carried out to discourage migration and promote return migration, while at the same time, for less developed regions that generated a large number of emigrants, first of all,

the personnel training policy was changed, becoming similar to developed regions, which involved stimulating the receipt of complete secondary education and human development. The choice of immigration country is influenced by the macroeconomic situation, features of the implementation of monetary and fiscal policies, as well as exchange rate policy. Currency devaluation and the cost of living crisis lead to a decrease in incentives to stay in the host country and change the geography of labor flows.

Ключові слова: міжнародна міграція, трудова міграція, внутрішня міграція, міграційна політика, регулювання, економічний розвиток, країни, що розвиваються, офіційна допомога розвитку, макроекономічне середовище, прямі іноземні інвестиції, фінансові потоки, споживання, заощадження, грошові перекази, заробітна плата, людський капітал, робоча сила, ринок праці, бідність, Східна Азія, Південно-Східна Азія, Тихоокеанський регіон, В'єтнам, Японія, КНР.

Key words: international migration, labor migration, internal displacement, migration policy, regulation, economic development, developing countries, official development assistance, foreign direct investment, financial flows, consumption, savings, remittances, wages, human capital, labor force, labor market, poverty, East Asia, Southeast Asia, Pacific Region, Vietnam, Japan, PRC.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Після дворічного зниження, спровокованого пандемійними рестрикціями, темпи зростання обсягів грошових переказів до країн Східної Азії у 2022 році не сягнули і 1% (0,7%). Втім, якщо виключити із аналізу Китай, грошові перекази зростали більш динамічно — на 3,8% у 2022 році і на 5,5% у 2021 році. Офіційно зареєстровані потоки грошових переказів до Східної Азії за підсумками 2022 року становили 130 млрд дол США, де на Китай припадало 39 % (51 млрд дол США) і на решту країн — 79 млрд дол США. У 2022 році найбільшими отримувачами переказів після Китаю стали Філіппіни (38 млрд дол США) та В'єтнам (13 млрд дол США). Грошові перекази становлять другий за величиною потік фінансових ресурсів до країн Східної Азії

після прямих іноземних інвестицій (ПІІ), які з 2008 року характеризувались високою волатильністю. Різке падіння ПІІ на 40 % у період з 2021 року по 2022 рік призвело до того, що грошові перекази склали 50 % їхніх обсягів порівняно лише з 29 % у 2021 році. У зв'язку із переходом більшості країн Східної Азії зі статусу країн із низьким рівнем доходу у статус країн із рівнем доходу нижче середнього, або зі статусу країн із рівнем доходу нижче середнього до країн із доходом вище середнього, потік офіційної допомоги в цілях розвитку не збільшився (див. Рис. 1, Рис. 2), що ще більше актуалізувало важливість грошових переказів для підтримки економічної активності та структурної перебудови, без яких вирішити проблему бідності та нерівності не вдасться.

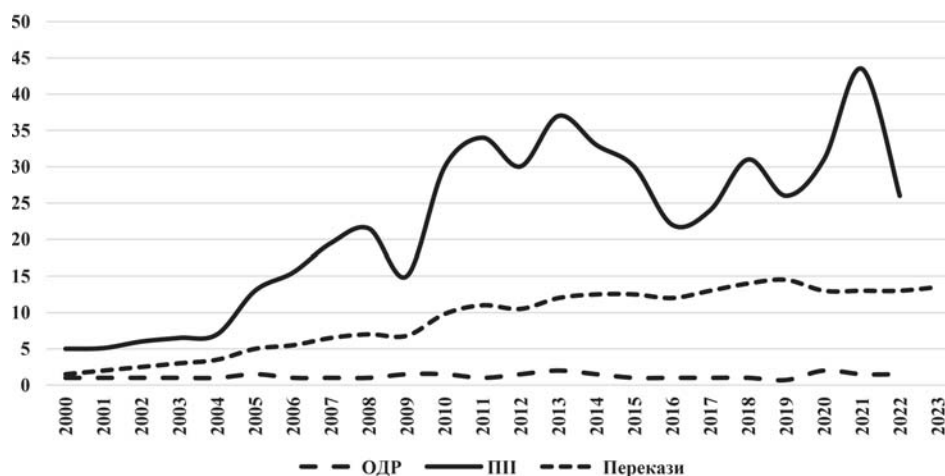

Рис. 1. Потоки фінансових ресурсів до Східної Азії та Тихоокеанського регіону, 2000—2023 роки

Джерело: [1].

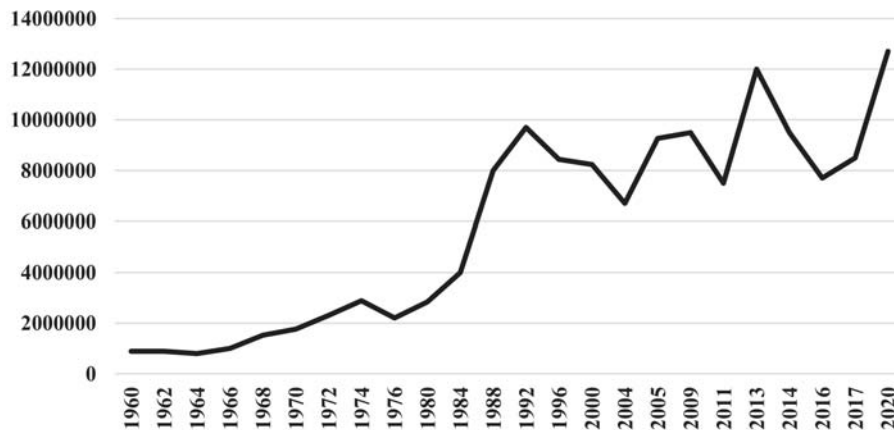

Рис. 2. Чиста отримана офіційна допомога в цілях розвитку країнам Східної Азії та Тихоокеанського регіону (млрд дол США)

Джерело: [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

С. Герчанівська, Н. Петренко, О. Качмар [2] дослідили роль ринку праці в соціально-економічній системі. А. Воронцова [3] дослідила феномен трудової міграції, виокремивши економічну міграцію, міграцію робочої сили, міграцію трудових ресурсів, трудову міграцію, зовнішню зайнятість. Карен Ен С. Ліао [4], посилаючись на підхід Д. Фіцджеральда [5], який розглядав країну походження мігрантів як багаторівневу організацію окремих складових одиниць, що характеризуються складними владними відносинами і конкуруючими інтересами, стверджує, що сучасні держави в тій чи іншій мірі проявляють себе як міграційні держави (англ. migrant state), якщо спиратись на термінологію Дж. Холліфілда [6]. А. Гайдучкий, розглядаючи механізми повернення мігрантів в країну походження [7], вдається до розгляду особливостей формування міграційного циклу, який закінчується після досягнення мети міграції, яка може полягати в отриманні нових знань, нового досвіду, формування заощаджень, придбання активів, встановлення нових зв'язків і контактів. Авторський колектив у складі П. Девіс, М. Грінвуд і Г. Лі [8], вивчаючи досвід міграційних процесів у В'єтнамі, дійшли до висновку, що соціальні чинники переважають при прийнятті рішення про еміграцію, оскільки "спускова ціна" міграції — тобто очікувана різниця у доходах між місцем походження та місцем призначення — завжди виявляється набагато більшою, ніж прості фінансові витрати на переїзд. Вплив кліматичних змін на рішення про еміграцію в країнах Південно-Східної Азії і, зокрема, у В'єтнамі, опинився у дослідницькому ракурсі Е. Фукаса [9], Б. Маккейга та Н. Павніка [10]. Х. В. Фама, Г. Маколі та С. Марша [11], Н. Данга [12], де наголошується, що зміни у врожайності внаслідок посух чи інших несприятливих умов загострюють не лише проблему фінансової, але й продовольчої безпеки. Ю. Німі, Т. Фам, Б. Рілі [13] розглядають детермінанти грошових переказів, а не міграції, встановивши, що мігранти надсилають грошові перекази своїм домогосподарствам як спосіб страхування, щоб протидіяти економічній невизначеності. Д. Фан [14] досліджував, чи виступають кредитні обмеження мотивацією або стримуючим фактором міграції, і чи

виступає міграція засобом нагромадження та формування капіталовкладень. Р. Іслам [15] визначив канали впливу макроекономічної політики на безробіття та перспективи створення робочих місць.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні процесів міжнародної трудової міграції у Східній Азії і Тихоокеанському регіоні з фокусом на аналізі міграційних процесів у В'єтнамі та ролі грошових переказів для соціально-економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зважаючи на закритість В'єтнаму після війни зі США, яка закінчилася лише в 1976 році, в'єтнамський уряд до середини 1980-х років мав справу виключно із регулюванням внутрішньої міграції. Бідність у зруйнованих війною регіонах спровокувала міграцію із сільськогосподарських регіонів до регіонів, де відбувався промисловий розвиток, перш за все, у великі міста Хо Ши Мін та Сайгон. Внутрішня міграція призвела до урбанізації, і міське населення країни сягнуло 40%, що значно покращило економічне становище тих, хто внутрішньо переміщувався, але також призвело до перенаселення міст, які повинні були більше інвестувати в інфраструктуру для життя. Внутрішня міграція до міських районів та міграція за кордон приносять різні вигоди місцевим жителям з точки зору акумулювання різних обсягів заощаджень та активізації споживання, перспектив підвищення доходів, в тому числі, за рахунок стимулювання накопичень, що спрямовуватимуться на розширення виробництва. Відтак ці відмінності слід брати до уваги при спробі сформулювати демографічну та міграційну політику, щоб процес внутрішнього переміщення населення призвів до підвищення рівня життя, зменшення нерівності та подолання крайньої бідності й злиденності, а трудова міграція сприяла підвищенню людського капіталу та продуктивному використанню грошових переказів.

Успіхи КНР у співпраці із західними економіками, в тому числі, колишніми метрополіями в середині 1980-х років, надихнув в'єтнамський уряд додати до політики індустріалізації реформи відкритості [16; 17; 18, с. 522—

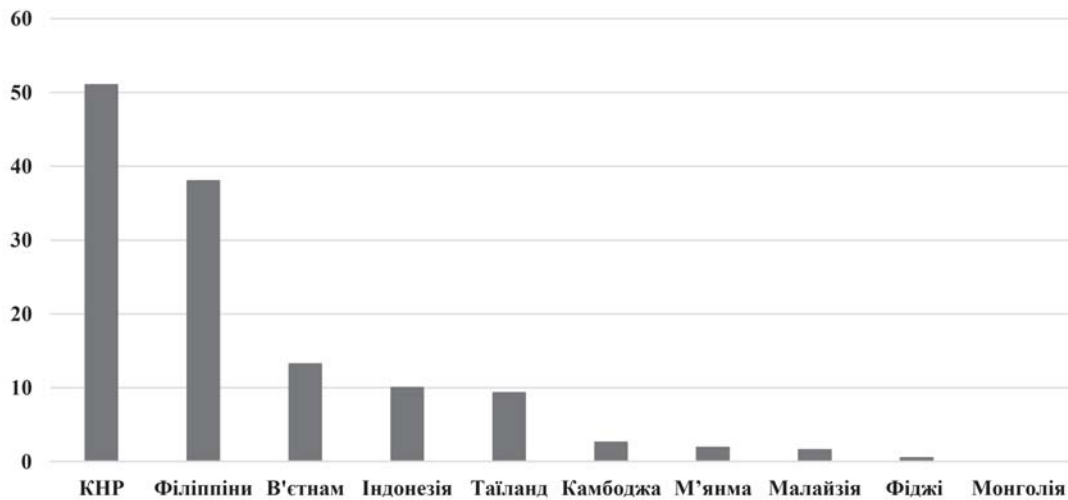

Рис. 3. Найбільші одержувачі грошових переказів у Східній Азії та Тихоокеанському регіоні (млн дол США) у 2022 році

Джерело: [1].

536], лібералізувавши поступово торгівлю та капітал, що відкрило можливості для генерування позитивних ефектів міграції. Усвідомлюючи неможливість забезпечити робочими місцями та соціальними умовами велику кількість внутрішньо переміщених осіб, уряд почав планово стимулювати еміграцію у країни, на ринку праці яких було сформовано запит на низькокваліфікованих працівників, з метою сприяння збільшенню грошових переказів до В'єтнаму.

Якщо до 1990 року еміграція з В'єтнаму була низькою — 1000 осіб на рік, то у 2003—2005 роках вона виросла до 80—120 тисяч осіб на рік. Це відбулося завдяки новому етапу відкритості, який собі зміг дозволити уряд, була сформульована ціла концепція додаткового покращення економічного становища бідних регіонів В'єтнаму за рахунок трудової міграції за кордон. Основними країнами експорту робочої сили було вибрано сусідні Малайзію, Корею, Японію і Тайвань. Спочатку лівову частку емігрантів становили некваліфіковані працівники, яких активно залучали країни-реципієнти, втім із початку 2000-х років через те, що в більш заможних країнах в'єтнамські емігранти формували етнічні анклав, навколо яких зростала злочинність, наростала кількість конфліктів з місцевим населенням на соціальній основі, було впроваджено ряд регуляторних перешкод для стримування притоку в'єтнамських трудових мігрантів. Уряд В'єтнаму відповів продовженням підтримки трудової міграції, щоб не допустити рееміграції, запускаючи програми підвищення кваліфікації, перенавчання та повторного найму.

Ситуація зі спробами країн-реципієнтів витиснути в'єтнамських мігрантів, в той час, як в'єтнамський уряд усіляко протидіяв рееміграції, продовжувалася до кінця до 2000 років. Саме в цей період В'єтнам почав відчувати нестачу робочої сили, яка виникала з двох причин — успіхи у економічному розвитку та в індустріалізації (В'єтнам в багатьох секторах почав перехоплювати потік замовлень на виробництво, який раніше брав на себе Китай, який тепер почав переорієнтовуватись на інші види продукції) і з демографічних мотивів. У цих умовах уряд змінив пріоритети і припинив системні програми стимулювання трудової міграції. Більше того, зміни-

лася і географія міграційних потоків: велика кількість мігрантів почали обирати країною свого призначення США та країни колективного Заходу.

Внутрішня міграція є характерною для країн з низьким та середнім рівнем доходу, особливо із числа тих, що переживають економічне зростання, структурні зміни та соціальний розвиток, і В'єтнам не став виключенням. Темпи росту вкрай нерівномірні в різних сферах економіки, а оскільки переробні виробництва нерівномірно розподілені між 58-ма провінціями, структурні асиметрії розвитку створюють стимули для переміщення робочої сили. В'єтнам — країна, в якій проживають представники 54 національностей, кожна з яких має свою унікальну мову та культуру. Більшість — кінь — становлять приблизно 86% загальної чисельності населення, а на хтайців, таї, мінгів, кхмерів, нунгів, монгів і дао припадає близько 10%. Групи меншин, особливо нечисленні, сконцентровані у гірських районах та високігор'ях, де вони стикаються з важкими природними умовами та мають обмежений доступ до базової інфраструктури, державних послуг та можливостей працевлаштування, в результаті чого загострюється проблема бідності, злиденності, голоду і нерівності. Просунутись у вирішенні проблем розвитку — одне із завдань міграційної політики. Сільське населення, що проживає у дельті річки Меконг, щорічно скорочується на 0,3%, і по мірі загострення кліматичних змін і розвитку процесів урбанізації, ця динаміка наростатиме протягом наступного десятиліття. Вихід із дельти Меконгу через зміну клімату може зачепити 3,5 мільйона людей вже до 2030 року, що перевершить масштаби внутрішнього переміщення в США у 1930-х роках [19].

Макроекономічна нестабільність, яка проявлялась, серед іншого, в коливаннях обмінного курсу і девальвації валют, так само корегувала вибір країни призначення трудових мігрантів. Грошові перекази оцінюються приблизно в 4,6% ВВП В'єтнаму. У Східній Азії та Тихоокеанському регіоні В'єтнам є третім за величиною одержувачем грошових переказів після Китаю та Філіппін, які акумулювали 51 млрд дол США і 38 млрд дол США відповідно (див. Рис. 3, Рис. 4) [20].

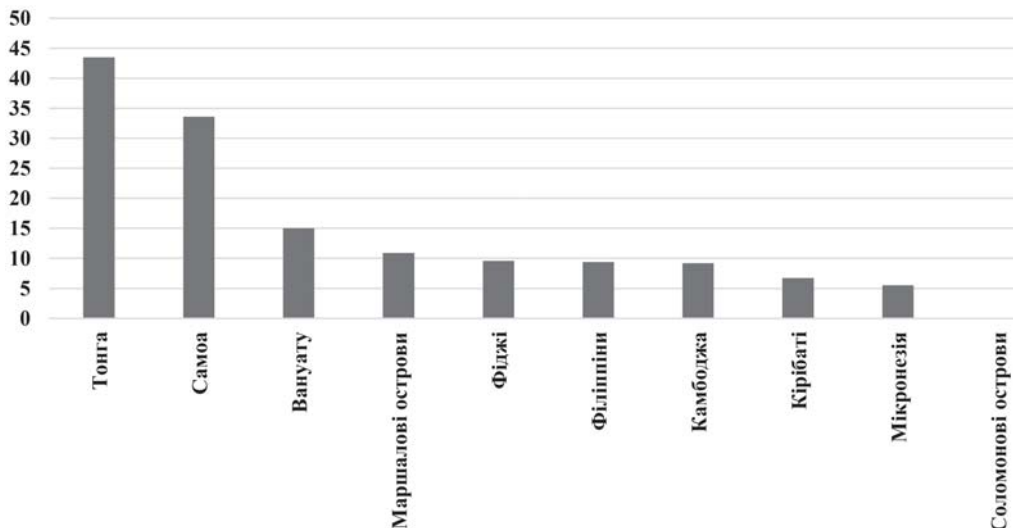

Рис. 4. Найбільші одержувачі грошових переказів у Східній Азії і Тихоокеанському регіоні (% ВВП) у 2022 році

Джерело: [1].

Попри жорстку монетарну політику у більшості країн із провідними економіками, ринки праці в них залишались стійкими, що сприяло зростанню споживчих витрат. Хоча здійснюваний інфляційний тиск впливав на зниження реальної заробітної плати, номінальна заробітна плата зростала. Показовим є приклад співпраці Японії та В'єтнаму. Міграція в'єтнамських робітників до Японії розпочалася у 1992 році відповідно до угоди "Програма відправлення та отримання іноземних стажувальників в Японії" між Міністерством праці, інвалідів та соціальних справ В'єтнаму (MOLISA) та Японською міжнародною організацією співпраці у сфері навчання (JITCO). У 2012 році відповідно до Угоди про економічне партнерство між В'єтнамом та Японією (VJEPA) В'єтнам почав відправляти медсестер на роботу до Японії, після чого кількість в'єтнамців, що працюють у Японії, продовжувала неухильно зростати: у період з 2017 по 2018 рік кількість робітників, які емігрували до Японії, збільшилась на 30%. В'єтнам став другою за величиною країною-джерелом трудових мігрантів у Японії (всього 317 000 осіб) після Китаю (389 000 робітників), відправляючи майже вдвічі більше робітників, ніж Філіппіни (164 000 робітників) [21]. Очікувалося, що В'єтнам продовжуватиме залишатися найбільшим донором робітників-мігрантів із технічною освітою у Японії у постпандемійний період. Втім ситуація змінилася під впливом знецінення японської єни, яка у жовтні 2022 року досягла 32-річного мінімуму в 150 єн за долар США, що призвело до падіння доходів трудових мігрантів щонайменше на 10-20% і зменшило стимули вибору Японії для реалізації свого потенціалу навіть попри те, що для лівової частки в'єтнамських робітників у певних секторах економіки середньомісячна заробітна плата складає близько 200-300 дол США. Порівнюючи обсяги середньої заробітної плати, оголошеної Головним статистичним управлінням В'єтнаму [22], та середньої заробітної плати технічних та кваліфікованих робітників, оголошеної Міністерством охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення Японії [23], слід визнати, що розрив у заробітній платі між японськими та

в'єтнамськими зарплатами буде скорочуватись і надалі. У 2021 році середньомісячна заробітна плата кваліфікованих робітників у Японії була у 9,7 раз вищою, ніж у В'єтнамі, а у представників технічних професій — у 8,2. Очікується, що в найближчі роки розрив скоротиться: у 2025 році різниця становитиме 5,9 та 5,1 відповідно, а у 2031 році — 3,4 та 3 рази відповідно. Цілком імовірно, що 2031 рік стане поворотним моментом, коли в'єтнамські робітники більше не розглядатимуть Японію як привабливе джерело доходу. Витрати, пов'язані з міграцією, більше не будуть окупними, оскільки зарплати в Японії лише приблизно втричі перевищуватимуть місцеву зарплату, в той час, як витрати на проживання у Японії у 2023 році були приблизно в чотири рази вище, ніж у В'єтнамі. Хоча середньомісячна зарплата трудових мігрантів становить близько 180 000 єн (близько 1250 дол США), від 40 до 50 % отриманих доходів покривають витрати на оплату гуртожитку, податків, соціального страхування та інших відрахувань, не враховуючи високі транспортні витрати. Загалом, не лише зміна географії експорту трудових мігрантів, але й структури попиту на робочу силу відповідає цілепокладанню міграційної політики уряду, яка полягає у збільшенні та стабілізації доходів мігрантів, а відтак і доходів домогосподарств їхнього походження.

ВИСНОВКИ

На вибір країни для здійснення трудової імміграції впливає макроекономічна ситуація, особливості реалізації монетарної та фіскальної політик, а також політика обмінного курсу. Девальвація валюти, криза вартості життя призводять до зниження стимулів перебування в приймаючій країні і змінюють географію потоків трудових мігрантів. Оскільки майже 40-60% емігрантів сьогодні працюють у США та Великій Британії, Філіппіни та В'єтнам отримали вигоду від підвищення заробітної плати та дефіциту робочої сили в цих країнах. У розрахунку на одну особу від загальної чисельності населення, стомільйонний В'єтнам у 6 разів випереджає півтора-мільярдний Китай, який В'єтнам копіює у нинішньо-

му ставленні до трудових мігрантів, перетворюючи їх на мігрантів, які повинні акумулювати не лише заощадження, а й навички і навіть інновації.

Незважаючи на те, що В'єтнам отримує близько 5% ВВП за рахунок переказів мігрантів, а дохід сімей, в яких є мігранти, зростає на 1—4% на рік, міграційна політика уряду змінилася із стимулюючої еміграцію на стимулюючу рееміграцію. Для регіонів, де відчувалася нестача робочої сили, здійснювалися процеси дестимуляції міграції і сприяння рееміграції, в той же час для менш розвинутих регіонів, які генерували велику кількість емігрантів, було змінено, перш за все, політику підготовки кадрів, яку зробили подібною до розвинутих регіонів, що передбачало стимулювання здобуття повної середньої освіти. Крім того, професійно-технічне навчання почали здійснювати з орієнтацією на виробництво холодильної техніки, електроніки, залишаючи при цьому і традиційні для емігрантів професії будівельників та покоївок. Почали інтенсивніше використовувати підготовку якісних соціальних знань і навичок, якими повинні володіти емігранти, щоб прохити максимально швидко адаптацію в більш розвинутих країнах. Важливим економічним запитом В'єтнаму як країни-донора трудових мігрантів відтепер постає потреба у вдосконаленні тих навичок і компетенцій, які при поверненні на Батьківщину, яке очікується урядом вже без остраху, покращуватимуть загальну якість людського капіталу і пришвидшуватимуть її економічний розвиток.

Література:

1. The World Bank. Remittances Remain Resilient but Are Slowing. 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/events/2023/07/12/world-bank-tokyo-online-morning-seminar-migration-and-development-brief-38>
2. Герчанівська С. В., Петренко Н. І., Качмар О. В. Сутність і характеристика основних понять ринку праці в соціально-економічній системі. *Агросвіт*. 2021. № 7—8. С. 53—59.
3. Воронцова А. С. Понятійно-категоріальний аналіз явища трудової міграції. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2020. № 2. С. 47—54.
4. Liao K. Infrastructuring repatriation: The Philippine sending state and the return of migrant workers caught in disruptions. 2023. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/imig.13155>
5. Fitzgerald D. Inside the sending state: the politics of Mexican emigration control. *International Migration Review*. 2006. Vol. 40 (2). P. 259—293.
6. Hollifield J. F. The Emerging Migration State. *International Migration Review*. 2004. Vol. 38 (3). P. 885—912.
7. Гайдучкий А. Проблеми та перспективи повернення мігрантів в Україну. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. С. 73—78.
8. Davies P. S., Greenwood M. J., Li H. A conditional logit approach to U.S. state-to-state migration. *Journal of Regional Science*. 2001. Vol. 41. P. 337—360.
9. Fukase E. Foreign job opportunities and internal migration in Vietnam. *Policy Research Working Paper Series*. 2013. № 6420. URL: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6420>
10. McCaig B., Pavcnik N. Moving out of agriculture: structural change in Vietnam. *NBER Working Paper*. 2013. № 19616. URL: <https://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/19616.html>
11. Pham H.V., MacAulay G., Marsh S. The economics of land fragmentation in the north of Vietnam. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*. 2007. Vol. 51 (2). P. 195—211.
12. Dang N. A. Migration in Vietnam: Theoretical Approaches and Evidence from a Survey. *Department of Transport Communication*, 2001. 263 pp.
13. Niimi Y., Pham T., Rilly B. Determinants of Remittances: Recent Evidence Using Data on Internal Migrants in Vietnam. *Asian Economic Journal*. 2009. Vol. 23 (1). P. 19—39.
14. Phan D. Migration and credit constraints: theory and evidence from Vietnam. *Review of Development Economics*. 2012. Vol. 16 (1). P. 31—44.
15. Islam R. Macroeconomic Policy and Employment: A Development Perspective. *The Indian Journal of Labour Economics*. 2018. Vol. 61. P. 427—451.
16. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Безпекові та інноваційні важелі економічної стратегії азійських країн: національні інструменти набуття конкурентних переваг в умовах глобальних трансформацій (на прикладі В'єтнаму та Індії). *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8918>
17. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Національні особливості реалізації політики економічного патріотизму: В'єтнам та Індія у фокусі дослідження інструментів державного стимулювання розвитку, зростання і досягнення безпеки. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8829>
18. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.
19. Nguyen P. L., Vu T. T. A. Enhancing Competitiveness for Sustainable Development (Annual Economic Report Mekong Delta). 2020. URL: <https://fspm.fulbright.edu.vn/download/BCKT-Mekong-Delta-Eng-Final.pdf>
20. Son N. Vietnam is 10th worldwide in remittance. 2023. URL: <https://hanoitimes.vn/vietnam-rises-one-place-to-10th-position-in-the-global-remittance-standings>
21. Sieg L., Miyazaki A. Vietnamese workers, streaming to Japan, face risks as labor system opens up. 2019. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSKCN1QZ2QM/>
22. The Time Champ. What is the average salary in Vietnam? 2021. URL: <https://www.timechamp.io/blogs/what-is-the-average-salary-in-vietnam/>
23. The Ministry of Health, Labour and Welfare of Japan. Ordinary Workers Data. 2023. URL: <https://www.mhlw.go.jp/english/database/db-l/ordinary2020.html>

References:

1. The World Bank (2023), "Remittances Remain Resilient but Are Slowing", available at: <https://www.worldbank.org/en/events/2023/07/12/world->

bank-tokyo-online-moring-seminar-migration-and-development-brief-38 (Accessed 30 Dec 2023).

2. Herchanivska, S., Petrenko, N. and Kachmar, O. (2021), "Essence and characteristics of the basic concepts of the labor market in the socio-economic system", *Agrosvit*, vol. 7—8, pp. 53—59.

3. Vorontsova, A. S. (2020), "Conceptual and category analysis of the phenomenon of labor migration", *Visnyk SumDU. Seriiia "Ekonomika"*, vol. 2, pp. 47—54.

4. Liao, K. (2023), "Infrastructuring repatriation: The Philippine sending state and the return of migrant workers caught in disruptions", available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/imig.13155> (Accessed 30 Dec 2023).

5. Fitzgerald, D. (2006), "Inside the sending state: the politics of Mexican emigration control", *International Migration Review*, vol. 40 (2), pp. 259—293.

6. Hollifield, J. F. (2004), "The Emerging Migration State", *International Migration Review*, vol. 38 (3), pp. 885—912.

7. Gaidutskyi, A. (2022), "Problems and Prospects of Returning Migrants to Ukraine", *Economy and Society*, vol. 37, pp. 73—78.

8. Davies, P. S., Greenwood, M. J. and Li, H. (2001), "A conditional logit approach to U.S. state-to-state migration", *Journal of Regional Science*, vol. 41, pp. 337—360.

9. Fukase, E. (2013), "Foreign job opportunities and internal migration in Vietnam", *Policy Research Working Paper Series*, vol. 6420, available at: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6420> (Accessed 30 Dec 2023).

10. McCaig, B. and Pavcnik, N. (2013), "Moving out of agriculture: structural change in Vietnam", *NBER Working Paper*, vol. 19616, available at: <https://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/19616.html> (Accessed 30 Dec 2023).

11. Pham, H.V., MacAulay, G. and Marsh, S. (2007), "The economics of land fragmentation in the north of Vietnam", *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, vol. 51 (2), pp. 195—211.

12. Dang, N. A. (2001), *Migration in Vietnam: Theoretical Approaches and Evidence from a Survey*, Department of Transport Communication, US.

13. Niimi, Y., Pham, T. and Rilly, B. (2009), "Determinants of Remittances: Recent Evidence Using Data on Internal Migrants in Vietnam", *Asian Economic Journal*, vol. 23 (1), pp. 19—39.

14. Phan, D. (2012), "Migration and credit constraints: theory and evidence from Vietnam", *Review of Development Economics*, vol. 16 (1), pp. 31—44.

15. Islam, R. (2018), "Macroeconomic Policy and Employment: A Development Perspective", *The Indian Journal of Labour Economics*, vol. 61, pp. 427—451.

16. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "Security and innovation levers of the economic strategy in asian countries: national instruments for gaining competitive advantages in the context of global transformations of the world system (the case of vietnam and india)", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8918> (Accessed 30 Dec 2023).

17. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "National peculiarities in implementing the policy

of economic patriotism: vietnam and india in focus of study of the instruments for government stimulation of development, growth and security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8829> (Accessed 30 Dec 2023).

18. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), *Minni polia mizhnarodnoi ekonomichnoi polityky: iak krainam ne vtratyty zdatnist' do rozvytku* [Minefields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop], *Ahrar Media Hrup*, Kyiv, Ukraine.

19. Nguyen, P. L. and Vu, T. T. A. (2020), "Enhancing Competitiveness for Sustainable Development (Annual Economic Report Mekong Delta)", available at: <https://fsppm.fulbright.edu.vn/download/BCKT-Mekong-Delta-Eng-Final.pdf> (Accessed 30 Dec 2023).

20. Son, N. (2023), "Vietnam is 10th worldwide in remittance", available at: <https://hanoitimes.vn/vietnam-rises-one-place-to-10th-position-in-the-global-remittance-standings> (Accessed 30 Dec 2023).

21. Sieg, L. and Miyazaki, A. (2019), "Vietnamese workers, streaming to Japan, face risks as labor system opens up", available at: <https://www.reuters.com/article/idUSKCN1QZ2QM/> (Accessed 30 Dec 2023).

22. The Time Champ (2021), "What is the average salary in Vietnam?", available at: <https://www.time-champ.io/blogs/what-is-the-average-salary-in-vietnam/> (Accessed 30 Dec 2023).

23. The Ministry of Health, Labour and Welfare of Japan (2023), "Ordinary Workers Data", available at: <https://www.mhlw.go.jp/english/database/db-l/ordinary2020.html> (Accessed 30 Dec 2023).

Стаття надійшла до редакції 04.01.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 338.2

- Г. О. Дорошенко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5535-8494>
- Л. А. Калініченко,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки та менеджменту,
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9847-8448>
- Г. О. Сукрушева,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2497-9332>
- І. А. Тернова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8173-2689>
- Я. В. Кононенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9708-7215>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.33

РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА ОСНОВІ ESG-ФАКТОРІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

- Н. Doroshenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department
of Economics and Management, V. N. Karazin Kharkiv National University
- L. Kalinichenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Economics and Management, V. N. Karazin Kharkiv National University
- Н. Sukursheva,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics and Management, V.N. Karazin Kharkiv National University
- І. Ternova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics and Management, V.N. Karazin Kharkiv National University
- Y. Kononenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics and Management, V.N. Karazin Kharkiv National University

IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS BASED ON ESG FACTORS THROUGH THE LENS OF EUROPEAN EXPERIENCE

Впровадження ESG-стандартів поступово стає двигуном трансформації у рамках досягнення Цілей сталого розвитку, оскільки підприємства оцінюють їх як ефективний інструмент підвищення ефективності співпраці з усіма стейкхолдерами, мінімізації ризиків та підвищення ступеня адаптивності бізнес-моделі до нестабільних умов зовнішнього та внутрішнього середовища. Суб'єкти господарювання поступово розуміють необхідність впровадження ESG-прин-

ципів у свою практичну діяльність. Запорукою ефективності такого впровадження є усвідомлений поділ цінностей відповідального бізнесу як з боку органів державної та місцевої влади, так і на всіх рівнях компанії. Метою роботи є поглиблене дослідження сутності ESG-факторів і становлення системи використання та регулювання ESG діяльності в світі та Європейському Союзі, що сприятиме активнішому впровадженню такої діяльності на території України. Повномасштабна війна, що розв'язана Росією, завдає масштабних руйнувань, екологічних лих, формує нові види соціально-економічних проблем та поглиблює вже наявні, особливо це стосується південно-східних регіонів. Така ситуація не лише не відсуває тему ESG на задній план, а навпаки підвищує її актуальність.

The introduction of ESG standards is gradually becoming an engine of transformation within the framework of achieving the Sustainable Development Goals, as companies evaluate them as an effective tool for improving the efficiency of cooperation with all stakeholders; minimizing risks and increasing the degree of adaptability of the business model to unstable conditions of the external and internal environment. Business entities gradually understand the need to implement ESG principles in their practical activities. The key to the effectiveness of such implementation is the conscious sharing of the values of responsible business both by state and local authorities and at all levels of the company. The purpose of the work is an in-depth study of the essence of ESG factors and the formation of a system for the use and regulation of ESG activities in the world and the European Union, which will contribute to the more active implementation of such activities on the territory of Ukraine. The full-scale war unleashed by Russia causes large-scale destruction, environmental disasters, creates new types of socio-economic problems and deepens existing ones, especially in the southeastern regions. Such a situation not only does not push the topic of ESG to the background, but on the contrary increases its relevance. Business entities gradually understand the need to implement ESG principles in their practical activities. The key to the effectiveness of such implementation is the conscious sharing of the values of responsible business both by state and local authorities and at all levels of the company. Reconstruction of the economy and business on the basis of ESG management requires the support of the state and communities, the development of a balanced policy, the creation of effective business incentives, and wide coverage of the positive practice of implementing such initiatives. However, business efforts to be socially and environmentally responsible and more transparent about their sustainability in a volatile, uncertain, complex and ambiguous environment will pay off. Because responsible enterprises, whose activities are supported by the commitment of consumers, communities and other stakeholders, are less prone to systematic risks.

*Ключові слова: ESG-факторів, ЕС, регулювання, сталий розвиток.
Key words: ESG factors, EU, regulation, sustainable development.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Сталий розвиток в останні десятиріччя стає провідним трендом світової економіки. У розвинутих країнах культивується зацікавленість споживачів та широкої громадськості у розкритті підприємствами інформації щодо фінансової та податкової спроможності, корпоративної етики, якості продуктів та сервісів, соціальної відповідальності бізнесу. У відповідь на фінансові та економічні кризи початку двадцять першого сторіччя ООН сформулювала Глобальний план з викоринення бідності, скорочення нерівності та захисту планети. Тобто, були сформульовані Цілі сталого розвитку. Кількість країн, що до них приєдналися вже у 2015 році, становила 193. Суспільство у стабільних країнах формує підвищений соціальний запит на стійкий розвиток, розробку кор-

поративних, муніципальних та національних стратегій ефективного управління для досягнення Цілей сталого розвитку. В продовження цього тренду Фінансова ініціатива Програми ООН з навколишнього середовища закріпила пропозицію з використання екологічної чистоти, соціального внеску та прозорого управління як показників, що дозволяють оцінити нефінансові сторони ефективності, які можуть використовуватися як додаткові характеристики для прийняття рішень при фінансуванні. Діяльність з підвищення загальної відповідальності компаній, що включає екологічну, соціальну та управлінську, є рушійною силою сталого управління компаніями та ключовими елементами майбутнього світового господарства.

Відповідні тенденції спостерігалися і в Україні до початку війни, які відобразилися в Національних цілях сталого розвитку (Указ Президента України №722/2019

Рис. 1. Ключові ESG-фактори та взаємозв'язок між ними

Джерело: узагальнено авторами на основі відкритих джерел.

[1]), та поступово інтегрувалися у соціальну та економічну державну політику на період до 2030 року.

З огляду на глобальність змін клімату, погіршення екологічної ситуації, посилення значимості соціально відповідальних підходів до ведення бізнесу, необхідність оцінки інтеграції принципів сталого розвитку у бізнес-процеси компаній продовжує зростати. Впровадження ESG-стандартів поступово стає двигуном трансформації у рамках досягнення Цілей сталого розвитку, оскільки підприємства оцінюють їх як ефективний інструмент підвищення ефективності співпраці з інвесторами, постачальниками, покупцями, персоналом та іншими діловими партнерами, мінімізації ризиків та підвищення ступеня адаптивності бізнес-моделі до нестабільних умов зовнішнього та внутрішнього середовища. Суб'єкти господарювання поступово розуміють необхідність впровадження ESG-принципів у свою практичну діяльність. Запорукою ефективності такого впровадження є усвідомлений поділ цінностей відповідального бізнесу як з боку органів державної та місцевої влади, так і на всіх рівнях компанії (досвід Ради директорів, проактивний підхід менеджменту, внутрішня ефективна мотивація всіх співробітників — все це сприяє переходу до управління, заснованому на ESG-принципах).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Дослідження теоретичних та практичних питань проблем сталого розвитку та впровадження ESG-принципів досліджувалося в роботах Бен-Амара, Болтона, К. Брукса, Р. Бэмптона, И. Ойкономоу, Р. Сассена, А. Халаби, П. Чолле та інших авторів. Актуальність дослідження питань доцільності ведення бізнесу на основі ESG-принципів підвищується протягом останніх років. Значна частина досліджень спрямована на оцінку доцільності їх

впровадження не лише з позиції відповідального управління, а й з точки зору ефективності бізнесу. Наприклад, Бен-Амар довів, що стійкість компанії підвищується за рахунок успішного впровадження ESG-менеджменту [2]. Резаї виявив, що компанії можуть максимізувати корпоративну цінність лише тоді, коли вони досягають показників ESG-діяльності [3]. Таким чином, попередні дослідження можуть підтвердити, що корпоративна ESG-діяльність допомагає досягти сталого зростання. З іншого боку, існують дослідження, які показують, що зусилля компаній з впровадження ESG-стандартів призводять до непотрібних витрат, що скоріше підриває корпоративну цінність. Бармеа та Рубін зазначають, що управління ESG швидше погіршує фінансовий стан через додаткові витрати, що погіршує сприйняття ESG-принципів бізнесом [4]. Неоднозначність отриманих результатів вимагає продовження досліджень та роз'яснювальної роботи для формування сприйняття діяльності на основі ESG-принципів як обов'язкового елемента сучасного корпоративного управління.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Згідно з Глобальним договором ООН, найбільша складність, з якою стикаються компанії у просуванні роботи, пов'язаної з Цілями сталого розвитку, це низька поінформованість громадськості (55,3%) [5]. Відповідно, метою роботи є поглиблене дослідження сутності ESG-факторів і становлення системи впровадження та регулювання ESG діяльності в світі та Європейському Союзі, що сприятиме активнішому впровадженню такої діяльності на території України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні дослідження у сфері сталого розвитку сконцентровані на впровадженні його в якості обов'язкового елемента стратегії та складової організаційного процесу

Таблиця 1. Основні події та домовленості, що передували впровадженню ESG-принципів у практичну діяльність

Рік	Подія
1987 р.	Міжнародна комісія ООН з навколишнього середовища та розвитку дає трактування терміну «сталий розвиток» як розвиток, при якому поточна діяльність та задоволення потреб сучасного суспільства не завдають шкоди для наступних поколінь.
1992 р.	На конференції ООН (United Nations Conference on Environment and Development) було прийнято документ – «Порядок денний на XXI століття», який став програмою дій, спрямованою на реалізацію національними урядами концепції глобального сталого розвитку.
1997 р.	Було створено Глобальну ініціативу зі звітності (Global Reporting Initiative), яка згодом стала міжнародним стандартом звітності для добровільного застосування організаціями, що звітують щодо сталого розвитку.
2000 р.	Заснування некомерційної організації з розкриття інформації про вуглецеві викиди (Carbon Disclosure Project).
2006 р.	Було сформовано принципи відповідального інвестування (Principles for Responsible Investment). Принципи передбачають облік ESG-факторів компаніями під час ухвалення інвестиційних рішень.
2007 р.	Засновано Раду щодо стандартів розкриття інформації про клімат (Climate Disclosure Standards Board). Ця організація розробила єдиний шаблон звіту для компаній, що звітують щодо сталого розвитку.
2014 р.	Європейською комісією затверджено Директиву з нефінансової звітності для великих компаній із зайнятістю понад 500 осіб.
2015 р.	Розробка ООН довгострокового порядку денного з метою сталого розвитку до 2030 року.
2019 р.	На Всесвітньому економічному форумі була представлена ESG карта (ESG Ecosystem Map), в якій були об'єднані всі найважливіші ESG-ініціативи.
2020 р.	У звіті Всесвітнього економічного форуму ризику, пов'язані зі зміною клімату, поставлені на перше місце.
2021 р.	На зустрічі Робочої групи зі стійкого фінансування (Sustainable Finance Study Group) з країнами G20 обговорювалася розробка багаторічної дорожньої карти зі стійкого фінансування з метою розгляду основних перешкод і ключових дій у напрямку сталого розвитку для країн G20.

Джерело: узагальнено авторами на основі відкритих джерел.

діяльності підприємств. Стійкий розвиток прийнято оцінювати у трьох окремих категоріях — Environmental (вплив на довкілля), Social (персонал та місцева громада), Governance (управління, іноді звучується до корпоративного управління), які називають критеріями ESG. Компанії прагнуть враховувати принципи екологічної, соціальної та управлінської ефективності під час реалізації своєї стратегії розвитку. Разом з тим кожна зі складових комплексу ESG-факторів має свою структуру, що відображає сучасні вимоги до сутнісного наповнення цього поняття. Ключові ESG-фактори та взаємозв'язок між ними представлено на рисунку 1.

Повномасштабна війна, що розв'язана Росією, завдає масштабних руйнувань, екологічних лих, формує нові види соціально-економічних проблем та поглиблює вже наявні, особливо це стосується південно-східних регіонів. Така ситуація не лише не знизилася актуальності вимог і потреб виконання Цілей сталого розвитку, а, навпаки, підкреслила їх актуальність.

Отримання Україною 22 червня 2022 року статусу кандидата до вступу в ЄС наклало додаткових зобов'язань перед нашою країною щодо реалізації Цілей сталого розвитку та здійснення інвестування на засадах сталого фінансування. "Повномасштабна війна стала чинником, який підняв питання ESG на ще вищий щабель пріоритетів. Гуманітарна катастрофа через вторгнення загострила увагу на соціальному аспекті (літера S). Воєнний стан в Україні змусив бізнеси переглянути і знайти нові управлінські підходи (літера G), і більше того, почати ухвалювати рішення, значною мірою враховуючи етичні аспекти. Екологічна шкода, якої нині зазнає Україна, додатково довела, що війна є визнаною

екологічною катастрофою (літера E). Тому не дивно, що війна не тільки не відсунула тему ESG на задній план, а навпаки — суттєво підштовхнула до обов'язкового врахування ESG-міркувань у вирішенні чи не усіх питань діяльності кожного окремого бізнесу та країни в цілому" [6].

Для кращого розуміння шляху, пройденого розвиненими країнами для активного впровадження ESG-принципів у практичну діяльність, доцільно розглянути основні етапи цього шляху.

Таким чином, бачимо, що питанням нефінансової ефективності, вирішенню екологічних, соціальних та управлінських проблем приділяється все більша увага.

Багато компаній впроваджують заходи з адаптації кращих європейських практик щодо оцінки впливу соціальних, екологічних та управлінських впливів на оточення. Наприклад, корпорація KERNEL в Україні оголосила дотримання деяких принципів сталого розвитку та ESG, впроваджуючи гнучкі системи управління, що забезпечують децентралізацію та швидкість ухвалення рішень, ефективне управління природними ресурсами, адаптацію та підтримку співробітників, інвестування у розвиток соціального капіталу. Також корпорація реалізує проєкти з декарбонізації та розвитку біоенергетики, зокрема виробництва біометану [6].

Якщо говорити про фінансовий ринок, то необхідно зазначити, що наприкінці 2022 року вітчизняні емітенти провели випуски "зелених" облигацій, а Мінфін та Нацбанк розглядають такі фінансові зобов'язання як доцільний інструмент залучення інвестицій як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку для відновлення вітчизняної економіки. При цьому європейські компанії активно фінансують ESG-напрямок та розробляють нові продукти, які дозволяють інтегрувати ESG-рішення в політику організації з тим, щоб знизити негативний вплив, який здійснюють на екологічну та соціальну сферу.

Пріоритетами поточного моменту розвитку цивілізації є завдання щодо пом'якшення наслідків зміни клімату. На підтвердження цієї тези: експерти найбільшої швейцарської перестраховальної компанії Re вважають, що до 2050 року на 13,9% скоротиться світовий ВВП, якщо глобальна температура підвищиться на 2,6 °C, і це за умови, що певна частина пом'якшувальних заходів буде вдало реалізована [7]. В умовах загострення кліматичної кризи 136 країн світу, включаючи США, ЄС, Китай, Японію, Німеччину та Корею, оголосили про вуглецеву нейтральність до 2050 року, і уряд та регіональна влада кожної країни вимагають впровадження ESG шляхом формування відповідних законів та правил.

Цілі сталого розвитку ООН вимагають інвестицій у розмірі 5—7 трлн доларів США на рік до 2030 року. Оскільки ця сума виходить далеко за межі бюджету урядів, значна частина фінансування має надходити з приватних джерел. Багато компаній обговорюють свою відповідальність: зменшення перевиробництва, перехід на альтернативні джерела живлення, зниження рівня викидів CO₂ в атмосферу, готовність інвестування в екологічно дружні проєкти. Управління та інвестування на

основі ESG-факторів вимагає від компанії додаткових зусиль та витрат. Якщо ESG-менеджмент сприяє стійкому зростанню компанії, діяльність компанії підтримується на рівні громади та держави, то компанія буде витрачати зусилля, час і гроші на цю діяльність.

З цих позицій суспільство та уряд повинні сформулювати сприятливі умови для компаній, що втілюють управління на основі ESG-факторів. Цьому буде сприяти створення на міждержавному рівні стандартних рамок для однозначного визначення того, що означає стійке інвестування, розробка показників для оцінки фінансових а також соціальних і екологічних показників різних стратегій ESG. Мобілізація фінансових потоків у ESG-проекти відповідає Цілям сталого розвитку. Про це також свідчить історична угода держав-членів ООН на цю тему, яку називають Аджі-Абебською програмою дій. Вона включає "більше 100 конкретних заходів щодо фінансування сталого розвитку, перетворення глобальної економіки та досягнення цілей у сфері сталого розвитку" [8].

Подальші дії включають визначення стандарту "зелених" облігацій, основи гармонізації базових індексів стійкості, уточнення обов'язків фінансових посередників щодо стійкості та поліпшення розкриття корпоративної інформації, що пов'язана з впливом на клімат. Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року також націлений на мінімізацію ризиків, які безпосередньо впливають на "зелене" фінансування. Також у ньому виділяються "вузькі місця", що лежать в основі інвестиційного розриву, серед яких: відсутність загального визначення терміну "стійкого інвестування"; брак інформації щодо його внеску у сталий розвиток; недостатня прозорість та надійність критеріїв для оцінки фінансових та нефінансових показників ESG. Однак розгляд фінансування, спрямованого на досягнення суто екологічних цілей у широкому значенні, може ввести в оману щодо повного досягнення стандарту ESG.

Можна стверджувати, що хоча зусилля щодо розмежування проблем клімату та інших соціальних цілей у межах відповідального управління корисні (для уникнення плутанини щодо впливу різних фінансових інструментів), вони дійсно можуть спровокувати відмову від оцінки зв'язку між цими сферами. Досягнення пом'якшення наслідків зміни клімату має йти пліч-о-пліч з більш широкими цілями сталого розвитку і інструменти ESG повинні бути структуровані таким чином, щоб інвестори могли чітко це визнати. Якщо інвестиції обмежуються лише цілями на кшталт енергоефективності або стійкості до зміни клімату та ігнорують соціальні цілі, то таке інвестування не може розглядатися як стале інвестування. Одна з цілей Плану сталого розвитку на період до 2030 року повинна полягати у використанні реформ фінансових послуг для вирішення соціальних та екологічних проблем шляхом заохочення відповідальних інвестицій у всьому ЄС.

Це дасть можливість створити нові правила, нові механізми, що сприятимуть стійким інвестиціям та похідним фінансовим інструментам для проєктів, що пов'язані з вирішенням Цілей сталого розвитку. Крім того, фінансові установи часто використовують Цілі сталого розвитку як контрольні показники у своїх звітах про вплив ESG. Згідно з опитуванням Глобальної мережі з

інвестування у дію (GIIN), понад 60 % інвесторів відстежують деякі або всі з наявних показників впливу відповідно ESG-факторів [9]. Методології, основані на врахуванні ESG-факторів, стануть найвпливовішою основою для розвитку сталого інвестування в найближчі роки. Вони будуть вказівниками для фінансових інститутів та впливових індивідуальних інвесторів на те, що є найбільш важливими глобальними екологічними та соціальними проблемами і на яких галузях інвестори повинні зосередитися, а також розширюватиме їх зацікавленість у реалізації інших питань ESG, пов'язаних з якістю життя бенефіціарів або етичними поглядами, якщо це не становитиме ризику, фінансових збитків для інвестицій.

Підвищення рівня взаємодії власників активів зі своїми бенефіціарами матиме додаткову перевагу у сприянні діалогу між фінансовими установами та індивідуальними інвесторами. Це допоможе підвищити довіру інвесторів та підзвітність у рамках системи в цілому.

Реалізація дій, що сприяють впровадженню відповідальної інвестиційної практики, може допомогти вирішити ці проблеми та забезпечити підвищення ролі фінансового сектору у підтримці сталого зростання. Це визначає необхідність приділяти більше уваги заохоченню належного управління, більшої прозорості та підзвітності, а також вирівнюванню стимулів між компаніями, що залучають капітал, постачальниками капіталу (вкладниками та бенефіціарами) та інвестиційним ланцюжком, який їх з'єднує [10]. Інтеграція факторів ESG у процес прийняття інвестиційних рішень може призвести до перерозподілу капіталу на користь компаній, які добре працюють за критеріями ESG, що буде сприяти підвищенню їх конкурентоспроможності. Ступінь, в якій це відбуватиметься, залежатиме від ступеня інтеграції ESG і від того, наскільки інвестор розділяє та намагається впровадити у життя Цілі сталого розвитку.

Ще п'ять років тому прихильність ESG-принципам розглядалася інвесторами як додатковий фактор для прийняття рішення щодо фінансування, зараз управління на основі ESG-факторів стає ключовою стратегією сталого зростання компаній, що базується на прихильності стейкхолдерів та впливає на вибір бренду споживачами. Саме тому необхідно ставити та вирішувати питання ознайомлення широких верств громадськості з ESG-факторами, їх оцінкою та відповідним чином формувати запит на соціально-екологічно відповідальну поведінку компаній, впровадження найефективніших моделей управління. Такий запит та можливість його задоволення буде формувати додаткову цінність для компаній і зустрічний рух корпорації та громади один до одного.

Однак виконання ESG-ініціатив може стати серйозним викликом для багатьох, особливо з урахуванням величезних збитків, що нанесла війна вітчизняному бізнесу. Деякі суб'єкти господарювання поки що не занурені в ESG-тематику, а якісь намагаються сфокусуватися на тих напрямках, що здатні принести прибуток у короткостроковій перспективі. Зростає ймовірність того, що бізнес, який постраждав від повномасштабного вторгнення, може позбавитись пріоритету реалізації дорогої екологічної або соціально-стійкої політики, що різко знизить шанси національного відновлення відповідно до Цілей сталого розвитку. Перебудова еконо-

міки та бізнесу на засадах ESG-менеджменту потребує підтримки держави та громад, вироблення збалансованої політики, створення ефективних бізнес-стимулів, широкого висвітлення позитивної практики впровадження таких ініціатив. Проте зусилля бізнесу щодо забезпечення соціальної та екологічної відповідальності та більшої прозорості щодо своєї стійкості в умовах нестабільного, невизначеного, складного та неоднозначного середовища, окупляться. Оскільки відповідальні підприємства, діяльність яких підтримується прихильністю споживачів, громади та інших стейкхолдерів, менш схильні до систематичних ризиків.

ВИСНОВКИ

Постійні дискусії щодо відповідального корпоративного менеджменту, забезпечення функціонування низьковуглецевої економіки, стійкий розвиток та реалізація Принципів відповідального інвестування ООН відображають вимоги часу до формування нових підходів до управління.

Досягнення Цілей сталого розвитку передбачає напружену роботу, запровадження ефективних методів та гнучкості для адаптації до нових реалій та постійної зміни тенденцій. Ці аспекти чітко наголошують на необхідності вдосконалення стандартів, досягнення прозорості та однорідності визначень, інструментів оцінки ESG-факторів. Для сприяння досягненню Цілей ООН у сфері сталого розвитку повинна бути розроблена політика, спрямована на заохочення відповідальної інвестиційної практики та прозорості підзвітної фінансової системи з узгодженими стимулами від інвестора до кінцевого бенефіціара. Прийняття інвестиційних критеріїв ESG спрямоване на створення такої форми фінансування, що сприяє досягненню Цілей сталого розвитку, на вирішення екологічних проблем, боротьбу з безробіттям, нерівністю.

Література:

1. Указ Президента України (2019) Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (Accessed 30 Dec. 2023).
2. Ben-Amar, W.; Chang, M.; McIlkenny, P. Board gender diversity and corporate response to sustainability initiatives: Evidence from the carbon disclosure project. *J. Bus. Ethic* 2017, 142, 369—383.
3. Rezaee, Z. Business Sustainability Research: A Theoretical and Integrated Perspective. *J. Account. Lit.* 2016, 36, 48—64.
4. Barnea, A.; Rubin, A. Corporate Social Responsibility as a Conflict Between Shareholders. *J. Bus. Ethics* 2010, 97, 71—86.
5. Глобальний договір ООН [online]. Available at: <https://unglobalcompact.org/> (Accessed 30 Dec. 2023).
6. Кому і навіщо потрібна ESG-звітність під час війни. як слідування принципам ESG може допомогти в повоєнній відбудові країни. [online]. Available at: <https://mind.ua/publications/20257249-komu-i-navishcho-potribna-esg-zvitnist-pid-chas-vijni> (Accessed 30 Dec. 2023).
7. Світова економіка може втратити до 18% глобального ВВП до 2050 року через зміну клімату, якщо не вжити попереджувальних заходів [online]. Available

at: <https://mezha.net/ua/bukvy/svitova-ekonomika-do-2050-roku-mozhe-vtratiti-do-18-vvp-cherez-zmini-klimatu-zvit> (Accessed 30 Dec. 2023).

8. Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року. [online]. Available at: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030-UA.pdf>

9. Impact Investment. Financing Solutions for Sustainable Development [online]. Available at: <https://promprylad.ua/ua/impact-investing-undp/> (Accessed 30 Dec. 2023).

10. Resilience of large investments and critical infrastructures in Europe to climate change [online]. Available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC100313> (Accessed 30 Dec. 2023).

References:

1. President of Ukraine (2019), Decree "About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030", [online], Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (Accessed 30 Dec. 2023).
2. Ben-Amar, W. Chang, M. and McIlkenny, P. (2017), "Board gender diversity and corporate response to sustainability initiatives: Evidence from the carbon disclosure project", *J. Bus. Ethic*, vol. 142, pp. 369—383.
3. Rezaee, Z. (2016), "Business Sustainability Research: A Theoretical and Integrated Perspective", *J. Account. Lit.*, vol. 36, pp. 48—64.
4. Barnea, A. and Rubin, A. (2010), "Corporate Social Responsibility as a Conflict Between Shareholders", *J. Bus. Ethics*, vol. 97, pp. 71—86.
5. UN (2000), "UN Global Compact", [online], Available at: <https://unglobalcompact.org/> (Accessed 30 Dec. 2023).
6. Sereda, S. (2023), "Who needs ESG reporting in times of war and why? how following ESG principles can help in the country's post-war reconstruction", [online], Available at: <https://mind.ua/publications/20257249-komu-i-navishcho-potribna-esg-zvitnist-pid-chas-vijni> (Accessed 30 Dec. 2023).
7. Bukvy (2021), "The world economy could lose up to 18% of global GDP by 2050 due to climate change if no preventive measures are taken", [online], Available at: <https://mezha.net/ua/bukvy/svitova-ekonomika-do-2050-roku-mozhe-vtratiti-do-18-vvp-cherez-zmini-klimatu-zvit> (Accessed 30 Dec. 2023).
8. UN (2015), "Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development", [online], Available at: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030-UA.pdf> (Accessed 30 Dec. 2023).
9. Promprylad (2023), "Impact Investment. Financing Solutions for Sustainable Development", [online], Available at: <https://promprylad.ua/ua/impact-investing-undp/> (Accessed 30 Dec. 2023).
10. European Commission (2016), "Resilience of large investments and critical infrastructures in Europe to climate change", [online], Available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC100313> (Accessed 30 Dec. 2023).

Стаття надійшла до редакції 05.01.2024 р.

УДК 338

*В. В. Коненко,**к. е. н., доцент, доцент кафедри Підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1525-7736>**О. О. Рудаченко,**д. е. н., доцент, доцент кафедри Підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9597-5748>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.39

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ПЕРЕДКРИЗОВОГО ТА КРИЗОВОГО СТАНУ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

V. Konenko,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Business Administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
O. Rudachenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Business Administration
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

METHODS OF DIAGNOSING PRE-CRISIS AND CRISIS STATES OF ENTREPRENEURIAL ENTITIES

Антикризове управління, з урахуванням дослідження уявлень про нього українських та зарубіжних дослідників та їх розуміння кризового менеджменту, розглянуто як стратегічний процес, що змінює діяльність суб'єктів підприємницької діяльності на основі діагностики потенційних проблем та враховує особливості інституційного оточення до кризи, під час кризи та після завершення кризи.

Запронована гібридна модель фінансового аналізу, що складається зі статичних та трендових моделей (фінансова структура, кредитне становище, операційне становище, прибутковість та короткостроковий кредит).

Визначено комплекс заходів, які включають діагностику передкризового та кризового стану суб'єктів підприємницької діяльності. Охарактеризовано три моделі фінансової діагностики функціонування підприємств: оцінка платоспроможності, оцінка покриття боргових зобов'язань вартістю активів, оцінка достатності капіталу.

Розроблено матрицю застосування різних моделей діагностики передкризового та кризового стану суб'єктів підприємницької діяльності в різні періоди кризи.

Crisis management, taking into account the research findings of Ukrainian and foreign scholars and their understanding of crisis management, is considered as a strategic process that changes the activities of entrepreneurial entities based on diagnosing potential problems and considering the specific features of the institutional environment before, during, and after a crisis.

It is identified that entrepreneurial entities are a vital segment of economic development in any state; however, they are particularly susceptible to the influence of external factors during unstable economic situations of the present time and are vulnerable to unpredictable events not only in the economy but also in various aspects of life.

It is established that crises are characteristic of all stages of the development of entrepreneurial entities and can be activated in complex and uncertain situations.

It is proven that the resolution of problems leading to a crisis situation largely depends on the effectiveness of crisis diagnosis. Crisis diagnosis, conceptualization, and analysis of this approach remain highly relevant in both social, economic, and managerial spheres.

Three models of financial diagnosis of the functioning of enterprises are characterized: solvency assessment, evaluation of debt coverage by asset value, and capital adequacy assessment. The development of financial analysis models for predicting business problems is considered as an "early warning system", which is highly beneficial for owners and managers.

A complex of measures is determined, including the diagnosis of the pre-crisis and crisis state of entrepreneurial entities.

A hybrid model of financial analysis is introduced, consisting of static and trend models (financial structure, credit position, operational status, profitability, and short-term credit). The idea of a hybrid financial analysis model for predicting future business problems is one of the fundamental approaches to assessing entrepreneurial risks and/or uncertainties.

A matrix of the application of various diagnostic models for the pre-crisis and crisis state of entrepreneurial entities in different crisis periods is developed.

Ключові слова: суб'єкти підприємницької діяльності, передкризовий стан, кризовий стан, діагностика, модель фінансового налізу.

Key words: entities engaged in entrepreneurial activity, pre-crisis state, crisis state, diagnostics, financial analysis model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Суб'єкти підприємницької діяльності — важливий сегмент розвитку економіки держави, проте саме він є найбільш вразливим під впливом нестабільних економічних ситуацій поточного часу (повномасштабної війни, розв'язаною росією проти України; взаємозалежності усіх секторів економіки; геополітичних протиріч; зростання цін на матеріали та ресурси; необхідності технологічних змін у товарі чи технології виробництва; потреб у поточному та довгостроковому фінансуванні тощо) і вразливий перед непрогнозованими подіями не тільки в економіці, а й практично у всіх сферах життєдіяльності.

Бізнес-кризи характерні для всіх стадій розвитку організацій і можуть активізуватися у складних та невизначених ситуаціях, проте наростання проблем, аж до передчасного закриття бізнесу, підтвердили відсутність адекватних стратегій антикризового управління, адже підприємства значною мірою залежать від постачальників, своїх покупців, співробітників в єдиному ланцюжку створення нової вартості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання реагування на виникнення кризових ситуацій на підприємствах та діагностики передкризового та кризового стану бізнесу розглядаються у працях таких науковців, як: Дорашука Г. А. [1], Смирної О. В., Ізмайлової Н. В. [2] Прокопишина О. С. [3], Дядіна А. С. [4] та багатьох інших. Однак реалізація можливості наукового обґрунтування оцінювання фактичного рівня передкризового та кризового стану бізнесу потребує проведення порівняльного аналізу методів діагностики.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є порівняльний аналіз методів діагностики передкризового та кризового стану суб'єктів підприємницької діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління бізнесом у період кризи можливе лише на основі діагностики потенційних проблем. Чим точнішою буде діагностика, тим вищі шанси на те, що підприємець від фіксації збитків зможе перейти до активних дій.

Традиційно діагностика проблем (діагностика банкрутства або діагностика ризику банкрутства) базується на певній інформаційній базі та методах проведення [5]. Існують два підходи — детальне або поглиблене дослідження, або попередня оцінка. Крім того, діагностика дозволяє вибрати не лише кількісні, а й якісні методи. Перевагою якісної оцінки є можливість урахування нефінансових показників [6].

Усунення проблем, що призвели до передкризової або кризової ситуації, багато в чому залежить від ефективності діагностики. Діагностика кризи, концептуалізація та аналіз цього прийому залишаються актуальними як у соціальній, економічній, так і в управлінській сферах (рис. 1).

Діагностика кризи суб'єктів підприємницької діяльності повинна включати комплекс заходів:

- аналіз динаміки грошових потоків як основного джерела грошових ресурсів, їх зростання чи зниження є інтегральним критерієм, що використовується у розумінні проблем фінансування;

- аналіз індивідуальних особливостей бізнесу з метою визначення стійкості до кризових ситуацій (здатності залучення необхідних ресурсів та можливостей та компетенцій щодо їх ефективного використання), які найчастіше відображаються у стратегічному баченні підприємств;

- аналіз інституційного середовища та можливостей суб'єктів підприємницької діяльності, включаючи аналіз програм підтримки;

- аналіз готовності до перетворень у власних бізнес-процесах (включаючи комунікаційні, цифрові) та

готовності до цифрових перетворень середовища та цифрових та комунікаційних перетворень споживача.

Чинники, які необхідно враховувати при діагностиці, наведено на рис. 2.

Готовність до цифрових перетворень стала відмінною ознакою кризової ситуації, оскільки всі інші прийоми належали до галузевої диверсифікації, продуктової диверсифікації тощо, що потребує значного часу, ніж дозволяють рамки кризи [7].

Крім того, залишається відкритим питання про те, чи потрібний спеціальний план відновлення суб'єктів підприємницької діяльності. План відновлення необхідний у будь-якому випадку, і відповідно, антикризова діяльність на багатьох підприємствах тільки почнеться з початком післявоєнного відновлення всієї економіки [8].

Безсумнівно, велику роль відіграє фінансова діагностика, яка дозволяє зробити висновки про майбутній фінансовий стан, що підтверджується тим, що бізнес існує до того часу, поки є фінансові ресурси реалізації діяльності. При цьому саме фінансова діагностика піддається найбільшій критиці з огляду на найбільшу поширеність і неоднозначність висновків. Справа в тому, що різні фінансові моделі дозволяють зробити різні висновки. Відповідно, такі моделі мають або рекомендаційний характер, або задля єдності висновків одна модель законодавчо визначається як офіційна [9].

В даний час відомі та активно використовуються три моделі фінансової оцінки:

1) оцінка платоспроможності. Вона може бути проведена як на основі даних бухгалтерської звітності (під час розрахунку відповідних показників), так і на основі прогнозування грошових потоків. Але варто зазначити, що точне прогнозування грошових потоків можливе на лише короткий проміжок часу, а в період кризи утруднений через невизначеності, які, на відміну від ризику, неможливо оцінити. У цій моделі визначення ліквідаційної вартості може бути неточним, оскільки в даний час відбувається завищення вартості багатьох активів, що, з одного боку, (у розрахунковий момент) може показати високу забезпеченість

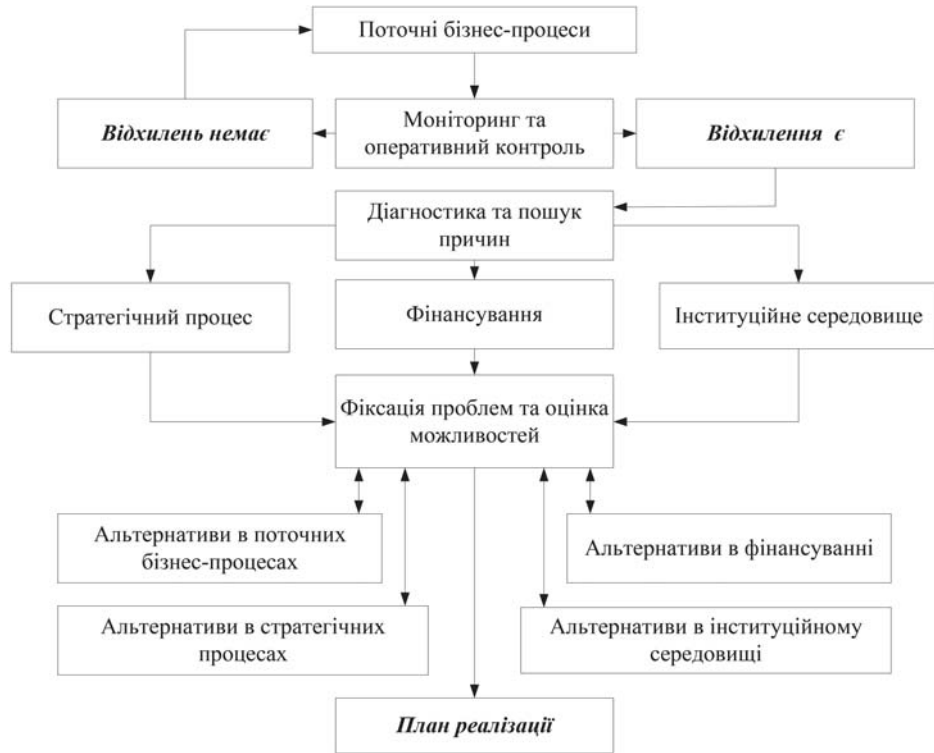

Рис. 1. Послідовність проведення процедури діагностики кризи

боргових зобов'язань, а з іншого боку, (у момент продажу) показати неможливість продажу за завищеною ціною;

2) оцінка покриття боргових зобов'язань вартістю активів. Якщо попередня модель оцінює сумарно грошові потоки та ліквідаційну вартість, то дана модель оцінює ринкову вартість балансових активів та порівнює її з величиною боргових зобов'язань. Ця модель отримує найбільшу підтримку на законодавчому рівні через її прозорість та вимірність (без необхідності підтвердження майбутніх доходів, які можуть бути визначені експертно або розрахунково);

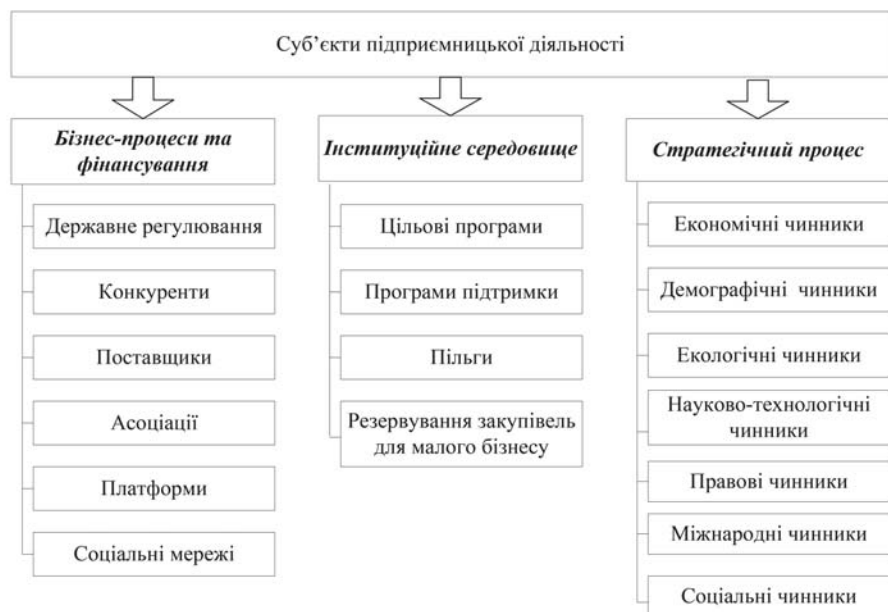

Рис. 2. Чинники, що враховуються при діагностиці кризи

Таблиця 1. Нефінансові чинники, які впливають на розвиток кризи підприємства

Чинники		Характеристика та вплив
Зовнішнє середовище	Ринок	зміна ємності та розмірів ринку, поведінка конкурентів, зміна ринкового попиту та платоспроможності покупців
	Державне врегулювання	ліцензування окремих видів діяльності, квоти та обмеження, сертифікація
	Мезоекономіка	соціально-економічний рівень розвитку регіону, інвестиційний клімат, екологія
	Макроекономіка	рівень інфляції, валютний курс, структура імпорту продукції, матеріалів та обладнання
	Постачання	ціноутворення постачальників, залежність від імпорту, умови оплати від постачальника, дефіцит сировини, несумлінність постачальника, перевищення термінів погашення кредиторської заборгованості
	Маркетинг/ Продаж	дефекти в асортиментній політиці та просуванні продукції, зниження якості продукції, безнадійна дебіторська заборгованість
Майно / Активи підприємства	Не рухоме майно/ Необоротні активи	виведення/продаж майна, наявність невикористовуваного майна, збільшення строків незавершеного будівництва, вихід з ладу обладнання, невідновлене обладнання, відсутність необхідної інфраструктури чи доступу до неї, відносини з орендодавцями
	Оборотні активи	дефіцит запасів, збільшення цін на енергоносії, відносини з постачальниками сировини та комплектуючих, надлишки матеріалів, витрати на зберігання сировини
Персонал		неоптимізована структура за чисельністю та кваліфікацією, дефіцит кадрів, завищені витрати на адміністративний персонал
Бізнес-процеси		проблеми у побудові вертикалі прийняття рішень, відсутність фінансового планування, незбалансованість виробництва та продажів, регламенти роботи бек-офісу, відсутність рішень щодо цифровізації діяльності

3) оцінка достатності капіталу, яка уточнює окремі аспекти результатів, одержаних у попередніх двох моделях.

Доцільним є застосування гібридної моделі фінансового аналізу, що складається зі статичних та трендових моделей аналізу (наприклад, фінансова структура, кредитне становище, операційне становище, прибутковість та короткостроковий кредит).

Тому оцінка фінансового становища підприємства, заснована на сформованих пропорціях бухгалтерського балансу, неспроможна відобразити всі особливості зростання підприємства. І тут доцільно використовувати:

- а) гібридну модель,
- чи б) доповнювати діагностику нефінансовими чинниками.

Ідея гібридної моделі фінансового аналізу для прогнозування майбутніх проблем бізнесу є одним з основних базових підходів до оцінки підприємницьких ризиків та/або невизначеностей. Розробка моделей фінансового аналізу для прогнозування проблем бізнесу може розглядатися як "система раннього попередження", яка може бути дуже корисною для менеджерів та керівників підприємств.

Важливими інструментами для прогнозування проблем бізнесу є фінансові коефіцієнти, які, зазвичай, використовуються при розробці моделей або класифікаторів. Фінансовий аналіз включає статистичне прогнозування та фінансові показники, які дозволяють визначити фінансовий стан операційних підрозділів та прогнозувати тенденції майбутнього фінансового стану. Розробка фінансових показників є основою для збору та аналізу інформації про підприємство.

Статична модель фінансового аналізу спрямована на визначення фінансових коефіцієнтів і визначає взаємозв'язок між ними та очікуваними результатами. Кожна з моделей аналізу має власні відмітні характеристики і, безумовно, деякі обмеження. Вважається, що якби сильні та слабкі сторони цих двох вищезгаданих моделей можна було б об'єднати, то можна було б отримати більш точний аналіз [10].

Гібридна модель буде потрібна на стадії кризи, коли потрібно більш оперативне прийняття рішення. Немає необхідності використовувати гібридну модель у докризовому стані, оскільки через суперечливість вона може змусити відмовитися від підприємницької стратегії і тим самим погіршити майбутні результати. На стадії відновлення гібридна модель також показуватиме гірші результати, оскільки її базис включатиме "погані періоди", і, отже, вона може нівелювати прогрес.

За наявності негативної динаміки фінансових показників далі має бути проведений комплексний фінансовий аналіз, оскільки ані діагностика, ні експрес-аналіз не дають точного розуміння тенденцій та причин негативних тенденцій, а також не дозволяють встановити причинно-наслідкові зв'язки між показниками. Тому до викладених підходів доцільно додати облік нефінансових факторів, який можна вести, виходячи з чинників, поданих у табл. 1.

Ряд дослідників визначають різні стадії кризи для підприємств. Так, А. МакКензі та С. Фінк визначають чотири стадії розвитку кризи: зародження, гостра фаза, стабілізація та відновлення. Діагностика дозволяє визначити ознаки кризи (симптоматику) до її вступу до гострої фази. Слід звернути увагу, що з поточної кризи роль нефінансової діагностики значно перевищує значення фінансової (рис. 3).

Провівши превентивну діагностику показників діяльності бізнесу, необхідно розробити план антикризових дій. Тому на цьому етапі актуальне проведення діагностики кризової ситуації.

На етапі гострої кризи немає можливості відновити всі втрати, а обсяг збитку визначає можливості управління кризою. Тому на цій стадії велика ймовірність руйнування структури підприємства. Саме тому на цій стадії потрібне оперативне управління на основі поточної інформації та з урахуванням факторів змін у довкіллі. Адекватна реакція та строго сплановані дії дозволяють пом'якшити її наслідки та уникнути банкрутства. Відновлення є кінцевою метою антикризового управління підприємством. Коли воно стикається з кризою, план управління має бути складений на основі найкращих оцінок сценарію ухвалення рішення. На цьому етапі найкращі показники визначаються за розрахунковою траєкторією. Як тільки кризу буде подолано, починається зростання підприємства, стабілізується його діяльність і можна досягти запланованих результатів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізувавши характеристики кризи, можна стверджувати, що модель спостереження за кризою

вою ситуацією необхідно застосовувати на будь-якому підприємстві. Діагностика кризи може допомогти передбачити, яку стратегію застосовувати: оборонну чи наступальну.

Антикризове управління має відмовитися від універсальних моделей і ширше впроваджувати індивідуалізацію, інакше це призведе до двох типів проблем: або недостовірної оцінки чутливості до різних загроз; або недостовірної оцінки конкурентів. Завдання постійного моніторингу загроз діяльності суб'єктів підприємницької діяльності є основною умовою їхнього функціонування та розвитку.

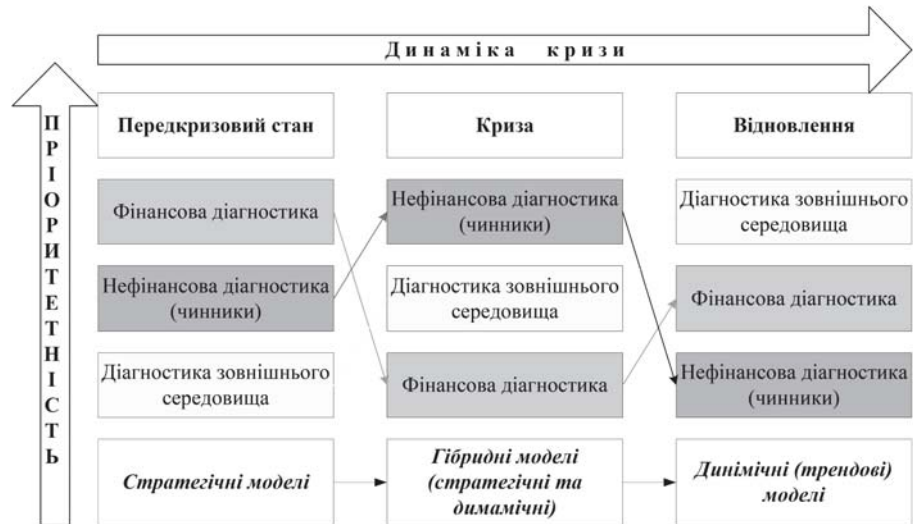

Рис. 3. Матриця застосування різних моделей діагностики передкризового та кризового стану для бізнесу в різні періоди кризи

Література:

1. Дорашук Г. А. Антикризове управління підприємством. К.: Кондор. 2017. 332 с.
2. Смирна О. В., Ізмайлова Н. В. Сучасний стан та проблеми формування капіталу українських підприємств в умовах кризових явищ. Ефективна економіка. 2022. № 1. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9904>. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.1.92
3. Прокопишин О. С. Система антикризового управління як підґрунтя попередження кризових явищ на підприємствах. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 9. С. 40—45.
4. Дядін А. С. Техніка сценаріїв в системі антикризового фінансового менеджменту підприємства. Соціальна економіка. 2019. № 57. С. 18—24.
5. Шатайло О. А. Змістовна характеристика системи антикризового управління. Бізнес Інформ. 2019. № 5. С. 217—226.
6. Юринець О. В. Сутність та значення ургентних інструментів антикризового управління підприємствами. Economic journal Odessa polytechnic university. № 1 (15), 2021. С.92—100.
7. Бердар М. М. Управління процесом формування і використання фінансових ресурсів підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 5. С. 133—138.
8. Ковбас Г. І. (2020). Стратегічні аспекти антикризового управління у контексті забезпечення інноваційного розвитку підприємств. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. No 27. С. 16—22. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/333>
9. Нетреба І. О. Формування системи антикризового управління підприємством: теоретичні засади. Ефективна економіка. 2023. No 3. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1290/1300>
10. Гудзь О. Є. Формування стратегії антикризового управління підприємств. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2019. No 2. С. 4—10.

References:

1. Dorashuk, H. A. (2017), *Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom* [Anti-crisis management of the enterprise], Kondor, Kyiv, Ukraine.
2. Smyrna, O. and Izmaylova, N. (2022), "Current state and problems of capital formation of ukrainian enterprises in crisis conditions", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9904> (Accessed 25 Dec 2023).
3. Prokopyshyn, O.S. (2021), "The system of anti-crisis management as a basis for prevention of crisis phenomena at enterprises", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 40—45.
4. Diadin, A.S. (2019), "Scenario technique in the system of anti-crisis financial management of the enterprise", *Sotsialna ekonomika*, vol. 57, pp. 18—24.
5. Shatailo, O. A. (2019), "Substantive characteristics of the crisis management system", *Biznes Inform*, vol. 5, pp. 217—224.
6. Yurynets, O.V. (2021), "The essence and significance of urgent tools of crisis management of enterprises", *Economic journal Odessa polytechnic university*, vol. 1 (15), pp. 92—100.
7. Berdar, M. M. (2015), "Management of the process of formation and use of financial resources of the enterprise", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 5, pp. 133—138.
8. Kovbas, H. I. (2020), "Strategic aspects of anti-crisis management in the context of ensuring innovative development of enterprises", *Naukovi zapysky L'vivskoho universytetu biznesu ta prava*, vol. 27, pp. 16—22, available at: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/333> (Accessed 25 Dec 2023).
9. Netreba, I.O. (2023), "Formation of the anti-crisis management system of the enterprise: theoretical foundations", *Efektivna ekonomika*, vol. 3, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1290/1300> (Accessed 25 Dec 2023).
10. Hudz, O. Ye. (2019), "Formation of the strategy of anti-crisis management of enterprises", *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, Vol. 2, pp. 4—10.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2024 р.

О. В. Глущенко,

д. е. н., завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5856-3373>

Т. В. Стеценко,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3836-4785>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.44

КРАЩІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ГЕНДЕРНОГО БЮДЖЕТУВАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

О. Hlushchenko,

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Finance,
Banking and Insurance, V. N. Karazin Kharkiv National University

T. Stetsenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Finances, Banking, and Insurance, V. N. Karazin Kharkiv National University

EUROPEAN BEST PRACTICES OF GENDER BUDGETING AND THEIR POTENTIAL APPLICATION IN UKRAINE

У статті проведено узагальнення та систематизація закордонного досвіду та виокремлення з нього кращих практик гендерного бюджетування.

Результатом стало встановлення факту, що для тих країн, які використовують гендерне бюджетування, воно є частиною ширшої системи забезпечення гендерної рівності або гендерного мейнстрімінгу. У галузі гендерного мейнстрімінгу Швеція є однією з країн — лідерок, відповідно шведську модель стратегії досягнення гендерної рівності, що складається шістьох: елементів можна запровадити в Україні. Вона надасть системність гендерно — чутливим проектам, визначить напрямки подальшого розвитку.

Корисним для України може бути розробка ґрунтовної нормативно-правової бази, а також методологія гендерного аналізу, що базується на реальності, репрезентативності, а також ресурсах та результатах. Головним здобутком Іспанії є виведення гендерного мейнстріму поза межі політичного процесу. Це дає змогу зробити процес досягнення гендерної рівності незворотнім та уникнути політичного популізму.

The article summarises and systemises international experience and identifies the best practices of gender budgeting.

More and more European countries are using gender budgeting. Countries recognise its value in raising awareness of how budget proposals affect gender equality. The benefits of gender budgeting include a better evidence base on which to make informed decisions about resource allocation, a budget that is more effective in closing gender gaps, and a better understanding of the impact of the budget on different groups in society.

The result was the establishment of the fact that for those countries that use gender budgeting, it is part of a broader system of ensuring gender equality or gender mainstreaming.

Gender budgeting is a component of a larger framework for gender equality or gender mainstreaming in the nations that adopt it. Gender budgeting may occasionally be seen inside a performance budgeting paradigm.

It is utilized on a modest basis in certain European countries, like for ministerial budgets. The implementation of gender budgeting varies throughout the countries that have adopted it. While some have been utilizing gender budgeting for a longer time and are currently working to improve documentation and implementation, others are using pilot projects to track the benefits of the practice. These nations frequently think of other areas in which results-based budgeting might be implemented.

Sweden is one of the leading countries in the field of gender mainstreaming, and the Swedish model of a six-element strategy for achieving gender equality can be implemented in Ukraine. It will give systematicity to gender-sensitive projects and identify areas for further development.

Ukraine could benefit from the development of a solid legal framework, as well as a methodology for gender analysis based on reality, representativeness, resources, and results. The main achievement of Spain is the removal of the gender mainstream from the political process. This makes the process of achieving gender equality irreversible and avoids political populism.

The fact that gender budgeting offers a clear summary of gender issues and the effects of policies on gender equality is one of the benefits cited by nations that have adopted it. It's also mentioned that it increases budget transparency.

*Ключові слова: гендерне бюджетування, сталий розвиток, бюджет, місцеві фінанси, запити громади.
Key words: gender budgeting, sustainable development, budget, local finance, community demands.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Бюджет — це більше, ніж гроші: він є вираженням пріоритетів країни. Як частина більш широких урядових зусиль, спрямованих на досягнення цілей гендерної рівності, гендерне бюджетування може допомогти забезпечити, щоб бюджет просував пріоритети, пов'язані з гендерною рівністю, такі як скорочення гендерного розриву в оплаті праці та подолання гендерних розривів на ринку праці. Гендерне бюджетування ґрунтується на підході гендерного мейнстримінгу, який визнає необхідність усунення гендерних упереджень, притаманних ключовим державним процесам та інструментам, і, натомість, прагне використати ці процеси та інструменти для досягнення цілей гендерної рівності.

Подолання гендерних розривів вимагає загальнодержавного підходу, що охоплює правові, регуляторні, політичні та бюджетні рішення. Урядові рішення щодо податків та видатків мають потужні соціальні, екологічні та економічні наслідки для країни, формуючи вибір людей щодо роботи та участі в економіці. При ефективному впровадженні гендерне бюджетування може гарантувати, що прийняття бюджетних рішень допоможе здійснити трансформаційні зміни, які принесуть соціальні та економічні вигоди.

Наразі Україна переживає надзвичайно важкі часи, але її євроінтеграційний вектор визначився чітко. Відповідно, імплементація найбільш ефективних практик фінансової роботи країн європейської співдружності є актуальною науково-практичною проблемою української фінансової думки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед бюджетної тематики питання гендерного бюджетування на теперішній час є найменш дослідженими. А поява перших складнощів із реалізацією даного підходу у бюджетному процесі на практиці призвела до скорочення наукових публікацій, що в свою чергу пригальмувало й подальше практичне впровадження підходу. Однак в останні роки через переосмислення специфіки інтеграції гендерно — рієнтованого підходу до бюджетних процедур наукова зацікавленість гендерним бюджетуванням знову набирає обертів.

Ф. Шрайегг [1] висвітлила проблеми, з якими стикнулася Німеччина при запровадженні гендерного бюджетування. Також авторкою наголошено, що навіть при наявності успішних кейсів імплементації гендерного бюджетування у Берліні та Фрайбурзі-ім-Брайсгау, Німеччина тільки починає докорінне реформування бюджетного процесу згідно вимог гендерної рівності.

К. Рудольф [2] також звернувся до німецького досвіду і проілюстрував, з якими ризиками та можливостями гендерного бюджетування зіткнувся Ландтаг Баден-Вюртемберга.

Група дослідників у складі Дж. Галіцці, Г. В. Бассані та К. Каттанео [3] обґрунтували, що успішність запровадження гендерного бюджетування напряму залежить від залучення максимальної кількості стейкхолдерів до процесу на прикладі італійського муніципалітету. В цьому ж напрямку працювали й М. Паолоні, Дж. Маттеї та В. Сантоламацца [4], які запропонували інтеграцію гендерного та партисипативного бюджетування.

Застосувавши інституційний підхід, автори праці "Інституційне середовище гендерного бюджетування: Вивчаємо досвід Португалії" [5] надають оцінку впливу основних акторів та наявності передумов на ефективність запровадження гендерного бюджетування у бюджетний процес. На думку авторів, гендерне бюджетування не забезпечить зрушень у гендерній рівності без забезпечення наступних умов: узгодженість процесів запровадження по ієрархії влади; тісна взаємодія між бюджетними органами та органами, що відповідають за гендерну рівність; застосування індикаторів досягнення бюджетних цілей.

Дж. Г. Стоцкі [6] на підставі дослідження міжнародного досвіду застосування гендерного бюджетування відзначила потенціал даного підходу у забезпеченні гендерної рівності в країнах світу.

Досвід застосування гендерно орієнтованого підходу у бюджетному процесі у Туреччині (Стамбул) описано в роботі Х. Турана та А. Сентурк [7]. Відзначено, що дієвість підходу базується на наявності стратегічного плану розвитку території чи країни.

Д. Вукосавлевич, О. Мілутінович та Д. Вукосавлевич [8] у статті оцінюють перспективи подальшого реформування бюджетного процесу в Сербії в контексті гендерно-орієнтованого підходу; узагальнено стимули до активізації побудови стратегії імплементації.

Д. С. Гуда та П. Катарія [9] обґрунтували позитивний вплив побудови бюджетів на засадах гендерного бюджетування на індекс розвитку жіночого потенціалу.

Д. Елсон [10] акцентує увагу на тому, що гендерно-орієнтоване бюджетування дозволяє по новому поглянути на бюджетні можливості підтримки населення при економічних кризах.

Результати аналізу останніх наукових робіт у сфері гендерного бюджетування висвітлили надзвичайну єдність науковців у їх ставленні до сучасного та майбутнього даного підходу у бюджетному процесі:

1) гендерне бюджетування все ще знаходиться на зародковому етапі; у Європейському союзі менше ніж 12 країн-членів імплементували даний підхід на постійних засадах до бюджетного процесу;

2) гендерне бюджетування завдяки мультидисциплінарному характеру зіткнулося з адміністративними обмеженнями — браком знань, розуміння та досвіду персоналу, з методологічними проблемами — напрацюванням власного інструментарію, вимірюваністю поставлених цілей тощо, що суттєво загальмувало його розповсюдження в бюджетній сфері у світі;

3) незважаючи на наявність низки проблем запровадження, гендерне бюджетування має суттєвий потен-

ціал для зменшення гендерної нерівності в середньостроковій перспективі.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Узагальнити кращі європейські практики гендерного бюджетування з метою встановлення можливості їх застосування в українських реаліях. Визначена мета статті вимагає огляду кращих практик гендерного бюджетування та їх критичного осмислення, виходячи з того, що бюджетні ресурси України є вкрай обмеженими та, в першу, чергу, спрямовуються на оборону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Все більше країн Європи використовують гендерне бюджетування. Країни визнають його цінність у підвищенні обізнаності про те, як бюджетні пропозиції впливають на гендерну рівність. Переваги гендерного бюджетування включають

1. Краща фактологічна база, на підґрунті якої можна приймати виважені рішення про розподіл ресурсів.
2. Бюджет, який є більш ефективним у подоланні гендерних розривів.
3. Краще розуміння впливу бюджету на різні групи суспільства.

Підходи до гендерного бюджетування в країнах Європи дуже різняться. Гендерне бюджетування набуває все більшого значення в бюджетному процесі та бюджетному контролі Європейського Союзу (ЄС). Ця тенденція простежується і в країнах-членах ЄС. У деяких державах-членах гендерне бюджетування вже є частиною процесу, в той час як інші тільки починають вивчати можливості та перспективи гендерного бюджетування, а деякі покладаються на процес гендерного мейнстрімінгу як достатній для подолання нерівності між чоловіками та жінками.

Розглянемо досвід деяких країн Європи. Звернемо увагу на кейс з Австрії.

Гендерне бюджетування застосовується в Австрії з 2013 року, що включає гендерні цілі та індикатори в щорічну бюджетну процедуру та щорічну звітність про виконання бюджету. Загальна структура бюджетів не змінилася, але були зроблені поліпшення щодо бюджетної звітності.

Гендерне бюджетування сприяло більшій прозорості гендерних цілей уряду та їх досягнень. Усі галузеві міністерства зобов'язалися досягти принаймні однієї стратегічної гендерної цілі. Такий підхід призвів до посилення підзвітності галузевих міністрів та їхніх міністерств.

Для досягнення цілей гендерного бюджетування було розроблено масштабний план розбудови, що є одним із стимулів для проведення гендерного аналізу. Кожне галузеве міністерство має визначити принаймні одну гендерну мету, оскільки це є обов'язковим за законом [11].

Розглянемо досвід Франції. Гендерне бюджетування було запроваджено як пілотний проект у 2018 році Міністерським комітетом з питань рівності між чоловіками та жінками. Проект базувався на добровільній участі. Наступні міністерства використовували гендер-

не бюджетування для цільових програм: Міністерство сільського господарства, Міністерство солідарності та охорони здоров'я, Міністерство культури, Міністерство згуртування територій та Державний секретаріат з питань рівних шансів.

Було створено інструмент для обміну документами та інформацією про методологію. Кожному міністерству було запропоновано попрацювати над одним окремим заходом для визначення витрат, безпосередньо спрямованих на зменшення нерівності. Наприкінці 2019 року пілотний проєкт було переглянуто. Основний висновок полягав у тому, що конституційне чи законодавче зобов'язання щодо гендерного бюджетування було відсутнє, що негативно вплинуло на результати. Для того, щоб зробити гендерне бюджетування частиною правової бази, необхідно реформувати Органічний закон до Фінансових законів 2011 року (LOLF). Досі цей процес застосовувався на регіональному рівні, але потенційно може бути застосований на національному рівні шляхом інтеграції його в загальний бюджет держави [11].

В Італії гендерне бюджетування було запроваджено раніше за решту країн Європи. Італія запровадила гендерне бюджетування як пілотний проєкт у 2009 році, потім переглядала його у 2011 та 2016 роках, що призвело до посилення гендерного бюджетування у 2018 році. Це включало додаткові завдання, спрямовані на просування гендерної рівності через державну політику. Це також призвело до більшої прозорості у розподілі фінансових ресурсів на основі ретельного аналізу.

Складання звітів про гендерне бюджетування покладено на Головну державну бухгалтерію Міністерства економіки та фінансів. Інші органи державного управління залучені до збору даних та підготовки своєї частини звітів з гендерного бюджетування. До таких установ належать Національний інститут статистики, Департамент з питань забезпечення рівних можливостей Секретаріату Кабінету Міністрів та Департамент фінансів Міністерства економіки та фінансів. Гендерне бюджетування впроваджується з 2018 року з метою надання огляду бюджетних статей на основі гендерних критеріїв. Наразі гендерне бюджетування запроваджено не на всіх етапах національного бюджетного процесу. Італійський парламент зазначив, що Національна стратегія гендерної рівності на 2021—2026 роки та Фонд відновлення та стійкості (RRF) також матимуть позитивний вплив на гендерне бюджетування.

Польща зазначила, що в її національному та місцевому бюджетних процесах відсутнє гендерне бюджетування, як це визначено Радою Європи, і воно не обговорюється законодавчою та виконавчою гілками влади. Воно також не обговорюється між законодавчою та виконавчою гілками влади [11].

Однак Польща запровадила деякі аспекти гендерного бюджетування в рамках Плану відновлення та стійкості (ПВС). Заходи безпосередньо стосуються принципу гендерної рівності. Політика зосереджена на рівному ставленні на ринку праці та в освіті, а також на принципі рівних можливостей. Для того, щоб відповідати критеріям ПВР, гендерна рівність контролюється на кожному етапі реалізації, і тому вона автоматично включається до бюджету [11].

Після стислого огляду стану впровадження гендерного мейнстріму, зробимо низку проміжних висновків. Гендерне бюджетування пов'язує цілі гендерної рівності з бюджетним процесом.

Наявність бюджету, який чітко відображає пріоритети уряду вищого рівня, гарантує, що уряд зможе досягти результатів для громадян відповідно до своїх політичних зобов'язань. Це досягається не шляхом створення окремого бюджету на політику щодо жінок, а шляхом заохочення відомств подавати бюджетні пропозиції відповідно до пріоритетів уряду, а також шляхом висвітлення інформації про гендерний вплив бюджетних пропозицій для підтримки прийняття більш обґрунтованих та ефективних бюджетних рішень.

Добре продумана практика гендерного бюджетування може сприяти культурним змінам, які посилюють зв'язок між бюджетуванням та цілями гендерної рівності:

1. Поглиблення розуміння того, як подолання гендерних розривів може сприяти економічному зростанню та фіскальній стійкості.

2. Включення врахування цілей уряду щодо гендерної рівності при визначенні пріоритетів бюджету високого рівня.

3. Вимагати аналізу впливу бюджетних заходів на гендерну рівність (незалежно від того, чи пов'язана їхня основна мета з гендерними питаннями).

4. Розгляд результатів цього аналізу разом з бюджетними пропозиціями, щоб бюджетні рішення могли прийматися у світлі пріоритетів уряду щодо гендерної рівності.

Уряд встановлює чіткі політичні пріоритети щодо гендерної рівності

Гендерна рівність — це широка, наскрізна сфера політики. Гендерне бюджетування має ґрунтуватися на національних цілях гендерної рівності, які визначають ключові напрямки діяльності всього уряду. Цілі мають бути конкретними, а не загальними, надавати інформацію про основні політичні пріоритети уряду та про те, як гендерне бюджетування допоможе їх досягти. Національні цілі з гендерної рівності мають бути викладені в вагомому урядовому документі, який має політичну вагу, наприклад, у стратегії гендерної рівності. Прикладом належної практики є Швеція.

Цілі національної політики гендерної рівності у Швеції. Гендерна рівність була визнана окремою сферою політики у Швеції з 1970-х років. З того часу Швеція продемонструвала чіткі результати, досягнувши одного з найвищих рівнів зайнятості жінок в ОЕСР.

Основною стратегією уряду для досягнення цілей політики гендерної рівності є гендерний мейнстрімінг, який впроваджується з 1994 року. З 2006 року загальна мета політики полягає в тому, щоб жінки і чоловіки мали однакові можливості формувати суспільство і власне життя. Ця мета користується широкою політичною підтримкою, оскільки вона визначала політику гендерної рівності в кількох різних урядах. Відштовхуючись від неї, уряд працює над досягненням наступних шести підцілей:

1. Рівний розподіл влади та впливу. Жінки та чоловіки повинні мати однакові права та можливості бути ак-

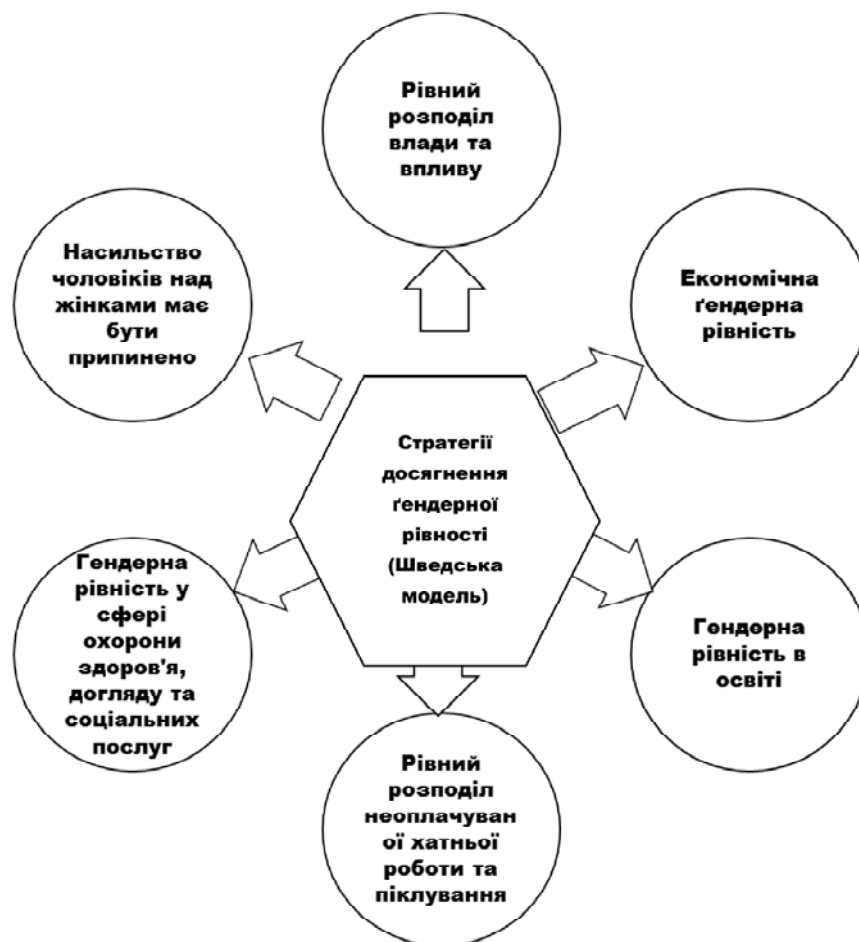

Рис. 1. Шведська модель стратегії досягнення гендерної рівності

Джерело: узагальнено авторами.

тивними громадянами та формувати умови для прийняття рішень у всіх секторах суспільства.

2. Економічна гендерна рівність. Жінки та чоловіки повинні мати однакові можливості та умови для оплачуваної праці, які забезпечують економічну незалежність протягом усього життя.

3. Гендерна рівність в освіті. Жінки і чоловіки, дівчатка і хлопчики повинні мати однакові можливості та умови щодо освіти, варіантів навчання та особистісного розвитку.

4. Рівний розподіл неоплачуваної хатньої роботи та піклування. Жінки і чоловіки повинні нести однакову відповідальність за неоплачувану хатню роботу і мати можливість надавати та отримувати догляд на рівних умовах.

5. Гендерна рівність у сфері охорони здоров'я, догляду та соціальних послуг. Жінки і чоловіки, дівчата і хлопці повинні мати однакові умови для міцного здоров'я та отримувати догляд і соціальні послуги на рівних умовах.

6. Насильство чоловіків над жінками має бути припинено. Жінки та чоловіки, дівчата та хлопці повинні мати однакові права та можливості на фізичну недоторканність.

Бюджетний процес та проект закону про бюджет є критично важливими для реалізації політичних цілей уряду. Міністерство фінансів Швеції запровадило формалі-

зовану вимогу в бюджетному циркулярі, згідно з якою всі міністерства повинні включати оцінку впливу на гендерну рівність до бюджетних пропозицій, які вони подають. Це робиться для того, щоб забезпечити врахування аспектів гендерної рівності ще на етапі розробки політики. Ці оцінки впливу на гендерну рівність також слугують основою для визначення напрямів і розподілу ресурсів. [12].

У галузі гендерного мейнстрімінгу Швеція є однією з країн — лідерок, відповідно шведську модель стратегії досягнення гендерної рівності, що складається шістьох елементів можна запровадити в Україні. Вона надасть системність гендерно — чутливим проєктам, визначить напрямки подальшого розвитку.

Гендерне бюджетування має політичне лідерство та правове підґрунтя. Реформи управління публічними фінансами, що мають правове підґрунтя, мають більше шансів бути життєздатними та сталими. Правове забезпечення у поєднанні з технічним потенціалом для проведення гендерного аналізу допомагає забезпечити впровадження гендерного бюджетування та сприяє залученню зацікавлених сторін урядів, а також ширших інститутів влади, таких як парламент та вищий орган фінансового контролю (ВОФК), в Україні це Рахункова палата.

На ранніх стадіях гендерного бюджетування може бути так, що впровадження гендерного підходу зале-

жити від політичної підтримки. Сильне політичне лідерство допомагає забезпечити чітку мету та бачення реформи. Це важливо для мобілізації культурних змін в уряді. Воно також може допомогти прокласти шлях до будь-яких інституційних змін, які забезпечать чіткі механізми керівництва та сильні механізми координації.

Хоча політичне лідерство є важливим на початковому етапі, правові засади гендерного бюджетування допомагають забезпечити його стійкість у довгостроковій перспективі та ізолювати його, наскільки це можливо, від коливань, спричинених економічним або політичним середовищем. Законодавство, яке пройшло повну перевірку та обговорення в парламенті, допоможе впровадити гендерне бюджетування як цінну та стійку особливість формування державної політики [12].

Законодавство забезпечує міцну основу для гендерного бюджетування, але воно також має бути підкріплене надійними інструментами, методами та підтримкою, щоб гендерне бюджетування закріпилося в роботі уряду і користувалося постійною актуальністю. Поєднання факторів, які допомогли створити стійку практику гендерного бюджетування в Іспанії, викладено у нижче.

Гендерне бюджетування поза політичними циклами в Іспанії. Іспанія публікує Звіт з гендерного бюджетування разом з бюджетом з 2008 року. Існує кілька факторів, які забезпечили сталість гендерного бюджетування в Іспанії поза політичними циклами.

По-перше, гендерне бюджетування в Іспанії має міцне правове підґрунтя. Органічний закон 2007 року про ефективну рівність між чоловіками та жінками зобов'язав уряд публікувати Звіт про гендерне бюджетування разом із щорічним державним бюджетом. Запровадження цього звіту через органічний закон ілюструє широку політичну підтримку, яка існувала для запровадження гендерного бюджетування. Законодавча база для запровадження гендерного бюджетування

Правове підґрунтя Звіту з гендерного бюджетування було додатково посилено шляхом включення зобов'язання щодо його публікації до Закону про Державний бюджет Іспанії шляхом внесення поправки у 2020 році.

По-друге, гендерне бюджетування має міцну методологічну основу. Початкова методологія пов'язувала бюджетні програми з ключовими цілями Стратегічного плану забезпечення рівних можливостей. Ця методологія була переглянута у 2020 році і тепер базується на вивченні трьох вимірів: Реальність, Репрезентація та Ресурси-Результати. Ці методології створили стійку аналітичну основу для гендерного бюджетування поза політичною сферою.

По-третє, гендерне бюджетування отримало міжнародний імпульс. Не лише в Іспанії посилюється увага до впливу бюджету на пріоритети високого рівня. Дедалі більше країн ОЕСР публікують разом із бюджетом звіти, які висвітлюють вплив бюджету на наскрізні цілі, такі як гендер, клімат та Цілі сталого розвитку.

Нарешті, гендерне бюджетування допомогло підтримати більш широке прагнення уряду до більшої бюджетної прозорості. Звіт з гендерного бюджетування та пов'язані з ним візуалізації даних, доступні за допомогою інтерактивного онлайн-інструменту, збільшують

кількість та якість інформації, доступної громадянам, допомагаючи їм краще зрозуміти, як уряд спрямовує державні ресурси та як ці рішення впливають на гендерну рівність [12].

Корисним для України може бути розробка ґрунтовної нормативно-правової бази, а також методологія гендерного аналізу, що базується на реальності, репрезентативності, а також ресурсах та результатах. Головним здобутком Іспанії є виведення гендерного мейнстріму поза межі політичного процесу. Це дає змогу зробити процес досягнення гендерної рівності незворотнім та уникнути політичного популізму.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Результатом наукових розвідок цієї статті є узагальнення та систематизація закордонного досвіду та виокремлення з нього кращих практик гендерного бюджетування.

У підсумку слід зазначити наступне. Для тих країн, які використовують гендерне бюджетування, воно є частиною ширшої системи забезпечення гендерної рівності або гендерного мейнстрімінгу. У деяких випадках гендерне бюджетування є частиною структури бюджетування за результатами діяльності.

У деяких країнах Європи воно застосовується в невеликих масштабах, наприклад, для бюджетів міністерств. Країни, які запровадили гендерне бюджетування, перебувають на різних етапах його впровадження. Деякі з них використовують пілотні проекти для моніторингу ефектів гендерного бюджетування, тоді як інші вже використовують гендерне бюджетування протягом більш тривалого періоду і зараз перебувають у процесі вдосконалення впровадження та документування. Ці країни часто також розглядають інші сфери, де вони можуть запровадити бюджетування, орієнтоване на результат.

Одним із позитивних аспектів, оглянутих країн, які впроваджують гендерне бюджетування, є те, що воно дає хороший огляд гендерних питань та впливу політики на гендерну рівність. Також зазначається, що це робить бюджет більш прозорим.

У галузі гендерного мейнстрімінгу Швеція є однією з країн — лідерок, відповідно шведську модель стратегії досягнення гендерної рівності, що складається шістьох: елементів можна запровадити в Україні. Вона надасть системність гендерно — чутливим проектам, визначить напрямки подальшого розвитку.

Корисним для України може бути розробка ґрунтовної нормативно-правової бази, а також методологія гендерного аналізу, що базується на реальності, репрезентативності, а також ресурсах та результатах. Головним здобутком Іспанії є виведення гендерного мейнстріму поза межі політичного процесу. Це дає змогу зробити процес досягнення гендерної рівності незворотнім та уникнути політичного популізму.

Література:

1. Schreyogg, F. (2014), "Gender Budgeting in der Sozialen Arbeit", *Sozial Extra*, vol. 38, pp. 29—33, doi: <https://doi.org/10.1007/s12054-014-0062-5>.

2. Rudolf, C. Gender Budgeting — Chance oder Pleite?. ZS Politikberatung, 1, 487—506 (2008). <https://doi.org/10.1007/s12392-008-0047-5>.
 3. Galizzi, G., Bassani, G.V., Cattaneo, C. (2018), "Adoption of Gender-Responsive Budgeting (GRB) by an Italian Municipality", Adm. Sci, vol. 8 (68), doi: <https://doi.org/10.3390/admsci8040068>.
 4. Paoloni, M., Mattei, G., Santolamazza, V., Elia, B. (2023). Making Women Protagonist: How to Foster Participation in Gender Budgeting. In: Paoloni, P., Lombardi, R. (eds) When the Crisis Becomes an Opportunity. SIDREA Series in Accounting and Business Administration. Springer, Cham. 10.1007/978-3-031-21932-0_15.
 5. Jorge S., Coelho L., Pimentel L. (2023). The institutional environment of gender budgeting: Learning from the Portuguese experience, Public Money & Management, 43:6, 576—585, DOI: <https://doi.org/10.1080/09540962.2023.2165274> <https://doi.org/10.1080/09540962.2023.2165274>
 6. Stotsky J. G. Gender Budgeting: Fiscal Context and Current Outcomes. IMF working papers. 2016. No. 2016/149. URL: https://www.imf.org/-/media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/2016/_wp16149.ashx.
 7. Turan H., Senturk A. Local Government Budgeting for Gender Equality. Procedia Economics and Finance. 2016. Vol. 38. Pp. 224—231. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30194-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30194-0).
 8. Vukosavljevic D., Milutinovic O., Vukosavljevic D. Gender-responsive budgeting in Serbia. International Journal of Management Trends: Key Concepts and Research. 2023. Vol. 2 (1). Pp. 41—47. DOI: <https://doi.org/10.58898/ijmt.v2i1.41-47>.
 9. Hooda, D.S., Kataria, P. The gender-responsive budgeting: an approach of handling gender inequalities. SN Soc Sci. 2022. Vol. 2, 175. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43545-022-00473-x>.
 10. Harcourt W. Strengthening Local Economies through Gender Responsive Budgeting / Interview with Diane Elson. Development. 2010. Vol. 53. Pp. 308—312. DOI: <https://doi.org/10.1057/dev.2010.52>.
 11. Pouwels A. Gender budgeting in the Member States. European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/754386/IPOL_BRI\(2023\)754386_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/754386/IPOL_BRI(2023)754386_EN.pdf)
 12. OECD (2023), "OECD Best Practices for Gender Budgeting", OECD Journal on Budgeting, vol. 23/1, <https://doi.org/10.1787/9574ed6f-en>.
- References:
1. Schreyogg, F. (2014), "Gender Budgeting in der Sozialen Arbeit", Sozial Extra, vol. 38, pp. 29—33. doi: <https://doi.org/10.1007/s12054-014-0062-5>.
 2. Rudolf, C. (2008), "Gender Budgeting — Chance oder Pleite?", ZS Politikberatung, vol. 1, pp. 487—506. <https://doi.org/10.1007/s12392-008-0047-5>.
 3. Galizzi, G., Bassani, G.V. and Cattaneo, C. (2018), "Adoption of Gender-Responsive Budgeting (GRB) by an Italian Municipality", Adm. Sci, vol. 8(68). doi: <https://doi.org/10.3390/admsci8040068>.
 4. Paoloni, M., Mattei, G., Santolamazza, V. and Elia, B. (2023), "Making Women Protagonist: How to Foster Participation in Gender Budgeting", When the Crisis Becomes an Opportunity, SIDREA Series in Accounting and Business Administration. Springer, Cham. 10.1007/978-3-031-21932-0_15.
 5. Jorge S., Coelho L. and Pimentel, L. (2023), "The institutional environment of gender budgeting: Learning from the Portuguese experience", Public Money & Management, vol. 43:6, pp. 576—585. DOI: <https://doi.org/10.1080/09540962.2023.2165274> <https://doi.org/10.1080/09540962.2023.2165274>
 6. Stotsky, J. G. (2016), "Gender Budgeting: Fiscal Context and Current Outcomes", IMF working papers, vol. 2016/149, available at: https://www.imf.org/-/media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/2016/_wp16149.ashx (Accessed 05 Jan 2024).
 7. Turan, H. and Senturk, A. (2016), "Local Government Budgeting for Gender Equality", Procedia Economics and Finance, Vol. 38, Pp. 224—231. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30194-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30194-0).
 8. Vukosavljevic, D., Milutinovic, O. and Vukosavljevic, D. (2023), "Gender-responsive budgeting in Serbia", International Journal of Management Trends: Key Concepts and Research, Vol. 2 (1), Pp. 41—47. DOI: <https://doi.org/10.58898/ijmt.v2i1.41-47>.
 9. Hooda, D.S. and Kataria, P. (2022), "The gender-responsive budgeting: an approach of handling gender inequalities", SN Soc Sci., Vol. 2, 175. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43545-022-00473-x>.
 10. Harcourt, W. (2010), "Strengthening Local Economies through Gender Responsive Budgeting / Interview with Diane Elson", Development, Vol. 53, Pp. 308—312. DOI: <https://doi.org/10.1057/dev.2010.52>.
 11. Pouwels, A. (2023), "Gender budgeting in the Member States", European Parliament, available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/754386/IPOL_BRI\(2023\)754386_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/754386/IPOL_BRI(2023)754386_EN.pdf) (Accessed 05 Jan 2024).
 12. OECD (2023), "OECD Best Practices for Gender Budgeting", OECD Journal on Budgeting, vol. 23/1. <https://doi.org/10.1787/9574ed6f-en>.
- Стаття надійшла до редакції 10.01.2024 р.*

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 658.8:338.24:330.341.1

*І. І. Кравчук,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та маркетингу,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3561-6118>
О. Ф. Присяжнюк,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0066-9065>
М. Ф. Плотнікова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.51

ПРОЄКТНИЙ ПІДХІД В УДОСКОНАЛЕННІ БІЗНЕС-МЕНЕДЖМЕНТУ

*І. Kravchuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Management and Marketing, Polissia National University, Zhytomyr
O. Prysiazhniuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
and Marketing, Polissia National University, Zhytomyr
M. Plotnikova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy,
Entrepreneurship and Tourism, Polissia National University, Zhytomyr*

PROJECT APPROACH IN IMPROVING BUSINESS MANAGEMENT

Сучасні соціально-економічні системи характеризуються достатнім рівнем мінливості, що насамперед пов'язано з викликами зовнішнього середовища, що ускладнюють прийняття управлінських рішень та в цілому процес управління бізнесом. Зокрема, практичними проявами зазначених змін було управління бізнесом в Україні в умовах пандемії Covid-19 та, в подальшому — воєнного стану. Бізнес-менеджмент в таких умовах має враховувати необхідність забезпечення оперативної реакції на події та негативні наслідки, що з ними пов'язані і бути зосередженим на пошук нестандартних, креативних та ефективних способів подолання вказаних викликів. Одним із дієвих інструментів, що може бути застосований у таких умовах є проєктний підхід. Перевагами цього підходу є можливість концентрації уваги на проблемі, що потребує вирішення та зосередження для цього необхідних ресурсів у правильно підібраних комбінаціях.

Дієвість проєктного підходу в управлінні бізнесом залежить від стану зовнішнього середовища, складу проєктної команди, рівня ризик-менеджменту, підтримки з боку керівництва креативних бізнес-ідей та оперативності реакції бізнесу на зміни. При цьому можуть бути застосовані інструменти класичного проєкт-менеджменту та гнучкого управління проєктами. Перші доцільно застосовувати на початковій фазі (забезпечення планування проєкту на засадах чіткості, впорядкованості, зрозумілості завдань), а в подальшому комбінувати їх з гнучким проєктним управлінням (з метою забезпечення адаптації бізнесу під зміни). Потреба забезпечення гнучкості в управлінні при умові досягнення основної мети діяльності бізнесу — максимізації прибутку в умовах високого рівня інтелектуалізації суспільства через можливість доступу до інформації всесвітньої мережі Internet та її використання, може бути вирішена використанням інструментів гнучкого управління проєктами.

Modern socio-economic systems are characterized by a significant level of variability, primarily associated with challenges from the external environment, complicating decision-making and the overall business management process. In particular, the practical manifestations of these changes were the management of business in Ukraine in the conditions of the Covid-19 pandemic and, subsequently, martial law. In such conditions, business management needs to consider the necessity of ensuring an operational response to events and the negative consequences associated with them, focusing on the search for unconventional, creative, and effective ways to overcome these challenges. One effective tool that can be applied in such conditions is a project-based approach. The advantages of this approach include the ability to concentrate attention on the problem that needs to be solved and focus the necessary resources in properly selected combinations.

The effectiveness of the project-based approach in business management depends on the state of the external environment, the composition of the project team, the level of risk management, support from leadership for creative business ideas, and the business's responsiveness to changes. Classical project management tools and flexible project management can be applied. The former is advisable in the initial phase, ensuring project planning based on principles of clarity, order, and understanding of tasks. Subsequently, combining them with flexible project management is recommended to facilitate the adaptation of the business to changes. The need for flexibility in management, given the achievement of the main goal of business activity — maximizing profit in a society marked by high intellectualization through access to information on the global Internet network and its utilization, can be addressed by employing flexible project management tools.

Ключові слова: менеджмент, проєкт-менеджмент, управління бізнесом, гнучке управління, управлінські рішення, інновації.

Key words: management, project management, business management, agile management, management solutions, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах воєнного стану в Україні розвиток національної економіки має вирішальне значення, оскільки його забезпечення є однією з основних передумов обороноздатності країни та соціально-економічного добробуту її населення. Зазначені обставини створюють передумови до пошуку нових підходів до управління бізнесом, зміщення акцентів на креативні рішення та зростання їх оперативності. Для стійкого зростання ефектів бізнес-діяльності необхідно постійно удосконалюватися, що можливо за умови застосування інструментів проєкт-менеджменту, які у свою чергу також перебувають у постійному оновленні, зважаючи на розвиток техніки, технологій та зростання вимог споживачів до пропонованих на ринку товарів та послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Управління проєктами, як наука постійно вдосконалюється через потребу адаптації до нових реалій та врахування революційних відкриттів. Тому сучасні дослідники вважають, що поряд із традиційним та гнучким підходами до проєкт-менеджменту може бути застосоване гібридне управління проєктами, що поєднує їх риси. Автори, що пропонують до застосування цю нову форму проєкт-менеджменту наголошують на доцільності формування нових компетенцій проєкт-менеджерів, що застосовуватимуть її на практиці [2]. Диску-

сійним вважається питання застосування гнучкого управління проєктами у всіх сферах. Так, деякі дослідники вважають, що такий підхід більш ефективний є у сфері ІТ, а можливості та переваги його застосування у інших сферах потребують обґрунтування [10]. Успішність застосування в управлінні бізнесом традиційних та гнучких підходів управління проєктами залежить від взаємодії в команді. Тому доцільно за потреби комбінувати різні підходи управління проєктами для досягнення максимальних ефектів управління [1].

Менеджмент проєктних ризиків розвивається як потреба ефективно реагувати на виклики зовнішнього середовища. При цьому дослідники вважають що необхідно вміти обґрунтувати використання найбільш ефективного способу ризик менеджменту [9].

Передумовою ефективного управління проєктами в цілому та в розрізі реалізації основних та додаткових функцій є інформаційне забезпечення. Враховуючи високу мінливість зовнішнього середовища, важливо вчасно забезпечити інформацією всі сфери, тому доцільно сформувати інформаційну систему проєкт-менеджменту. Оскільки сфера ІТ тяжіє до використання гнучкого управління проєктами, то важливо вивчати та удосконалювати компетенції керівників цієї сфери [5,6].

Розвиток бізнесу на інноваційній основі передбачає потребу посилення регулювання всіх процесів. Автори дослідження вважають, що це створює перспективи

концепції сталого розвитку управління проєктами та є глобальною тенденцією проєкт-менеджменту. Зважаючи на це, доцільно обґрунтувати роль офісу управління проєктами у цьому процесі та при досягненні цілей бізнесу [3,7].

Практика проєкт-менеджменту вказує на потребу врахування досвіду попередніх проєктів з метою визначення стратегічних цілей та взаємозв'язків у наступних проєктах [4]. З наукової точки зору надзвичайно цікавим є питання дослідження процесу досягнення успіху проєкту. На сьогодні управління проєктами є визнаною галуззю менеджменту, науково та практично доведено ефективність різних підходів та моделей у цьому процесі. Доведено, що успішність проєкту та швидкість її досягнення залежить від його виду, типу, масштабу, сфери виконання та ін. [8]. Таким чином, вважаємо, що проблема застосування проєктного підходу у бізнес-менеджменті буде завжди достатньо актуальною через потребу постійного удосконалення його інструментів, їх комбінованого застосування відповідно до запитів бізнесу для досягнення бажаних ефектів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічних засад та обґрунтування переваг застосування проєктного підходу у якості інструменту гнучкого регування на зовнішні виклики бізнес-середовища. Досягнення мети передбачає постановку таких завдань: дослідити переваги та недоліки різних підходів до управління проєктами та можливостей їх застосування у бізнес-менеджменті, розкрити механізм використання проєктів, як інструментів реакції на зміни зовнішнього середовища, запропонувати ефективні способи застосування проєкт-менеджменту у бізнесі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Діяльність бізнесу на території України супроводжується значною динамікою змін зовнішнього середовища, і як наслідок, мікросередовища окремих підприємств. Така ситуація насамперед має місце через вплив непередбачуваних факторів, пов'язаних з воєнним станом у країні (підвищенням цін на енергоносії, зростанням ризиковості постачань з прифронтових регіонів, перебої з енергопостачанням, зменшенням попиту на продукцію чи послуги, втрата окремих сегментів ринку та ін.). Якщо розглянути наведені обставини з оптимістичної точки зору, то слід зазначити, що всі ці умови перевіряють бізнес на міцність, створюють потребу у доведенні того, що завдяки ефективному управлінню та застосуванню інноваційних підходів бізнес-менеджменту можна досягти успіху навіть у таких складних умовах. Нині відомо чимало прикладів, коли власники бізнесу швидко визначилися у нових умовах, переорієнтували свою діяльність на нові сегменти, що створюють у сучасних умовах високий попит, якого не було у довоєнний час (наприклад, пошиття одягу та виготовлення предметів побуту, продуктів харчування для військових; розширення продаж з використанням всесвітньої мережі Internet у інші країни, акцентуючи увагу на національній символіці, кольорах та відношенні населення іноземних держав до України, як країни яка є об'єктом агресії та мужньо відстоює свою волю та незалежність).

Рис. 1. Проєктний підхід, як інструмент впровадження змін та бізнес-інновацій

Джерело: сформовано авторами на основі власних досліджень.

Забезпечення постійного підвищення результатів діяльності за будь яких умов — головне завдання керівника бізнес-організації. Дієвим інструментом впровадження змін в діяльність підприємства виступають проєкти (Рис. 1). При цьому важливо враховувати та застосовувати сучасні підходи проєктного менеджменту, адекватні до масштабів, типу та сфери виникнення проблеми, на вирішення якої вони спрямовані.

Вважаємо за необхідне зауважити, що кожен з елементів, наведених на рис. 1 може бути початковим у залежності від стану зовнішнього середовища та бажання керівників бізнес-організації приймати інноваційні рішення. Так, наприклад, в умовах, що описані вище та мають місце в Україні, початковим елементом цієї залежності виступають зміни. Вони в даному випадку слугують стимулом пошуку інноваційних, нетрадиційних рішень у бізнесі, які чітко та за відведений термін часу можуть бути реалізовані за допомогою проєкт-менеджменту. У довоєнний час у бізнес середовищі у більшій мірі цікаві проєктні пропозиції (спрямовані насамперед на досягнення комерційного ефекту) та бажання керівництва бізнес організації враховувати в управлінні нові тренди у різних сферах були передумовою змін.

Досвід сучасних наукових вітчизняних та зарубіжних досліджень у сфері управління проєктами актуалізує проблему визначення переваг використання традиційного та гнучкого проєктного менеджменту. Підтримуємо думку авторів, які вважають, що успіх бізнесу залежить насамперед від акценту уваги на сам проєкт — його вид, тип, масштаб, сферу застосування, наявні ресурси, призначення та ін. Вважаємо, що наведені параметри слугують базою для обґрунтування рішення щодо обрання підходу проєкт-менеджменту, який найбільш підходить для управління окремо взятим проєктом. Традиційний проєктний менеджмент передбачає чіткий розподіл робіт витрат та виконавців за визначеними етапами його реалізації. Він є базовим підходом. Основними перевагами його застосування в бізнесі є забезпечення стабільності, впорядкованості робіт за допомогою планування. Проте, водночас, основним його недоліком є низька увага до змін, що відбуваються. Так, великі проєкти, що передбачають вирішення глобальних проблем, повинні бути чітко структуровані за допомогою використання традиційних підходів проєкт-менеджменту,

Рис. 2. Підхід до комбінування елементів традиційного та гнучкого управління проектами

Джерело: сформовано авторами на основі власних досліджень.

Таблиця 1. Компоненти, що формують бачення проектного підходу, як інструменту подолання викликів бізнес-середовища

Перелік компонентів	Взаємозв'язок з проектами
ЗМІНИ	Провокують проблему, на вирішення якої спрямовується проєкт
ІДЕЇ	Сприяють пошуку найбільш ефективного способу дій у визначених умовах
ЗНАННЯ	Сприяють генеруванню ефективних та креативних способів вирішення проблем та впровадженню інноваційних проєктів
ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ В БІЗНЕСІ	Спосіб здобуття конкурентних переваг та отримання зростання ефектів від бізнес-діяльності

Джерело: сформовано авторами на основі власних досліджень.

але в управлінні окремими субпроєктами, що передбачені у їх структурі можуть бути використані інструменти гнучкого проєкт-менеджменту.

Проєкти можуть мати місце у будь-якому напрямі діяльності бізнес-організацій (наприклад — переорієнтація діяльності на новий сегмент, впровадження нового продукту на ринок, формування нової організаційної структури, технічне переоснащення, підвищення рівня продажу продукту (послуги), посилення мотивації працівників та ін.). Дані проблеми можна більш ефективно вирішити, акцентуючи увагу на можливостях та перевагах гнучкого управління проєктами. В умовах високої мінливості зовнішнього середовища, достатньо швидких темпів розвитку науково-технічного прогресу, потрібні нові, креативні ідеї для забезпечення прибутковості та розвитку бізнес-організацій у будь-якій сфері. Гнучке управління проєктами (Agile-менеджмент) концентрує увагу на тому, що будь-які зміни — це "...невід'ємна частина розвитку хорошої ідеї" [11]. Найпоширенішими в практиці застосування та найпростішими методиками, що базуються на гнучкому управлінні проєктами є Scrum, Lean, Kanban. Будь-яка методика гнучкого проєкт-менеджменту має свої переваги та недоліки. Тому, при її виборі потрібно враховувати складність проблеми, орієнтуватись на потреби клієнта, наявні ресурси та обмеження, обмеженість у часі та персонал проєкт-команди. Вважаємо, що гнучке управління проєктами актуальне до застосування у сучасному бізнес-середовищі, оскільки ці підходи базуються на максимальному задоволенні потреб клієнта, формуванні якісної командної роботи та доз-

воляють підприємству проводити ефективну адаптаційну політику. Проте, на нашу думку, навіть у малих бізнес-проєктах на початкових фазах доцільно надавати перевагу традиційним підходам проєктного управління, в подальшому комбінуючи їх з елементами гнучкого управління (Рис. 2).

Можливості поєднання традиційних та гнучких підходів розглянемо на прикладі підходу до управління проєктами за стадіями життєвого циклу, що запропоновані програмою промислового розвитку ООН (UNIDO). Так, на передінвестиційній фазі при формуванні ідеї проєкту та її обґрунтуванні, доцільно значну увагу приділити вимогам до кінцевого продукту його споживачів.

На інвестиційній фазі, враховуючи філософію Agile, доцільно акцентувати увагу на моніторингу змін та розробці ефективних управлінських рішень, як реакції керівництва на ці зміни та на взаємодії між учасниками проєкт-команди. На заключній стадії необхідно акцентувати увагу на кінцевому продукті та на задоволенні споживача. Зважаючи на це можна вважати, що Agile-підхід є передумовою прийняття інноваційних рішень у бізнесі.

Взаємозв'язок проєктів з інноваційним розвитком бізнес-організацій прослідковується з позицій розуміння інновацій у бізнесі, як події (виникнення новинки у певних сферах бізнесу) та як процесу (коли реалізована, впроваджена за допомогою проєкт-менеджменту на практиці новинка слугує основою для нових креативних ідей та прийняття інноваційних рішень, які у свою чергу слугують основою для впровадження нових проєктів).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Основними перевагами застосування проектного підходу є чіткість, цілеспрямованість, оперативність вирішення проблем, орієнтація на потреби споживача та ін. 2. Проєктний підхід у бізнес-менеджменті сприяє впровадженню бізнес-інновацій, які у свою чергу є запорукою досягнення ефектів бізнесу. 3. Запропоновано механізм ефективного застосування комбінованого підходу (на основі поєднання елементів традиційного та

гнучкого проєкт-менеджменту) в рамках підходу до управління проєктами за стадіями життєвого циклу.

4. Доведено, що проєкти є одним із дієвих інструментів подолання проблем та реалізації інноваційних рішень у бізнесі.

Література:

1. Agbejule, A., Lchtincva, L. (2022) The relationship between traditional project management, agile project management and teamwork quality on project success. *International journal of organizational analysis*, 30, 124—136 <https://doi.org/10.1108/IJOA-02-2022-3149>.
2. Albrecht, A. & Albrecht, E. (2021) Hybrid project management. *Gio-gruppe-interaktion-organisation-zeitschrift fuer angewandte organisationspsychologie*, 1, 185—191 <https://doi.org/10.1007/s11612-021-00563-z>.
3. CruzCunha, M., Martinho, R., Rijo, R., MateusCoelho, N., Domingos, D & Peres, E. (2021) The role of the Project Management Office in Sustainable Project Management international conference on enterprise information systems / international conference on project management / international conference on health and social care information systems and technologies 2020 (centeris/projman/hcist 2020), 181, 1066—1076. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.01.302>.
4. Kock, A. & Germnden, HG (2019) Project Lineage Management and Project Portfolio Success. *Project management journal*, 5, 587—601, <https://doi.org/10.1177/8756972819870357>.
5. Kostalova, J., Tetrevoa, L. Svedik, J. (2015) Support of Project Management Methods by Project Management Information System. *proceedings of the 4th International conference on leadership, technology, innovation and business management (ictibm-2014)*, 210, 96—104. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.333>.
6. Marnewick, C ; Erasmus, W & Joseph, N (2016) Project management certifications' influence on project success. *Information technology project managers' competencies: an analysis of performance and personal competencies*, 41—59 <https://doi.org/10.4102/aosis.2016.itpmc07.03>.
7. Muller, R, Drouin, N, & Sankaran, S (2019) Modeling Organizational Project Management. *Proceedings of the international conference on business excellence*, 50 (4), 499—516.
8. Radujkovic, M., & Sjekavica, M. (2017) Project Management Success Factors. *6th Creative Construction Conference (CCC)*, 196, 607—615. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.08.048>.
9. Rehacek, P (2017) Risk management standards for project management. *International journal of advanced and applied sciences*, 6, P. 1—13 <https://doi.org/10.21833/ijaas.2017.06.001>.
10. Stare, A. (2014) Agile Project Management in Product Development Projects. *selected papers from the 27th IPMA (international project management association) Book Series Procedia Social and Behavioral Sciences* 119; 295—304.
11. Коул Роб, Едвард Скотчер (2020) Блискучий Agile: практичний посібник для проєкт-менеджерів із використанням Agile, Scrum, Kanban, пер. з англ. Л. Кухарчук. Харків: "Ранок": Фабула. 192 с.

References:

1. Albrecht, A. & Albrecht, E. (2021), "Hybrid project management", *Gio-gruppe-interaktion-organisation-zeitschrift fuer angewandte organisations psychologie*, vol. 1, pp. 185—191 <https://doi.org/10.1007/s11612-021-00563-z>.
 2. Kostalova, J, Tetrevoa, L. Svedik, J (2015), "Support of Project Management", *Methods by Project Management Information System. proceedings of the 4th International conference on leadership, technology, innovation and business management (ictibm-2014)*, vol. 210, pp. 96—104. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.333>
 3. Kock, A. & Germnden, H.G. (2019), "Project Lineage Management and Project Portfolio Success", *Project management journal*, vol. 5, pp. 587—601, <https://doi.org/10.1177/8756972819870357>.
 4. Marnewick, C. Erasmus, W. & Joseph, N. (2016), "Project management certifications' influence on project success", *Information technology project managers' competencies: an analysis of performance and personal competencies*, pp. 41—59. <https://doi.org/10.4102/aosis.2016.itpmc07.03>.
 5. Stare, A. (2014), "Agile Project Management in Product Development", *Projects. selected papers from the 27th IPMA (international project management association) Book Series Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol. 119, pp. 295—304.
 6. CruzCunha, M., Martinho, R., Rijo, R., MateusCoelho, N., Domingos, D. & Peres, E. (2021), "The role of the Project Management Office in Sustainable Project", *Management international conference on enterprise information systems / international conference on project management / international conference on health and social care information systems and technologies 2020 (centeris/projman/hcist 2020)*, vol. 181, pp. 1066—1076. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.01.302>.
 7. Agbejule, A., Lchtincva, L. (2022), "The relationship between traditional project management, agile project management and teamwork quality on project success", *International journal of organizational analysis*, vol. 30, pp. 124—136 <https://doi.org/10.1108/IJOA-02-2022-3149>.
 8. Rehacek, P. (2017), "Risk management standards for project management", *International journal of advanced and applied sciences*, vol. 6, pp. 1—13. <https://doi.org/10.21833/ijaas.2017.06.001>
 9. Muller, R., Drouin, N., & Sankaran, S. (2019), "Modeling Organizational Project Management", *Proceedings of the international conference on business excellence*, vol. 50 (4), 499—516.
 10. Radujkovic, M., & Sjekavica, M. (2017), "Project Management Success Factors", *6th Creative Construction Conference (CCC)*, vol. 196, pp. 607—615. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.08.048>.
 11. Cole Rob & Scotcher Edward (2020), *Blyskuchyj Agile: praktychnyj posibnyk dla proiekt-menedzheriv iz vykorystanniam Agile, Scrum, Kanban [Brilliant Agile Project Management: A Practical Guide to Using Agile, Scrum and Kanban]*, Ranok: Fabula, Kharkiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 06.01.2024 р.*

О. М. Полінкевич,

д. е. н., професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та логістики,
Луцький національний технічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6924-7296>

В. В. Тринчук,

к. е. н., професор, в.о. завідувача кафедри фінансів, обліку та банківської справи,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7435-0159>

В. В. Мальцева,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, обліку та банківської справи,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1704-5064>

В. М. Рудой,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, обліку та банківської справи,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6104-0240>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.56

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ДЛЯ РЕЛОКОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ

O. Polinkevych,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Entrepreneurship,
Trade and Logistics, Lutsk National Technical University

V. Trynchuk,

PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Finance,
Accounting and Banking, Luhansk Taras Shevchenko National University

V. Maltseva,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Accounting and Banking, Luhansk Taras Shevchenko National University

V. Rudoi,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Accounting and Banking, Luhansk Taras Shevchenko National University

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP FOR RELOADED ENTERPRISES

У статті обґрунтовано, що інвестиційна привабливість залежить від кількості прямих інвестицій в економіку України. Нарощення їхньої кількості є пріоритетним завданням не лише держави, але й територіальних громад і самого бізнесу. Метою цього дослідження було вивчення факторів, які впливають на інвестиційну привабливість соціального підприємництва релокованих підприємств в умовах війни. Для її реалізації визначено, що розробка та реалізація інструментів підвищення інвестиційної привабливості соціального підприємництва релокованих підприємств в умовах війни відіграє вирішальне значення. Визначено, що такими інструментами є прямі інвестиції та соціальне підприємництво. Це найкращий спосіб відновити Україну після війни. Вони допоможуть створити нові робочі місця, відновити інфраструктуру та стимулювати економічний розвиток. Зазначено, що найбільш привабливими видами економічної діяльності для іноземних інвестицій в Україні є промисловість, сільське і лісове господарство, а також оптова та роздрібна торгівля. Визначено, що соціальна спрямованість бізнесу є наступним дієвим інструментом

відновлення економіки України у повоєнний період. Встановлено, що релоковані підприємства впровадили свої елементи корпоративної культури у економічний потенціал територіальних громад, проте й мають запозичити окремі елементи і збалансувати їх з метою налагодження ефективної діяльності в економічному просторі. Запропоновано, виділяти такі проблемами у діяльності релокованих підприємств, як: 1) економічні (порушення внутрішніх та міжрегіональних економічних зв'язків), 2) організаційні (відсутність майданчиків та приміщень для релокованих підприємств, відсутність соціальної інфраструктури, інженерних мереж), 3) демографічні (нестача кваліфікованих фахівців, втрати людського капіталу, зростання частки людей з особливими потребами), 4) логістичні (блокування та порушення логістики постачання, ускладнення перевезень та складування). Запропоновано релоковані підприємства розглядати як соціальних підприємців, які мають потужну ідею та високі етичні стандарти та шукають нестандартні шляхи до сталих і масштабних змін у діяльності урядових, неприбуткових та прибуткових організацій для вирішення соціальних проблем.

The article substantiates that the investment attractiveness depends on the number of direct investments into the economy of Ukraine. Increasing their number is a priority not only for the state, but also for territorial communities and business itself. The purpose of this study was to study the factors that affect the investment attractiveness of social entrepreneurship of reloaded enterprises in war conditions. For its implementation, it is determined that the development and implementation of tools to increase the investment attractiveness of social entrepreneurship of reloaded enterprises in war conditions is crucial. It is determined that such instruments are direct investment and social entrepreneurship. This is the best way to rebuild Ukraine after the war. They will help create new jobs, restore infrastructure and stimulate economic development. The most attractive types of economic activity for foreign investment in Ukraine are industry, agriculture and forestry, as well as wholesale and retail trade. It is determined that the social orientation of business is the next effective tool for restoring the economy of Ukraine in the post-war period. It is determined that the reloaded enterprises have implemented their elements of corporate culture into the economic potential of territorial communities, but they also have to borrow certain elements and balance them in order to establish effective activities in the economic space. It has been proposed to single out such problems in the activities of reloaded enterprises as: 1) economic (disruption of internal and interregional economic relations), 2) organizational (lack of sites and premises for reloaded enterprises, lack of social infrastructure, engineering networks), 3) demographic (lack of qualified specialists, loss of human capital, increase in the share of people with special needs), 4) logistic (blocking and disruption of logistics of supply, complications of transportation and storage). It is proposed to consider the reloaded enterprises as social entrepreneurs who have a powerful idea and high ethical standards and are looking for non-standard ways to sustainable and large-scale changes in the activities of government, non-profit and profitable organizations to solve social problems.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, прямі інвестиції, релоковані підприємства, соціальне підприємництво, сталий розвиток, цифровізація, логістика.

Key words: investment attractiveness, direct investment, reloaded enterprises, social entrepreneurship, sustainable development, digitalization, logistics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інвестиційна привабливість України після початку широкомасштабної війни значно знизилася. Це пов'язано з високими ризиками та нестабільним прибутком. За даними InVenture, обсяг угод злиття та поглинання (M&A) в Україні в 2022 році становив лише 305 млн дол, що в 9 разів менше, ніж у 2021 році [1]. Україна є важливим експортером агропродовольчої продукції. За останні роки країна стала другим у світі експортером зерна та найбільшим постачальником соняшникової олії. Україна також є потужним постачальником сировини, таких як зерно, залізна руда, чорні метали тощо. Для подальшого розвитку економіки України потрібні прямі

іноземні інвестиції. Однак широкомасштабна війна, розпочата росією, ускладнила залучення інвестицій. Війна в Україні завдала значних економічних збитків. Станом на лютий 2023 року загальна сума прямих збитків становила 143,8 млрд дол., а потреби у відновленні — 411 млрд дол. Загальні потреби у фінансуванні плану відбудови України оцінюються в 750 млрд дол [1].

Незважаючи на війну, іноземні та українські компанії анонсували багато інвестиційних проєктів. Це свідчить про те, що інвестиції є ключовим елементом економічної відбудови України. Прямі іноземні інвестиції важливі для забезпечення стійкого розвитку національної економіки, створення нових робочих місць та забезпечення довгострокової стабільності. Україна має значний потенціал для приваблення інвестицій, включаючи розвинену інфраструктуру, доступ до ринків та розвинені технології.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями дослідження інвестиційної привабливості, релокації підприємств та соціального підприємництва займалися дослідники протягом тривалого періоду.

Ю. Нікольчук, О. Лопатовська зазначили, що половина топ-менеджерів вважає інвестиційний клімат несприятливим. Війна росії проти України продовжує негативно впливати на інвестиційний клімат країни. Найбільше інвесторів турбує безпека, зокрема загроза ракетних ударів по інфраструктурі. На другому місці — корупція, яка є серйозною проблемою в Україні. Серед позитивних змін бізнес-лідери відзначають надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, що відкриває нові можливості для українських компаній. Також позитивно оцінюється скасування мит і квот на український експорт та "транспортний безвіз" з ЄС. Щоб підвищити інвестиційну активність, Україні потрібно вжити заходів щодо: зниження податкового навантаження, стабільності політичного середовища, протидії корупції, боротьби з інфляцією, ефективного функціонування правової сфери, оновлення судової системи, впровадження економічного механізму страхування ризиків іноземного інвестування [2].

І. Єпіфанова, В. Джеджула, О. Косарук, А. Сауляк зазначили, що інвестиційний потенціал є основою інвестиційної активності. Вони відстояли позицію, що інвестиційний потенціал є важливим фактором, що визначає інвестиційну активність. Однак інші фактори, такі як економічні умови, законодавство, інфраструктура та інформація, також можуть мати значний вплив на інвестиційну активність. Вони визначили показники, завдяки яким можна оцінити інвестиційний потенціал як коефіцієнти рентабельності (активів, власного капіталу, реалізації), коефіцієнти оборотності (основних засобів, оборотних активів, власного капіталу), коефіцієнти фінансової стійкості та платоспроможності (автономії, маневреності власного капіталу, забезпеченості запасів, фінансового ризику, покриття, швидкої та абсолютної ліквідності) [3, с. 12].

В. Мережко, Г. Іванченко зазначили, що релокація підприємства в умовах воєнного стану — це складний і багатогранний процес, який вимагає ретельного планування та реалізації. Ключові аспекти формування стратегії релокації включають: вибір нового місцезнаходження, планування релокації, забезпечення безпеки, навчання персоналу. Важливо, щоб підприємство розробило стратегію релокації, яка відповідає його конкретним потребам і обставинам. Виділено кілька додаткових порад для підприємств, які планують релокацію в умовах воєнного стану: планувати якомога раніше, бути готовими до змін, співпрацювати з місцевими органами влади. Основними етапами розробки стратегії релокації підприємств під час війни є: аналіз потенційних переваг та недоліків релокації, дослідження ринку, планування бюджету, юридичні та нормативні аспекти, управління робочою силою, план комунікації, налаштування інфраструктури, планування транспортування та логістики, адаптація бізнес-моделей і стратегії, оцінка релокації [8].

С. Коробка доводить, що релокація малого підприємства в умовах війни має особливе значення. Рело-

кація підприємств — це важливий процес, який дозволяє зберегти бізнес, робочі місця та економіку країни в цілому. Релоковані підприємства можуть: налагодити виробництво та продовжувати працювати, навіть якщо їхні колишні місця розташування були зруйновані війною, створити нові робочі місця та підтримати економіку регіонів, куди вони переїхали, сплатити податки до місцевих, регіональних та державних бюджетів. Очікується, що релоковані малі підприємства стануть основою для відновлення економіки України після війни [12].

І. Вахович, О. Полінкевич, Л. Ліпич, Р. Камінські, О.Хілуха, О.Кушнір зазначили, що підприємства повинні управляти економічною поведінкою в умовах соціально-психологічної напруги. Організаційна культура є важливою для формування стратегії розвитку та впливає на інвестиційну привабливість підприємств. Важливо управляти підприємницькими системами задля підвищення цифровізації та досягнення цілей сталого розвитку [6; 7; 9].

І. Ховрак, В. Тринчук провели аналіз управління ус-тановами на засадах корпоративної соціальної відповідальності. Ними встановлено, що соціальна відповідальність та соціальне підприємництво є драйвером сталого розвитку [8].

Г. Швець зазначила, що під соціальним підприємництвом слід розуміти такий вид прибуткової або неприбуткової підприємницької діяльності, який може використовувати інноваційні технології та методи управління з ціллю реалізації соціальної місії та задовольняє потреби всіх категорій населення. Соціальне підприємництво знаходиться на межі благодійного та традиційного підприємництва. Від благодійного підприємництва бере соціальну направленість, а від традиційного — підприємницький підхід [10].

Зважаючи на проведений аналіз джерел за тематикою дослідження, варто зауважити, що кожний із аспектів соціального підприємництва, інвестиційна привабливість та релокація підприємств розглядалися окремо. Проте в умовах війни в Україні їх варто розглядати спільно під впливом цифровізації суспільства та задля досягнення цілей сталого розвитку.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Основною метою статті є вивчення факторів, які впливають на інвестиційну привабливість соціального підприємництва релокованих підприємств в умовах війни.

Завдання дослідження полягає у пошуку нових підходів до розробки та реалізації інструментів підвищення інвестиційної привабливості соціального підприємництва релокованих підприємств в умовах війни, які б забезпечували цифровий поступ та сприяли дотриманню принципів сталого розвитку суспільства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відбудова України після війни має на меті не тільки відновити зруйноване, але й модернізувати економіку за допомогою іноземних інвестицій. Це допоможе Україні стати більш конкурентоспроможною та інтегрува-

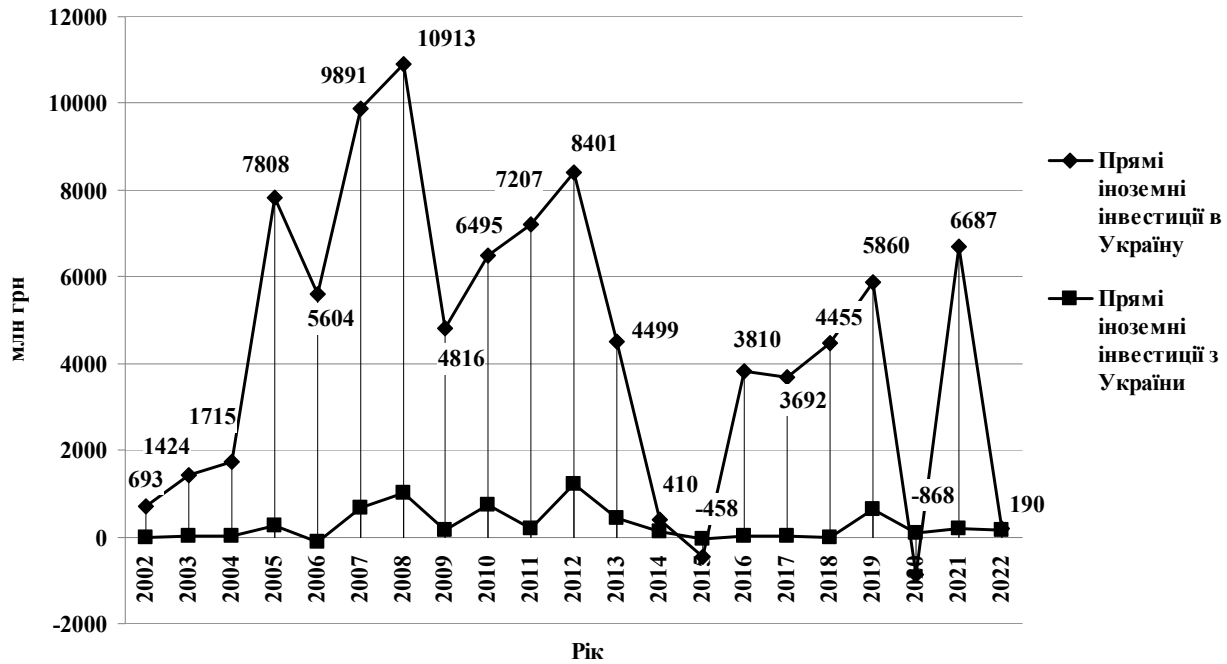

Рис. 1. Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україну та з України

Джерело: сформовано на основі [13; 12].

тися у світову економіку. Україна має значний потенціал для залучення інвестицій. Вона розташована в Європі, має розвинену інфраструктуру та доступ до ринків ЄС. Крім того, Україна є демократичною країною з ринковою економікою. Компанії, які інвестують в Україну, можуть розраховувати на доступ до європейського ринку, а також на підтримку уряду України. Приватні міжнародні інвестиції можуть стати ключем до успішної відбудови України. Вони допоможуть створити нові робочі місця, стимулювати економічний розвиток та підвищити рівень життя українців.

Прямі іноземні інвестиції є одним із інструментів підвищення інвестиційної привабливості підприємств. Це найкращий спосіб відновити Україну після війни. Вони допоможуть створити нові робочі місця, відновити інфраструктуру та стимулювати економічний розвиток. Інші джерела фінансування відновлення України, такі як конфісковані російські кошти, кошти міжнародних партнерів та кошти державного бюджету, можуть бути недостатніми. Тому зараз важливо заохочувати іноземних інвесторів вкладати гроші в Україну. Це можна зробити, створивши сприятливі умови для бізнесу, наприклад, запровадивши прозорі правила та забезпечивши захист прав інвесторів.

За даними рис. 1 можна зробити такі узагальнення: прямі іноземні інвестиції в Україну мали стрибкоподібну динаміку. Основними піками їх зростання є 2005 рік, 2008 рік, 2012 рік, 2019 рік, 2021 рік. Піками стрімкого спаду є 2006 рік (газова війна росії), 2009 рік (глобальна економічна криза), 2015 рік (АТО), 2020 рік (Covid-19), 2022 рік (війна з росією). Прямі іноземні інвестиції з України є незначними і вони приблизно повторюють тенденцію прямих іноземних інвестицій в Україну. Таким чином, зростання інвестиційної привабливості позитивно позначиться на розвитку підприємництва в Україні. Це можливо при збільшенні залучення прямих іноземних інвестицій у економіку. Важли-

вим моментом є соціальне підприємництво, яке допоможе створити нові робочі місця та залучити вразливі категорії населення, які мають відповідні умови для їх соціального включення в суспільні процеси. Вони виробляють соціально значущі товари чи надають соціально значущі послуги. У період війни це має важливе значення.

Соціальна спрямованість бізнесу є наступним дієвим інструментом відновлення економіки України у повоєнний період. Соціальні підприємства в Україні мають право обирати будь-яку організаційно-правову форму. Найбільш поширеними формами є: фізична особа-підприємець (ФОП) — 26%, приватне підприємство — 16%, громадська організація — 14%. Також соціальні підприємства можуть реєструватися як: товариство з обмеженою відповідальністю — 13%, сільськогосподарський кооператив — 10%. Дослідження показали, що в соціальному підприємстві переважають молоді люди (69%) та жінки (54%) [10, с. 248].

Соціальні підприємства в Україні зосереджені на вирішенні різних соціальних проблем. Найбільш поширеною метою є працевлаштування соціально вразливих верств населення (35%). Ці підприємства прагнуть надавати можливості для роботи людям, які мають обмежені можливості або які перебувають у складних життєвих обставинах. Інші поширені цілі соціальних підприємств включають [10, с. 248]:

- генерування прибутку для організації: ці підприємства використовують бізнес для фінансування своєї соціальної місії (24%);

- генерування прибутку для надання послуг: ці підприємства використовують бізнес для надання соціальних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я або допомога бідним (19%);

- фінансування певних видів послуг: ці підприємства використовують бізнес для фінансування конкретних соціальних програм або ініціатив (14%);

— вирішування екологічних проблем: ці підприємства використовують бізнес для вирішення екологічних проблем, таких як забруднення або зміни клімату (8 %).

Соціальні підприємства відіграють важливу роль у суспільстві, надаючи можливості для роботи, фінансуючи соціальні послуги та вирішуючи соціальні проблеми.

На більшості територіях України розміщено потужності релокованих підприємств, зокрема у шістнадцяти регіонів: Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Волинська, Рівненська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Дніпропетровська та Київська (за виключенням Києва) області. Вони впровадили свої елементи корпоративної культури у економічний потенціал територіальних громад, проте й мають запозичити окремі елементи і збалансувати їх з метою налагодження ефективного діяльності в економічному просторі.

Наведемо таблицю кількості релокованих підприємств в Україні станом на грудень 2023 року.

З табл. 1 можна зробити висновок, що переважна більшість релокованих підприємств працює в Закарпатській, Вінницькій та Львівській областях, а найменша — Волинській та Рівненській областях. Найбільш поширеними видами діяльності є ІТ, лека, харчова та хімічна промисловості. Відповідно у них можна розвивати соціальне підприємництво для вирішення нагальних проблем розвитку територіальних громад.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У підсумку, важливо відзначити, що інвестиційна привабливість соціального підприємництва є вагомим чинником, який сприятиме вирішенню багатьох проблем у територіальних громадах. Основними проблемами, які може вирішити соціальне підприємництва є: 1) економічні (порушення внутрішніх та міжрегіональних економічних зв'язків), 2) організаційні (відсутність майданчиків та приміщень для релокованих підприємств, відсутність соціальної інфраструктури, інженерних мереж), 3) демографічні (нестача кваліфікованих фахівців, втрати людського капіталу, зростання частки людей з особливими потребами), 4) логістичні (блокування та порушення логістики постачання, ускладнення перевезень та складування).

Економіка постійно розвивається, і це вимагає від бізнесу адаптації до нових умов. Серед факторів, які негативно впливають на інвестиційну привабливість України, є війна, інфляція, нестабільність фінансової та податкової систем. Найбільш привабливими видами економічної діяльності для іноземних інвестицій в Україні є промисловість, сільське і лісове господарство, а також оптова та роздрібна торгівля.

Релоковані підприємства можна розглядати як соціальних підприємців, які згідно Д. Борнштейна є пер-

Таблиця 1. Кількість релокованих підприємств в Україні станом на грудень 2023 року

Область, до якої релоковано підприємство	Кількість переміщених підприємств*	Вид економічної діяльності
Львівська	230	харчова, легка, хімічна промисловість, будівництво, металооброблення, торгівля
Чернівецька	112	ІТ, легка, харчова, деревообробна промисловість, виробництво пластмасових, електронних та електричних виробів
Закарпатська	440	ІТ, виробництво обладнання зв'язку, деревообробна (меблева), легка промисловість, будівництво
Хмельницька	60	швейна промисловість, машинобудування, виробництво світлодіодної продукції, електричного устаткування, деталей для автотранспортних засобів, структурних ізоляційних панелей (СПІ) та домокомплектів, гідравлічного обладнання, продаж і ремонт сільськогосподарської техніки та обладнання, автокранів і спецтехніки
Івано-Франківська	74	ІТ, харчова, легка промисловість, будівництво, машинобудування, металооброблення
Тернопільська	58	швейна промисловість, машинобудування, металооброблення, харчова промисловість, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, поліграфія, ІТ
Рівненська	40	ІТ, харчова, деревообробна, легка промисловість
Вінницька	353	виробництво промислового холодильного та вентиляційного устаткування, столових приборів
Волинська	30	швейна промисловість, виробництво побутової хімії, металооброблення, виробництво паперу й картону

Примітка: * Дані на 22 грудня 2023 року.

Джерело: сформовано на основі [11; 12].

шопроходцями із потужною ідеєю та високими етичними стандартами, який поєднує теоретичні та практичні навички вирішення проблем і є "одержимим" своїм баченням змін [15]. А згідно Р. Лайта вони є організацією, що шукає нестандартні шляхи до сталих і масштабних змін у діяльності урядових, неприбуткових та прибуткових організацій для вирішення соціальних проблем [16].

Подальші дослідження повинні, серед іншого, передбачати механізми ефективною діяльності на нових територіях з метою досягнення цілей сталого розвитку та відновлення економіки України.

Література:

1. Мамку Г. Інвестиційна привабливість: законодавчі рішення та ключові фактори для економіки України. Pravo. 19.04.2023. URL: <https://pravo.ua/investytsiina-pryvablyvist-zakonodavchi-rishennia-ta-kliuchovi-factory-dlia-ekonomiky-ukrainy/> (дата звернення: 15.12.2023).
2. Нікольчук Ю.М., Лопатовська О.О. Інвестиційна привабливість України: основні тенденції, проблеми та ключові вектори вирішення. Innovation and Sustainability. 2023. № 1. С. 164—175. <https://doi.org/10.31649/ins.2023.1.164.175>
3. Єпіфанова І.Ю., Джеджула В.В., Косарук О.М., Сауляк А. В. Управління інвестиційним потенціалом підприємств харчової промисловості. Innovation and Sustainability, 2022. № 2. С. 8—17. <https://doi.org/10.31649/ins.2022.2.8.17>
4. Мережко В., Іванченко Г. Основні етапи формування стратегії релокації підприємства в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. № 50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-83>
5. Коробка С. В. Особливості релокації малого підприємництва в умовах війни. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2023. № 7. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-04-14>

6. Полінкевич О., Камінські Р., Ліпич Л. Управління економічно поведінкою підприємства в умовах соціально-психологічної напруги. Вісник Львівського університету. Серія Економічна. 2021. Вип. 61. С. 214—224. <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6117>

7. Вахович І., Ліпич Л., Полінкевич О., Хілуха О., Кушнір О. Організаційна культура в контексті стратегії розвитку фірми. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2021. Вип. 61. С. 254—264. <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6121>

8. Khovrak I., Polinkevych O., Trynchuk V. Management of financial institutions on the basis of corporate social responsibility as a driver of sustainable development. Conference Proceedings VIII International Scientific Conference Determinants of Regional Development, Pila 21-22 October 2021. n. 2. P. 246—264, dec. 2021. <https://doi.org/10.14595/CP/02/015>.

9. Полінкевич О., Ліпич Л. Управління підприємницькими системами в цифровій економіці в умовах сталого розвитку. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2022. Вип. 63. С. 18—28. <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.63.0.6302>

10. Швець Г.О. Соціальне підприємництво: теоретичні та практичні аспекти. Економіка і організація управління. 2020. № 3 (39). С. 243—251. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.3.21>

11. Огляд реалізації програми релокації підприємств в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryemstv-v-ukrayini> (дата звернення: 15.12.2023).

12. Заходи підтримки промисловості України під час повномасштабної війни. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/zakhody-pidtrymky-promyslovosti-ukrayiny-pid-chas-povnomashtabnoyi-viyny> (дата звернення: 19.12.2023).

13. Тимоць М., Стахів Г. Фінансові аспекти залучення іноземних інвестицій в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. № 47. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-70>

14. Статистика зовнішнього сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5> (дата звернення: 15.12.2023).

15. Bornstein D. How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas. Oxford University Press. Updated edition, 2007. 368 с.

16. Light P. Reshaping social entrepreneurship. Stanford Social Innovation Review. 2006. Vol. 4 (3). С. 46—51.

References:

1. Mamku, H. (2023), "Investment attractiveness: legislative decisions and key factors for the Ukrainian economy", Pravo [Online], April 19, available at: <https://pravo.ua/investytsiina-pryvablyvist-zakonodavchirishennia-ta-kliuchovi-factory-dlia-ekonomiky-ukrainy/> (Accessed 15 December 2023).

2. Nikolchuk, Yu.M. and Lopatovska, O.O. (2023), "Investment attractiveness of Ukraine: main trends, problems and key vectors of solution", Innovation and Sustainability, vol. 1, pp. 164—175.

3. Yepifanova, I.Yu., Dzhedzhula, V.V., Kosaruk, O.M. and Sauliak, A. V. (2022), "Management of investment

potential of food industry enterprises", Innovation and Sustainability, vol. 2, pp. 8—17.

4. Merezhko, V. and Ivanchenko, H. (2023), "The main stages of the formation of the enterprise relocation strategy under martial law", Ekonomika ta suspilstvo [Online], vol. 50, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal> (Accessed 15 December 2023).

5. Korobka, S. V. (2023), "Features of small business relocation in war conditions", Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia [Online], vol. 7, available at: <https://reicst.com.ua/pmt/home> (Accessed 15 December 2023).

6. Polinkevych, O., Kaminski, R. and Lipych, L. (2021), "Management of the economic behavior of the enterprise in conditions of socio-psychological tension", Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Ekonomichna, vol. 61, pp. 214—224.

7. Vakhovych, I., Lipych, L., Polinkevych, O., Khilukha, O. and Kushnir, O. (2021), "Organizational culture in the context of the company's development strategy", Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: ekonomichna, vol. 61, pp. 254—264.

8. Khovrak, I., Polinkevych, O. and Trynchuk, V. (2021), "Management of financial institutions on the basis of corporate social responsibility as a driver of sustainable development", Conference Proceedings VIII International Scientific Conference Determinants of Regional Development, Pila, 21—22 October 2021, vol. 2, pp. 246—264.

9. Polinkevych, O. and Lipych, L. (2022), "Management of entrepreneurial systems in the digital economy in conditions of sustainable development", Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: ekonomichna, vol. 63, pp. 18—28.

10. Shvets, G.O. (2020), "Social entrepreneurship: theoretical and practical aspects", Ekonomika i orhantzatsiia upravlinnia, vol. 3 (39), pp. 243—251.

11. National Institute for strategic studies (2022), "Overview of the implementation of the enterprise relocation program in Ukraine", available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryemstv-v-ukrayini> (Accessed 15 December 2023).

12. National Institute for strategic studies (2023), "Measures to support the industry of Ukraine during a full-scale war", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/zakhody-pidtrymky-promyslovosti-ukrayiny-pid-chas-povnomashtabnoyi-viyny> (Accessed 19 December 2023).

13. Timots, M. and Stakhiv, G. (2023), "Financial aspects of attracting foreign investment under martial law", Ekonomika ta suspilstvo [Online], vol. 47. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal> (Accessed 15 December 2023).

14. National Bank of Ukraine (2023), "External sector statistics", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (Accessed 15 December 2023)

15. Bornstein, D. (2007), How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas, Updated edition, Oxford University Press, UK.

16. Light, P. (2006), "Reshaping social entrepreneurship", Stanford Social Innovation Review, vol. 4 (3), pp. 46—51.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2024 р.

В. Ф. Савченко,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки,

Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7637-2124>

А. Ф. Лось,

к. е. н., докторант, Національний університет "Чернігівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-6324-1182>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.62

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА В ДЕРЖАВІ: СУТНІСТЬ, ЕТАПИ РОЗВИТКУ, ПРИНЦИПИ ТА ІНСТРУМЕНТИ

V. Savchenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance,

Accounting and Economic Security, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

A. Los,

PhD in Economics, Doctoral candidate, Chernihiv Polytechnic National University

FISCAL POLICY IN THE STATE: ESSENCE, STAGES OF DEVELOPMENT, PRINCIPLES AND TOOLS

В статті надано визначення терміну "фіскальна політика", охарактеризовано її вплив на економічний розвиток. Показано зв'язок бюджетної та податкової політики, який з одного боку вимагає їх взаємоузгодження з метою збалансування доходної та видаткової частини бюджету, а з іншого — полягає у провадженні державою заходів щодо забезпечення цільової динаміки соціально-економічних процесів. Визначено, яким чином здійснюється фіскальна політика з позицій функціонального та цільового підходів. Дано оцінку інструментів фіскальної політики як комплексу заходів, за допомогою яких держава впливає на економіку: зміну структури доходів і витрат, видів і ставок податків, зборів, відрахувань і обов'язкових внесків, позабюджетних фондів, а також державних виплат, дотацій, субсидій, трансфертів. З'ясовано особливості фіскальної політики в сучасних умовах: міру податкового втручання в ринкові процеси; трансформацію економіки; роль людини соціальної у формуванні податкової культури; перехід до інституту довіри між державою, суспільством, бізнесом та індивідумом. Обґрунтовано, що курс України на вступ до Європейського Союзу вимагає приведення базових напрямків фіскальної політики у відповідність до європейського законодавства. Звернено увагу на те, що принципи оподаткування в нашій державі в реальних умовах перетворюються на правові декларації, носять загальний характер, не реалізуються у практичній діяльності. Акцентовується увага на суттєвих недоліках фіскальної системи України: незбалансованості прав суб'єктів податкових відносин; необ'єктивності розподілу податкового навантаження; складності і громіздкості; нестабільності законодавства, значному електоральному "багажу" (популізмі) рішень щодо джерел наповнення та напрямків витрачання бюджетних коштів та інших. Зроблено наголос на важливих особливостях фіскальної політики в умовах повномасштабної війни, розв'язаної російською, котрі полягають в потребі перегляду структури видатків та пошуку резервів наповнення бюджету. Запропоновані заходи щодо удосконалення принципів та методів фіскальної політики в ситуації економіки знань і вітчизняних реалій та особливостей.

Within the article, the term "fiscal policy" is defined, and its impact on economic development is characterized. The author shows the relationship between budget and tax policies, which, on the one hand, requires their mutual coordination to balance the revenue and expenditure side of the budget, and, on the other hand, consists in the implementation by the state of the measures to ensure the target dynamics of socio-economic processes. The way in which the fiscal policy is implemented in terms of the functional and targeted approaches is determined. Instruments of the fiscal policy as a set of measures by which the state influences the economy are assessed by the author, including: changes in the structure of revenues and expenses, types and rates of taxes, fees, deductions and mandatory contributions, extra-budgetary funds, as well as government payments, grants, subsidies and transfers. Peculiarities of the fiscal policy in modern conditions are determined, namely; transformation of economy; social role of a

person in the tax culture formation; transition to the Institute of trust between the state, society, business, and an individual. It is substantiated that the course of Ukraine to join the European Union requires bringing the basic directions of the fiscal policy in line with the European legislation. It is emphasized by the author that taxation principles in our country in real conditions turn into legal declarations, are of a general nature, and are not implemented into practice. In the article, significant shortcomings of the fiscal system of Ukraine are emphasized, namely: rights imbalance of the subjects of tax relations; biased distribution of the tax burden; complexity and cumbersomeness; instability of legislation, significant electoral "baggage" (populism) of decisions on the sources of filling and spending budget funds, etc. Important features of the fiscal policy in the context of a full-scale war unleashed by Russia are emphasized by the author, which include the need to revise the structure of expenditures and search for reserves to fill the budget. Measures to improve the principles and methods of the fiscal policy in the context of the knowledge economy and domestic realities and characteristics are proposed by the author.

Ключові слова: бюджетний процес, економічне зростання, євроінтеграція, інструменти, податки, Податковий кодекс, принципи, фіскальна політика.

Key words: budget process, economic growth, European integration, instruments, taxes, Tax Code, principles, fiscal policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фіскальна політика є джерелом фінансування державних установ та цільових програм, надає умови для розвитку країни і її регіонів. Водночас в Україні для впровадження моделі фіскальної стимулюючої політики потрібно вирішити два не зовсім тотожні завдання: зростання доходної частини бюджету та зниження податкового тиску на суб'єктів господарської діяльності і населення. Все це визначає необхідність і водночас складність дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми: фіскальна політика, складові її формування, умови функціонування у вітчизняній економіці вивчаються у значній кількості наукових праць такими вченими як К. Базилевич, З. Варналій, В. Гейць, А. Крисоватий, І. Лютий, В. Опарін, Ю. Пасічник, В. Федосов та іншими. Їх доробок, будучи теоретично і практично цінним, водночас, враховуючи важливість проблем, потребує подальшого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження теоретичних положень формування та реалізації фіскальної політики в частині визначення її сутності, принципів та інструментів, надання практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності податково-бюджетної політики в сучасних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічний розвиток держави, разом з іншими чинниками, багато в чому залежить від фіскальної стабільності щодо основних її складових. Зазначене стосується як економічних процесів, ділової активності, так і рівня життя всіх верств населення.

При цьому під фіскальною політикою в сучасному розумінні терміну мається на увазі система оподаткування, заходи держави щодо бюджетного процесу, державного боргу і трансфертних витрат.

Доходи держави в основному формуються за рахунок стягнення податків, наповнення ними бюджету, який має силу закону.

Державна бюджетна політика щорічно відображається у статтях доходів і видатків, джерел їх отримання та спрямуваннях використання. Її основні економічні і соціальні цілі: інвестиції, особливо щодо інновацій; розвиток підприємництва як локомотиву ринкової економіки; розвиток регіонів та посилення їх фінансової основи; підвищення доходів населення і якості життя [1, с. 42—54].

Взаємозв'язок бюджетної та податкової політики визначається державою через заходи щодо забезпечення соціально-економічного розвитку і в сукупності являє собою досліджувану нами фіскальну політику [2]. При цьому необхідно наголосити ще на деяких важливих кризових явищ; узгодження з монетарною політикою; здійснення запозичень і управління державним боргом [3, с. 822—825].

Зважаючи на визначальну функцію бюджету у фіскальній політиці України, необхідно враховувати роль у ній податків, які за останні 10 років займають лівову частку від 69,3% до 83,1% доходної частини. Даний фактор є ключовим у твердженнях деяких вітчизняних вчених поряд з терміном "фіскальна політика" вживати термін "бюджетно-податкова політика" [4, с. 675; 5, с. 119—120].

Словосполучення "фіскальна політика" (англ. — fiscal policy) вперше використано у праці Дж. Кейнса "The General Theory of Employment, interest and Money" для характеристики фактора впливу на розподіл суспільних доходів [6, с. 28]. Разом з тим сучасні вчені західних країн у вивченні суті фіскальної політики обмежуються оподаткуванням, видатками бюджету і публічним управлінням.

У пострадянських країнах, включаючи Україну, фіскальну політику досліджують сукупно з визначени-

ми цілями: програми соціально-економічного розвитку; урівноваження попиту і пропозиції; зайнятість населення. В загальному трактуванні фіскальна політика є невід'ємною складовою фінансової політики.

Підсумовуючи, з позицій функціонального та цільового підходів фіскальна політика здійснюється через визначені згідно законодавства державні інституції в частині:

— розробки концепції, цілей та стратегії у сфері бюджетних відносин;

— реалізації завдань і принципів через бюджетний процес [7, с. 79—83].

З допомогою фіскальної політики реально досягти значного рівня розвитку, створити умови для ефективної господарської діяльності, забезпечити зростання конкурентоспроможної економіки та її структурну перебудову.

Щорічно при прийнятті бюджетів відбуваються зміни існуючого законодавства щодо ставок оподаткування, порядку накопичення фінансових ресурсів та їх використання для потреб населення, ланок господарського комплексу та окремих підприємств.

Сама по собі фіскальна політика є складною системою взаємовідносин між державою, організаціями, установами, підприємствами та фізичними особами в частині фінансових ресурсів для регулювання макроекономічних процесів і стабілізації економіки [8, с. 138]. Через відповідні фіскальні інструменти, завдяки яким забезпечується соціально-економічний розвиток, формується інвестиційний клімат.

Інструменти можна розглядати як комплекс заходів, за допомогою яких держава впливає на економіку: зміну структури доходів і витрат, видів і ставок податків, зборів, відрахувань і обов'язкових внесків, державних позабюджетних фондів, а також державних виплат, дотацій, субсидій, трансфертів.

Вагомість і водночас складність здійснення фіскальної політики витікають із її впливу на господарське та соціальне життя країни. Вона є головною складовою економічної безпеки, фактором зниження рівня (чи, навпаки, підвищення) тіньових процесів та корупції [9—10].

Крім зазначених факторів фіскальної політики, вона, як комплексна категорія, включає в себе адміністративні, процедурні, трансакційні, режимні, інформаційні, інституційні, стимулюючі та деякі інші інструменти, які постійно перебувають у динамічній стадії вдосконалення.

При визначенні складових фіскальної політики необхідно враховувати особливості сучасної економіки: міру податкового втручання в ринкові процеси; трансформацію та модернізацію економіки і суспільства; індикатори реалізації податкової політики; особливості поведінкової економіки; роль людини соціальної у формуванні податкової культури; перехід до інституту довіри між державою, суспільством, бізнесом і окремою людиною.

В Україні, починаючи з 1991 року, можна виділити такі відмінні між собою етапи стягнення податків:

1994 рік — регламентування системи;

1996 рік — зміна управлінської вертикалі;

2005 рік — скасування більшості галузевих пільг;

2010 рік — прийняття Податкового кодексу України;

2012 рік — утворення Міністерства доходів і зборів України;

2014 рік — зростання фінансової децентралізації.

Поряд з деякими позитивними кроками і нововведеннями всі ці роки відбувалися занадто часті зміни, нормативи починали діяти без належної підготовки, не рідко "заднім числом". Стимулююча роль податків часто ігнорувалася на догоду сьгоднішнім інтересам (для прикладу нагадаємо ситуацію з вільними економічними зонами та територіями пріоритетного розвитку, перші з яких діють більш ніж у 1500 анклавів на всіх континентах, але так і не запрацювали в Україні). Вважаємо, що при проведенні фіскальної політики пріоритетами мають стати прогнозованість, стабільність, врахування інтересів платників при дотриманні стимулюючої ролі оподаткування, подолання дефіциту бюджету і зменшення зовнішнього боргу.

Податкова гнучкість, стимулювання пріоритетних галузей, технопарків, інкубаторів, кластерів сприяють залученню зовнішніх і внутрішніх капіталовкладень як бази структурної перебудови.

В основі зниження податкової безпеки підприємств та підприємців лежать велике податкове навантаження та податкові ризики [12, с. 72], а саме: несплата податків і, внаслідок цього, штрафи та пеня; диференційоване оподаткування за видами господарської діяльності залежно від ставок та пільг; санкції внаслідок недотримання податкової дисципліни; карне переслідування податкового характеру.

Вплив податків на населення нерівномірний, залежить від доходу, інших показників добробуту, нерівності і бідності [13, с. 29—32].

Курс України на вступ до Європейського Союзу, реформування всіх ланок її економіки включають приведення базових напрямів макроекономічної політики у відповідність до європейського законодавства. Зазначене стосується і фіскальної політики. Досвід високорозвинутих країн засвідчує, що вони використовують потенціал ринкових важелів саморегулювання, водночас забезпечуючи соціально-економічний розвиток через інструменти фіскальної політики для усунення періодичних кризових явищ "класичної" ринкової економіки. При цьому ускладнення соціально-економічних систем як економічного, так і політичного та соціального характеру вимагає постійного розширення сфери державного впливу. Заходи держави стосуються фінансових підходів щодо управління бюджетом (податками і витратами) для регулювання ділової активності суб'єктів ринкових відносин, стабілізації сукупного попиту, впливу на інфляцію, рівень зайнятості населення, деякі інші показники на макрорівні. Разом з грошово-кредитною політикою фіскальна сприяє оздоровленню економіки, запускаючи механізми державних закупівель і трансфертних платежів, державних і комерційних займів та інші, що впливають на валовий національний продукт [14, с. 739].

Таким чином, у провідних країнах фіскальна політика є не тільки джерелом фінансування державних установ з метою забезпечення їх діяльності, але і надає умови для розвитку держави та її регіонів, особливо депре-

сивних у економічному відношенні, в певній мірі нівелює вплив коливання ринку на рівень життя основних верств населення [15, с. 64].

Враховуючи досвід високорозвинених країн ЄС, фіскальна політика в Україні на перехідному етапі до членства у співтоваристві повинна включати в себе сукупність організаційних, управлінських, інформаційних заходів, здійснюваних в межах правового поля і спрямованих на формування державного бюджету та наступну реалізацію його статей і положень [16, с. 162—165].

В Законі України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" від 1 липня 2010 року [17] наголошено, що пріоритетним напрямком нашої держави є забезпечення інтеграції в європейський економічний простір. Про політичну та економічну співпрацю з Європейським Союзом йдеться в "Угоді про асоціацію" між Україною та ЄС, що була підписана в 2014 році.

Принципи фіскальної політики України в умовах євроінтеграції повинні бути закладені у нормативно-правових документах і включати в себе фундаментальні вимоги відносно її формування та реалізації. Головні складові принципів: обов'язковість щодо виконання; стабільність; тривалість використання; визначеність пріоритетних спрямувань; націленість на реалію суспільного життя; універсальний характер [18].

Крім того, у Податковому кодексі України закріплені такі основні принципи: загальність і обов'язковість; рівність; недопущення дискримінації; невідворотність відповідальності за порушення; презумпція невинуватості платника податків у разі нечіткого формулювання вимог у законодавчо-нормативних актах; соціальна справедливість; економічність; нейтральність у питаннях конкурентоздатності; передбачуваність — зміни до податків і зборів не можуть вноситися пізніше шести місяців до початку терміну, коли вони мають працювати з юридичними і фізичними особами; законодавче забезпечення всіх елементів податків [19].

На жаль, у нашій державі в реальних умовах оподаткування принципи носять доволі загальний характер, а законодавчі та нормативні акти, які повинні розвивати їх і уточнювати, в ряді випадків не відповідають їм. Тоді вони перетворюються на прості декларації, які не реалізуються у практичній діяльності [20, с. 240—243].

Формування ефективної фіскальної політики і її наступна реалізація сприяють стабілізації рівня ділової активності суб'єктів ринку незалежно від кризових і циклічних явищ в економіці. Вона змінює економічну динаміку в країні, періодичність і глибину криз, тривалість окремих фаз циклів шляхом використання методів державного регулювання, одним з найважливіших серед яких виступає бюджетно-податковий (фіскальний) метод.

Залежно від фази циклу в економіці країни, фіскальна політика визначається як стимулююча або стримуюча.

Стимулююча фіскальна політика застосовується при спаді економічних процесів. Її інструментами виступають зниження податків, зростання державних закупівель, посилення трансфертів, а принципами — достатності доходів усіх бюджетів, єдиного оптимального податку, ефективності щодо проведення господарської

діяльності, податкоспроможності, рівнонапруженості, стабільності протягом кількох років, єдності оподаткування на всьому економічному просторі.

Стримуюча фіскальна політика використовується при різкому економічному зростанні і включає в себе здорожчання кредитів, посилення оподаткування, пільги при інвестуванні та прискорену амортизацію. Інструменти, що працюють при цьому: зростання податків, зменшення державних закупівель, скорочення трансфертів. Принципи, які діють в цей період: нейтральність оподаткування, невідворотність покарання, оперативні зміни в системі, взаємодоповнюваність різних джерел податків.

При цьому, автори вимушені наголосити, що в реальному житті всі ці теоретично виважені постулати не завжди спрацьовують через вплив сучасних міжнародних чинників. Людство вступило в нову епоху розвитку, яка отримала кілька назв — віртуальна, інформаційна, знаннєва економіка тощо. Виникає потреба в нових стабілізаторах ринкової економіки, потрібні інші ґрунтовні дослідження, проведення яких ми не ставили собі за мету в силу обсягів та іншої спрямованості.

Симетричність економічних спадів в Україні із циклами світових економічних криз, їх певна повторюваність — не ознака повної залежності від потрясінь в окремій частині земної кулі. Потрібен сучасний механізм регулювання ринкової економіки через інструменти державного впливу, одними з яких виступають принципи та інструменти фіскальної політики [21, с. 399—403].

Механізми регулювання податкових відносин в нашій державі часто змінюються. Проте зміни в основному стосуються внутрішніх порядків оплати конкретних податків і практично не відображаються на загальному державному регулюванні економічних процесів. Між тим, фіскальна система України має ряд суттєвих недоліків: незбалансованість прав суб'єктів податкових відносин; необ'єктивний розподіл податкового навантаження; складність і громіздкість; нестабільність законодавства; недостатнє використання регулюючої функції; відсутність системного підходу; незручності при нарахуванні і сплаті податків; неоднозначність визначень окремих податкових норм та законодавчих і нормативних актів.

Фіскальне регулювання залежне від макроекономічної політики, а тому будь-які зміни в останній супроводжуються реагуванням податкових важелів та інструментів. Наведемо приклади подібного підходу у високорозвинених країнах.

Оподаткування у США досить помірне, проте і витрати держави на соціальну сферу також незначні. Європейська модель зумовлює вищий рівень оподаткування, що супроводжується соціальними гарантіями зі сторони держави. Найбільші податки у скандинавських країнах, що забезпечує соціальні гарантії їх населенню. Підходи до фіскальної політики в Японії і Китаї визначаються їх культурними традиціями та релігійними переконаннями і зумовлюють перекладання державами соціальних гарантій на роботодавців.

В Україні для переходу до стимулюючої фіскальної політики потрібно вирішити два, на перший погляд протилежні, завдання: зростання доходної частини бюджету

ту і зниження податкового навантаження на суб'єктів господарської діяльності. Деякі пропозиції в цьому напрямку: формування системи фінансової підтримки регіонів; тісний взаємозв'язок між плануванням та бюджетним процесом; зменшення кількості та визначення пріоритетності державних цільових програм (на сьогодні їх налічується понад 200); виділення бюджетних інвестицій згідно з попередньо розробленими критеріями; фінансування інноваційної політики, наукової діяльності і освіти як першочергових напрямків розвитку; системне управління державним боргом [22, с. 251—255].

Встановлюючи рівень та порядок стягнення податків, можна заохочувати одних суб'єктів і стримувати інших. Податки визначають рівень чистих доходів і, як наслідок, їх споживання. Таким чином, через встановлення рівноваги між попитом і пропозицією регулюється суспільне виробництво [23].

Проте податки діють тільки на законодавчій основі, а значить, мають певний лаг у часі і не можуть використовуватися для вирішення важливих поточних тактичних завдань, обмежуючись тільки стратегічними цілями. В економіці знань зберігає своє значення і спрямованість на соціальну справедливість — в розвинутих країнах через бюджети всіх рівнів туди розподіляється від 30% до 50% національного доходу [24, с. 90—92].

Стимулююча фіскальна політика застосовується в країнах з низьким рівнем розвитку. Тут заохочують імпортозаміщення, проводяться антиінфляційні заходи. У розвинених країнах, навпаки, борються з перевиробництвом, не допускають інвестування в окремо виділені галузі.

Для пом'якшення кризових явищ використовуються індикативні показники, а саме: дефіцит чи профіцит державного бюджету; показники платіжного балансу; валовий внутрішній продукт; рівні зайнятості і безробіття; індекс виробництва базових галузей; податкові надходження до бюджету; державні видатки; державні трансферти; індекс реальної заробітної плати; заборгованість із виплати заробітної плати.

Агресивні дії росії, при об'єктивно необхідному збільшенні видатків на посилення обороноздатності, привели до скорочення асигнувань на освіту, науку, охорону здоров'я, культуру. Ситуація погіршується внаслідок недолугого реформування зазначених галузей та відбивається на стабільності фіскальної політики. Необхідне впровадження соціального захисту населення, його прорядкування до заробітної плати та прожиткового мінімуму [25, с. 28—33].

Створення універсальних програм довготривалого характеру для подолання, а ще краще попередження, криз, нереальне, оскільки кожна з них має індивідуальні особливості. Проте доцільно розглянути сутність фіскальної політики, особливості її здійснення в даному аспекті в Україні: несвоєчасність прийняття рішення через бюрократичні механізми; запізниле впровадження в реальні економічні процеси; значний проміжок часу між початком кризи та прийняттям на урядовому рівні рішення про її наявність; рішення здебільшого носять політичний характер; намагання влади "задобрити" політично активні верстви населення збільшенням видатків соціальної сфери; обумовленість ряду циклів політичними мотивами, коли фіскальна політика стає інструментом політичної корупції; зростання процентних ставок і скорочення

інвестиційних проектів; збільшення чистого експорту і, як наслідок, знецінення національної валюти.

Зміни, що відбуваються у вітчизняній економіці, не мають системного характеру, програмних заходів щодо подолання кризи, створюють базу для фіскальних ризиків, які посилюються недоліками макроекономічного прогнозування в частині недостовірності інформації, заполітизованості рішень, сліпого копіювання не кращих зразків зарубіжного досвіду [26, с. 232—235].

Потрібне стимулювання економічного зростання на інноваційно-інвестиційній основі. Стратегічні кроки мають полягати в переміщенні податкового навантаження з виробництва на споживання природних ресурсів [27, с. 1001—1005; 28, с. 48—51].

Найкращим періодом для формування стратегії економічного розвитку є час економічного підйому. Проте, враховуючи агресивні дії росії, соціально-економічне становище нашої країни, нестабільну фінансову та бюджетну ситуацію, зробити незворотні позитивні кроки дуже складно. Фіскальний простір формується під впливом таких основоположних факторів: необхідний запас гнучкості; попередження накопичення боргу; створення стабілізаційного фонду; політичних ризиків; соціально-економічних умов; наявності зовнішніх і внутрішніх конфліктів, рівня корупції, оперативності при виконанні бюрократичних процедур.

В країнах, що розвиваються, більш ефективні фіскальні заходи, тобто дискреційна фіскальна політика. Проте сподіватися на швидке економічне зростання в Україні було б занадто оптимістичним. Тільки чесність, порядність, досвід і кваліфікація державних службовців вищого рівня зможуть забезпечити досягнення вищезазначених цілей фіскальної політики та розпочати економічне піднесення, структурну перебудову на інноваційній основі і належний та стабільний добробут населення, включаючи надання роботи працездатним молодим людям, які вимушені перебувати за кордоном [29, с. 33—38].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Взаємозв'язок бюджетної та податкової політики обумовлюється державою через заходи щодо забезпечення соціально-економічного розвитку і в сукупності являє собою фіскальну політику, яка є одним із факторів ефективної господарської діяльності, сприяє зростанню конкурентоспроможної економіки та її структурній перебудові в інноваційному спрямуванні.

При визначенні складових фіскальної політики необхідно враховувати особливості сучасної економіки: ступінь податкового втручання в ринкові процеси; трансформацію та модернізацію економіки і суспільства; індикатори при реалізації податкової політики; роль людини соціальної у формуванні податкової культури; перехід до державно-приватного партнерства.

Податкова гнучкість, стимулювання пріоритетних галузей, кластерів, технопарків, інкубаторів сприяють залученню зовнішніх і внутрішніх капіталовкладень як бази структурної перебудови.

Враховуючи досвід високорозвинених країн ЄС, фіскальна політика в Україні на перехідному етапі до членства у співтоваристві має включати в себе уп-

равлінські, організаційні та інформаційні заходи в межах правового поля, спрямовані на формування державного бюджету та наступну реалізацію його статей і положень. Необхідний сучасний механізм регулювання ринкової економіки через інструменти державного впливу, одними з яких виступають принципи та інструменти фіскальної політики.

В силу агресивних дій росії, а також наших внутрішніх негараздів, зробити незворотні позитивні кроки дуже складно. Сподіватися на швидке економічне зростання було б занадто оптимістично. Проте досвід, кваліфікація, чесність і порядність державних службовців на вищому рівні зможуть забезпечити досягнення цілей фіскальної політики, економічне піднесення і добробут населення.

Література:

- Грицюк Т. В. Налогово-бюджетная политика как инструмент макроэкономического регулирования. Финансы и кредит. Москва, 2004. № 13. С. 42—54.
- Масліченко С. О. Фіскальний механізм у системі державного регулювання: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01. Київ, 2002. 19 с.
- Дем'янчук І. А. Теоретичні основи фіскальної політики в умовах економічного спаду. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв, 2015. Вип. 4. С. 822—825. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/174.pdf>
- Пасічник Ю. В. Бюджетно-податковий механізм формування ресурсів держави. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв, 2016. Вип. 9. С. 675—678. URL: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/138.pdf>
- Федосов В., Опарін В., Львовичкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія. Київ: КНЕУ, 2002. 387 с.
- Петричко М. М., Басара М. М. Бюджетна політика України: теоретичний та практичний аспекти. Економіка та суспільство. Одеса, 2016. № 2. С. 578—582. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/103.pdf
- Мискін Ю. І., Мартиненко В. В., Мискіна О. О. Сутність фіскальної політики. Проблеми системного підходу в економіці. Київ, 2022. Вип. 2 (88). С. 79—84.
- Турянський Ю. І. Використання інструментів фіскальної політики. Науковий вісник НЛТУ України. Львів, 2017. Т. 27, № 7. С. 138—142.
- Tkachuk I., Zhavoronok A., Kobelia M. Impact of the activities of governed-sponsored enterprises on the financial policy of the state: case of Ukraine. European Journal of Accounting, Finance & Business. Suceava, 2021. Vol. XVI. Iss. XXVI. URL: http://www.accounting-management.ro/getpdf.php?paperid=26_12
- Якушко І. В. Фіскальна політика: сутність та особливості впливу на розвиток національної економіки. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. Чернівці, 2022. № 6. URL: <https://reicst.com.ua/rmt/article/view/2022-6-03-04/2022-6-03-04>
- Благун І. Г., Третяк Г. С. Передумови виникнення і тенденції становлення податкового механізму ринкової економіки. Ефективність державного управління. Львів, 2014. № 41. С. 292—302.
- Гуцалюк О. І., Левковець Н. П. Вплив податків на фінансову безпеку підприємств. Управління проектами, системний аналіз і логістика. Серія "Економічні науки". Київ, 2015. № 15, Ч. 2. С. 70—76.
- Чинчик А. А. Теоретичне підґрунтя дослідження податкової політики. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. Запоріжжя, 2020. № 5 (116). С. 29—32.
- Меркулова Т. В. Фіскальна політика. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ, 2010. С. 739—740.
- Крисоватий А. І., Мельник В. М., Кошук Т. В. Податкові трансформації в ЄС та податкова політика України в контексті євроінтеграції: монографія / за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 236 с.
- Соф'їн М. До проблеми визначення поняття фіскальної політики в Україні в умовах євроінтеграції. Підприємництво, господарство і право. Київ, 2019. № 7. С. 126—166.
- Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. №2411-VI Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.
- Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. №2755-VI. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
- Соф'їн М. До питання принципів фіскальної політики в Україні в умовах євроінтеграції. Підприємництво, господарство і право. Київ, 2019. № 6. С. 240—243.
- Шевченко В. М. Принципи фіскальної політики держави на різних фазах економічного циклу. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. Дніпропетровськ, 2012. Т. 2. № 1 (5). С. 399—402.
- Клепанчук О. Ю. Фіскальна політика як інструмент регулювання економіки. Науковий вісник НЛТУ України. Львів, 2014. Вип. 24.5. С. 250—255.
- Жовтанецький О. М., Чуба Н. В. Термінологічні та методологічні проблеми у дослідженні фіскальних інструментів макроекономічного регулювання. Формування ринкової економіки в Україні. Львів, 2001. Вип. 8. С. 176—181.
- Гончаренко Н. І., Доля Р. М., Сурін Д. В. Фіскальний інструментарій як ключовий елемент системи регулювання економічного розвитку держави на макrorівні. Вісник ХНУ ім. В. Каразіна. Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм". Харків, 2016. Вип. 5. С. 90—93.
- Петленко Ю., Милованова Є. Теоретичні та методологічні аспекти фіскальної політики держави. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Економіка. Київ, 2017. № 1 (190). С. 28—33.
- Морщ Я. І. Плюралізм поглядів щодо фіскальної політики в українській науковій думці. Науковий вісник Херсонського державного університету. Херсон, 2015. Вип. 10, Част. 3. С. 232—235.
- Козакевич О. Особливості фіскальної політики у системі важелів стимулювання національної економіки України. Path of Science. Section "Economics". Харків, 2018. № 7, Vol. 4. Р. 1001—1004.
- Тимошенко А. О. Еволюція фіскальної політики України. Економіка та держава. Київ, 2017. № 9. С. 48—51.

29. Маршалок Т. Я. Фіскальна політика держави з досягнення економічної рівноваги та подолання економічних дисбалансів. Бізнесінформ. Харків, 2019. № 7. С. 32—38.

References:

1. Hrytsiuk, T.V. (2004), "Tax and budget policy as an instrument of macroeconomic regulation", *Fynansy y kredyt*, vol. 13, pp. 42—54.

2. Maslichenko, S.O. (2002), "Fiscal mechanism in the system of state regulation", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.

3. Dem'ianchuk, I.A. (2015), "Theoretical basis of fiscal policy in conditions of economic downturn", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 822—825, available at: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/174.pdf> (Accessed 25 Dec 2023).

4. Pasichnyk, Yu.V. (2016), "Fiscal mechanisms of formation of state resources", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 9, pp. 675—678, available at: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/138.pdf> (Accessed 25 Dec 2023).

5. Fedosov, V. Oparin, V. and L'ovochkin, S. (2002), *Finansova restrukturyzatsiia v Ukraini: problemy i napriamy* [Financial restructuring in Ukraine: problems and directions], KNEU, Kyiv, Ukraine.

6. Petrychko, M.M. and Basara, M.M. (2016), "Budgetary politika of Ukraine: theoretical and practical aspects", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 2, pp. 578—582, available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/103.pdf (Accessed 25 Dec 2023).

7. Myskin, Yu.I. Martynenko, V.V. and Myskina, O.O. (2022), "The essence of fiscal policy", *Problemy systemnoho pidkholu v ekonomitsi*, vol. 2 (88), pp. 79—84.

8. Turians'kyj, Yu.I. (2017), "The use of fiscal policy tools", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 27, no. 7, pp. 138—142.

9. Tkachuk, I. Zhavoronok, A. and Kobelia M. (2021), "Impact of the activities of governed-sponsored enterprises on the financial policy of the state: case of Ukraine", *European Journal of Accounting, Finance & Business*, Vol. XVI, Iss. XXVI, available at: http://www.accounting-management.ro/getpdf.php?paperid=26_12 (Accessed 25 Dec 2023).

10. Yakushko, I.V. (2022), "Fiscal Policy: Essence and Features of Influence on Development of the National Economy", *Problemy suchasnykh transformatsij. Serii: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 6, available at: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-6-03-04/2022-6-03-04> (Accessed 25 Dec 2023).

11. Blahun, I.H. and Tretiak, H.S. (2014), "Prerequisites for emergence and tendencies of formation of the tax mechanism of market economy", *Efektynist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 41, pp. 292—302.

12. Hutsaliuk, O.I. and Levkovets', N.P. (2015), "The impact of taxes on the financial security of enterprises", *Upravlinnia proiektamy, systemnyj analiz i lohistyka. Serii: "Ekonomichni nauky"*, vol. 15, no. 2, pp. 70—76.

13. Chynchyk, A.A. (2020), "Theoretical basis of tax policy research", *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 5 (116), pp. 29—32.

14. Merkulova, T.V. (2010), "Fiscal policy", *Entsyklopedychnyj slovnyk z derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedic dictionary of public administration], Kyiv, Ukraine, pp. 739—740.

15. Krysovatyj, A.I. Mel'nyk, V.M. and Koschuk, T.V. (2014), *Podatkovi transformatsii v YeS ta podatkova polityka Ukrainy v konteksti ievrointehratsii* [Tax transformations in the EU and tax policy of Ukraine in the context of European integration], TNEU, Ternopil', Ukraine.

16. Sof'in, M. (2019), "To the problem of defining the concept of fiscal policy in Ukraine in the conditions of European integration", *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 7, pp. 126—166.

17. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *The Law of Ukraine "On the Principles of Domestic and Foreign Policy"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (Accessed 25 Dec 2023).

18. Busel, V.T. (2005), *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy* [Great Dictionary of Contemporary Ukrainian Language], Perun, Irpin', Ukraine.

19. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 25 Dec 2022).

20. Sof'in, M. (2019), "To the question of the principles of fiscal policy in Ukraine in the conditions of European integration", *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 6, pp. 240—243.

21. Shevchenko, V.M (2012), "Principles of fiscal policy of the state at different phases of the economic cycle", *Biuletyn' Mizhnarodnoho Nobelivs'koho ekonomichnoho forumu*, vol. 2, no. 1 (5), pp. 399—402.

22. Klepanchuk, O.Yu. (2014), "The Role of Fiscal Policy as the Instrument for Adjustment of Economy", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 24.5, pp. 250—255.

23. Zhovtanets'kyj, O.M. and Chuba, N.V. (2001), "Terminological and methodological problems in the study of fiscal instruments of macroeconomic regulation", *Formuvannia rynkovoї ekonomiky v Ukraini*, vol. 8, pp. 176—181.

24. Honcharenko, N.I. Dolia, R.M. and Surin, D.V. (2016), "Fiscal tools as a key element of the system of regulation of economic development of the state at the macro level", *Visnyk KhNU im. V. Karazina. Serii: "Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm"*, vol. 5, pp. 90—93.

25. Petlenko, Yu. and Mylovanova, Ye. (2017), "Theoretical and methodological aspects of government fiscal policy", *Visnyk KNU im. T. Shevchenka. Ekonomika*, vol. 1 (190), pp. 28—33.

26. Morsch, Ya.I. (2015), "Pluralism of views on fiscal policy in Ukrainian scientific opinion", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 10, no. 3, pp. 232—235.

27. Kozakevych, O. (2018), "Features of Fiscal Policy in the System of Levers of Stimulation of the National Economy of Ukraine", *Path of Science. Section "Economics"*, vol. 7, no. 4, pp. 1001—1004.

28. Tymoshenko, A.O. (2017), "Evolution of Ukraine's fiscal policy", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 9, pp. 48—51.

29. Marшалок, Т.Я. (2019), "The State's Fiscal Policy to Achieve Economic Equilibrium and to Overcome Economic Imbalance", *Biznesinform*, vol. 7, pp. 32—38.

Стаття надійшла до редакції 07.01.2024 р.

УДК 658.87:658.8

N. Tiabunova,
PhD in Economics, Professor,
Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade, Logistics
and Hotel-Restaurant Business, Kbmelnytskyi Cooperative Commercial and Economic Institute
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8966-3438>

O. Masliban,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,
Management of Economic Processes and Tourism, Mukachevo State University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8465-548X>

V. Hoblyk,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-rector, Mukachevo State University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-3491>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.69

NETWORK RETAIL OPERATIONAL MODELS WITH FLEXIBILITY FUNCTIONS: ANALYSIS OF CONTEMPORARY CASES

Н. М. Тягунова,
к. е. н., професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі, логістики
та готельно-ресторанної справи, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут
О. О. Маслиган,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,
управління економічними процесами та туризму, Мукачівський державний університет
В. В. Гоблик,
д. е. н., професор, перший проректор, Мукачівський державний університет

МОДЕЛІ РОБОТИ МЕРЕЖЕВОГО РИТЕЙЛУ ІЗ ФУНКЦІЯМИ ЗМІННОСТІ (ГНУЧКОСТІ): АНАЛІЗ СУЧАСНИХ КЕЙСІВ

У поточний момент почали формуватися якісно нові моделі роботи мережевого ритейлу з функціями змінності або гнучкості торгівлі, як такі, що орієнтовані на безперервне реагування на зміни у споживчому попиті, конкурентному середовищі та інших факторах. Отже, метою статті є визначення сучасних моделей роботи мережевого ритейлу із функціями змінності (гнучкості). За результатами дослідження звернено увагу на той факт, що наразі вже сформувалося кілька типових моделей роботи, які забезпечують пристосування до змін зовнішнього середовища мережевого ритейлу, зокрема: мультिकанального мережевого ритейлу; персоналізованої торгівлі; динамічного ціноутворення; агільного управління запасами; гнучкої логістики. При цьому зроблено висновок, що кожна із наявних моделей роботи, які забезпечують процес пристосування до змін, є специфічною за дією функції змінності (гнучкості) щодо процесу обміну товарами, послугами, цінностями та грошима. Якщо мова йде про модель мультिकанального мережевого ритейлу, то формат дій (щодо реакції на зміни зовнішнього середовища) сфокусований на поточних потребах клієнтів. Якщо мова йде про модель персоналізованої торгівлі, то формат дій, щодо реакції на зміни зовнішнього середовища, має бути сфокусований на тому, щоб активно адаптувати стратегії та пропозиції, що є в системи масового обслуговування для

різних сегментів клієнтської бази. Для моделі динамічного ціноутворення основним є формат дій щодо реакції на зміни зовнішнього середовища, який спрямований на адаптацію ціни в реальному часі відповідно до різноманітних факторів, таких як попит, конкуренція, час доби чи інші зовнішні обставини. Для моделі агільного управління запасами формат дій щодо реакції на зміни зовнішнього середовища має бути сфокусований на спрощенні процесів та підвищенні гнучкості оперування запасами. Якщо мова йде про модель оптимізації логістики (або гнучкої логістики), формат дій щодо реакції на зміни зовнішнього середовища має бути сфокусований на постійному коригуванні складових логістичного ланцюга. Фактично, у контексті уваги до характеру застосування кожної з моделей роботи мережевого ритейлу із функціями змінності (гнучкості), мова йде про конкретний формат реакції на зміни в характері підприємницької діяльності та пов'язаного з процесом купівлею-продажем товарів.

New models of network retail operation are currently emerging with features of variability or flexibility in trade, designed to continuously respond to changes in consumer demand, competitive environment, and other factors. Therefore, the purpose of the article is to identify contemporary models of network retail operation with features of variability (flexibility). The research results have highlighted the fact that several typical operational models have already emerged, ensuring adaptation to changes in the external environment of network retail, including multi-channel network retail; personalized trading; dynamic pricing; agile inventory management; and logistics optimization (or flexible logistics). It is concluded that each of the existing operational models, which facilitate the adaptation process to changes through specific functions of variability (flexibility), pertains to the exchange of goods, services, values, and money. If we are talking about the model of multi-channel network retail, the action format for responding to changes in the external environment is focused on current customer needs. If we are discussing the personalized trading model, the action format for responding to changes in the external environment should be focused on actively adapting strategies and offerings that are in the mass service system for different segments of the customer base. For the dynamic pricing model, the key action format in responding to changes in the external environment is focused on adapting prices in real-time based on various factors such as demand, competition, time of day, or other external circumstances. For the agile inventory management model, the action format in responding to changes in the external environment should be focused on simplifying processes and increasing flexibility in inventory operations. If we are talking about the logistics optimization (or flexible logistics) model, the action format for responding to changes in the external environment should be focused on continuously adjusting the components of the logistics chain. Indeed, when considering the application of each of the models of network retail operation with features of variability (flexibility), we are referring to a specific format of response to changes in entrepreneurial activities, particularly related to the process of buying and selling goods.

Ключові слова: торгівля; персоналізована торгівля; системи масового обслуговування; підприємництво; мережевий ритейлер; модель; управління запасами.

Key words: trade; personalized trading; mass service systems; entrepreneurship; network retailer; model; inventory management.

TARGET SETTING

In Ukraine, network retail is becoming increasingly prevalent, which until recently was classically oriented towards developing a system of retail trade where relatively standardized products or services are sold through network points of sale, such as uniform-format stores, supermarkets, online stores, and so on. It should be noted that currently, qualitatively new models of network retail operation with features of variability or flexibility in trade are emerging. These models are oriented towards continuous adaptation to changes in consumer

demand, the competitive environment, and other factors. This is driven by a few trends and innovations influencing retail, including digital transformation, growth in data volumes, the development of analytical tools, multichannel strategies, agile inventory management, real-time pricing, personalized services, and more. The outlined trends indicate that modern network retailers in Ukraine have acquired the ability to actively adapt to a changing environment. They leverage advanced technologies and strategies to provide flexibility in their product assortments and adjust the efficiency of their business.

According to Price Waterhouse Coopers research as of the end of 2023, over 65% of network retailers have demonstrated these capabilities and opportunities, compared to only 27% in the 2020s [6].

ANALYSIS OF RESEARCH AND PUBLICATIONS

Among the scientific sources that characterize the general principles of network retail operation, notable works include those by A.A. Mazaraki, V.D. Lagutin, A.G. Gerasimenko, N.M. Hulyayev, S.I. Kaminsky, O.K. Kushnir, V.R. Chaplynsky, and D.V. Maksymenko. Within the mentioned studies, attention has been repeatedly drawn to the fact that the principles of network retail operation with features of variability (flexibility) dynamically evolve by modern market trends and requirements.

Moreover, Kushnir O.K., Chaplynsky V.R., and Maksymenko D.V. also indicate that the overall development of such work is aimed at delineating and deepening its specificity regarding key aspects.

These aspects are identified as distinguishing the content of models in such work and transforming the function of variability (flexibility). The insufficient experience in operating a network retail with features of variability (flexibility) has highlighted the relevance, significance, and timeliness of the research.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF ARTICLE (PROBLEM)

The goal of the article is to identify contemporary models of network retail operation with features of variability (flexibility).

THE PAPER MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Within the outlined research, it is noted that the operation of network retail with features of variability or flexibility indicates the ability of network retailers to effectively adapt to changes in market conditions, consumer demand, competition, and other factors. The ability to adapt in this context refers to the capability to withstand and successfully respond to unpredictable or changing circumstances.

Moreover, based on the analysis of the practical experience of network retail in Ukraine, we have identified several key aspects that vividly confirm their ability to adapt to changes. This includes the use of advanced technologies and strategies to ensure business flexibility. Among these aspects (Table 1):

— Digital presence and electronic commerce (including online platforms, internet stores, and mobile applications [5-6]) enable the expansion of product assortments, attracting new customers, and effectively responding to changes in consumer demand.

— A developed analytics system (including integration with artificial intelligence tools for understanding customer habits, demand forecasting, and improving pricing strategies [3—4; 6]).

— Practical application of agile methodologies (especially those enabling quick responses to change in the internal and external environment, implementing

Table 1. Definition of key aspects that vividly confirm the ability of network retail in Ukraine to adapt to changes as of 2023

Network retail	Key aspects that vividly confirm retailers' ability to adapt to changes.						
	1	2	3	4	5	6	7
LLC "ATB-Market"	+	+	+	+	+	-	-
LLC "Fozzi-Food"	-	+	+	-	+	+	+
LLC "Epicenter K"	+	-	+	+	+	+	+
LLC "VOG Retail"	+	+	+	+	+	-	+
LLC "Metro Cash and Carry Ukraine"	+	-	+	+	-	+	+
LLC "COMFY Trade"	+	+	+	+	+	+	-
LPP and "Voronin"	-	+	+	-	+	+	-

Note/ *(1) digital presence and electronic commerce; (2) advanced analytics integrated with artificial intelligence tools; (3) agile methodologies; (4) flexible inventory management; (5) personalized marketing; (6) innovations in customer service; (7) development of the trading ecosystem.

Source: formed based on data from economic entities.

innovations, and optimizing operational processes [4—6]).

— Flexible inventory management (including the use of advanced inventory management systems that automate the ordering and distribution processes, reducing the time between order and delivery).

— Personalized marketing (utilizing personalized marketing strategies adapted to individual customer needs, ensuring more effective audience engagement and retention [4]).

— Innovations in customer service (including the implementation of cutting-edge technologies in customer service, such as chatbots, virtual assistants, and other interactive solutions [2; 6]).

— Development of the trading ecosystem (especially the development of integrated business ecosystems where various services and products come together to create a comprehensive shopping experience for customers [1; 4; 6]).

The outlined aspects can be characterized by complex or local manifestations; however, in any case, they indicate the activity of domestic network retailers in implementing innovative approaches and technologies to adapt to changes and enhance business efficiency.

In times of war, this process has gained even greater significance and importance, as it has become a crucial element in ensuring the stability of network retail operations. Under such conditions, changes are occurring towards the creation of more adaptive and innovation-friendly models of network retail operation [4].

Several typical models have already emerged to facilitate the adaptation to changes in network retail, including:

- Multi-channel network retail.
- Personalized trading.
- Dynamic pricing.
- Agile inventory management.
- Logistics optimization (or flexible logistics).

Each of the existing operational models that facilitate adaptation to changes in network retail is specific in the function of variability (flexibility) regarding the process of exchanging goods, services, values, and money.

Table 2. Characterization of key elements of the multi-channel network retail model

Key elements	Characterization of key elements	Direction of action
Integrated information systems	Formation of systems that provide a unified view of inventory, orders, and customer information, regardless of the channel through which they are conducted.	Enables flexibility in adapting to diverse customer needs.
Omnichannel experience	Omnichannel experience involves creating a space where customers can easily move between different channels without losing information and maintaining the continuity of their interaction with the brand.	
Flexible logistics and delivery	Ensuring efficient logistics and fast delivery for the convenience of shoppers who can choose the method of receiving goods.	
Use of data analytics	Use of data analytics to study customer behavior and real-time personalization of offers based on their individual needs.	

Source: formed based on data from LLC "Epicenter K" and LLC "Fozzi-Food."

Table 3. Characteristics of key elements of a personalized commerce model based on personalized offers and personalized service

Key elements	Characterization of key elements	Direction of action
Customer segmentation	The customer database is segmented based on various characteristics such as purchases, age, interests, and more.	Allows for creating personalized offers for each segment.
Personalized offers	Individualized offers are created for each customer through data analysis. This may include discounts, personalized promotions, product recommendations, and more.	
Personalized marketing	Utilizing personalized advertising campaigns and messages that align with specific interests and needs of customers.	
Individualized service	Providing individualized service in stores or online, where customers receive a personalized approach from sales representatives or through the e-commerce interface.	
Dynamic adaptation	A system that dynamically adapts to changes in customer behavior and market conditions, offering timely and relevant suggestions.	

Source: formulated based on data from the LPP network and the "Voronin" store network.

Table 4. Characteristics of key elements of the dynamic pricing model

Key elements	Characterization of key elements	Direction of action
Real-time automation system	Algorithms and automation systems for real-time market monitoring*	Allows retailers to react promptly to changes in competitiveness and demand. Enables retailers to create optimal pricing strategies.
System for considering various factors	Pricing algorithms consider not only competitor prices but also various factors such as demand levels, inventory levels, seasonality, margins, and others.	
Competitiveness enhancement system	The model ensures price positioning in comparison to competitors. Automated market analytics helps determine optimal pricing points to attract customers.	
Personalized approaches	A personalization element, where prices can adapt based on the purchase history and behavior of specific customers.	

Note

* Dynamic pricing algorithms, which consider competitive prices, demand, inventory levels, and other factors, can be complex and diverse.

Source: formulated based on data from LLC "ATB-Market," LLC "KOMFI Trade," and LLC "Metro Cash and Carry Ukraine."

So, the multi-channel network retail model encompasses various sales channels, such as uniform physical stores, online stores, mobile applications, and others.

This model provides consumers with the option to choose their method of purchase while offering retailers

flexibility in adapting to diverse customer needs and preferences.

According to current practices, the multi-channel network retail model is currently employed by LLC "Epicenter K" and LLC "Fozzi-Food." [6].

Based on their experience, the following key elements of this model are highlighted (Table 2):

- Integrated information systems.
- Omnichannel experience.
- Flexible logistics and delivery.
- The data analytics are used to study customer behavior and personalize offers in real-time based on their individual needs.

Therefore, when it comes to the multi-channel network retail model, the format of actions in response to changes in the external environment should be focused on the current needs of customers.

The personalized trade model is based on personalized offers and services. This model utilizes customer purchase and behavior data to create individualized proposals, enhancing the overall shopping experience. Consequently, it contributes to improving the relationship between the retailer and the customer, leading to increased business efficiency [3; 5].

According to contemporary practices, the personalized trade model is currently being implemented by the "Voronin" store network and the LPP network (a subsidiary of "LPP Ukraine"). Based on their experience, the following key elements of this model have been identified (Table 3):

- Customer segmentation
- Personalized offers.
- Personalized marketing.
- Individualized service.
- Dynamic adaptation to changes in customer behavior and market conditions, providing relevant and timely proposals.

Therefore, when it comes to a personalized commerce model, the action plan in response to changes in the external environment should be focused on actively adapting strategies and offers that exist in mass service systems for different segments of the customer base.

The dynamic pricing model is based on the use of pricing algorithms that consider competitive prices, demand, inventory levels, and other factors, allowing for real-time price optimization. According to current experience, this model is currently employed by LLC "ATB-Market," LLC "KOMFI Trade," and LLC "Metro Cash and Carry Ukraine," from which the following key elements are highlighted (Table 4):

- Real-time automation system.
- Consideration of various factors system.
- Competitiveness enhancement system.
- Personalized approaches.

According to the presented characteristics, it is evident that for the dynamic pricing model, the key focus is on the action plan in response to changes in the external environment. This plan is directed towards real-time price adaptation based on various factors such as demand, competition, time of day, or other external circumstances.

Model of agile inventory management utilizes concepts and methodologies for inventory optimization. Agile methodologies, initially developed for work in

information technology and software development, are now employed in various business domains to enhance flexibility and responsiveness to changes [1–2]. The fundamental principles of agile management, such as the iterative approach, active customer involvement, flexibility in changing requirements, and a focus on effective team communication, can be applied to inventory management as well. According to contemporary experience, LLC "VOG Retail" currently employs such a model, from which the following key elements are highlighted (Table 5):

- Flexible response system.
- Cross-functional teams.
- Active interactions with consumers.
- Technology integration.
- Collaborative communication.

According to the presented characteristics, it is evident that for the agile inventory management model, the action plan in response to changes in the external environment should be focused on simplifying processes and increasing flexibility in inventory operations.

Logistics optimization (or flexible logistics) model focuses on optimizing logistical processes, utilizing advanced technologies for fast and efficient delivery of goods, as well as managing returns. Currently, there is insufficient information about the experience of using such a model in network retail. However, according to Price Waterhouse Coopers [6], the following key elements are highlighted (Table 6):

- Tracking and monitoring systems.
- Automated warehouse management systems.
- Route and delivery schedule optimization.
- An electronic trading platform for suppliers.
- Dynamic inventory management.

If we are talking about the logistics optimization (or flexible logistics) model, the action plan in response to changes in the external environment should be focused on continuously adjusting the components of the logistics chain.

Based on the organized data, it is evident that each of the mentioned models in network retail with flexibility functions is aimed at helping them adapt effectively to changing market conditions, providing flexibility, and a high level of customer service. The processes of adapting to change are consolidated in the fact that, by implementing a specific retail model, retailers adjust the flexibility function of exchanging goods, services, values, and money. This particularly refers to the specific format of responding to changes in business activities, especially concerning the buying and selling of goods.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

The research results highlight the fact that several typical operational models have already been established, ensuring adaptation to changes in the external environment of network retail. These include multi-channel network retail, personalized commerce, dynamic pricing, agile inventory management, and logistics optimization (or flexible logistics). At the same time, the following conclusions have been drawn:

Table 5. Characterization of key elements of the dynamic pricing model

Key elements	Characterization of key elements	Direction of action
Flexible response system	A system that ensures flexibility in correcting errors or changing inventory management strategies in real-time, considering changes in the external environment and demand.	Enables greater adaptability and effective response to rapidly changing market conditions, as this methodology emphasizes simplifying processes and increasing flexibility in inventory operations.
Cross-functional teams	Establishment of cross-functional teams, bringing together experts from various fields such as logistics, marketing, information technology, for a rapid response to changes and effective inventory management.	
Active interactions with consumers	Involvement of customers and partners in the planning and inventory management process to obtain real-time demand data and respond promptly to changes.	
Technology integration	Utilization of modern technologies for inventory automation and monitoring to ensure swift responses to changes and process optimization.	
Collaborative communication	Active communication and information exchange among team members and stakeholders for rapid collaboration and issue resolution.	

Source: formulated based on data from LLC "VOG Retail."

Table 6. Characterization of key elements of the logistics optimization (or flexible logistics) mode

Key elements	Characterization of key elements	Direction of action
Tracking and monitoring systems	Utilizing tracking technologies such as RFID, barcodes, and GPS for continuous monitoring of the movement of goods from the supplier to the end consumer.	Allows the retailer to determine the location of goods at each stage of the logistics chain. Helps avoid excess or insufficient inventory of goods
Automated warehouse management systems	Implementing subsystems and algorithms for efficient placement and retrieval of goods, as well as inventory optimization.	
Route and delivery schedule optimization	Applying algorithms to reduce delivery time and costs, enhancing the efficiency of logistics operations.	
Electronic trading platform for suppliers	Ensuring effective communication with suppliers through electronic trading platforms, automating ordering processes, and streamlining communication.	
Dynamic inventory management	Utilizing analytics and algorithms for dynamic inventory management, responding to changes in demand and other market factors in real-time.	

Source: formulated based on [6].

1. Each of the existing operational models that facilitate the process of adaptation to changes, specific to the function of flexibility, pertains to the exchange process of goods, services, values, and money.

2. In the case of the multi-channel network retail model, the action plan in response to changes in the external environment is focused on the current needs of customers. In the case of the personalized commerce model, the action plan in response to changes in the external environment should be focused on actively adapting strategies and offers within the mass servicing system for different segments of the customer base. For the dynamic pricing model, the primary action plan in response to changes in the external environment is focused on adapting prices in real-time according to various factors such as demand, competition, time of day, or other external circumstances. For the agile inventory management model, the action plan

in response to changes in the external environment should be focused on simplifying processes and increasing flexibility in inventory operations. In the case of the logistics optimization (or flexible logistics) model, the action plan in response to changes in the external environment should be focused on continuously adjusting the components of the logistics chain.

3. When considering the nature of the application of each of the operational models in network retail with flexibility functions, it refers to a specific format of responding to changes in business activities, particularly associated with the process of buying and selling goods.

The prospects for further research in this direction involve conducting in-depth studies and analyses of individual customer needs and preferences to further develop personalized strategies and product offerings.

Література:

1. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи, методологічні аспекти : наук. вид. — Київ : Либідь, 2006. — 312 с.

2. Кузниченко В.М. Безперервна лінійна модель міжнародної торгівлі. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 2014, 1 (16), 177—183.

3. Куцик П. О., Медвідь Л. Г., Шевчук В. О., Харинovich-Яворська Д. О. Діяльність торговельних підприємств у конкурентному середовищі: контрольно-аналітичне забезпечення системи управління: монографія. Чернівці: Технодрук, 2015. 370 с.

4. Кушнір О. К., Чаплінського В. Р. та Максименко Д. В. Використання штучного інтелекту в торгових стратегіях бізнесу: автоматизація та прогнозування, Інвестиції: практика та досвід. 2023. Вип. № 23. С. 68—74.

5. Мазаракі А.А. та ін. Внутрішня торгівля України: монографія; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.А. Мазаракі. Київ : КНТЕУ, 2016. 864 с.

6. PricewaterhouseCoopers database (2023) PwC report "SMART management models". URL: https://www.pwc.com/content/pwc/userReg/login.en_gx.html?redirectUrl=gG0V-55lpsw21J2 UMYgbIH5kctcJLK2lwWPau2GN84=&referrer=gG0V-55lpsw21J2 UMYgbIH5kctcJLK2lwWPau2GN84=&parentPagePath=/content/pwc/gx/en.

References:

1. Galchinsky, A.S. (2006), Hlobal'ni transformatsiyi: kontseptual'ni al'ternatyvy, metodolohichni aspekty [Global transformations: conceptual alternatives, methodological aspects], Vydavnytstvo. Lybid', Ukraine, Kyiv

2. Kuznychenko, V.M. (2014), "A continuous linear model of international trade". Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, vol. 1 (16), pp. 177—183.

3. Kutsyk, P. O., Medvid, L. G., Shevchuk, V. O. and Kharinovych-Yavorska, D.O. (2015), Dyal'nist' torhovel'nykh pidpryyemstv u konkurentnomu seredovyschi: kontrol'no-analychne zabezpechennya systemy upravlinnya: monohrafiya [Activity of trade enterprises in

a competitive environment: control and analytical support of the management system: monograph], Tekhnodruk, Ukraine, Chernivtsi

4. Kushnir, O. K., Chaplinskoho, V. R. and Maksymenko, D. V. (2023), "The use of artificial intelligence in business trading strategies: automation and forecasting", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 23. pp. 68—74.

5. Mazaraki, A.A. Lagutin, V.D., Gerasimenko, A.H. and others (2016), Vnutrishnya torhivlya Ukrainy [Domestic trade of Ukraine], KNTEU, Kyiv, Ukraine.

6. PricewaterhouseCoopers database (2023) PwC report "SMART management models". Available at: https://www.pwc.com/content/pwc/userReg/login.en_gx.html?redirectUrl=gG0V-55lpsw21J2 UMYgbIH5kctcJLK2lwWPau2GN84=&referrer=gG0V-55lpsw21J2 UMYgbIH5kctcJLK2lwWPau2GN84=&parentPagePath=/content/pwc/gx/en (Accessed 05 Dec 2023).

Стаття надійшла до редакції 19.12.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 658.7

Н. Б. Ільченко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри торговельного підприємництва та логістики,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4052-571X>
З. А. Восканян,
аспірант, Державний торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8941-4442>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.75

ІНСТРУМЕНТИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ DIGITAL ТЕХНОЛОГІЙ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

N. Ilchenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department
of Trade Entrepreneurship and Logistics, State University of Trade and Economics
Z. Voskanian,
Postgraduate student, State University of Trade and Economics

TOOLS AND METHODS FOR FORMING DIGITAL TECHNOLOGIES
OF THE LOGISTICS SYSTEM OF A RETAIL ENTERPRISE

Стаття висвітлює важливе питання цифровізації логістичних процесів у сфері роздрібно́ї торгівлі. У роботі проведено аналіз існуючого програмного забезпечення, призначеного для автоматизації ефективного управління запасами. Особлива увага приділена значенню фулфілменту у логістиці, який визначає успішність виконання замовлень. Проведено порівняльний аналіз концепцій управління запасами "Just in Time" та "Just in Case", який розкриває їхні переваги та недоліки. При цьому основний акцент зроблено на пошуку оптимального підходу для впровадження цих концепцій на підприємствах роздрібно́ї торгівлі з урахуванням їхніх унікальних потреб та вимог. Результати дослідження можуть послужити основою для вдосконалення логістичних стратегій на підприємствах роздрібно́ї торгівлі, сприяючи їхньому ефективному та інноваційному розвитку в умовах сучасного цифрового середовища.

This article delves into the critical realm of digital transformation within the logistics of the retail sector. Given the accelerating pace of technological advancements, businesses are compelled to reevaluate their operational processes. The study meticulously examines the current landscape of software solutions dedicated to automating inventory management, shedding light on their role in enhancing operational efficiency. Fulfillment, a linchpin in logistics, holds the key to unlocking seamless order fulfillment. The article underscores the intricate dynamics of fulfillment strategies and their direct impact on meeting customer expectations. It explores how leveraging advanced technologies in fulfillment processes can elevate customer satisfaction, fostering long-term loyalty

in the highly competitive retail market. A substantial segment of the research centers around a comparative analysis of the "Just in Time" (JIT) and "Just in Case" (JIC) inventory management concepts. It centers around a comparative analysis that advocates for a lean approach in JIT, minimizing inventory levels to reduce costs, while JIC recommends a more conservative stance with surplus inventory as a safeguard against market uncertainties. The juxtaposition of these concepts provides valuable insights for retailers striving to strike a balance between efficiency and preparedness. As we navigate the complexities of the modern retail landscape, the article accentuates the importance of tailoring these inventory management concepts to the distinctive needs and demands of retail enterprises. It proposes a nuanced approach, acknowledging that a one-size-fits-all solution may not be optimal for the diverse retail ecosystem. In conclusion, this research not only elucidates the digital transformation imperative in retail logistics but also advocates for a strategic integration of innovative technologies and tailored approaches. The evolving digital environment requires an adaptive mindset among retail businesses, and the findings of this study serve as a compass, guiding the way towards enhanced efficiency and innovation in the digital age.

Ключові слова: діджиталізація, технології, логістична система, управління запасами, фулфілмент, роздрібна торгівля.

Key words: digitization, technologies, logistic system, inventory management, fulfillment, retail trade.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному бізнес-середовищі, що швидко розвивається, технології відіграють вирішальну роль, допомагаючи компаніям ефективно керувати своїми запасами. Завдяки належним інструментам і системам, підприємства можуть підвищити точність, ефективність і загальну ефективність управління запасами. Одним із ключових шляхів, за допомогою яких технології трансформують сферу управління запасами, є автоматизація та оцифрування процесів інвентаризації. Використовуючи спеціалізоване програмне забезпечення та системи, підприємства можуть автоматизувати багато завдань і процедур, пов'язаних із керуванням запасами, наприклад запис і відстеження замовлень, створення звітів і обчислення рівня запасів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останні роки вчені та фахівці активно вивчають вплив цифрових технологій на управління запасами, оптимізацію логістичних ланцюгів та покращення обслуговування клієнтів у роздрібній сфері. Дослідженням займаються науковці В. Скіцько, Д. Дмитрів, А Твердохліб, а також зарубіжні дослідники, такі як, Д. Бертсімас, Н. Каллус, А. Хуссейн, М. Ніаз, А. Галльдорссон, Д. Вехнер, Д. Жанг, С. Онал, Р. Дас, А. Гельмінська, С. Дас та інші. Проте питання цифровізації логістичних процесів та вдосконалення логістичних стратегій на підприємствах роздрібної торгівлі на сьогодні вимагають подальшого дослідження.

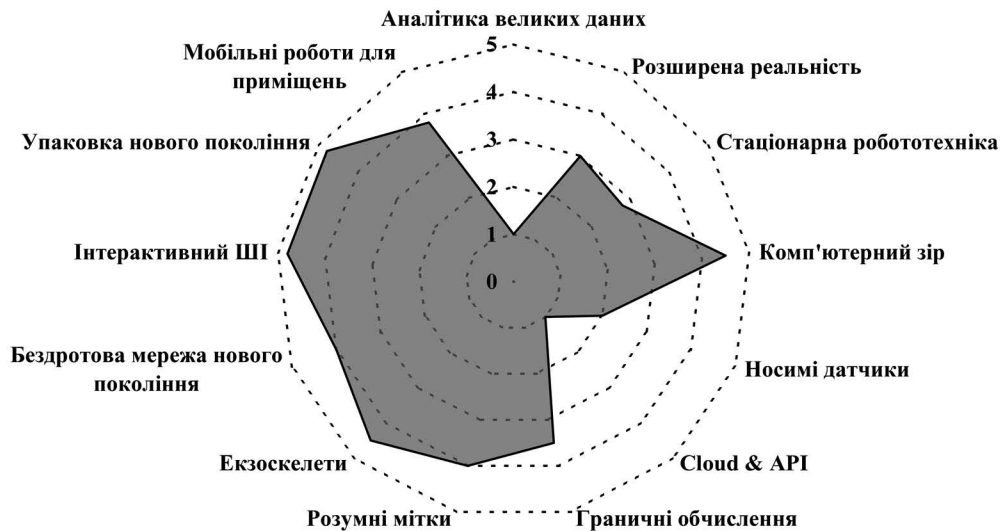

Рис. 1. Тенденції у логістиці протягом найближчих п'яти років

Джерело: складено автором на основі [1].

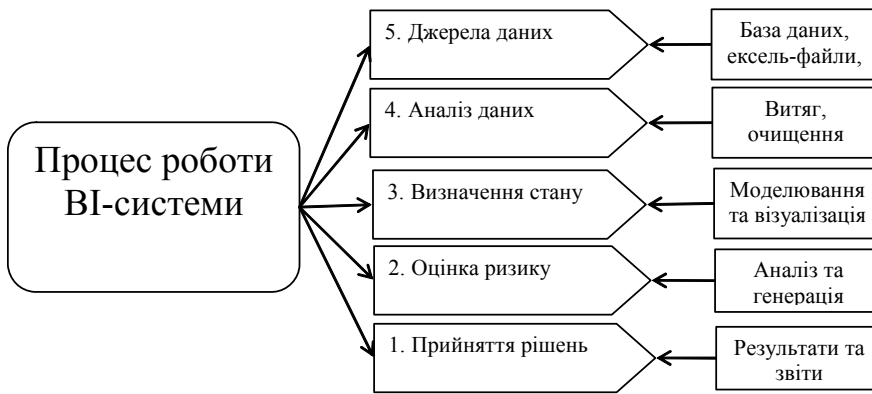

Рис. 2. Процес роботи ВІ-системи

Джерело: розроблено автором.

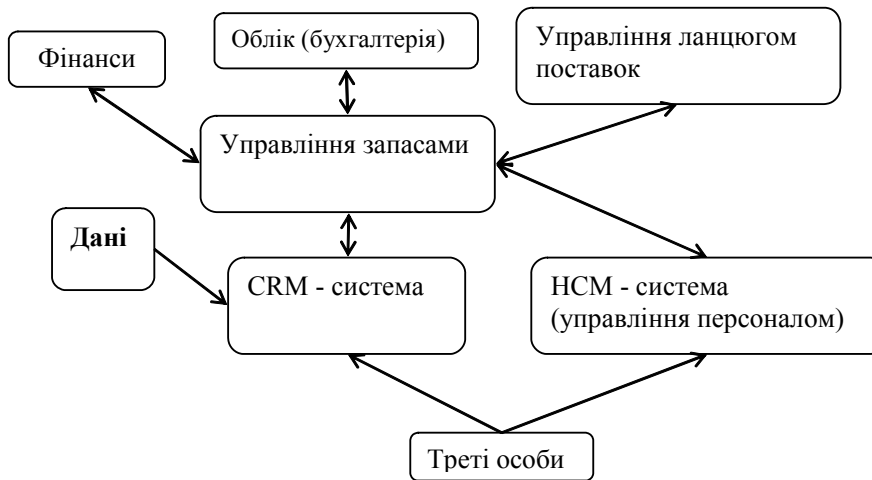

Рис. 3. Схема роботи ERP-системи

Джерело: розроблено автором.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в дослідженні та висвітленні актуального питання цифровізації логістичних процесів у галузі роздрібною торгівлі. Основні завдання включають аналіз існуючих програмних засобів для автоматизації управління запасами, вивчення значення фулфілменту в логістиці, а також порівняльний аналіз концепцій управління запасами "Just in Time" та "Just in Case".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасному світі, де висока конкуренція та стрімкі зміни в технологіях визначають ритм сучасного бізнесу, логістика виступає ключовим гравцем у забезпеченні ефективного руху товарів та послуг. В останні роки компанія DHL виявляє визначальну роль у розкритті та аналізі суттєвих тенденцій у сфері логістики за допомогою ініціативи, відомої як Logistics Trend Radar ("Радар логістичних трендів").

Започаткована у 2014 році, ініціатива Logistics Trend Radar стала не тільки значущою, але й унікальною платформою для вивчення та прогнозування ключових тенденцій, що визначають логістичний ландшафт. Остання версія, Logistics Trend Radar 6.0, випущена в лютому 2023 року, привносить свіжий погляд на вже існуючі тенденції та вказує на майбутні перетворення у соціальних, технологічних та бізнес-аспектах, які можуть вплинути

на логістику протягом наступного п'яти-десятиліття [1].

На рис.1 подано оцінку впливу кожного з трендів на короткостроковий період до п'яти років.

Пріоритетними напрямками для розвитку української логістики, які потребують першочергового впровадження та можуть бути реалізовані в найближчий термін, можна визначити наступні тенденції:

- необхідність у прозорому, гнучкому та легко регульованому логістичному сервісі;

- децентралізація, спрямована на зниження складності ланцюга постачання за рахунок оптимального поєднання видів транспорту;

- використання переваг великих баз даних;

- забезпечення доступу до використання доступних за ціною сенсорних датчиків, створення розумної інфраструктури для моніторингу, перевірки та сканування товарів у ланцюзі постачання [2].

Використання відповідних інструментів і систем дозволяє компаніям підвищити точність, ефективність та загальну продуктивність в управлінні запасами.

Переваги автоматизації в управлінні запасами численні. По-перше, це може значно підвищити точність і узгодженість даних інвентаризації, зменшуючи ризик помилок і упущень. По-друге, це може значно скоротити кількість часу та зусиль, необхідних для управління запасами, дозволяючи підприємствам виділяти більше ресурсів на інші завдання та дії. По-третє, він може забезпечити видимість у реальному часі та контроль над рівнями запасів, дозволяючи менеджерам приймати більш обґрунтовані та своєчасні рішення.

Іншим важливим аспектом цифровізації управління запасами є можливість зберігати і отримувати доступ до даних інвентаризації в електронному вигляді, а не покладатися на паперові записи.

Це дозволяє легше обмінюватися та співпрацювати між різними відділами та зацікавленими сторонами, а також швидше та ефективніше аналізувати дані та звітувати. Це також дозволяє підприємствам інтегрувати свої системи управління запасами з іншим програмним забезпеченням і системами, такими як бухгалтерський облік і управління взаємовідносинами з клієнтами, для підвищення загальної ефективності та координації.

Загалом, автоматизація та оцифрування процесів інвентаризації за допомогою технологій є потужним способом для компаній покращити управління запасами та досягти більшого успіху.

Ще однією ключовою перевагою використання технологій в управлінні запасами є можливість підвищити точність і ефективність за допомогою аналізу даних і звітності. Завдяки належним інструментам і системам ком-

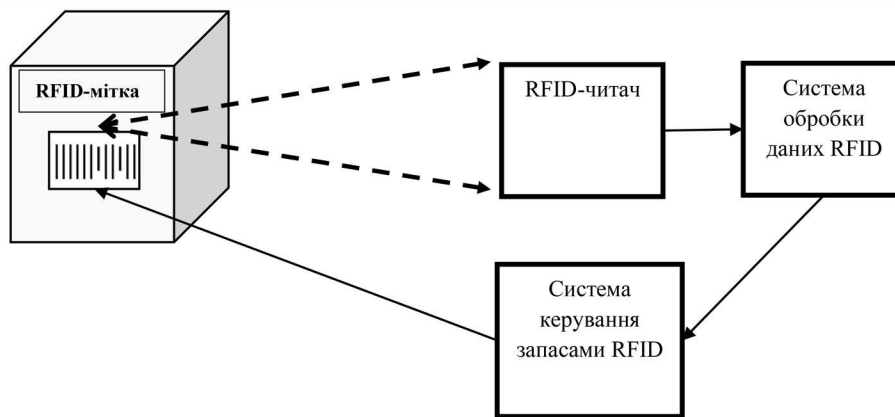

Рис. 4. Схематичне зображення роботи RFID-системи

Джерело: розроблено автором.

панії можуть збирати й аналізувати великі обсяги даних про свої товарні запаси, зокрема про продажі, покупки, рівень запасів і структуру попиту. Це дозволяє менеджерам отримувати цінну інформацію та приймати рішення на основі даних щодо таких питань, як поповнення запасів, оптимізація запасів і стратегія ціноутворення.

Одним із ключових інструментів для аналізу даних і звітності в управлінні запасами є програмне забезпечення бізнес-аналітики Business Intelligence (BI). Програмне забезпечення BI дозволяє компаніям організувати, візуалізувати та аналізувати дані про запаси, забезпечуючи повне уявлення про їх ефективність і дозволяючи менеджерам визначити тенденції та закономірності. Це також дозволяє легко та гнучко створювати звіти, дозволяючи менеджерам створювати широкий спектр звітів і інформаційних панелей щодо різних аспектів управління запасами, таких як рівень запасів, тенденції продажів і продуктивність постачальників [3]. Процес роботи BI-системи зображений на рис. 2.

Окрім програмного забезпечення BI, існують інші технологічні рішення, які можуть допомогти з аналізом даних і звітністю в управлінні запасами. Наприклад, системи

планування ресурсів підприємства (ERP) забезпечують інтегроване та комплексне керування даними запасів разом з іншими бізнес-функціями, такими як бухгалтерський облік, закупівлі та продажі. Подібним чином програмне забезпечення для планування попиту може допомогти підприємствам прогнозувати попит на їхні продукти та оптимізувати рівень запасів на основі цієї інформації.

ERP-системи виникли для інтеграції різних функціональних областей підприємства в одну систему, забезпечуючи покращену комунікацію, ефективність та можливість приймати рішення на основі цілісної інформації [4]. Схема роботи ERP-системи зображена на рис. 3.

Загалом, використання технології аналізу даних і звітності в управлінні запасами може значно підвищити точність і ефективність управління запасами, дозволяючи підприємствам приймати більш обґрунтовані та ефективні рішення.

Ще одним технологічним рішенням, яке може допомогти з відстеженням у реальному часі та видимістю рівня запасів, є сканування штрих-кодів і технологія RFID (радіочастотна ідентифікація).

Використовуючи штрих-коди або мітки RFID на своїх продуктах, компанії можуть швидко й легко відстежувати та контролювати рівень своїх запасів, а також інші деталі, такі як рух товарів і термін придатності. Це забезпечує більш ефективне та точне управління запасами, а також покращує відстеження та звітність [5]. Схема роботи RFID-системи зображена на рис. 4.

RFID-системи в логістиці визнані своєю великою ефективністю та інноваційним підходом до управління запасами та відстеженням товарів. Однією з їх головних переваг є висока швидкість і точність ідентифікації об'єктів, що сприяє значному зменшенню часу на обробку та вивільненню ресурсів. RFID дозволяє отримувати реальні дані в режимі реального часу, сприяючи оперативному реагуванню на зміни та уникненню помилок в управлінні запасами. Переваги використання RFID в роздрібній торгівлі можемо розглянути на рис. 5.

Компанія Логістик Юніон, логістичний підрозділ АТБ, вирішила автоматизувати інвентаризацію основних засобів через специфіку своєї діяльності. Співробітники стикнулися з проблемами, пов'язаними із ненадійністю та повільністю традиційного використання наклейок

Рис. 5. Переваги використання RFID в роздрібній торгівлі

Джерело: [6].

з інвентарними номерами та ручного ведення журналів. Процес перенесення даних в 1С з ПК також був непродуктивним, з численними помилками і втратою точності.

Після аналізу бізнес-процесів було прийнято рішення використовувати дуальну схему RFID+QR та оснастити співробітників ручними універсальними зчитувачами Alien H450. Для зменшення вартості проєкту використовувалися RFID мітки для коштовних об'єктів і QR-коди для менш цінних. Розроблене спеціально програмне забезпечення підтримує цю мінімалістичну, але ефективну схему.

Результатом стало значне прискорення швидкості інвентаризації (в 4—6 разів), а також покращення надійності і точності потоку даних. Це дозволяє економити витрати на закупівлю додаткових обладнань [7].

Загалом, використання технологій для відстеження в реальному часі та перегляду рівня запасів є ключовим компонентом ефективного управління запасами, що дозволяє підприємствам швидко й ефективно реагувати на зміни попиту та пропозиції.

Окрім відстеження в реальному часі та видимості рівнів запасів, використання технологій також відіграє ключову роль у:

- покращенні здатності підприємств прогнозувати та планувати попит;

- можливості скоротити витрати та підвищити прибутковість. Завдяки автоматизації та оптимізації процесів інвентаризації підприємства можуть заощадити час і зусилля, а також знизити ризики помилок і упущень;

- підвищенні рівня задоволеності та лояльності клієнтів. Забезпечуючи видимість у режимі реального часу та контроль над рівнем запасів, підприємства можуть гарантувати, що вони мають потрібні продукти на складі для задоволення попиту клієнтів;

- підвищенні конкурентоспроможності і ринкової позиції підприємств. Завдяки автоматизації та оптимізації процесів інвентаризації підприємства можуть зменшити свої витрати та підвищити ефективність, дозволяючи їм пропонувати більш конкурентоспроможні ціни та кращу цінність для клієнтів.

Хоча використання технологій в управлінні запасами надає багато переваг, воно також може спричинити певні проблеми, зокрема з точки зору вартості та складності впровадження нових систем. Щоб скористатися перевагами найновіших технологічних рішень, компаніям потрібно інвестувати в необхідне обладнання, програмне забезпечення та підтримку, що може бути дорогим і трудомістким. Крім того, вони повинні переконатися, що нові системи належним чином інтегровані з їхніми існуючими системами та процесами, щоб уникнути збоїв і збоїв у їх роботі.

Однією з ключових проблем впровадження нової технології в управління запасами є вартість і складність придбання та впровадження технології. Залежно від типу та масштабу технології підприємствам може знадобитися інвестувати в апаратне забезпечення, наприклад сервери та сканери, а також програмне забезпечення, наприклад програми для керування запасами та аналізу даних. Їм також може знадобитися придбати ліцензії, підписки та послуги підтримки від постачальників, що може збільшити загальну вартість технології.

Іншою проблемою впровадження новітніх технологій в управління запасами є складність і трудомісткість інтеграції технології з існуючими системами та процесами. Це може

вимагати від компанії модифікації або заміни існуючих систем, а також навчання та підтримки своїх співробітників у використанні нової технології. Це також може вимагати від підприємств розробки та впровадження нових політик, процедур і засобів контролю, щоб забезпечити точність і безпеку своїх даних інвентаризації та процесів.

Важливим моментом при впровадженні новітніх технологій в управлінні запасами є необхідність забезпечити навчання та підтримку працівників. Щоб гарантувати те, що співробітники зможуть ефективно використовувати нові технології та отримувати користь від них, компанії повинні надати їм необхідне навчання та підтримку.

Хоча використання технологій в управлінні запасами може принести багато переваг, воно також може спричинити певні ризики та проблеми з безпекою, є велика вірогідність технологічних збоїв і помилок. Це може статися, коли технологічні системи та процеси не належним чином розроблені, впроваджені або обслуговуються, що призводить до помилок, пропусків і збоїв у даних і процесах інвентаризації. Щоб зменшити цей ризик, компанії звертаються до компаній, які надають послуги фулфілменту, або впроваджують цю систему у своїй компанії.

Фулфілмент у логістиці — це надання послуг з виконання замовлень та операційно-складської обробки товарів, спрямованих на задоволення потреб інтернет-магазинів та електронної комерції. Основною метою фулфілменту є забезпечення швидкого та ефективного виконання замовлень, що включає у себе етапи приймання товарів, їх зберігання, комплектацію та доставку до кінцевого споживача. Цей процес часто вимагає великої кількості операцій, які проводяться на складі або відділенні фулфілмент-центру [8].

Фулфілмент — це складний процес, який передбачає ретельне планування, управління та виконання. В ньому беруть участь кілька зацікавлених сторін, включаючи клієнта, підприємство та перевізника.

Існує декілька типів фулфілменту у логістиці:

- Внутрішній фулфілмент. Передбачає використання співробітників власної компанії для фулфілмент-послуг. Усім, що пов'язано з процесом виконання, займається внутрішній персонал, включаючи зберігання та відвантаження продукції зі складу компанії. Цей тип найкраще підходить для відомих компаній, які мають величезну кількість робочої сили та вважають за краще мати більший контроль над усім процесом виконання.

- Зовнішній фулфілмент. Це найпопулярніший тип, оскільки він економить компаніям багато часу, енергії та грошей. Весь процес виконання виконується сторонньою компанією, яка надає послуги фулфілменту або логістичною компанією (3PL), охоплюючи всі етапи, від отримання товарів від виробників до доставки продукції клієнту.

- Змішаний фулфілмент. Включає дропшипінг і власний внутрішній фулфілмент. Наприклад, компанія може обробляти певні замовлення власними силами, наприклад, нестандартні товари або елементи, які потрібно зібрати перед відправленням, а також використовувати послуги прямої доставки товарів, не виготовлених на замовлення. Ця модель фулфілменту ідеально підходить для компаній, які швидко розширюються або хочуть більшої гнучкості.

- Дропшипінг. Це те саме, що аутсорсинг, але тут немає запасів, які слід відстежувати. Роздрібний про-

Таблиця 1. Основні етапи фулфіменту

Назва етапу	Опис
Приймання товарів	<ul style="list-style-type: none"> ● Ідентифікація товарів, що надходять на склад. ● Імпорт та обробка штрих-кодів. ● Використання WMS для автоматизації управління запасами.
Зберігання товарів на складі	<ul style="list-style-type: none"> ● Схема складського простору з різними зонами (комплектація, тривале зберігання, палетне зберігання). ● Відзначення габаритів та типів товарів. ● Запис даних у систему складу.
Обробка та комплектація замовлень	<ul style="list-style-type: none"> ● Автоматизований процес вибору товарів для комплектації замовлення. ● Застосування алгоритму FIFO для оптимізації процесу. ● Автоматичне формування та передача замовлень.
Доставка до замовника	<ul style="list-style-type: none"> ● Процес доставки замовлення до клієнта. ● Відстежування етапів відправлення, процесу надходження та отримання замовлення.

Джерело: складено автором.

давець не зберігає товари, які продає, на складі. Натомість купує ці продукти у стороннього постачальника, коли вони продаються. Цим постачальником може бути виробник або підприємство, яке купує продукти у виробників з метою продажу їх продавцям. Усі замовлення обробляються постачальником і доставляються клієнтам.

Для задоволення зростаючих потреб клієнтів необхідно чітко розуміти та оптимізувати логістичні процеси фулфіменту. Це можна здійснити, визначаючи області для вдосконалення та постійно відстежуючи та оптимізуючи їх.

Можна виділити наступні основні етапи фулфіменту (табл. 1).

Управління запасами у фулфімент протягом останніх років зазнало чималих змін. На сьогоднішній день існують 2 концепції ефективного управління запасами, це Just in Time і Just in Case.

Таблиця 2. Порівняння концепцій Just in Time і Just in Case

№	Показник	Just in Time (JIT)	Just in Case (JIC)
1	Оптимізація запасів	Мінімальні запаси; товари отримуються саме вчасно для виробництва або продажу	Значний запас для запобігання можливим затримкам у постачанні або несподіваним попитам
2	Час постачання	Короткий час постачання; акцент на швидкій і ефективній логістиці.	Забезпечення максимально можливого короткого часу постачання, навіть при наявності значних запасів, для швидкого відновлення запасів у випадку їхнього вичерпання.
3	Ризик відсутності постачання	Збільшений ризик відсутності постачання в разі затримок або проблем з постачанням.	Мінімізація ризику відсутності постачання завдяки наявності значних запасів.
4	Затрати на управління запасами	Знижені витрати на управління запасами, оскільки немає потреби у великих складських приміщеннях та складському обладнанні.	Значні витрати на управління запасами, так як потрібно слідкувати за великими обсягами товарів на складі.
5	Гнучкість виробництва	Висока гнучкість, оскільки виробництво можна швидко переключати на нові замовлення або моделі.	Обмежена гнучкість, оскільки великі запаси можуть стати перешкодою для внесення змін.
6	Кількість виробництва	Економія виробничих ресурсів, оскільки виробляється лише те, що потрібно на даний момент.	Збільшене виробництво для задоволення попиту від запасів.
7	Реакція на зміни в попиті	Швидка реакція на зміни в попиті, оскільки виробництво можна легко адаптувати.	Затримка у реакції на зміни, оскільки потрібно спочатку використовувати існуючі запаси.

Джерело: складено автором на основі [11].

Just In Time (JIT) — це стратегія управління запасами, яка спрямована на зниження витрат на утримання запасів, зменшення часу циклу та уникнення зайвства. Заснована на ідеї отримання потрібних матеріалів або компонентів в потрібний момент часу, щоб уникнути зберігання запасів. Ця система передбачає, що товари або компоненти постачаються тільки тоді, коли вони потрібні для виробництва або продажу [9].

JIT може застосовуватися у фулфіменті для зменшення запасів та оптимізації процесів комплектації замовлень, що дозволяє уникнути надмірного утримання товарів на складі. Іншими словами, елементи JIT можуть бути впроваджені у фулфімент для підтримки ефективного управління запасами та виконанням замовлень "вчасно" без надмірного утримання запасів.

Just in Case (JIC) — це стратегія управління запасами, яка спрямована на створення та збереження додаткових запасів товарів або ресурсів, щоб бути готовими вирішувати несподівані ситуації чи зміни у попиті. Зазвичай ця стратегія використовується для мінімізації ризиків виникнення дефіциту товарів та забезпечення безперервного виконання замовлень в умовах невизначеності чи збільшення попиту. Just in Case передбачає накопичення запасів "на всякий випадок", навіть якщо реальний попит може залишатися нестабільним. Це дозволяє підприємствам бути гнучкими та адаптивними до непередбачених обставин, забезпечуючи надійну реакцію на будь-які зміни на ринку чи виробництві [10].

Just in Case може застосовуватися у фулфіменті для забезпечення готовності до ефективного виконання замовлень у випадку несподіваних змін у попиті, непередбачуваних обставин чи виникнення непередбачених проблем. Ця стратегія дозволяє забезпечити належний рівень запасів та гнучко реагувати на можливі виклики, зберігаючи високу якість обслуговування клієнтів та уникати можливих затримок у виконанні замовлень.

Концепції JIT і JIC завжди порівнюють та протиставляють один одному, перераховуючи переваги та недоліки (табл. 2).

Акцент на економічній ефективності ланцюга постачання змусив багато компаній роками використовувати метод JIT. Хоча своєчасна інвентаризація може значно скоротити витрати, пандемія COVID-19, війна в Україні виявила кілька недоліків цього методу. Надмірна залежність від постачальників і труднощі із задоволенням коливань попиту змусили компанії переглянути свої стратегії. Багато хто перейшов на метод JIC, який спрямований на зниження ризиків недопостачання. Незважаючи на свої переваги, запаси JIC не завжди можуть допомогти підприємствам точно задовольнити попит клієнтів. Замість того, щоб зосереджуватися на одному чи іншому, збалансування двох методів управління запасами може допомогти оптимізувати ланцюжок поставок, як ніколи раніше.

Беручи до уваги плюси та мінуси ланцюжка поставок JIT та JIC, поєднання цих двох методів може бути найкращим варіантом. Повне надання переваги JIT або JIC може не допомогти компаніям досягти стійкості на

ринку. Натомість використання гібридного методу управління запасами дозволяє максимізувати переваги та мінімізувати недоліки обох систем.

ВИСНОВКИ

Отже, відзначено суттєвість впровадження цифрових технологій для оптимізації логістичних процесів у сфері роздрібної торгівлі. Належне використання інноваційних інструментів та програмного забезпечення допоможе компаніям підвищити точність та ефективність у керуванні запасами. Також досліджено важливість фулфілменту та проведено аналіз різних підходів до управління запасами, що надає практичні рекомендації для впровадження оптимальних стратегій у цьому контексті. Результати дослідження можуть стати корисним ресурсом для підприємств у вдосконаленні їхніх логістичних стратегій та досягненні ефективного розвитку в умовах сучасного цифрового середовища.

Література:

1. The Logistics Trend Radar 6.0. dhl.com. 2023. URL: <https://www.dhl.com/global-en/home/insights-and-innovation/thought-leadership/trend-reports/big-data-analytics.html>
2. Філатов С., Головченко Л. Вплив цифрових технологій на ефективність та розвиток агрологістики в Україні. 2018. Вчені записки Університету "КРОК", № 49. URL: https://www.researchgate.net/publication/330893186_Influence_of_digital_technologies_on_the_efficiency_and_development_of_agrologistics_in_Ukraine
3. Olszak C. M. Business Intelligence Systems for Innovative Development of Organizations. 2022. Procedia Computer Science. Volume 207, p. 1754—1762. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050922011188?via%3Dihub>
4. Matende S., Ogao P. Enterprise Resource Planning (ERP) System Implementation: A Case for User Participation. 2013. Procedia Technology. Volume 9, p. 518—526 URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212017313002120>
5. 7 benefits of RFID in supply chain management and logistics. 2022. URL: <https://www.techtarget.com/searcherp/tip/7-benefits-of-RFID-in-supply-chain-management-and-logistics>
6. Bhattacharya M., Chu C., Mullen T. RFID Implementation in Retail Industry: Current Status, Issues, and Challenges. 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/240787711_RFID_Implementation_in_Retail_Industry_Current_Status_Issues_and_Challenges
7. ТОП-4 компанії в Україні з кейсами по RFID. 2023. URL: <https://appau.org.ua/market-analytics/top-4-kompaniyi-v-ukrayini-z-kejsamy-po-rfid/>
8. Kawa A. Fulfillment service in e-commerce logistics. 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/320183269_Fulfillment_service_in_e-commerce_logistics
9. What Is Just in Time Inventory? 2023. URL: <https://redstagfulfillment.com/just-in-time-inventory/>
10. Just in Case (JIC): What It Is, How It Works, Examples. 2023. URL: <https://letstranzact.com/blogs/just-in-case>
11. Just-in-Time vs. Just-in-Case: Choosing the Right Inventory Management Strategy. 2023. URL: <https://www.getmaintainx.com/blog/just-in-time-vs-just-in-case-choosing-the-right-inventory-management-strategy/>
12. Just-in-Time vs. Just-in-Case: Choosing the Right Inventory Management Strategy. 2023. URL: <https://www.getmaintainx.com/blog/just-in-time-vs-just-in-case-choosing-the-right-inventory-management-strategy/>
13. Filatov, S. and Holovchenko, L. (2018) "The Impact of Digital Technologies on the Efficiency and Development of Agro-Logistics in Ukraine", Vcheni zapysky Universytetu "KROK", [Online], vol. 49, available at: https://www.researchgate.net/publication/330893186_Influence_of_digital_technologies_on_the_efficiency_and_development_of_agrologistics_in_Ukraine (Accessed 20 December 2023).
14. Olszak, C. M. (2022) "Business Intelligence Systems for Innovative Development of Organizations", Procedia Computer Science, [Online], vol. 207, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050922011188?via%3Dihub> (Accessed 20 December 2023).
15. Matende, S. and Ogao, P. (2013) "Enterprise Resource Planning (ERP) System Implementation: A Case for User Participation", Procedia Technology, [Online], vol. 9, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212017313002120> (Accessed 20 December 2023).
16. Techtarg (2022), "7 benefits of RFID in supply chain management and logistics", available at: <https://www.techtarget.com/searcherp/tip/7-benefits-of-RFID-in-supply-chain-management-and-logistics> (Accessed 20 December 2023).
17. Bhattacharya, M., Chu, C. and Mullen, T. (2007), "RFID Implementation in Retail Industry: Current Status, Issues, and Challenges", Decision Science Institute (DSI) Conference, Phoenix AZ, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/240787711_RFID_Implementation_in_Retail_Industry_Current_Status_Issues_and_Challenges (Accessed 20 December 2023).
18. Appau (2023), "Top-4 Companies in Ukraine with RFID Case Studies", available at: <https://appau.org.ua/market-analytics/top-4-kompaniyi-v-ukrayini-z-kejsamy-po-rfid/> (Accessed 20 December 2023).
19. Kawa, A. (2017), "Fulfillment service in e-commerce logistics", Scientific Journal of Logistics, [Online], vol. 13 (4), available at: https://www.researchgate.net/publication/320183269_Fulfillment_service_in_e-commerce_logistics (Accessed 20 December 2023).
20. Redstagfulfillment (2023), "What Is Just in Time Inventory?", available at: <https://redstagfulfillment.com/just-in-time-inventory/> (Accessed 20 December 2023).
21. Letstranzact (2023), "Just in Case (JIC): What It Is, How It Works, Examples", available at: <https://letstranzact.com/blogs/just-in-case> (Accessed 20 December 2023).
22. Getmaintainx (2023), "Just-in-Time vs. Just-in-Case: Choosing the Right Inventory Management Strategy", available at: <https://www.getmaintainx.com/blog/just-in-time-vs-just-in-case-choosing-the-right-inventory-management-strategy/> (Accessed 20 December 2023).

Стаття надійшла до редакції 05.01.2024 р.

Б. Ю. Кишакевич,
д. е. н., професор, професор кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5721-8543>
Б. Т. Демедюк,
аспірант, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6259-7357>
В. І. Сисюк,
аспірант, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6428-3174>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.82

ЦИФРОВІЗАЦІЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В. Kyshakevych,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of External Economic and Foreign Affairs, National University "Lviv Polytechnic"
B. Demedyuk,
Postgraduate student, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
V. Sisyuk,
Postgraduate student, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

DIGITALIZATION OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES: CHALLENGES AND PROSPECTS

У статті проаналізовано ключові аспекти цифровізації діяльності малих та середніх підприємств (МСП), акцентовано увагу на позитивних та негативних сторонах цього процесу. Показано, що розрив у цифровій інтенсивності між малими та середніми підприємствами та великими корпораціями в Європі в основному зумовлений тим, що МСП часто мають обмежені фінансові та людські ресурси, тоді як великі компанії мають більші бюджети і можливості для масштабних цифрових інвестицій. Аргументовано, що великі підприємства можуть мати більшу потребу у цифровізації через більший масштаб діяльності, що вимагає більш ефективного управління ресурсами та оптимізації процесів. Було ідентифіковано основні виклики, які ставить перед МСП цифровізація економічних відносин та запропоновано стратегії вирішення цих проблем. Показано, що для вирішення цих викликів МСП потрібно розробляти власні стратегічні підходи, залучати необхідні ресурси, використовувати доступні державні та приватні джерела фінансування цифрової трансформації.

The article analyzes the key aspects of small and medium-sized enterprises (SMEs) digitalization, focusing on the positive and negative sides of this process. It was shown that the gap in digital intensity between SMEs and large corporations in Europe is mainly due to the fact that SMEs often have limited financial and human resources, while large companies have larger budgets and opportunities for large-scale digital investments. It is argued that large enterprises may have a greater need for digitalization due to a larger scale of operations, which requires more efficient management of resources and optimization of processes. The main challenges posed to SMEs by the digitalization

of economic relations were identified and strategies for solving these problems were proposed. The majority of SMEs have a low (38%) or very low (31%) level of digital intensity. It is shown that in order to solve these challenges, SMEs need to develop their own strategic approaches, attract the necessary resources, and use available public and private sources of funding for digital transformation. E-commerce has been shown to be a key element in the digitalization of the economy, as it transforms many aspects of business and consumption by integrating digital technologies into fundamental economic processes. It has been argued that the growth of online retailing can be driven by a number of factors, including changing consumer habits, increasing access to the internet and mobile technology, and the continuous improvement of logistics and payment systems in e-commerce. It was emphasized that the digitalization of SMEs is critical for their survival and growth in the rapidly changing digital economic space. It provides significant opportunities for development, but also presents new challenges for SMEs, which require a strategic approach and investments in digital technologies. The use of innovative technologies, big data analytics, the Internet of Things, provides SMEs with opportunities to introduce new products and services. Digitization also brings new security and privacy challenges, requiring SMEs to pay attention to data protection and cyber security.

Ключові слова: цифровізація, МСП, ЄС, цифрова інтенсивність, електронна комерція, діджиталізація, малі та середні підприємства.

Key words: digitalization, SMEs, EU, digital intensity, electronic commerce, digitalization, small and medium-sized enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Успішне впровадження цифрових рішень на регіональному рівні чи у країні загалом значною мірою залежить від цифровізації малих та середніх підприємств (МСП). У Європейському Союзі приділяють особливу увагу цій проблемі, вживають заходів для прискорення цього процесу та побудови стійкої та конкурентоспроможної економіки, заснованої на знаннях. У сучасному цифровому світі МСП змагаються не лише з місцевими, а й з глобальними гравцями. Цифровізація дозволяє МСП конкурувати більш ефективно, пропонуючи їм інструменти для розширення ринку, оптимізації витрат та підвищення якості обслуговування. Споживачі все більше віддають перевагу онлайн-покупкам та цифровим послугам. МСП, які інтегрують цифрові технології, краще розуміють потреби клієнтів та можуть швидше адаптуватися до змін у споживчих трендах. Цифровізація допомагає оптимізувати бізнес-процеси, зменшити витрати на рутинні операції та підвищити продуктивність. Використання інноваційних технологій, таких як хмарні обчислення, аналітика великих даних, Інтернет речей, надає МСП можливості для введення нових продуктів та послуг. Цифровізація також приносить нові виклики у сфері безпеки та конфіденційності, що вимагає від МСП уваги до захисту даних та кібербезпеки. Усе це обумовлює актуальність проблеми детального аналізу сильних та слабких сторін цифровізації усіх аспектів діяльності малих та середніх підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам цифровізації малого та середнього бізнесу присвячено чимало наукових публікацій. Так, у статті [7] було визначено рівень цифрової зрілості малих і середніх підприємств у країнах ЄС-27, а також проаналізовано як впливають економічний розвиток окремих країн ЄС на процес цифровізації малих і середніх підприємств. У цьому дослідженні було використано 11 показників, що характеризують технології та цифрові рішення, ототожені з концепцією Індустрії 4.0. Результати показали значні розбіжності у рівнях цифровізації МСП між старими (ЄС-14) і новими (ЄС-13) країнами ЄС.

У дослідженні [8] було проведено бібліометричне дослідження проблеми оцінювання ефективності процесу цифровізації МСП у Європі та світі. Найстаріша стаття була опублікована в 2016 році, що свідчить про те, що цифровізація є новою темою дослідження і викликає зростаючий інтерес. Італія, Китай і Фінляндія — країни, які мають найбільше публікацій на цю тему.

Проблемам динамічного розвитку процесу цифровізації значну увагу приділяють останнім часом також регулятори та уряди європейських країн [1—5], особливо після швидкого поширення технологій, пов'язаних із штучним інтелектом.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — аналіз переваг та викликів для МПС, пов'язаних із поширенням процесу цифровізації економічних відносин у світі.

Таблиця 1. Використання цифрових технологій в діяльності МСП

Сфера діяльності	Спосіб використання цифровізації	Цілі та вигоди
Продаж та маркетинг	Електронна комерція, онлайн реклама, соціальні мережі	Досягнення ширшої аудиторії, персоналізація пропозицій, підвищення продажів
Клієнтське обслуговування	Цифрові CRM-системи, чат-боти	Поліпшення взаємодії з клієнтами, автоматизація відповідей
Операційне управління	Автоматизація процесів, хмарні рішення	Оптимізація робочих процесів, зниження витрат
Фінанси та бухгалтерія	Цифровий бухгалтерський облік, онлайн платіжні системи	Покращення управління фінансами, швидкість обробки транзакцій
Логістика та управління запасами	Цифрове управління запасами, GPS-моніторинг	Ефективність логістики, точність управління запасами
Навчання та розвиток персоналу	Онлайн навчальні платформи, вебінари	Підвищення кваліфікації співробітників, гнучкість навчання
Безпека та захист даних	Цифрові інструменти безпеки, шифрування	Захист інформації, запобігання витоку даних
Дослідження та розробка	Аналітика даних, штучний інтелект	Інновації, ефективність досліджень, розробка нових продуктів

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Цифрові технології радикально перетворюють наш світ, впливаючи на всі сфери функціонування компаній. Вони присутні у багатьох аспектах повсякденного життя — від виконання звичайних дій, таких як здійснення покупок та кореспонденції, до функціонування компаній та державних установ. Цифрова трансформація стала однією з основних цілей Європейського Союзу. Програма "Цифрове десятиліття" визначає ключові напрямки, якими буде керуватися цифровий розвиток в ЄС до 2030 року. Таблиця 1 ілюструє, як МСП можуть інтегрувати цифрові технології в різні аспекти своєї діяльності, від оптимізації внутрішніх процесів до поліпшення взаємодії з клієнтами і розвитку нових продуктів.

Впровадження цифрових технологій у всі аспекти бізнесу дозволяє компаніям вдосконалювати свої продукти та послуги, а також підвищувати конкурентоспроможність, зокрема, шляхом перенесення своїх продажів у онлайн-простір. Європейський Союз визначив дві основні цілі щодо цифрової трансформації бізнесу до 2030 року. По-перше, понад 90% малих та середніх підприємств повинні досягти хоча б базового рівня цифрової інтенсивності. По-друге, 75% компаній ЄС мають

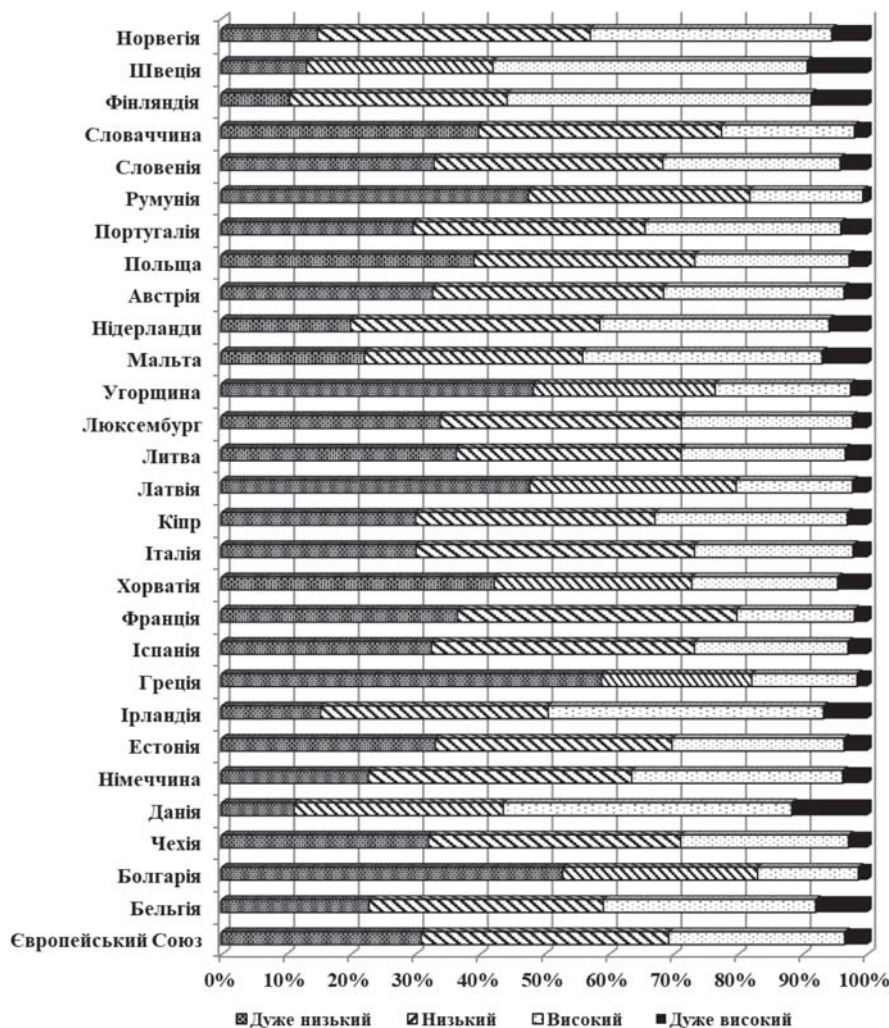

Рис. 1. Рівень цифрової інтенсивності в МСП (від 10 до 250 працівників) Європейського Союзу у 2022 році (як % МСП)

Джерело: розроблено авторами на основі [3].

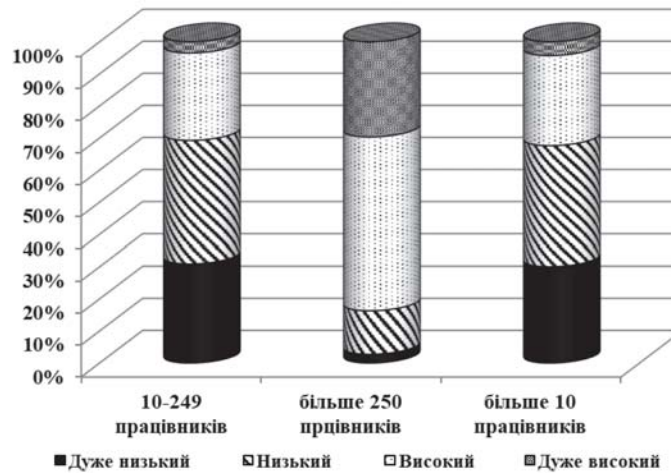

Рис. 2. Рівень цифрової інтенсивності підприємств різного розміру в Європейському Союзі у 2022 році (як % підприємств кожної групи)

Джерело: розроблено авторами на основі [3].

використовувати хмарні обчислення, проводити аналіз великих даних або застосовувати штучний інтелект [5]. Ці цілі підкреслюють важливість та актуальність цифрової трансформації у сучасному бізнес-середовищі, наголошуючи на необхідності адаптації та модернізації підприємств у відповідь на зростаючі цифрові вимоги і можливості.

Статистика поширення цифровізації серед малих та середніх підприємств (МСП) у Європі в 2022 році свідчить про значні зміни та виклики в цій сфері. Більше 9 мільйонів людей у ЄС працюють як ІКТ-спеціалісти, що становить майже 5% від загальної робочої сили ЄС. Ця цифра зросла на 1.4 відсоткових пункти з 2012 року. У 2022 році 22% європейських компаній надавали своєму персоналу навчання для розвитку або покращення ІКТ-навичок. Серед МСП ця частка складала 21%. Майже 70% всіх європейських бізнесів досягли базового рівня цифрової інтенсивності у 2022 році. Для МСП цей показник становив 69%, що майже на 20 відсоткових пунктів нижче цільового показника ЄС на 2030 рік, тоді як серед великих підприємств він становив 98%. Більшість МСП мають низький (38%) або дуже низький (31%) рівень цифрової інтенсивності. Відсоток МСП, які досягли базового рівня цифрової інтенсивності, варіювався в різних країнах: від 41% у Греції і 47% у Болгарії до 89% у Данії та 90% у Фінляндії. У 2021 році 41% бізнесів у ЄС користувалися хмарними обчислювальними послугами. Серед МСП цей показник становив 40%. В 2021 році 8% бізнесів у ЄС використовували технології штучного інтелекту. Серед МСП цей показник складав 7% [1]. Із рисунку 1 видно значну різницю в цифровій інтенсивності різних країн Європи.

У порівнянні з МСП, де лише 4% мали дуже високий рівень, а 27% — високий рівень використання цифрових технологій, великі підприємства продемонстрували значно вищі показники: 30% з дуже високим та 54% з високим рівнем цифрової інтенсивності (рис. 2).

Ці дані підкреслюють, що хоча цифровізація вже має значний вплив на європейські МСП, все ще існують виклики, зокрема у досягненні високих рівнів цифрової інтенсивності та впровадженні передових технологій, таких як штучний інтелект.

Цифрова інтенсивність — це показник, який використовується для оцінки рівня впровадження та використання цифрових технологій у бізнес-процесах компанії. Він вимірює, наскільки інтенсивно компанії використовують різні цифрові технології, такі як хмарні обчислення, великі дані, штучний інтелект, електронну комерцію та інші.

Індекс цифрової інтенсивності (DII) зазвичай розраховується на основі використання компаніями різних цифрових технологій. Він може оцінювати, наприклад, використання штучного інтелекту, електронних продажів, соціальних медіа для бізнесу, хмарних рішень тощо. Індекс класифікує компанії в залежності від кількості використовуваних цифрових технологій і може варіюватися від "дуже низького" до "дуже високого" рівня цифрової інтенсивності.

Оцінка цифрової інтенсивності компаній має важливе значення, оскільки вона дозволяє зрозуміти, наскільки глибоко цифрові технології інтегровані в бізнес-процеси і як це впливає на конкурентоспроможність, продуктивність та здатність до інновацій. Вищий рівень цифрової інтенсивності може свідчити про більшу адаптацію до сучасних ринкових умов і тенденцій, а також про більш ефективне використання ресурсів і краще задоволення потреб клієнтів.

Індекс цифрової інтенсивності (Digital Intensity Index, DII) розраховується на основі використання компанією різних цифрових технологій. Цей індекс оцінює, скільки і які цифрові технології використовуються в бізнес-процесах. Для розрахунку DII враховуються різні аспекти, які можуть включати:

- Використання хмарних обчислень.
- Електронна комерція.
- Використання соціальних медіа для бізнесу.
- Застосування штучного інтелекту та великих даних.

Цей показник дає оцінку наскільки інтенсивно використовуються цифрові інструменти для внутрішньої комунікації, управління проектами та співпраці всередині компанії. Компанії оцінюються в залежності від кількості використовуваних цифрових технологій, і

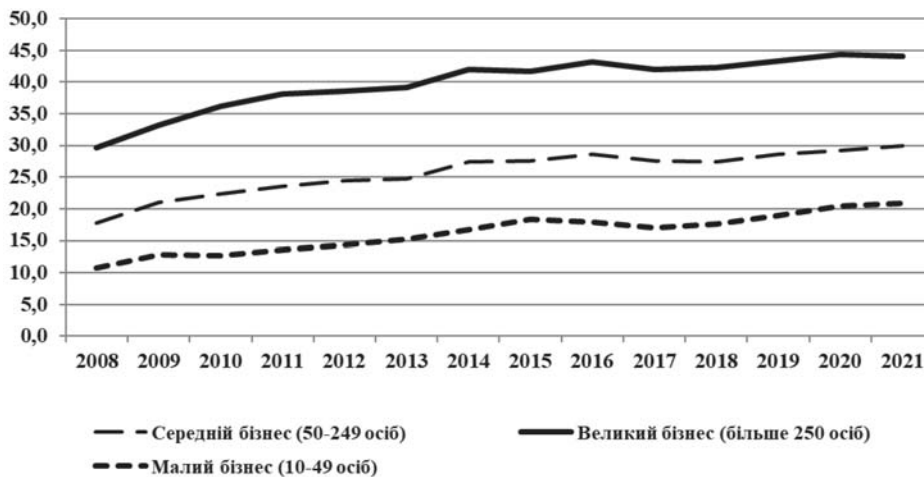

Рис. 3. Частка підприємств ЄС, які здійснюють продажі в E-commerce

Джерело: розроблено авторами на основі [4].

відповідно класифікуються за рівнями цифрової інтенсивності:

- Дуже низький: Використання 0—3 технологій.
- Низький: Використання 4—6 технологій.
- Високий: Використання 7—9 технологій.
- Дуже високий: Використання 10—12 технологій.

Компанія, яка використовує від чотирьох та більше технологій, вважається такою, що має базовий рівень цифрової інтенсивності. Цей індекс дозволяє оцінити, наскільки компанія інтегрована в цифровий світ і наскільки ефективно вона використовує сучасні технології для своєї діяльності [2].

Електронну комерцію можна вважати одним з різновидів діджиталізації економіки. Діджиталізація економіки означає використання цифрових технологій для зміни бізнес-моделей і створення нових економічних можливостей та ринкових структур. Електронна комерція є важливим компонентом цього процесу, оскільки вона включає в себе купівлю і продаж товарів та послуг через інтернет, що є яскравим прикладом застосування цифрових технологій у сфері торгівлі. Отже, електронна комерція є ключовим елементом у процесі діджиталізації економіки, оскільки вона трансформує багато аспектів бізнесу та споживання, інтегруючи цифрові технології у фундаментальні економічні процеси.

Таблиця 2. Ключові виклики цифровізації діяльності МСП

Виклики цифровізації МСП	Шляхи вирішення
Високі витрати на цифрову трансформацію	Оптимізація витрат, використання відкритих та хмарних технологій, пошук фінансування та грантів
Необхідність розвитку IT-компетенцій	Навчання та розвиток персоналу, залучення IT-консультантів, співпраця з освітніми установами
Проблеми кібербезпеки та захисту даних	Впровадження політик кібербезпеки, використання шифрування, регулярні перевірки безпеки
Складність інтеграції нових технологій	Планування стратегії цифрової трансформації, вибір гнучких та масштабованих рішень
Зміна бізнес-моделі та адаптація	Аналіз ринку, переосмислення бізнес-моделі, фокус на інновації
Залучення та утримання клієнтів	Використання цифрового маркетингу, аналітика даних, поліпшення клієнтського досвіду

Останніми роками популярність інтернет-магазинів постійно зростає. У 2021 році обсяг глобальних роздрібних онлайн-продажів досягнув майже п'яти трильйонів доларів США, і передбачається, що до 2025 року ця цифра може перевищити сім трильйонів. Цікаво, що цифровий розвиток у Латинській Америці особливо активізувався під час пандемії COVID-19, що сприяло значному зростанню електронної комерції у цьому регіоні. Зокрема, Бразилія та Аргентина виявилися одними з найшвидше зростаючих ринків онлайн-роздрібною торгівлі у світі [6].

Ця тенденція тісно пов'язана з поліпшенням онлайн-доступу, особливо в онлайн-спільнотах, які традиційно мали обмежений доступ до фіксованого широкопasmового з'єднання через фінансові або інфраструктурні проблеми. Однак, завдяки доступності дешевих мобільних широкопasmових з'єднань, ці спільноти отримали можливість активніше користуватися інтернет-магазинами та онлайн-сервісами. Ці дані підкреслюють глобальний тренд зростання електронної комерції, який є особливо важливим для малих та середніх підприємств, оскільки відкриває перед ними нові можливості для розширення ринків та залучення клієнтів з різних частин світу.

Згідно з дослідженням американської дослідницької компанії Forrester, у найближчі роки очікується значне зростання роздрібних онлайн-витрат у найбільших європейських країнах: Німеччині, Великобританії, Франції, Італії та Іспанії, які разом становлять 70 відсотків ВВП Західної Європи. Зокрема, передбачається середньорічне зростання на 9,2 відсотка [9]. На рисунку 3 подано динаміку частки підприємств, які здійснюють продажі через E-commerce в ЄС. Таке зростання онлайн-роздрібною торгівлі може бути зумовлене рядом факторів, включаючи зміну споживчих звичок, збільшення доступності інтернету та мобільних технологій, а також постійне вдосконалення логістичних і платіжних систем в електронній комерції.

У таблиці 2 нами зібрано основні виклики, з якими стикаються МСП під час цифрової трансформації, та запропоновано стратегії, які можуть допомогти вирішити ці проблеми, сприяючи успішній інтеграції цифрових технологій у бізнес.

ВИСНОВКИ

Різниця в рівні цифрової інтенсивності між малими та середніми підприємствами (МСП) та великими компаніями в Європі може бути пояснена у першу чергу тим, що МСП часто мають обмежені фінансові та людські ресурси для інвестицій у цифрові технології. Великі ж підприємства мають більші бюджети та можливості для великомасштабних інвестицій в цифровізацію. Крім цього, МСП можуть не мати достатнього доступу до висококваліфікованих ІТ-спеціалістів. Великі компанії частіше мають власні ІТ-відділи з розширеними навичками та знаннями. МСП можуть не мати чіткої стратегії або досвіду у впровадженні комплексних цифрових трансформацій, в той час як великі підприємства частіше мають вдосконалені процеси управління змінами та стратегічного планування. Великі підприємства можуть мати більшу потребу в цифровізації через більший масштаб та обсяг їх діяльності, який вимагає більш ефективного управління ресурсами та оптимізації процесів. Вирішення цих викликів вимагає від МСП розробки стратегічних підходів, залучення необхідних ресурсів, навчання та розвитку персоналу, а також використання доступних державних та приватних джерел фінансової підтримки цифрової трансформації.

У цілому, цифровізація МСП є критичною для їхнього виживання та росту у швидко змінюваному цифровому економічному просторі. Вона надає значні можливості для розвитку, але також ставить перед МСП нові виклики, які вимагають стратегічного підходу та інвестицій у цифрові технології.

Література:

1. Digitalisation in Europe — 2023 edition. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/digitalisation-2023>
2. Digital Intensity Index. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/isoc_e_dii_esmsip2.htm
3. Digital Intensity by size class of enterprise. Online data code: ISOC_E_DII__custom_9184534 last update: 08/12/2023 12:00. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ISOC_E_DII__custom_9184534/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=8b95e85a-d74e-499f-928b-3d8f-2149af0a
4. Share of small businesses making e commerce sales. OECD. URL: <https://goingdigital.oecd.org/en/indicator/21>
5. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. European commission. Brussels, 9.3.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>
6. Coppola D. E-commerce as share of total retail sales worldwide 2015—2027. Statista. Aug 29,2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/534123/e-commerce-share-of-retail-sales-worldwide/>
7. Brodny J., Tutak M. Digitalization of Small and Medium-Sized Enterprises and Economic Growth: Evidence for the EU-27 Countries. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. 2022. 8 (2). URL: <https://doi.org/10.3390/joitmc8020067>.

Evidence for the EU-27 Countries. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. 2022. 8 (2). URL: <https://doi.org/10.3390/joitmc8020067>.

8. Costa I., Alves G., Nocera P., Botelho de Sousa T., Yushimito W., Pereira J. Sustainable digital transformation in small and medium enterprises (SMEs): A review on performance. Heliyon. 2023. 9. 21 p. URL: <https://www.cell.com/action/showPdf?pii=S2405-8440%2823%2901115-5>

9. Predictions 2024: Exploration Generates Progress. Forrester. URL: <https://www.forrester.com/predictions/>

References:

1. The official site of Eurostat (2023), "Digitalisation in Europe — 2023 edition", Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/digitalisation-2023> (Accessed 3 January 2024).
2. The official site of Eurostat (2023), "Digital Intensity Index", Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/isoc_e_dii_esmsip2.htm (accessed 31 december 2023).
3. The official site of Eurostat (2023), "digital intensity by size class of enterprise", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_e_dii__custom_9184534/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=8b95e85a-d74e-499f-928b-3d8f2149af0a (accessed 29 december 2023).
4. The official site of OECD (2023), "Share of small businesses making E commerce sales", available at: <https://goingdigital.oecd.org/en/indicator/21> (accessed 2 January 2024).
5. The official site of European commission (2021), "2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade", Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118> (accessed 25 December 2023).
6. Coppola, D. (2023), "E-commerce as share of total retail sales worldwide 2015-2027", Statista, available at: <https://www.statista.com/statistics/534123/e-commerce-share-of-retail-sales-worldwide/>
7. Brodny, J. and Tutak, M. (2022), "Digitalization of Small and Medium-Sized Enterprises and Economic Growth: Evidence for the EU-27 Countries", Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, Vol. 8 (2). <https://doi.org/10.3390/joitmc8020067>.
8. Costa, I., Alves, G., Nocera, P., Botelho de Sousa, T., Yushimito, W. and Pereira, J. (2023), "Sustainable digital transformation in small and medium enterprises (SMEs): A review on performance", Heliyon, Vol. 9, 21 p. available at: <https://www.cell.com/action/showPdf?pii=S2405-8440%2823%2901115-5> (accessed 26 December 2023).
9. The official site of Forrester (2023), "Predictions 2024: Exploration Generates Progress", available at: <https://www.forrester.com/predictions/>, (accessed 26 December 2023).

Стаття надійшла до редакції 07.01.2024 р.

Є. М. Андрущак,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6691-9747>

Я. Б. Дропа,
д. е. н., професор,
професор кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2385-8205>

О. М. Луцик,
аспірант кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-8682-9140>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.88

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМИ РИЗИКАМИ БАНКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ye. Andruschak,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Money Circulation and Credit,
Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine

Ya. Dropa,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Finance, Money Circulation and Credit, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine

O. Lutsyk,
Postgraduate student of the Department of Finance, Money Circulation and Credit,
Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine

FEATURES OF CREDIT RISK'S MANAGEMENT OF BANKS IN MODERN CONDITIONS

У статті проаналізовано підходи українських вчених до визначення економічної сутності кредитної політики, охарактеризовано її особливості, головні цілі і завдання. Зазначено, що сьогодні не існує розробленої універсальної кредитної політики, яка б була придатною для реалізації у будь-якому вітчизняному банку, тому кожна фінансова установа формує власну політику, яка буде відображати її очікування щодо динаміки рівня фінансових ризиків.

Визначено ключову мету кредитної політики банківської установи як створення якісного аналітичного підходу до менеджменту кредитних ризиків на підставі аналізу динаміки структури позикового портфеля. Досліджено природу кредитного ризику банків та висвітлено його сутність як ймовірність неповернення упродовж визначеного періоду часу основної заборгованості й відсотків за позикою, яка була надана фінансовою установою та підтверджена відповідною угодою. Систематизовано чинники, які сприяють появі кредитного ризику у розрізі внутрішніх і зовнішніх джерел. Виокремлено два рівні кредитного ризику: перший стосується конкретного кредитного договору, другий – кредитного портфеля загалом.

Окреслено заходи, які необхідно реалізувати у процесі управління кредитними ризиками банків, оскільки вони покликані знижувати невизначеність упродовж надання позик клієнтам; подано способи захисту депозитних установ від потенційного кредитного ризику з розподілом на внутрішні і зовнішні.

Охарактеризовано головні етапи управління кредитними ризиками банків, які охоплюють: ідентифікацію, кількісне і якісне оцінювання, планування, лімітування, створення системи процедур, спрямованих на підтримку запланованого рівня ризику.

Розкрито особливості проведення кредитної політики українськими банками упродовж дії воєнного стану в країні, досліджено вплив війни на рівень позикових ризиків вітчизняних банківських установ, оцінено роль центрального банку у стабілізації вітчизняного банківського сектору загалом. Проаналізовано якість кредитного портфеля банків України у довоєнний період та починаючи з лютого 2022 року. Сформувано рекомендації щодо зниження кредитних ризиків вітчизняних банківських установ.

The article analyzes the approaches of Ukrainian scientists to the definition of the economic essence of credit policy, characterizes its features, main goals and tasks. It is noted that today there is no developed universal credit policy that would be suitable for implementation in any domestic bank, therefore each financial institution forms its own policy that will reflect its expectations regarding the dynamics of the level of financial risks.

The key goal of the banking institution's credit policy is defined as the creation of a qualitative analytical approach to credit risk management based on the analysis of the dynamics of the loan portfolio structure. The nature of banks' credit risk was investigated and its essence was highlighted as the probability of non-return within a certain period of time of the principal debt and interest on the loan, which was provided by a financial institution and confirmed by the relevant agreement. Factors that contribute to the appearance of credit risk in terms of internal and external sources are systematized. Two levels of credit risk are distinguished: the first refers to a specific credit agreement, the second to the credit portfolio in general.

The measures that must be implemented in the process of credit risk management of banks are outlined, as they are intended to reduce uncertainty during the provision of loans to clients; Methods of protection of depository institutions from potential credit risk are presented, divided into internal and external.

The main stages of bank credit risk management are characterized, which include: identification, quantitative and qualitative assessment, planning, limiting, creating a system of procedures aimed at maintaining the planned level of risk.

The features of the credit policy of Ukrainian banks during the period of martial law in the country are revealed, the impact of the war on the level of credit risks of domestic banking institutions is investigated, the role of the central bank in the stabilization of the domestic banking sector in general is assessed. The quality of the loan portfolio of Ukrainian banks in the pre-war period and starting from February 2022 was analyzed. Recommendations on reducing credit risks of domestic banking institutions have been formulated.

Ключові слова: кредит, кредитна політика, кредитний портфель, кредитні ризики, управління кредитними ризиками, банківські установи, національна економіка.

Key words: credit, credit policy, credit portfolio, credit risks, credit risk management, banking institutions, national economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Починаючи зі здобуття Україною незалежності, вітчизняна банківська система розвивалася досить нерівномірно під впливом низки внутрішніх та глобальних чинників, світових криз тощо. Проте в останнє десятиліття вона досягла чималих успіхів в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, а банківські установи почали пропонувати українцям низку послуг, які за своєю якістю інколи перевищували їхній рівень у провідних країнах світу. Поряд з цим у функціонуванні вітчизняного банківського сектору постійно залишалася низка проблем, однією з яких є недостатня участь фінансових установ у забезпеченні інвестиційного розвитку країни за допомогою кредитування.

Українські банки завжди пропонували широкий спектр кредитних продуктів, проте вони, зазвичай, були короткотерміновими, оскільки нестабільність макроекономічного середовища та низька ефективність діяльності суб'єктів господарювання суттєво нарощували кредитні ризики. З початком пандемії Ковід-19 вітчизняна банківська сфера зіштовхнулася з новими викликами та на "відмінно" з ними впоралася, оскільки карантинні обмеження сприяли освоєнню інноваційних дистанційних цифрових технологій і пропозиції нових кредитних продуктів. Банки змогли завдяки регулюванню НБУ наростити капітал та зробити відповідний запас фінансової міцності.

Початок повномасштабної війни у 2022 році змусив банки переглянути свою кредитну політику та внести відповідні корективи в управління кредитними ризиками, оскільки багато суб'єктів господарювання знизили свою результативність, опинилися під окупацією, втра-

тили виробничий потенціал або змушені були змінити територію ведення діяльності. Така ситуація сприяла погіршенню якості кредитного портфеля банків та викликала потребу в удосконаленні механізму управління кредитними ризиками у відповідності до умов господарювання, які створив воєнний стан в країні.

Сьогодні в умовах поступового наближення нашої держави до перемоги настає усвідомлення визначальної ролі банківського кредитування у відбудові національної економіки, оскільки за його допомогою міжнародні партнери зможуть стимулювати відновлення вітчизняного господарського сектору шляхом надання пільгових інвестиційних позик. Зазначене вище обґрунтовує необхідність проведення наукових досліджень у напрямі удосконалення системи управління кредитними ризиком українських банків у відповідності до викликів сьогодення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Висвітленню проблем управління кредитними ризиками українських банків та пошуку напрямів їх мінімізації присвятили свої праці такі вітчизняні науковці і практики: Н. Антіпова [1], І. Гуцал [2], Ж. Довгань [3], В. Здражевський [6], М. Крупка [5], А. Колесникова [10], Г. Морозова [6], Н. Пайтра [5], О. Петрук [6], А. Сорока [10] та інші.

Віддаючи належне напрацюванням вітчизняних вчених, вважаємо за необхідне врахувати, що сьогодні українська банківська система функціонує в особливо жорстких кризових умовах воєнного стану, а це породжує потребу виявлення способів вирішення нових проблем, які стосуються удосконалення методів аналізу кредитного ризику, побудови інноваційного механізму управління ним на практиці, пошуку напрямів зниження кредитного ризику в умовах війни тощо.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є пошук напрямів удосконалення управління кредитними ризиками банків України в умовах воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою ведення результативної фінансової діяльності банківські установи розробляють та реалізують власну кредитну політику, котра є головним інструментом, що уможливує зниження фінансових ризиків у банківській сфері. Застосування ключових параметрів кредитної політики дає змогу банку сформувати портфель наданих кредитів, структура якого сприятиме виконанню поставлених завдань та досягненню визначених цілей, зокрема: проведенню безперервного моніторингу за рівнем ризиків, динамікою фінансових результатів та ведення діяльності у відповідності до чинних нормативно-правових актів у банківському секторі.

Проведення ефективної діяльності щодо кредитування суб'єктів господарювання і населення у кризових умовах сьогодення потребує формування адекватної поміркованої позикової політики. Така політика відіграє важливе значення у діяльності будь-якої банківської ус-

танови, оскільки створює передумови, формує алгоритми і принципи процесу кредитування, який має супроводжуватися посиленням контролем на усіх стадіях. Ключовим завданням кредитної політики депозитної установи є побудова дієвого механізму контролю за рівнем кредитних ризиків та виявлення головних напрямів його зниження з метою запобігання можливим збиткам у майбутньому у разі настання несприятливих подій.

Сьогодні у науковій літературі немає універсального визначення терміну "кредитна політика". Зокрема, представники Асоціації українських банків (АУБ) на своїй інтернет-сторінці тлумачать кредитну політику з погляду стратегії і тактики банківської установи у напрямі формування грошових засобів та використання їх на надання позик фізичним і юридичним особам на підставі принципів терміновості, поверненості, платності і забезпеченості [8]. Відомий вчений І. Гуцал визначає економічну сутність кредитної політики з погляду елементу комплексної політики банківської установи, яка покликана сприяти досягненню його довготермінових завдань і цілей, зокрема: забезпечення високого рівня фінансової стійкості, ліквідності, надійності і платоспроможності; впроваджується у життя за допомогою кредитного механізму і взаємопов'язана з оптимальною побудовою позикових відносин, формування кредитного менеджменту та механізму регулювання для виконання поставлених завдань [2, с. 15]. Досить цікавим є тлумачення економічного змісту кредитної політики Н. Антіпової, яка розглядає її з погляду складової філософії банківської діяльності, котра регламентує внутрішні алгоритми щодо кредитування, оформлення супроводжуючих документів, поточний контроль за динамікою кредитного портфеля, вирішення завдань у напрямі погашення проблемних позик, обґрунтування рівня відсоткових ставок тощо [1, с. 18].

Варто зазначити, що в сучасній науці і практиці не існує стандартної сформованої кредитної політики, котра б ідеально підходила для будь-якої банківської установи. З метою проведення ефективної діяльності на кредитному ринку банки формують власну політику, яка буде відображати їхні очікування щодо динаміки рівня фінансових ризиків. Існує нагальна потреба у формуванні власної політики кредитування та закладення її у стратегію функціонування банку в якості головного елементу, оскільки вона уможливить прогнозування, регулювання, моніторинг та оптимізацію співпраці між депозитною установою та її реальними та потенційними клієнтами і допоможе забезпечити зворотний потік фінансових ресурсів.

Головною метою позикової політики депозитної установи є створення якісного аналітичного підходу до менеджменту кредитних ризиків на підставі аналізу динаміки структури кредитного портфеля.

Ключовою умовою ефективного функціонування банку є проведення активних операцій, які, зазвичай, реалізують у вигляді надання позик клієнтам, що потребує дотримання головного принципу — поверненості (повернення кредиту у визначених у договорах обсягах та термінах). Його дотримання є основою успішної роботи депозитної корпорації. Сьогодні стає зрозумілим, що процедура оформлення будь-якого кредиту супроводжується відповідними ризиками, які пов'язані з його поверненням у зазначеному обсязі у визначені терміни.

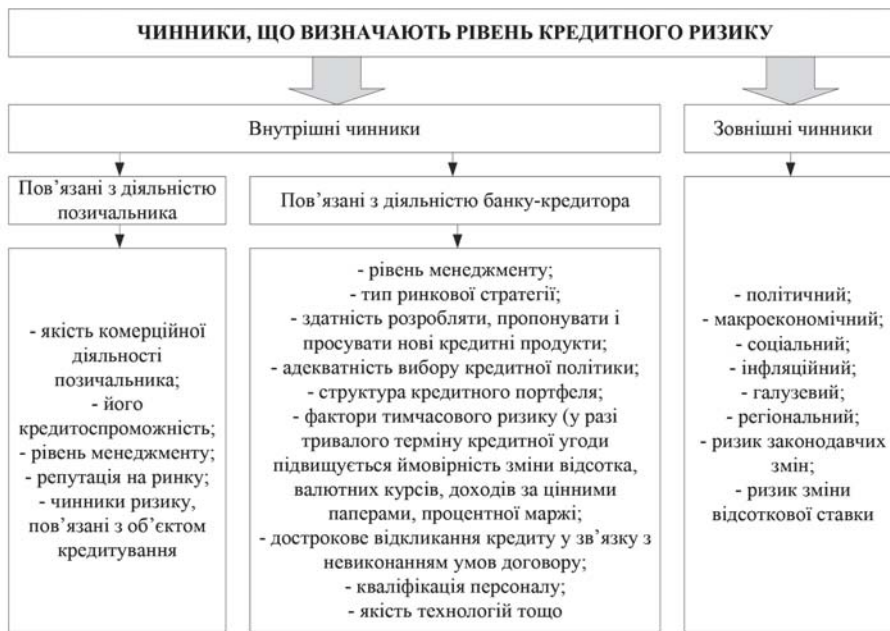

Рис. 1. Фактори, що визначають ступінь кредитного ризику банку

Джерело: [5].

Окрім цього можуть виникати ситуації, за яких позика буде визнана безнадійною або повертати її не буде кому унаслідок ліквідації юридичної особи. З цього погляду важливою ціллю банку є дослідження ймовірності виникнення ризиків у процесі кредитування та обґрунтування напрямів їх мінімізації з метою уникнення втрати унаслідок їх настання.

Зазначимо, що головним видом ризику у банківському секторі вважають кредитний, під яким розуміють ризик порушення клієнтом ключових параметрів позикової угоди, зокрема непогашення взятого кредиту (або його частини), порушення сплати нарахованих відсотків за обсягами та термінами.

Дослідження економічної природи кредитного ризику нині є актуальним як для позичальників, так і для кредиторів, оскільки обидві сторони унаслідок його настання можуть зазнати суттєвих збитків. Цей ризик займає головне місце у діяльності банківських установ, а ключовим чинником його появи є невчасна ідентифікація проблемних позик, нестача сформованих під цей вид заборгованості резервів та низька ефективність сформованої системи контролю за виданими кредитами. З огляду на зазначене, банківським установам необхідно побудувати дієвий механізм управління кредитним ризиком з метою генерування достатніх фінансових результатів, які стосуються кредитних операцій.

У сучасній фінансовій літературі сьогодні існує багато тлумачень сутності кредитного ризику, які між собою пов'язані, часом тотожні одне одному, а іноді вирізняються своєю унікальністю. Наприклад, відомий вчений В. Здражевський визначає його як ймовірне зниження фінансових результатів банків та можливість часткової втрати капіталу унаслідок нездатності клієнта погашати свої кредитні зобов'язання. Економіст О. Петрук тлумачить кредитний ризик з погляду певної вірогідності настання ситуації, за якої через деякий період часу вартість кредитних активів почне знижуватися за рахунок повного або часткового непогашення зобов'язань за

виданими банком позиками [6]. Національний стандарт "Фінансові інструменти" визначає кредитний ризик як можливість отримання збитків однією зі сторін договору щодо купівлі-продажу фінансових активів у результаті невиконання зобов'язань протилежною стороною такої угоди [7].

Загалом українські науковці тлумачать кредитний ризик як ймовірність неповернення упродовж визначеного періоду часу основної заборгованості й відсотків за позикою, яка була надана фінансовою установою та підтверджена відповідною угодою.

Сьогодні багато економістів при тлумаченні економічної сутності кредитного ризику використовують термін дефолт, тобто відсутність можливостей у позичальника дотримуватися умов

кредитного договору. Наслідком таких визначень є неврахування чинників, які провокують зростання кредитного ризику не з причини поганої платоспроможності клієнта, а у наслідок внутрішніх обставин, що посприяли виникненню негативних подій.

Необхідно зазначити, що позиковий ризик виникає унаслідок фінансових відносин між протилежними сторонами щодо перерозподілу фінансових ресурсів на підставі укладення кредитної угоди. Відповідно його вимірюють грошовими показниками, які характеризують вірогідність відхилення реальних результатів від запланованих (прогнозованих) у результаті появи негативних чинників внутрішньої і зовнішньої дії. Ці фактори можуть бути пов'язані з фінансовою установою та позичальниками (рис. 1).

Розкриваючи сутність кредитного ризику банківської установи, доцільно виокремити два його рівні: ризик, що стосується конкретного кредитного договору (вірогідність втрат унаслідок порушення умов позицальником за конкретним договором); ризик за кредитним портфелем загалом (сукупність ризиків за всіма укладеними договорами кредитування банком).

Ризик конкретного клієнта обумовлюється його платоспроможністю, і він характеризується з точки зору зовнішньої дії. Він не залежить від фінансової установи. Сукупний ризик за кредитним портфелем банку визначається його потенціалом адекватно й результативно організувати систему управління ним, тому його висвітлюють як ендегенний чинник. З урахуванням цього, для кожного виду ризиків застосовують спеціальні способи аналізу і підходи до управління, які визначаються низкою чинників: рівень зосередження кредитної активності фінансової установи в у конкретному виді діяльності, яка різко реагує на зміну економічної кон'юнктури в країні; велика частка позик, наданих сумнівним клієнтам; значне зосередження уваги банківської установи на недосліджених, інноваційних, специфічних секторах; постійне коригування складових політики креди-

Рис. 2. Інструменти захисту й зменшення ступеня кредитного ризику

Джерело: [5].

тування фінансової установи й формування портфеля фінансових інструментів; імплементація у діяльність значної чисельності інноваційних послуг упродовж невеликого терміну; недобросовісність клієнта банку; взяття у якості застави активів, котрі важко перетворюються на готівку або мають здатність швидко втрачати свою вартість (низьколіквідні активи).

Менеджмент кредитних ризиків реалізують за допомогою діагностування головних сфер банківської діяльності з метою зниження невизначеності у процесі надання позик, що супроводжується здійсненням таких заходів: підвищення кваліфікації працівників щодо обізнаності у бізнес-культурі та у сфері реалізації політики кредитування; аналіз і моніторинг динаміки параметрів кредитного портфеля банку; формування конкурентної ціни кредитних ресурсів, яка буде відображати середній рівень ризику на ринку; диверсифікація напрямів кредитної діяльності банківської установи у розрізі позичальників, видах економічної діяльності, формах і видах кредитування з метою мінімізації ризиків; аналіз кредитоспроможності клієнтів; визначення ліквідності та достатності активів, які будуть слугувати у якості забезпечення виконання кредитних зобов'язань; проведення страхування кредитних ризиків з метою їх зниження; визначення граничних обсягів надання кредитів відповідним видам позичальників з урахування результатів їх діяльності, перспектив розвитку, історії функціонування, вразливості до негативних чинників зовнішнього середовища тощо; формування резервів на випадок отримання збитків у результаті ведення кредитної діяльності у майбутньому; посилений моніторинг за погашенням проблемних кредитів та виявлення напрямів зниження ризиків неповернення за такими позиками.

Необхідно підкреслити, що менеджмент кредитних ризиків доцільно проводити на підставі політики креди-

тування, в основі якої лежить формування механізму виявлення чинників невизначеності, оцінки реального рівня ризику, оперативного контролю фінансового стану клієнтів та платоспроможності домогосподарств, моніторинг умов кредитних договорів з метою їх поліпшення.

Менеджмент кредитних ризиків фінансових установ має на озброєнні низку внутрішніх і зовнішніх методів, які висвітлені на рис. 2.

Зовнішні методи зменшення ризику кредитування характеризуються посиленою потребою розподілу ризику між усіма учасниками позикової угоди, тобто часткового його перенесення на треті сторони. Внутрішні методи містять у собі комплекс заходів щодо створення умов для повного і вчасного погашення виданих банком кредитів.

З-поміж описаних способів

фінансові установи, зазвичай, застосовують такі: визначення кредитоспроможності боржника (головний запобіжний спосіб зменшення рівня ризику надання позик, який відрізняється унікальністю для кожного банку); моніторинг граничних розмірів позик, котрі варто надавати конкретному клієнту та у розрізі видів економічної діяльності з метою запобігання зосередження позикових ресурсів у невеликій кількості боржників; страхування ризиків непогашення позик за рахунок грошових засобів клієнта; мобілізація необхідного обсягу забезпечення позики за допомогою високоліквідних заставних активів, котрі виступатимуть гарантією її погашення у ситуації банкрутства; створення обов'язкових резервів за вимогою НБУ з урахуванням групи ризику для конкретного виду позики; постійний моніторинг за дотриманням умов кредитних договорів клієнтами та посилення співпраці з боржниками у ситуації протермінування, реструктуризації чи інших змін у позиковій угоді; підвищення відсоткової ставки за позикою з урахуванням рівня ризику за клієнтом.

Механізм менеджменту кредитних ризиків є головним елементом системи ризико-орієнтованого управління фінансовою установою й ґрунтується на ухваленій стратегії її розвитку. Зростання якості й результативності менеджменту позикових ризиків вимагає утворення визначеної сукупності ефективних інструментів, способів та методологічного забезпечення, поєднання котрих уможливить нагромадження у необхідному обсязі, актуальної достовірної фінансової інформації, яка допоможе ухвалювати правильні рішення у сфері ризик-менеджменту.

Ключові елементи механізму менеджменту банківських кредитних ризиків охоплюють: науково-обґрунтовану організацію банківського кредитування; ідентифікацію позик; менеджмент позикового портфеля (формування політики надання позик); адекватне формуван-

ня цін на пропоновані кредити; побудову системи формування інформації щодо управління кредитною діяльністю банку; запровадження обґрунтованих обмежень щодо розмірів надання кредитів визначеним клієнтам; окреслення заходів щодо відновлення протермінованої та проблемної заборгованості; налагодження безперервного моніторингу за кредитною діяльністю банку.

Дослідження економічного змісту управління ризиками у сфері кредитування потребує характеристики окремих стадій такого процесу. Загалом вітчизняні і зарубіжні дослідники виділяють низку стадій менеджменту кредитних ризиків, які висвітлені на рис. 3.

Виявлення позикового ризику визначають як процес усвідомлення реальних чи потенційних загроз, котрі можуть з'явитися упродовж ведення кредитної діяльності. Процедури виявлення ризиків необхідно реалізувати постійно у розрізі окремих транзакцій, укладення угод та за усією сукупністю наданих кредитів.

На стадії виявлення ризиків кредитування виділяють низку елементів: усвідомлення невизначеності, якісна оцінка ризику, аналіз головних ознак ризику; дослідження окремих факторів, що вплинули на появу негативних подій, що можуть супроводжуватися втратами; оцінка сукупних ризиків, проведення комплексної їх оцінки, що уможливить формування загального уявлення про наслідки появи ризиків.

З метою виявлення ризиків у сфері кредитування необхідно застосовувати декілька способів, насамперед, аналітичні, статистичні, математичні, метод аналогій, оцінку альтернативних сценаріїв, концепції аналізу ризику, оцінка ризиків за критерієм чутливості тощо. Якщо стадія виявлення кредитного ризику допомагає його ідентифікувати до визначеного типу, то його аналіз охоплює розрахунок сили та величини його потенційних наслідків.

Економічний зміст стадії аналізу ризиків кредитування розкривається у розрахунку вірогідності і впливу ризикових подій й окреслення послідовності їхньої появи, величини і сили впливу зазначених чинників на прибутки конкретної банківської установи або всієї вітчизняної банківської системи. Систематизація способів аналізу ризиків банківського кредитування охоплює низку методів, зокрема: експертний, який полягає в аналізі якісних параметрів функціонування банку; статистичний, що містить систему фінансових показників та скоринги; комплексний, що включає різні рейтинги й інтегральні коефіцієнти, метод CAMPARY тощо.

Формування й імплементація способів управління позиковими ризиками за своїм економічним змістом є відображенням результативності здійснення стадій виявлення й аналізу зазначених ризиків. ця стадія перед-

Рис. 3. Послідовність менеджменту кредитних ризиків банківської установи

Джерело: [3, с. 382].

бачає ухвалення управлінських рішень й окреслення плану дій у напрямі ідентифікованих загроз.

Ключові дії у сфері менеджменту позикових ризиків охоплюють: а) розроблення політики виявлення, аналізу та контролю за ризиками, яка повинна включати заходи у сфері запобігання несприятливим подіям та уникнення негативних наслідків від їхньої появи; б) формування пропозицій, котрі визначають алгоритм підписання кредитних договорів й повинні окреслювати сукупність документів для подання заявки, оцінку кредитоспроможності клієнта, віднесення його до певного типу надійності у відповідності до позикової історії, контроль даних відділом безпеки банку й укладення позикової угоди; в) побудова власної системи кредитних обмежень (лімітів), які будуть сприяти диверсифікації сукупності наданих позик за часом, видами економічної діяльності, регіонами та низкою інших чинників. Доцільно регламентувати заборони у розрізі певних типів позик, які не узгоджуються із затвердженими стандартами кредитування; г) формування інформації щодо позикового ризику й застосування механізмів його аналізу (побудова комплексу якісних і кількісних параметрів з огляду на суттєві чинники ризику, розрахунок оптимальних і граничних параметрів у розрізі зазначених чинників загалом та за кожним зокрема, загальний аналіз кредитоспроможності усіх майбутніх клієнтів щодо отримання кредитів, затвердження стандартів щодо якості позик і виконання визначених контролюючими інституціями рекомендацій, групування виданих позик у відповідності до рівня ризику).

Способи, які варто застосовувати для зниження ризику кредитування, доцільно розмежувати на внутрішні і зовнішні. Перші охоплюють методи реалізації кредитних транзакцій, обмеження, формування резервів, формування додаткових інформаційних даних, поточний та довготерміновий контроль рівня ризиків. Останні використовують державні контролюючі інституції з метою регулювання макроекономічних ризиків або проведення їхнього страхування.

З початком повномасштабних бойових дій в Україні більшість вітчизняних банків запропонували своїм боржникам канікули щодо повернення отриманих кредитів.

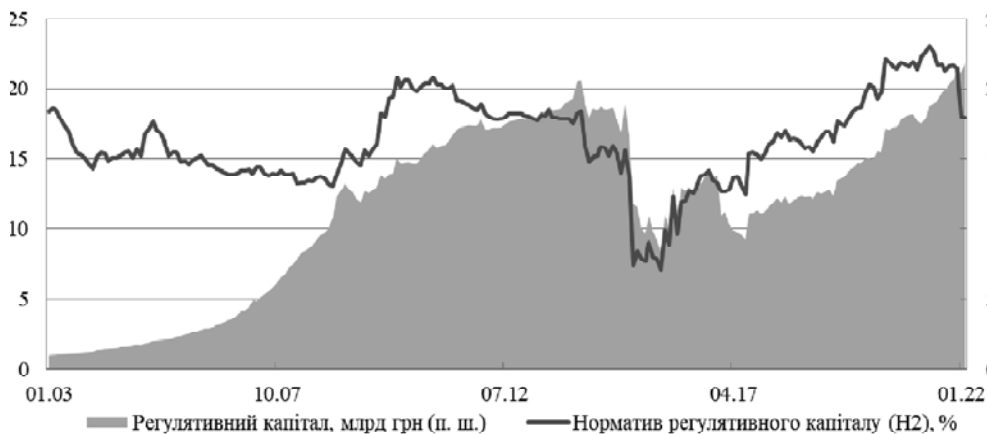

Рис. 4. Сукупний регулятивний капітал (ПК) та норматив достатності регулятивного капіталу (Н2) банків України

Джерело: [4].

У третьому кварталі 2022 року банківські установи почали проводити реструктуризацію позик й підраховувати збитки від кредитування, оскільки багато клієнтів суттєво погіршили свою платоспроможність або втратили здатність вести прибуткову діяльність. З огляду на такі події, Національний банк оновив вимоги до розрахунку кредитного ризику та до визначення кількості діб протермінування позик. Банки повинні аналізувати втрати від кредитної діяльності, вчасно та у повному обсязі висвітлювати вплив кризових явищ на стан фінансових активів.

Зазначимо, що у період війни банки мають реалізувати оцінку фінансового стану клієнтів у розрізі великих позик і тих боржників, за якими виникали проблеми щодо їх погашення і сплати відсотків. В сучасних умовах не варто опиратися тільки на фінансову звітність за минулі роки (квартали). Зазвичай вона не відображає реальну динаміку та зміну особливостей ведення підприємницької діяльності. Оперативна фінансова звітність позичальників досить часто не знаходиться у вільному доступі, тому банківським установам буде важко її отримати. Окрім цього вітчизняне законодавство надає право підприємницьким структурам формувати поточну звітність вже після закінчення військових дій. Отже, для проведення аналізу фінансового стану позичальника, банківським установам доцільно взяти до уваги інформацію щодо: стану виду діяльності клієнта у ситуації повномасштабних військових дій; умов безпеки на території функціонування позичальника, припинення, перенесення чи втрати операційного потенціалу; величини поточних фінансових надходжень боржника у порівнянні з майбутніми сумами з обслуговування позики (для цього доцільно дослідити виписки про обіг грошових засобів на розрахункових рахунках); можливості клієнта використовувати урядові програми у сфері пільгового кредитування підприємницьких структур (малого і великого бізнесу) в умовах воєнного стану.

Вітчизняні банківські установи відзначалися перед війною високими резервами власних фінансових ресурсів, зокрема, показник середньозваженої достатності основного капіталу дорівнював 12 %, а регулятивного капіталу становив 18 %. Ці значення параметрів характеризують майже подвійне перевищення мінімальних вимог центрального банку. Такий рівень достатності

власних фінансових ресурсів засвідчив здатність банківської сфери до покриття позикового, валютного й операційного ризиків (рис. 4).

У передвоєнний період мінімально допустимий рівень також перевищувала якість елементів регулятивного капіталу. Вимоги центрального банку до його елементів є досить жорсткими, оскільки вони володіють високим потенціалом витримувати збитки. Запроваджене

суворе пруденційне відсіювання примусило депозитні установи проводити відрахування з регулятивних фінансових ресурсів у розмірі нарахованих надходжень, котрі банки можуть не отримати від клієнтів.

Водночас Національний банк стимулював певні банківські установи нагромаджувати регулятивні фінансові ресурси в обсягах, які перевищують мінімальні рекомендації, або реалізувати реструктуризацію балансу у випадку високого негативного реагування на кризові явища в економіці. Розроблений у 2021 році сценарій негативного розвитку подій у господарській системі не передбачав такого стрімкого спаду в економіці, хоча й містив у своїй основі песимістичні прогнози щодо появи ризиків, у тому числі й позикових. Підтвердженням цьому є проведення стрес-тесту у довоєнному 2021 році, котрий зробив припущення, що середні збитки перетнуть межу 15 % від сукупності наданих українськими банками позик, тому останні мали більше пів року для того, щоб наростити фінансову стійкість.

У 2022 році стійкість вітчизняного банківського сектору оцінено через реверсивне стрес-тестування, оскільки класичне стрес-тестування втрачає зміст в умовах глибокої кризи, коли безпосередньо в реальному житті реалізуються вкрай негативні макроекономічні сценарії. Тож для оцінки здатності банків поглинати збитки та залишатися платоспроможними у вкрай невизначених умовах використовується реверсивний стрес-тест та сценарний аналіз.

Реверсивний стрес-тест показує, яких максимальних втрат активів може зазнати банк, не стаючи неплатоспроможним. Найвагоміших втрат банки зазнають від реалізації кредитного ризику. Тож було оцінено максимальну частку кредитного портфеля, яку можуть втратити банки до того, як їхній основний капітал стане від'ємним. Такі оцінки було зроблено для двадцяти найбільших банків, які мають 89 % активів сектору, на основі звітності станом на 1 січня 2022 року. Горизонт реалізації негативного сценарію — 12 місяців.

Окрім умови про втрату частини кредитного портфеля, використовувалися ще такі припущення:

— пригнічений попит на банківські послуги через зниження економічної активності призведе до зменшення комісійних доходів на 15 %;

— процентний ризик не реалізується. Досі банкам вдавалося зберігати низьку вартість фондування, оскільки довіра вкладників до банків залишається високою, а фондування — стабільним. Надалі ставки за депозитами зростатимуть, проте припускається, що процентний спред із кредитними ставками зберігатиметься;

— через реалізацію операційних ризиків та інфляцію адміністративні витрати банків зростають на 20 %;

— валютний ризик не реалізується, оскільки банки мають майже збалансовану валютну позицію [4].

Припускається також, що банки з вищою якістю кредитного портфеля матимуть менші втрати за певного рівня загального скорочення працюючого портфеля. Технічно рівень втрат за корпоративними кредитами з гіршим класом якості може бути вищим (див. рис. 5). Для роздрібно-го кредитного портфеля такі припущення не робляться [4].

Стрес-тестування показує високу здатність банків поглинати збитки від кредитного ризику.

Результати реверсивного стрес-тестування свідчать, що основного капіталу найбільших банків достатньо, щоб покрити в середньому втрату 24,5% кредитного портфеля. За таких умов банки загалом збережуть додатний капітал, а понад половина з них — навіть позитивну операційну прибутковість. На індивідуальному рівні з двадцяти найбільших банків тринадцять зберезуть додатний основний капітал, якщо сукупні втрати кредитного портфеля від кредитного ризику сягнуть майже 25% (рис. 6) [4].

Додатково до реверсивного стрес-тестування проведено сценарний аналіз. Було проаналізовано, як різні комбінації втрат корпоративних і роздрібних кредитів (від 15% до 30%) вплине на середньозважений показник достатності основного капіталу [9]. Результати наведено в матриці (див. рис. 7).

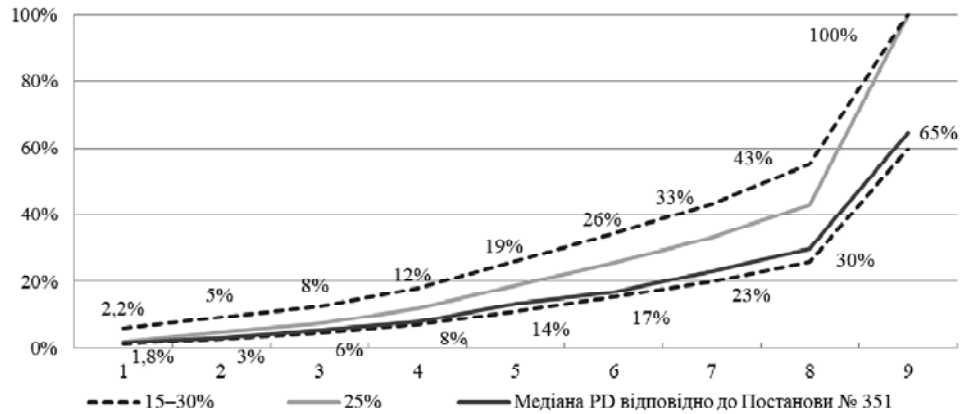

Рис. 5. Втрати працюючих кредитів залежно від класів корпоративних позичальників за різного рівня загальних кредитних втрат

Джерело: [4].

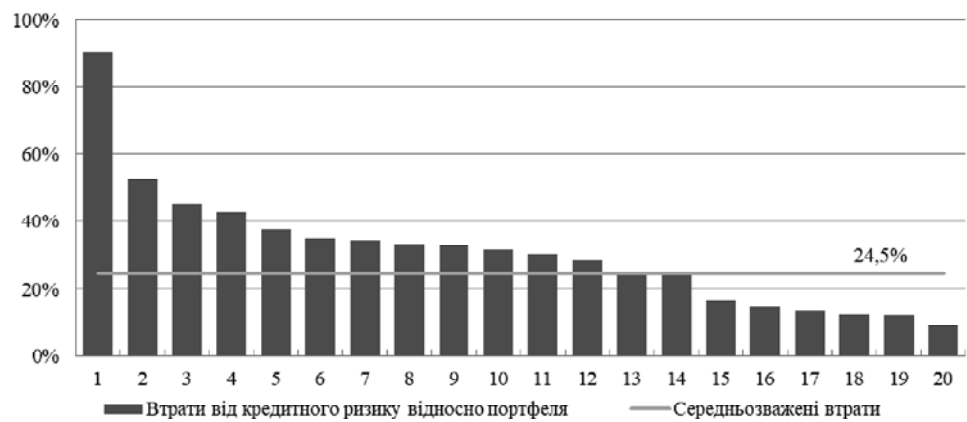

Рис. 6. Втрати через кредитний ризик, що найбільші банки можуть покрити за рахунок основного капіталу (включно з прибутками попередніх років)

Джерело: [4].

Загалом із двадцяти найбільших банків ті, що сукупно мають більше половини активів найбільшої двадцятки, показують достатню стійкість до втрати 30% кредитного портфеля. У цих банків добрі передумови для проходження кризи. Якщо до цієї частки додати ще частку державних банків, які "провалилися" за рівнем капіталу, проте мають безумовну підтримку держави, то можна стверджувати, що банки, які володіють 82% ак-

Корпоративні	Роздрібні							
	15	17	19	21	23	25	27	29
15	7,8	7,4	7,1	6,7	6,4	6,0	5,6	5,2
17	6,7	6,3	5,9	5,5	5,1	4,7	4,3	3,9
19	5,5	5,1	4,7	4,3	3,9	3,5	3,1	2,6
21	4,2	3,8	3,4	3,0	2,6	2,2	1,7	1,3
23	3,0	2,6	2,1	1,7	1,3	0,8	0,4	0,0
25	1,7	1,2	0,8	0,4	-0,1	-0,5	-1,0	-1,4
27	0,3	-0,1	-0,5	-1,0	-1,5	-1,9	-2,4	-2,8
29	-1,0	-1,5	-1,9	-2,4	-2,9	-3,3	-3,8	-4,3

Рис. 7. Матриця середньозваженого нормативу достатності основного капіталу банків (НЗ) залежно від втрат від кредитного ризику

Джерело: [4].

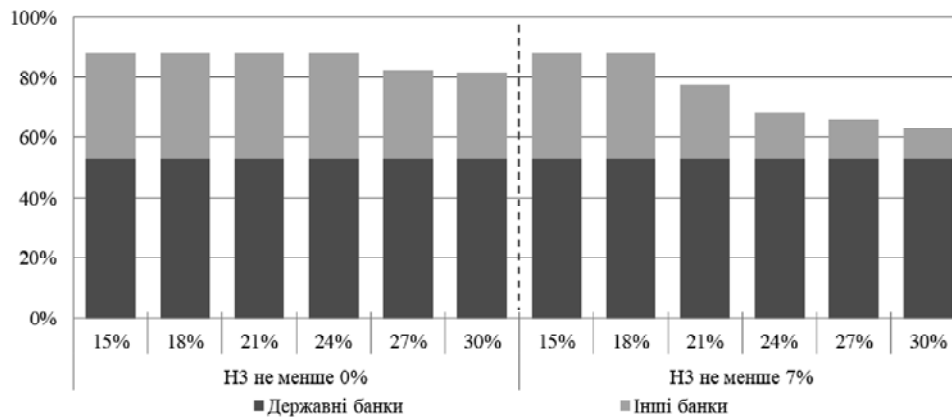

Рис. 8. Банки, що дотримуються нормативного значення нормативу Н3 у % від активів за умови різного рівня втрат від кредитного ризику

Джерело: [4].

тивів, мають достатню стійкість до такого вкрай песимістичного макроекономічного сценарію (рис. 8).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сьогодні українські банки у сфері управління кредитним ризиком мають діяти превентивно для усунення його наслідків, зокрема: вчасно реалізувати політику реструктуризації щодо наданих кредитів з метою збереження платоспроможності позичальників; зберігати такі розміри наданих позик, величину активів та обсяги діяльності, які дадуть змогу отримувати позитивні поточні фінансові результати; своєчасно й відповідно формувати резерви за рахунок активів, відносно яких простежувалося падіння якості й підвищення позикового ризику; нарощувати поточну ефективність за допомогою розширення застосування інструментів інтернет банкінгу, які дадуть змогу дистанційно працювати в режимі реального часу з низькими операційними витратами.

Література:

1. Антіпова Н. А. Вдосконалення ефективності кредитної політики банку як однієї з передумов конкурентоспроможності економіки // Вісник Національного технологічного університету "ХПІ". 2010. №8. С. 17—22.
2. Гуцал І. С. Дієвість кредитного механізму в економіці України. Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.04.01. Київ: Київський національний економічний ун-т, 2004. 29 с.
3. Довгань Ж. М. Менеджмент у банку. Підручник. Тернопіль: Економічна думка, 2017. 512 с.
4. Звіт про фінансову стабільність Червень 2022 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku> (дата звернення: 04.01.2024).
5. Крупка М. І., Андрущак Є. М., Пайтра Н. Г. та ін. Банківська система. Підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 556 с.
6. Морозова Г. С. Сутність та методи управління кредитним ризиком банку // Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2014. №7. С. 343—353.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 134 "Фінансові інструменти". Затверджено Наказом Міністерства фінансів України 18.05.2012 №568. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-12#Text> (дата звернення: 04.01.2024).

8. Офіційний сайт Асоціації банків України. URL: <https://aub.org.ua/> (дата звернення: 04.01.2024).

9. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 04.01.2024).

10. Сорока А. В., Колесникова А. Р. Кредитна політика банку як основа управління кредитним ризиком // Молодий вчений. 2017. № 4 (44). С. 769—772.

References:

1. Antipova, N. A. (2010), "Improving the effectiveness of the bank's credit policy as one of the prerequisites for the competitiveness of the economy", *Visnyk Natsional'noho tekhnolohichnoho universytetu "KHPi"*, Vol. 8, pp. 17—22.
2. Hutsal, I. S. (2004), "Effectiveness of the credit mechanism in the economy of Ukraine", Thesis Dr. Econ. Sciences, Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine.
3. Dovgan, Zh. M. (2017), *Management in the bank [Menedzhment u banku]*, Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine.
4. National Bank of Ukraine (2022), "Report on financial stability June 2022", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku> (Accessed 04.01.2024).
5. Krupka, M. I., Andrushchak, E. M. and Paytra, N. G. (2013), "Banking system" [*Bankiv's'ka systema*], LNU imeni Ivana Franka, Lviv, Ukraine.
6. Morozova, G. S. (2014), "Essence and methods of bank credit risk management", *Visnyk KHNAU. Seriya: Ekonomichni nauky*, Vol. 7, pp. 343—353.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "National regulation (standard) of accounting in the public sector 134 "Financial instruments", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-12#Text> (Accessed: 04 January 2023).
8. The official site of the Association of Banks of Ukraine (2023), available at: <https://aub.org.ua/> (Accessed: 04 January 2024).
9. The official site of the National Bank of Ukraine (2023), available at: <https://bank.gov.ua/> (Accessed: 04 January 2024).
10. Soroka, A. V. and Kolesnikova, A. R. (2017), "Credit policy of the bank as the basis of credit risk management", *Molodyy vchenyy*, Vol. 4 (44), pp. 769—772. *Стаття надійшла до редакції 11.01.2024 р.*

УДК 323.321

М. О. Вовк,

доктор філософії з менеджменту, старший викладач кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8173-0918>

В. Ю. Бабаєв,

к. держ. упр., доцент, доцент кафедри економічної політики та менеджменту, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8652-2974>

С. В. Михайлов,

к. т. н., доцент, доцент кафедри підприємництва та торгівлі, Київський кооперативний інститут бізнесу і права, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5858-4668>

С. В. Янечко,

аспірант, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-2115-3287>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.97

РОЗВИТОК ТЕХНОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ІННОВАЦІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

M. Vovk,

PhD in Management, Senior Lecturer of I. Markina Department of Management, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine

V. Babaiev,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Policy and Management, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

S. Mykhailov,

PhD in Technical Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Enterprise and Trade, Kyiv Cooperative Institute of Business and Law, Kyiv, Ukraine

S. Yanechko,

Postgraduate student, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF TECHNOLOGICAL MANAGEMENT OF AN INNOVATIVELY ORIENTED ENTERPRISE IN THE CONTEXT OF ENSURING SOCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS ACTIVITY

В статті розглянуто розвиток технологічного менеджменту інноваційно орієнтованого підприємства в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки підприємницької діяльності. Доведено, що Технологічний менеджмент інноваційно орієнтованого підприємства є функціональним елементом системи забезпечення його стратегічного розвитку. Його завдання полягає у забезпеченні стабільності існування інноваційно орієнтованого підприємства, а також формування перспектив його сталого розвитку в майбутньому з урахуванням безпекових факторів. У системі забезпечення економічної безпеки інноваційно орієнтованих підприємств враховуються сучасні правові та організаційно-управлінські заходи. Основна мета управління технологією полягає в її своєчасному та ефективному впровадженні задля мінімізації витрат виробництва шляхом випуску конкурентоспроможної продукції. Реалізація технологічного менеджменту потребує ефективної комунікації між виробничими та управлінськими підрозділами з

метою оперативного реагування на потреби потенційних споживачів. Однією з важливих складових в процесі реалізації технологічного менеджменту є лідерство та мотивація, адже в більшості випадків колектив вважає, що впровадження інноваційних технологій спричинить значне скорочення персоналу інноваційно орієнтованого підприємства, що несе потенційну небезпеку, тому в таких випадках необхідно здійснювати своєчасну роз'яснювальну роботу та впроваджувати механізм перепідготовки спеціалістів задля того щоб інноваційні технології постійно розвивалися та підтримувалися на інноваційно орієнтованому підприємстві. Виходячи з цього, доцільним буде визначити поняття "технологічна реструктуризація підприємства" як комплексний процес управління, який полягає в індивідуальному та конструктивному оновленні виробничого потенціалу інноваційно орієнтованого підприємства, що пов'язано з технологічною трансформацією виробництва та техніко-технологічних засобів на більш сучасні та інноваційно-універсальні складові виробництва. Безпековий підхід заключається в актуалізації безпекової модусно-атрибутивної характеристики технологій і технічних характеристик виробленої продукції на основі сигнаторно-імпульсивної складової Agile-менеджменту в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки підприємницької діяльності.

The article examines the development of technological management of an innovatively oriented enterprise in the context of ensuring social and economic security of entrepreneurial activity. It has been proven that technological management of an innovatively oriented enterprise is a functional element of the system of ensuring its strategic development. Its main task is to ensure the stability of the existence of an innovatively oriented enterprise, as well as the formation of prospects for its sustainable development in the future, taking into account safety factors. Modern legal and organizational and management measures are taken into account in the complex system of ensuring economic security of innovatively oriented enterprises. The main goal of technology management is its timely and effective implementation in order to minimize production costs by producing competitive products. The implementation of technological management requires effective communication between production and management units in order to promptly respond to the needs of potential consumers. One of the important components in the process of implementing technological management is leadership and motivation, because in most cases the team believes that the introduction of innovative technologies will cause a significant reduction in the staff of an innovatively oriented enterprise, which carries a potential danger, so in such cases it is necessary to carry out timely explanatory work and implement a mechanism for retraining specialists so that innovative technologies are constantly developed and maintained at an innovation-oriented enterprise. Based on this, it will be appropriate to define the concept of "technological restructuring of the enterprise" as a complex management process, which consists in the individual and constructive renewal of the production potential of an innovatively oriented enterprise, which is connected with the technological transformation of production and technical and technological means to more modern and innovative universal production components. The security approach consists in updating the security modus-attributive characteristics of technologies and technical characteristics of manufactured products on the basis of the signature-impulsive component of Agile management in the context of ensuring social and economic security of business activity.

Ключові слова: розвиток, технологічний менеджмент, інноваційно орієнтоване підприємство, соціально-економічна безпека, підприємницька діяльність.

Key words: development, technological management, innovation-oriented enterprise, socio-economic security, entrepreneurship.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Технологічний менеджмент інноваційно орієнтованого підприємства є функціональним елементом системи забезпечення його стратегічного розвитку. Його ос-

новне завдання полягає у забезпеченні стабільності існування інноваційно орієнтованого підприємства, а також формування перспектив його сталого розвитку в майбутньому з урахуванням безпекових факторів. У комплексній системі забезпечення економічної безпеки інноваційно орієнтованих підприємств враховуються сучасні правові та організаційно-управлінські захо-

ди. Забезпечення економічної безпеки інноваційно орієнтованого підприємства — одна із головних умов формування ефективної загальної системи безпеки. Водночас це є багатоплановим та складним управлінським завданням в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки підприємницької діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Розвиток системи технологічного менеджменту інноваційно орієнтованих підприємств в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки підприємницької діяльності є актуальним науковим завданням, вирішення якого потребує формування ґрунтового теоретичного та практичного базису.

Актуальні проблеми розвитку, зокрема безпекового, інноваційно орієнтованих підприємств відображені в наукових працях учених світової та вітчизняної наукової спільноти. Проблема технологічного менеджменту підприємств приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні науковці [1—20]. Але при цьому в наукових дослідженнях, що пов'язані із проблематикою технологічного управління існує значна різноспрямованість, яка потребує систематизації наукових знань та вдосконалення категорійно-понятійного апарату. Формування ефективної системи технологічного менеджменту в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки підприємницької діяльності інноваційно орієнтованих підприємств, потребує нових підходів щодо її реалізації, що зумовило мету цього дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Формулювання цілей статті (постановка завдання) — дослідити розвиток технологічного менеджменту інноваційно орієнтованого підприємства в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки підприємницької діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

В умовах постійного технологічного розвитку перед керівництвом інноваційно орієнтованого підприємства все більшого значення набуває ефективно управління технологічними процесами, що сприяє забезпеченню економічної безпеки. Адже з кожним роком значно зростає виробництво нових товарів та надання нових видів послуг, що потребують адекватних технологічних підходів для швидкого виробництва та виходу, як на внутрішній, так і на зовнішній ринок. Випуск нової якісної та конкурентоспроможної продукції забезпечує як економічну, так і продовольчу безпеку країни, що в реаліях сьогодення є актуальною проблемою, яка потребує детального дослідження.

Роль технологічного менеджменту для українських інноваційно орієнтованих підприємств, особливо високотехнологічних, має важливе значення. В умовах економічних та цифрових перетворень роль технології виробництва, технологічних ринків технологічної конкуренції є недооціненою. Більшість технологій, які в нашій країні є високими, складними, новітніми, унікальними, прогресивними не продаються ні на внутрішньому, ні на зовнішньому ринках. В цілому використання інструментарію технологічного менеджменту дозволить інноваційно орієнтованим підприємствам значно збагатити свій арсенал методів планування, а також підвищити ефективність використання всіх наявних ресурсів [7], зокрема безпекових.

Водночас, необхідно відмітити, що технологія виробництва продукції в Україні залишається високовитратною. Виробництво супроводжується значними витратами енергоресурсів. Ефективність використання наявних ресурсів значною мірою залежить від вдосконалення і результатів запровадження енергозберігаючої системи технологій і менеджменту. Одержані результати можна оцінити, застосовуючи відповідну методіку, яких бракує в процесі реалізації більш досконалих, сучасних технологій виробництва продукції б з урахуванням безпекового фактору.

Слід відмітити, що технологічний менеджмент в основному існує у вигляді окремих теорій і концепцій. Теорію і практикою технологічного менеджменту зроблено вагомий внесок у вирішення цілого ряду важливих проблем довгострокового технологічного розвитку інноваційно орієнтованого підприємства, які стосуються оцінки та посилення конкурентних позицій, виявлення нових можливостей розвитку, побудови відносин з державою, окупності витрат на власні розробки та купівлю технології, нейтралізацію загроз та посилюючих факторів ризику, корекцію галузей спеціалізації підприємств, що супроводжується відмовою від деяких видів діяльності та виходом на перспективні ринки збуту, інтернаціоналізацію діяльності, вибором партнерів за науково-виробничою кооперацією та визначенням форм взаємовідносин з ними, розробкою програм технічного переозброєння виробництва в поєднанні з комплексом соціальних проблем, координації дій різних підрозділів (науково-дослідних, виробничих, маркетингових, кадрових), укріплення інноваційного потенціалу інноваційно орієнтованого підприємства [7].

Перехід від світу VUCA у світ BANI, або систематизації подій, які ми переживаємо, і реакцій на них [14] характеризується активізацією виробництва нових видів товарів, що супроводжується новою технологією виробництва, яка в свою чергу потребує раціонального та ефективного технологічного менеджменту на інноваційно орієнтованому підприємстві, що дозволить скоротити нераціональне використання ресурсів та мінімізувати витрати на виробництво продукції. Починаючи з кінця ХХ століття, все більше набувають актуальності дослідження, що стосуються операційного, виробничого та технологічного менеджменту. Так, почали з'являтися праці науковців, що були пов'язані із ефективністю операційного менеджменту. Також досліджуються питання, щодо технологічного управління. Але при цьому в наукових дослідженнях, що пов'язані із про-

Технологічний менеджмент

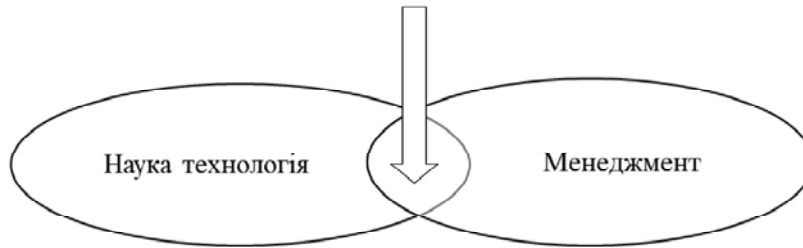

Рис. 1. Управління технологією як злиття

Джерело: [18].

блематикою технологічного управління, існує значна різноспрямованість, яка потребує систематизації наукових знань та вдосконалення категорійно-понятійного апарату. Формування ефективної системи технологічного менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки, потребує нових підходів щодо її реалізації. Разом з тим, перш ніж розглядати питання, які стосуються технологічного менеджменту та економічної безпеки, необхідно з'ясувати поняття технологія.

На думку Лігоненко Л. О. технологія — це те, яким чином відбуваються процеси виробництва чи здійснення процесів, це інструментарій і водночас методологія, яка забезпечує можливості зміни, удосконалення системи, в тому числі і управлінської [10].

В той же час технологія — це сукупність взаємопов'язаних елементів технології виробництва, технологічного управління та менеджменту якості, які забезпечують повноцінний процес виробництва конкурентоспроможної продукції або послуг.

Управління технологією було розроблено в середині 1980 р. Подальше наслідування послідовності Національного дослідницького університету відбулося в 1987 р., дослідження в управлінні технологіями дозволило розглянути технічні і управлінські проблеми. З'ясувалося, що технологічний менеджмент знаходиться на перетині площин, які пов'язані із наукою технології та менеджментом (рис. 1) [18].

Основна мета управління технологією полягає в її своєчасному та ефективному впровадженні задля мінімізації витрат виробництва шляхом випуску конкурентоспроможної продукції. Реалізація технологічного менеджменту потребує ефективної комунікації між виробничими та управлінськими підрозділами з метою оперативного реагування на потреби потенційних споживачів. Однією з важливих складових в процесі реалізації технологічного менеджменту є лідерство та мотивація, адже в більшості випадків колектив вважає, що впровадження інноваційних технологій спричинить значне скорочення персоналу інноваційно орієнтованого підприємства, що несе потенційну небезпеку, тому в таких випадках необхідно здійснювати своєчасну роз'яснювальну роботу та впроваджувати механізм перепідготовки спеціалістів задля того щоб інноваційні технології постійно розвивалися та підтримувалися на інноваційно орієнтованому підприємстві.

Проведення змістовного компаративного аналізу існуючих трактувань та думок дозволяє виокремити декілька принципово різних підходів до розкриття змісту, визначення мети, функцій та задач технологічного менеджменту, а саме [8]:

1) філософський, в основу якого покладено визнання метою технологічного менеджменту забезпечення технологічного розвитку, тобто стійких незворотних змін, набуття нової якості технологій, які використовуються на підприємстві;

2) цільовий, який акцентує увагу на розкритті змісту переважно стратегічного технологічного менеджменту в контексті завдань стратегічного управління підприємства в цілому;

3) процесний, прибічники якого виокремлюють та характеризують окремі етапи управлінського процесу;

4) функціональний, в межах якого дослідники характеризують окремі функції технологічного менеджменту;

5) ресурсний, центром управлінських зусиль в перелігу якого є процеси формування та використання технологічних ресурсів;

6) конкурентний, в якому цільове завдання технологічного менеджменту пов'язується перш за все з забезпеченням технологічної конкурентоспроможності підприємства.

На наш погляд, слід додати безпековий підхід, який буде заключатися в актуалізації безпекової модусно-атрибутивної характеристики технологій і технічних характеристик виробленої продукції на основі сигнаторно-імпульсивної складової Agile-менеджменту.

Іванова А. С. зазначає, що технологічний менеджмент може здійснюватися на основі проєктного та програмного підходів. В основі проєктного підходу лежить мета, яка встановлюється як проєкт бажаного стану підприємства у довгостроковій перспективі. Ця мета може припускати збільшення конкурентоспроможності та зайняття лідируючої позиції більшою часткою ринку, перехід на інші сегменти ринку, або інші якісні зміни діяльності інноваційно орієнтованого підприємства, які забезпечують вищу рентабельність та стійкість. При цьому припускається, що основні риси зовнішнього та внутрішнього середовища інноваційно орієнтованого підприємства можна буде спрогнозувати на довгостроковий період [7].

Проєктний підхід, який зорієнтований лише на довгострокові цілі, ефективний лише в умовах загальної економічної стабільності. Тому, якщо і є традиційним для існуючої практики управління, призводить до проєктів, які в кінцевому підсумку не можуть бути реалізованими: за період виконання проєкту ситуація встигає змінитися настільки, що цілі становляться неактуальними або недосяжними. Крім того, проєкти, побудовані в рамках цього підходу не містять у собі механізмів їх реалізації, які повинні бути розроблені додатково. Найвідомішими різновидами цього підходу, які використовуються в сучасній практиці управління, є: довгостро-

Таблиця 1. Етимологічний аналіз категорій "технологічний менеджмент", "операційний менеджмент", "технологічна реструктуризація"

Визначення	Автор, джерело	Рік
Категорія поняття «технологічний менеджмент»		
Технологічний менеджмент, спрямований на використання навичок, методів та механізмів управління з метою розробки	Мілько І.В.[13]	2015
Категорія поняття «технологічний менеджмент»		
Та впровадження нових технологій та більш ефективне використання наявних технологій та техніко-технологічних можливостей		
Технологічний менеджмент – це система принципів та методів прийняття та реалізації комплексу управлінських рішень, спрямованих на ефективне використання наявних технологічних ресурсів та забезпечення технологічного розвитку підприємства.	Лігоненко Л.О. [9, с. 154]	2016
«Техніко-технологічний розвиток», під яким пропонується розуміти безперервний, спрямований, законодавчий процес із техніко-технологічного удосконалення виробничого процесу, пошуку нових технологічних рішень, розроблення та впровадження технічних і технологічних інновацій при ефективному використанні існуючих або впровадженні нових основних засобів, прогресивних технологічних процесів та нових методів управління з метою підвищення ефективності й безпеки виробничої діяльності підприємства.	Шевлюга О.Г. [17]	2015
Технологічний менеджмент це підтримка і покращення конкурентної позиції використання технологій компанії. Управління технологіями повинно складатися з трьох головних чинників: лідерство, мотивація їх – співробітників і відповідне управління технологією.	Лі-Хуа Р., Халіт Т. [20]	2006
Технологічний менеджмент це створення синергії між усіма факторами (тобто дослідження, розробка, планування, інженерія, машини, програмне забезпечення, виробництво та комунікація), щоб змусити їх працювати разом у найефективніший спосіб отримати прибуток для компанії в довгостроковій перспективі.	Кропсу-Вехкапера Х., Хаапасало Х., Русанен Ж.-П. [19]	2009
Технологічний менеджмент – враховує зміну поколінь техніки та науково-технічного напрямку, вибір прикладних досліджень, пов'язаних з оновленням у майбутньому відповідної продукції тощо. Технологічний менеджмент сприяє формуванню підприємств нового типу, які з'являються під впливом інтелектуального капіталу, сприяє переходу України до відкритої економіки, яка спирається на такі складові системи, які дозволять в короткі строки з високою ефективністю використати у виробництві інтелектуальний і науково-технічний потенціал країни.	Бутнік-Сіверський О.Б. [2]	2016
Категорія поняття «операційний менеджмент»		
Операційний менеджмент – це система реалізації управлінських рішень щодо розробки, проектування, планування, контролю, забезпечення та організації функціонування виробничих систем підприємства.	Федулова Л. І., Декалюк О. В. [16, с. 22]	2015
Операційний менеджмент являє собою управлінську діяльність, що полягає у безпосередньому керівництві роботою працівників, виконанні оперативних планів і графіків випуску продукції та надання послуг. Операційний менеджмент відповідає за управління продуктивними	Дорофеев О.В. [4, с. 5]	2002
Категорія поняття «операційний менеджмент»		
Операційний менеджмент відповідає за управління продуктивними системами, тобто системами, які створюють товари або надають послуги (або і те, й інше).		
Операційний менеджмент – це менеджмент у процесі створення товарів і надання послуг, який здійснюється на рівні операцій, починаючи із забезпечення організації входами (потрібними ресурсами) та впровадження їх трансформації у виходи (готові товари й послуги).	Микитенко Н.В. [12, с. 6]	2002
Категорія поняття «технологічна реструктуризація»		
Технологічна і виробнича реструктуризація полягає у: скороченні зайвих основних і обігових коштів; продаж непотрібних соціальних активів; придбання сучасної техніки й обладнання; впровадженні нових методів виробництва, економічно ефективних і проекологічних; освоєнні нових напрямів діяльності; розробленні нових або вдосконаленні існуючих продуктів; підвищенні якості продукції; зміні профілю виробництва; підвищенні безпеки праці на виробництві; ліквідації зайвих будівель, приміщень тощо.	Фалович В.А. [15]	2012
Технологічний реінжиніринг слід розглядати як ефективний механізм санації проблемних підприємств на основі радикальної зміни використовуваних технологій. Його слід здійснювати в комплексі з інноваційним інжинірингом, організаційним перепроектування виробничих відносин і системи управління, соціальним реінжинірингом, реінжинірингом бізнес-процесів та логістичним реінжинірингом. Основною метою технологічного реінжинірингу є інноваційно-технологічний прорив на пріоритетних напрямках сучасного промислового виробництва. Фактично мова йде про цілеспрямовані інноваційні перетворення у виробничо-технологічній сфері.	Мехович С.А., Захарченков А.С. [11]	2017
Технічну реструктуризацію пов'язують із забезпеченням такого стану підприємства, за якого воно досягає відповідного рівня виробничого потенціалу, технологій, «ноу-хау», управлінських навичок, кваліфікації персоналу, ефективних систем постачання й логістики, тобто всього того, що дає підприємству змогу виходити на ринок з ефективною та конкурентоспроможною продукцією.	Божко В.П., Кашеева І.О. [1]	2012
Технологічна реструктуризація підприємства – це комплексний процес управління, який полягає в індивідуальному та конструктивному оновленні виробничого потенціалу підприємства, що пов'язано з технологічною трансформацією виробництва та техніко-технологічних засобів на більш сучасні та інноваційно-універсальні складові виробництва. Технологічну реструктуризацію не можна впроваджувати фрагментарно її необхідно виконувати комплексно, тому що цей процес управління – це сукупність взаємопов'язаних технологічних елементів виробництва, які спрямовані на ефективну зміну ефективного виробництва за для подальшого ефективного функціонування підприємства	Вовк М.О. [3]	2019

Джерело: узагальнено на основі [1; 2; 3; 4; 9; 11; 12; 13; 15; 16; 17; 19; 20].

кове планування та стратегічне планування — відрізняються методами прогнозування майбутнього. В довгостроковому плануванні прогноз здійснюється на основі тих тенденцій, які можна врахувати в момент складання плану та які екстраполюються в майбутнє. При стратегічному плануванні виходять з того, що в загальній динамічній ситуації існуючі тенденції не можуть бути розповсюджені на достатньо довгий час і будують прогноз на основі як вивчення тенденцій, так і прогнозування

подій, які можуть викликати зміни — появу нових можливостей або загроз. З їх врахуванням формується мета технологічного розвитку. Водночас, прогнозування можливих подій, загроз, необхідна відносна загальна стабільність на весь період стратегічного планування [7], тобто безпекова складова є наразі важливою.

Для подальшого дослідження процесу технологічного менеджменту необхідно здійснити етимологічний аналіз категорії технологічний менеджмент (табл. 1).

Технологічну реструктуризацію не можна впроваджувати фрагментарно її необхідно виконувати комплексно, тому що цей процес управління — це сукупність взаємопов'язаних технологічних елементів виробництва, які спрямовані на ефективну зміну ефективного виробництва за для подальшого ефективного функціонування підприємства в умовах трансформаційних змін [3; 5].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Поняття "технологічна реструктуризація підприємства" є багатоаспектним та широким поняттям. Виходячи з цього, доцільним буде визначити поняття "технологічна реструктуризація підприємства" як комплексний процес управління, який полягає в індивідуальному та конструктивному оновленні виробничого потенціалу інноваційно орієнтованого підприємства, що пов'язано з технологічною трансформацією виробництва та техніко-технологічних засобів на більш сучасні та інноваційно-універсальні складові виробництва. Безпековий підхід, який буде заключатися в актуалізації безпекової модусно-атрибутивної характеристики технологій і технічних характеристик виробленої продукції на основі сигнаторно-імпульсивної складової Agile-менеджменту в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки підприємницької діяльності.

Література:

1. Божко В. П., Кашчєєва І. В. У чому секрет успішної реорганізації. Бізнес-Інформ. № 8. 2012. С. 181—183.
2. Бутнік-Сіверський О. Б. Майнові права інтелектуальної власності в сфері інтересів підприємництва. Інтелект ХХІ. № 4. 2016. С. 46—56.
3. Вовк М. О. Економічна сутність поняття технологічної реструктуризації підприємства в умовах трансформаційних змін. Економічний форум. 2019. № 2. С. 135—141.
4. Дорофєєв О. В. Організаційні та економічні аспекти операційного менеджменту в АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.02 "Підприємництво, менеджмент та маркетинг". Київ, 2002. 18 с.
5. Дячков Д. В., Вовк М. О. Економічна сутність реструктуризації підприємства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. "Економічний розвиток: теорія, методологія, управління". Nemoros s.r.o. Prague, 2018. С. 20—26.
6. Іваненко Ф. В. Застосування методології оцінки ефективності енергозберігаючих технологій. Навчальні інновації та їхній вплив на якість університетської освіти: зб. матеріалів наук.-метод. конф., 29 січня 2003 р. Київ: КНЕУ, 2003. С. 431—433.
7. Іванова А. С. Технологічний менеджмент як базис при вирішенні завдань управління технологічним розвитком підприємства. Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення нової економіки: зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., 25—26 квітня 2017 р. Київ: КНЕУ, 2017. С. 307—311.

8. Лігоненко Л. О. Нова парадигма технологічного менеджменту. Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., 29—30 березня 2017 р. Київ: КНЕУ, 2017. С. 69—72.

9. Лігоненко Л. О. Теоретико-методологічні засади технологічного менеджменту. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2016. № 3. С. 145—160.

10. Лігоненко Л. О. Технологічний розвиток підприємства як об'єкт управління. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 31 (1). С. 63—69.

11. Мехович С. А. Захарченков А. С. Концептуальна основа проведення технологічного реінжинірингу на машинобудівних підприємствах. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 4. С. 179—185.

12. Микитенко Н. В. Вдосконалення операційного менеджменту на підприємствах роздрібної торгівлі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.02 "Підприємництво, менеджмент та маркетинг". Київ, 2002. 21 с.

13. Мілько І. В. Концептуальні підходи до управління технологічною конкурентоспроможністю підприємств. Економіка та держава. 2015. № 2. С. 118—121.

14. Нові виклики: прощай, світ VUCA, ласкаво просимо у світ BANI. URL: <https://mind.ua/openmind/20235173-novi-vikliki-proshchaj-svit-vuca-laskavo-prosimo-u-svit-bani> (дата звернення: 02.02.2022).

15. Фалович В. А. Реструктуризація ланцюга поставок у контексті розвитку його емерджентних властивостей. Науковий журнал "Бізнес-інформ". URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2017-2_0-pages196_202.pdf (дата звернення: 22.10.2023).

16. Федулова Л. І., Декалюк О. В. Управління операційною системою виробничого підприємства: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2015. 206 с.

17. Шевлюга О. Г. Організаційно-економічні засади управління техніко-технологічним розвитком машинобудівного підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Сум. держ. ун-т. Суми, 2015. 20 с.

18. Chanaron J.-J., Dominique Jolly. Technological management: Expanding the perspective of management of technology. URL: https://www.researchgate.net/publication/235286828_Technological_management_-_Expanding_the_perspective_of_management_of_technology (дата звернення: 22.10.2023).

19. Kropsu-Vehkapera H., Haapasalo H., Rusanen J.-P. Analysis of Technology Management Functions in Finnish High Tech Companies. The Open Management Journal. 2009. № 2. P. 1—10.

20. Li-Hua R., Khalil T. Technology management in China: a global perspective and challenging issues. J Technol Manage China. 2006. № 1 (1). P. 9—26.

References:

1. Bozhko, V.P. and Kashcheeva, I.V. (2012), "What is the secret of successful reorganization", Biznes-Inform, vol. 8, pp. 181—183.
2. Butnik-Siverskyi, O.V. (2016), "Property rights of intellectual property in the field of business interests", Intelkt XXI, vol. 4, pp. 46—56.

3. Vovk, M.O. (2019), "The economic essence of the concept of technological restructuring of the enterprise in the conditions of transformational changes", *Ekonomichnyy forum*, vol. 2, pp. 135—141.

4. Dorofeev, O.V. (2002), "Organizational and economic aspects of operational management in the agricultural sector", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.

5. Dyachkov, D.V. and Vovk, M.O. (2018), "Economic essence of enterprise restructuring", *Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. "Ekonomichnyy rozvytok: teoriya, metodolohiya, upravlinnya"* [Materials of the International Scientific and Practical Conference. "Economic development: theory, methodology, management"], Nemoros s.r.o., Prague, pp. 20—26.

6. Ivanenko, F.V. (2003), "Application of the methodology for evaluating the effectiveness of energy-saving technologies", *Navchal'ni innovatsiyi ta yikhniy vplyv na yakist' universytets'koyi osvity: zb. materialiv nauk.-metod. konf.* [Educational innovations and their impact on the quality of university education: collection of materials of the scientific and methodological conference], KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 431—433.

7. Ivanova, A.S. (2017), "Technological management as a basis for solving the tasks of managing the technological development of the enterprise", *Imperatyvy ta innovatsiyi mekhanizmy zabezpechennya hidnoyi pratsi v umovakh stanovlennya novoyi ekonomiky: zb. tez dop. uchasnykiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Imperatives and innovative mechanisms for ensuring decent work in the conditions of the formation of a new economy: a collection of theses of reports of the participants of the International Scientific and Practical Conference], KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 307—311.

8. Ligonenko, L.O. (2017), "New paradigm of technological management", *Innovatsiyne pidpryemnytstvo: stan ta perspektyvy rozvytku: zb. materialiv II Vseukr. nauk.-prakt. konf.* [Innovative entrepreneurship: state and prospects of development: a collection of materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 69—72.

9. Ligonenko, L.O. (2016), "Theoretical and methodological foundations of technological management", *Marketynh i menedzhment innovatsiy*, vol. 3, pp. 145—160.

10. Ligonenko, L.O. (2016), "Technological development of the enterprise as an object of management", *Visnyk Pryazovs'koho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 31 (1), pp. 63—69.

11. Mehovich, S.A. and Zakharchenkov, A.S. (2012), "Conceptual basis of technological reengineering at machine-building enterprises", *Marketynh i menedzhment innovatsiy*, vol. 4, pp. 179—185.

12. Mykytenko, N.V. (2002), "Improving operational management at retail enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.

13. Milko, I.V. (2015), "Conceptual approaches to the management of technological competitiveness of enterprises", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 118—121.

14. Stehostenko, I. (2023), "New Challenges: Goodbye VUCA world, welcome to BANI world", available at: <https://mind.ua/openmind/20235173-novi-vikliki-proshchaj-svit-vuca-laskavo-prosimo-u-svit-bani> (Accessed 02.02.2023).

15. Falovych, V.A. (2017), "Supply chain restructuring in the context of the development of its emergent properties", *Naukovyy zhurnal "Biznes-inform"*, available at: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2017-2_0-pages196_202.pdf (Accessed 22.10.2023).

16. Fedulova, L.I. and Dekalyuk, O.V. (2015), *Upravlinnia operatsijnoiu systemoiu vyrobnychoho pidpryemstva* [Management of the operational system of a manufacturing enterprise], KHNU, Khmel'nyts'kyy, Ukraine.

17. Shevlyuga, O.G. (2015), "Organizational and economic principles of management of technical and technological development of a machine-building enterprise", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.

18. Chanaron, J.-J. and Dominique, J. (2016), "Technological management: Expanding the perspective of management of technology", available at: https://www.researchgate.net/publication/235286828_Technological_management_Expanding_the_perspective_of_management_of_technology (Accessed 22.10.2023).

19. Kropsu-Vehkpera, H. Haapasalo, H. and Rusanen, J.-P. (2009), "Analysis of Technology Management Functions in Finnish High Tech Companies", *The Open Management Journal*, vol. 2, pp. 1—10.

20. Li-Hua, R. and Khalil, T. (2006), "Technology management in China: a global perspective and challenging issues", *J Technol Manage China*, vol. 1 (1), pp. 9—26.
Стаття надійшла до редакції 11.01.2024 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

Т. О. Меліхова,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9934-8722>*

О. В. Ярошенко,

*магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1413-7982>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.104

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ, ОПОДАТКУВАННЯ ТА КОНТРОЛЮ НАДХОДЖЕННЯ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА МАЛОМУ ПІДПРИЄМСТВІ З ВРАХУВАННЯМ УМОВ МІЖНАРОДНИХ ПРОГРАМ З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АВТОМАТИЗОВАНИХ ПРОЦЕСІВ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ

T. Melikhova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute im. YU.M. Potebni of Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya

O. Yaroshenko,

Master's student, Engineering Educational and Scientific Institute im. YU.M. Potebni of Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING, TAXATION AND CONTROL OF RECEIPT OF PRODUCTION STOCKS AT A SMALL ENTERPRISE TAKING INTO ACCOUNT THE CONDITIONS OF INTERNATIONAL PROGRAMS IN ORDER TO INCREASE THE EFFICIENCY OF AUTOMATED PROCESSES OF MANAGEMENT SYSTEMS

Для проведення відбудови України у воєнний та післявоєнний час треба наявність виробничих запасів та прощє зробити за допомогою залучення малого бізнесу. Процес надходження матеріалів пов'язаний з виявленням відповідності фактично отриманих цінностей супроводжуваним документам та встановлення нестач. Напряом облік та контроль надходження виробничих запасів на малих підприємствах не втрачає своєї актуальності.

Постановка завдання є удосконалення обліку, оподаткування та контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві з врахуванням умов міжнародних програм з метою підвищення ефективності автоматизованих процесів систем управління.

Метою контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві є встановлення правильності оформлення первинних документів, оцінка вартості в залежності від шляхів надходження, відображення в обліку та звітності.

Завданням проведення контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві є перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при: придбанні у постачальників та підзвітними особами, внесені у статутний капітал та обміні.

У роботі удосконалено методичні підходи до проведення контролю надходження виробничих запасів, які на відміну від існуючих включають: загальний план, програму та робочі документи до кожної процедури. Запропоновані документи дають можливість здійснити контроль надходження виробничих запасів на малих підприємств. Прозорість і зрозумілість розроблених документів допоможуть керівництву здійснювати своєчасний контроль, аналіз, податкове планування з врахуванням умов міжнародних програм. Це допоможе підвищити ефективність контролю автоматизованих процесів систем управління.

Для удосконалення оподаткування та обліку надходження виробничих запасів на малому підприємстві розроблені наступні Відомості формування вартості виробничих запасів при: придбанні у постачальників та підзвітними особами, внесені у статутний капітал та обміні. Це спростить та прискорить здійснення відповідних розрахунків для оподаткування, відображення в обліку господарських операцій з урахуванням умов міжнародних програм, а також підвищить ефективність автоматизованих процесів систем управління.

In order to carry out the reconstruction of Ukraine in war and post-war times, it is necessary to have production stocks, and it is easier to do this with the help of the involvement of small businesses. The process of receipt of materials is related to the identification of the conformity of the values actually received with the accompanying documents and the identification of shortages. The direction of accounting and control of the receipt of production stocks at small enterprises does not lose its relevance.

The task is to improve the accounting, taxation and control of the receipt of production stocks at a small enterprise, taking into account the conditions of international programs in order to improve the efficiency of automated processes of management systems.

The purpose of controlling the receipt of production stocks at a small enterprise is to establish the correctness of the primary documents, estimate the value depending on the ways of receipt, display in accounting and reporting.

The task of controlling the receipt of production stocks at a small enterprise is to check the correctness of the formation of the cost of production stocks when: purchased from suppliers and accountable persons, contributed to the authorized capital and exchange.

Methodical approaches to controlling the supply of production stocks have been improved in the work, which, unlike the existing ones, include: a general plan, a program and working documents for each procedure. The proposed documents make it possible to control the receipt of production stocks at small enterprises. The transparency and comprehensibility of the developed documents will help the management to carry out timely control, analysis, tax planning taking into account the conditions of international programs. This will help to increase the effectiveness of control of automated processes of management systems.

In order to improve the taxation and accounting of the receipt of production stocks at a small enterprise, the following information on the formation of the value of production stocks has been developed: purchased from suppliers and accountable persons, entered into the authorized capital and exchange. This will simplify and speed up the implementation of appropriate calculations for taxation, reflection in accounting of economic transactions taking into account the conditions of international programs, as well as increase the efficiency of automated processes of management systems.

Ключові слова: облік, оподаткування, контроль, надходження, виробничі запаси, мале підприємство, податкового планування, міжнародні програми, ефективність, автоматизовані процеси, система управління.

Key words: accounting, taxation, control, income, production stocks, small business, tax planning, international programs, efficiency, automated processes, management system.

ВСТУП

Для проведення відбудови України у воєнний та післявоєнний час треба наявність виробничих запасів та просте зробити за допомогою залучення малого бізне-

су. Процес надходження матеріалів пов'язаний з виявленням відповідності фактично отриманих цінностей супроводжуючим документам та встановлення нестач. Напрямок облік та контроль надходження виробничих

Таблиця 1. Анкета перевірки контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Чи платник ПДВ Ваше мале підприємство?				
2	Чи платник єдиного податку Ваше мале підприємство?				
3	При відображенні на рахунках обліку придбання виробничих запасів у постачальника сума ПДВ відноситься: - На рахунок податкового кредиту з ПДВ; - На рахунки з податкового зобов'язання з ПДВ; - На вартість виробничих запасів; - На витрати?				
4	Якою кореспонденцією рахунку відображається придбання виробничих запасів від постачальника: - Дт 201 Кт 631; - Дт 20 Кт 68; - Дт 20 Кт 371?				
5	Якою кореспонденцією рахунку відображається надходження виробничих запасів від підзвітній особи: - Дт 201 Кт 372; - Дт 20 Кт 37?				
6	Якою кореспонденцією рахунку відображається надходження виробничих запасів в якості погашення неоплаченого капіталу засновниками: - Дт 201 Кт 46; - Дт 20 Кт 40?				
7	Чи були випадки уцінки виробничих запасів?				
8	Чи були випадки виявлення нестач виробничих запасів?				
9	Чи були випадки крадіжки виробничих запасів?				
10	Чи розраховуєте Ви природний збиток?				

Джерело: складено авторами.

запасів на малих підприємствах не втрачає своєї актуальності, а також це особливо важливо для підвищення ефективності автоматизованих процесів систем управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями обліку, оподаткування, контролю виробничих запасів займалися такі вітчизняні вчені: Бутинець Ф.Ф., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Піча Ю.В., Подмешальська Ю.В., Салига С.Я., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають дане питання зі своєї точки зору та акцентують увагу на різних аспектах проведення перевірки. Проте саме питання оподаткування та ведення обліку, розробки методики контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві недостатньо розкрито і потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Постановка завдання є удосконалення обліку, оподаткування та контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві з врахуванням умов міжнародних програм з метою підвищення ефективності автоматизованих процесів систем управління.

Метою контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві є встановлення правильності оформлення первинних документів, оцінка вартості в залежності від шляхів надходження, відображення в обліку та звітності.

Завданням проведення контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві є перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при: придбанні у постачальників та підзвітними особами, внесені у статутний капітал та обміні.

Анкету перевірки контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві подано в таблиці 1.

Таблиця 2. Загальний план контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві

Етапи контролю	Процедури контролю	ПІБ перевіряючого	Термін перевірки
Попередній	Ознайомлення з діяльністю підприємства		
Основний	Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні у постачальників на малих підприємствах		
	Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні підзвітними особами на малих підприємствах		
	Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при внесені у статутний капітал на малих підприємствах		
	Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при внесені у статутний капітал на малих підприємствах		
Заключний	Складання звіту за результатами перевірки		

Джерело: складено авторами.

Таблиця 3. Програма контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві

Процедури контролю	Мета контролю	Задачі контролю	Докази контролю	Код робочих документів	ПІБ перевіряючого	Термін проведення аудиту
Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні у постачальників на малих підприємствах	Впевнитись у правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні у постачальників на малих підприємствах	Дослідити правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні у постачальників на малих підприємствах	Накладні, товарно-транспортні накладні, податкова накладна	ВЗМП-1		
Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні підзвітними особами на малих підприємствах	Впевнитись у правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні підзвітними особами на малих підприємствах	Дослідити правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні підзвітними особами на малих підприємствах	Накладна, податкова накладна, звіт про використання коштів або надані під звіт (авансовий звіт)	ВЗМП-2		
Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при внесенні у статутний капітал на малих підприємствах	Впевнитись у правильності формування вартості виробничих запасів при внесенні у статутний капітал на малих підприємствах	Дослідити правильності формування вартості виробничих запасів при внесенні у статутний капітал на малих підприємствах	Статут, виписка з Єдиного держреєстру юросіб і фізосіб-підприємців, Зареєстрована нова редакція статуту ТОВ, Акт приймання-передачі матеріалів, накладні типової форми № М-11	ВЗМП-3		
Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при внесенні у статутний капітал на малих підприємствах	Впевнитись у правильності формування вартості виробничих запасів при внесенні у статутний капітал на малих підприємствах	Дослідити правильності формування вартості виробничих запасів при внесенні у статутний капітал на малих підприємствах	Договір обміну, акт приймання-передачі	ВЗМП-4		

Джерело: складено авторами.

Таблиця 4. Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні у постачальників на малих підприємствах

Вид виробничих запасів	Вартість придбання у постачальників	ПДВ	ТЗВ	Відноситься до вартості виробничих запасів	
				Для платників ПДВ	Для неплатників ПДВ

Джерело: складено авторами.

Таблиця 5. Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при придбанні підзвітними особами на малих підприємствах

Вид виробничих запасів	Вартість придбання підзвітною особою	ПДВ	Наявність авансового звіту	Відноситься до вартості виробничих запасів	
				Для платників ПДВ	Для неплатників ПДВ

Джерело: складено авторами.

Таблиця 6. Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при внесенні у статутний капітал на малих підприємствах

ПІБ засновника	Вид виробничих запасів	Статут, виписка з Єдиного держреєстру юросіб і фізосіб-підприємців	Зареєстрована нова редакція статуту ТОВ	Термін внесення	Акт приймання-передачі матеріалів, накладні типової форми № М-11	Фактично внесено	Відхилення

Джерело: складено авторами.

Таблиця 7. Перевірка правильності формування вартості виробничих запасів при обміні на малих підприємствах

Обмін	Порядок формування первісної вартості	Що підлягає віддачі при обміні			Що підлягає отриманню при обміні			Відхилення
		Вид виробничих запасів	Вартість	Доплата	Вид виробничих запасів	Вартість	Доплата	
подібний	Первісна вартість дорівнює балансовій вартості запасів, що передані (підлягають передачі). Якщо балансова вартість переданих (таких, що підлягають передачі) запасів перевищує їх справедливу вартість, то первісна вартість отриманих запасів визначається на рівні їх справедливої вартості							
неподібний	Первісна вартість відповідає справедливій вартості отриманих запасів							

Джерело: складено авторами.

Таблиця 8. Відомість формування вартості виробничих запасів при придбанні у постачальників на малих підприємствах

Вид виробничих запасів	Вартість придбання у постачальників	ПДВ	ТЗВ	Відноситься до вартості виробничих запасів	
				Для платників ПДВ	Для неплатників ПДВ

Джерело: складено авторами.

Таблиця 9. Відомість формування вартості виробничих запасів при придбанні підзвітними особами на малих підприємствах

Вид виробничих запасів	Вартість придбання підзвітною особою	ПДВ	Наявність авансового звіту	Відноситься до вартості виробничих запасів	
				Для платників ПДВ	Для неплатників ПДВ

Джерело: складено авторами.

Таблиця 10. Відомість формування вартості виробничих запасів при внесени у статутний капітал на малих підприємствах

ПІБ засновника	Вид виробничих запасів	Статут, виписка з Єдиного держреєстру юросіб і фізосіб-підприємців	Зареєстрована нова редакція статуту ТОВ	Термін внесення	Акт приймання-передачі матеріалів, накладні типової форми № М-11	Фактично внесено

Джерело: складено авторами.

Таблиця 11. Відомість формування вартості виробничих запасів при обміні на малих підприємствах

Обмін	Порядок формування первісної вартості	Що підлягає віддачі при обміні			Що підлягає отриманню при обміні		
		Вид виробничих запасів	Вартість	Доплата	Вид виробничих запасів	Вартість	Доплата
подібний	Первісна вартість дорівнює балансовій вартості запасів, що передані (підлягають передачі). Якщо балансова вартість переданих (таких, що підлягають передачі) запасів перевищує їх справедливую вартість, то первісна вартість отриманих запасів визначається на рівні їх справедливої вартості						
неподібний	Первісна вартість відповідає справедливій вартості отриманих запасів						

Джерело: складено авторами.

Загальний план контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві є документом організаційно-методологічного характеру та складається з переліку робіт на основних етапах, термінів їх виконання із зазначенням відповідальних осіб за проведення перевірки.

Пропонуємо програму контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві (табл. 2), яка включає в себе: перелік процедур; мету та задачі проведення кожної процедури; докази, які складаються з первинних документів, облікових регістрів та звітності підприємства за кожною процедурою; коди робочих документів, які представляють собою шаблони таблиць для внесення виявлених помилок під час перевірки; зазначення відповідальних осіб та термінів проведення перевірки за кожною процедурою.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань контролю надходження виробничих запасів на малому підприємстві пропонуємо робочі документи (табл. 4—7), які стануть обґрунтованими доказами якісного проведення перевірки та своєчасного виявлення помилок.

У зв'язку з відсутністю необхідних шаблонів відомостей для ведення обліку малих підприємств були розроблені форми документів, а саме Відомості формування вартості виробничих запасів при: придбанні у поста-

чальників та підзвітними особами, внесени у статутний капітал та обміні (таблиця 8—11). Це особливо важливо для підвищення ефективності автоматизованих процесів систем управління.

ВИСНОВКИ

У роботі удосконалено методичні підходи до проведення контролю надходження виробничих запасів, які на відміну від існуючих включають: загальний план, програму та робочі документи до кожної процедури. Запропоновані документи дають можливість здійснити контроль надходження виробничих запасів на малих підприємств. Прозорість і зрозумілість розроблених документів допоможуть керівництву здійснювати своєчасний контроль, аналіз, податкове планування з врахуванням умов міжнародних програм. Це допоможе підвищити ефективність контролю автоматизованих процесів систем управління.

Для удосконалення оподаткування та обліку надходження виробничих запасів на малому підприємстві розроблені наступні Відомості формування вартості виробничих запасів при: придбанні у постачальників та підзвітними особами, внесени у статутний капітал та обміні. Це спростить та прискорить здійснення відповідних розрахунків для оподаткування, відображення в обліку господарських опе-

рацій з урахуванням умов міжнародних програм, а також підвищить ефективність автоматизованих процесів систем управління.

Література:

1. Меліхова Т. О., Левтєрова Л. В. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів на сільгосп підприємстві. *Агросвіт*. 2020. № 2. С. 10—17. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.2.10
2. Меліхова Т. О., Балашова Ю. О. Удосконалення внутрішнього аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. — URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7503> (дата звернення: 17.10.2023).
3. Меліхова Т. О., Ніколаєнко Н. С. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. *Економіка та держава*. 2017. № 1. С. 51—55.
4. Меліхова Т. О., Градобік А. О. Удосконалення документування обліку та аудиту запасів на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. — URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8331> (дата звернення: 17.10.2023).
5. Melikhova, T. and Hradobik, A. (2020), "Improving documentation of inventory accounting and auditing at the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8331> (Accessed 17 Oct 2023).
6. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. *Аудит: навч.-метод. посібник*. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
7. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. *Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник*. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.
8. Меліхова Т.О. *Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія*. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.
9. Меліхова Т.О., Федоров І.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства. *Агросвіт*, 2018. №2. С. 63—70.
10. Макаренко А.П. *Державний фінансовий контроль / А.П. Макаренко, І.Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О. П. Зоря навч. посібник для вnz: [гриф ЗДІА]* — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 280 с.
11. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2017, P. 268—275.
12. Меліхова Т.О., Височина В.В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. *Економіка та держава*, 2018. № 1. С. 69—75.
13. Меліхова Т.О., Лукашова М.А. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з підзвітними особами для підвищення економічної безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6826>
14. Меліхова Т.О., Журавель К.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічної безпеки підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*, 2019. № 2. С. 56—63.
15. Maksymenko I., Melikhova T., Zorya O., Fatiukha N., Chumak O. Fiscal audit development in the system of budget process management. *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, 2018. vol. 22, is. 6, 7 p.
16. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. *Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник*. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.
17. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. *Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання*, Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.
18. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Подмешальська Ю. В., Чакалова Н. С. *Теорія бухгалтерського обліку: навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 071 "Облік і оподаткування" освітньо-професійної програми "Оподаткування, облік, контроль в управлінні підприємством"*. Запоріжжя: ЗНУ, 2022. 516 с.
19. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Кутчак Ю. М. *Фінансовий облік II: навчальний посібник для здобувачів рівня вищої освіти бакалавра спеціальності 071 "Облік і оподаткування" освітньо-професійної програми "Оподаткування, облік, контроль в управлінні підприємством"*. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 368 с.
20. Меліхова Т. О., Романенко К. В. Удосконалення організації бухгалтерського процесу та методики аудиту вибуття основних засобів в обліку суб'єктів малого підприємництва. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. — URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9445> (дата звернення: 25.10.2023).
21. Меліхова Т. О., Кулик Ю. С. Удосконалення обліку, оподаткування та аудиту земельного податку на підприємствах великого та малого бізнесу з метою оптимізації їх податкового планування. *Агросвіт*. 2022. № 4. С. 27—36.

References:

1. Melikhova, T. and Lievtierova, L. (2020), "Methodical approaches for realization the internal audit of the production inventory at the agricultural enterprise", *Agrosvit*, vol. 2, pp. 10—17.
2. Melikhova, T. O. and Balashova, Yu. O. (2019), "Improvement of the internal audit of inventory for improving financial security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7503> (Accessed 17 Oct 2023).
3. Melikhova, T. and Nikolaenko, N. (2017), "The development of audit in inventory for improving financial security at the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.
4. Melikhova, T. and Hradobik, A. (2020), "Improving documentation of inventory accounting and auditing at the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8331> (Accessed 17 Oct 2023).
5. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audyt [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

6. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

7. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", Zhurnal "Biznes Inform", vol. 3, pp. 254—258.

8. Melikhova, T.O. (2018), Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formyrovanye, kontrol', efektyvnist' [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency], Kherson, Ukraine.

9. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", Ahrosvit, vol. 2, pp. 63—70.

10. Makarenko, A.P. Maksymenko, I. YA. Melikhova, T. O. and Zorya, O.P. (2017), Derzhavnyy finansovy kontrol', [State financial control], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

11. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 3, No. 5, pp. 268—275.

12. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 69—75.

13. Melikhova, T. and Lukashova, M. A. (2019), "Improvement of the methodology of accounts internal audit with accountable persons for improving the economic security of the enterprise", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826> (Accessed 16 Dec 2019). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.30

14. Melikhova, T.O. and Zhuravel', K.O. (2019), "Methodical approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats in the system of management of economic security of the enterprise", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 2, pp. 56—63.

15. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", Academy of Accounting and Financial Studies journal, vol. 22, pp. 6, 7.

16. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalka, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), Bukhhaltersky oblik: navch.-metod. posibnyk [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

17. Makarenko, A.P., Melikhova, T. O. and Chakalova, N.S. (2020), Teoriya i metodyka dokumentuvannya v obliku ta audyti Theory and methods of documentation in accounting and auditing [Theory and methods of documentation in accounting and auditing], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

18. Makarenko, A.P., Melikhova, T. O., Podmeshalka, Y. V. and Chakalova, N.S. (2022), Teoriya bukhhalter-s'koho obliku. Theory of accounting: a study guide for higher education bachelor degree holders [Theory of accounting: a study guide for higher education bachelor degree holders], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

19. Makarenko, A. P., Melikhova, T. O. and Kutchak Yu. M. (2023), Finansovy oblik II. Financial account-

ing II [Financial accounting II], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

20. Melikhova, T. and Romanenko, K. (2021), "Improving the organization of the accounting process and methods of auditing the disposal of fixed assets in the accounting of small businesses", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9445> (Accessed 25 Oct 2023).

21. Melikhova, T. and Kulyk, Yu. (2022), "Improving the accounting, taxation and audit of land tax in large and small businesses in order to optimize their tax planning", Agrosvit, vol. 4, pp. 27—36.

Стаття надійшла до редакції 06.01.2024 р.

<https://nayka.com.ua>
Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 338.1

А. О. Сітковська,
д. е. н., професор кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1892-6314>
М. А. Полегенька,
к. е. н., доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5866-668X>
Д. В. Бородей,
здобувач групи МгЕКз-1-22,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-0897-7144>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.111

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ЯК НАПРЯМОК СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

A. Sitkovska,
Doctor of Economic Sciences, Dnipro State Agrarian and Economic University
M. Polehenka,
PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro State Agrarian and Economic University
D. Borodey,
Student, group MrEKz-1-22, Dnipro State University of Agrarian and Economics

DIVERSIFICATION OF PRODUCTION AS A DIRECTION OF STRATEGIC DEVELOPMENT OF AGRARIAN ENTERPRISE

В статті розкривається сутність диверсифікації виробництва. Розглянуто системний підхід у аналізі диверсифікації, що складається з обліку концептуальних підходів до її визначення; виділенні її стратегій і напрямків та взаємозв'язку цих складових в єдину систему взаємодій для забезпечення управлінням диверсифікацією. Визначені фактори, які необхідно враховувати при формуванні диверсифікації, основними є фінансовий стан, рівень інтеграції та кооперації, періоди життєвого циклу підприємства, навколишнє природне середовище, місце розташування виробництва відносно міст тощо. Висвітлені труднощі, які виникають при переході на диверсифікаційні види підприємницької діяльності. Зазначені напрямки, з урахуванням міжнародного досвіду, диверсифікації діяльності аграрних підприємств, до яких належать внутрішньогосподарська переробка, надання сільськогосподарських послуг, агротуризм, виробництво екологічно-чистої продукції чи рідкісної аграрної продукції тощо. Вдала диверсифікація діяльності дасть можливість отримати синергетичний ефект, досягти довгострокового конкурентоспроможного розвитку та підвищити економічну ефективність діяльності аграрних підприємств.

The article reveals the essence of diversification of production. The system approach is considered in the analysis of diversification, consisting of taking into account various conceptual approaches to its definition; highlighting its strategies and directions and interconnection of these components into a single system of interactions to ensure the management of diversification at different levels. As a result, this allows you to take into account the peculiarities of the implementation of diversification and the tiering of the existing tasks that need to be solved during its implementation. The reasons that lead to the development of diversification of the activities of the agricultural enterprise are highlighted. The factors that must be taken into account in the formation of diversification are the main financial condition, the level of integration and cooperation, the periods of the life cycle of the enterprise and the environment, the location of production relative to cities, etc. In agriculture, one of the main factors may include the factor of increased risk of natural and climatic conditions.

Disclosed difficulties that arise in the transition to diversifying types of business, namely: the need to conduct marketing research in the markets of diversified products, which requires investment of additional funds; training of personnel capable of servicing new technological lines, which is not always possible due to the lack of relevant information and consulting structures; difficulties with the search for an investor and difficulties with the sale of new types of products. These areas, taking into account international experience, diversification of activities for agricultural enterprises. Which include domestic processing, provision of agricultural services, agritourism, production of environmentally friendly products or rare agricultural products (decorative and reproductive gardening, breeding of ornamental species of animals and birds, floriculture, cultivation of medicinal herbs, production of spices, etc.). When conducting a diversification strategy, there may be a number of problems that arise before the leadership of agricultural enterprises. So, when choosing an internal growth strategy (diversification within the enterprise), the challenges for managers are new types of activities, sometimes almost unrelated to each other, which makes management between departments more complicated and there is a need for the ability to effectively redistribute resources. At the same time, there may be a decrease in the efficiency of management activities due to the emergence of new responsibilities or tasks for management.

Consequently, successful diversification of activities will give an opportunity to obtain a synergetic effect, achieve long-term competitive development and increase the economic efficiency of agricultural enterprises.

*Ключові слова: диверсифікація, фактори, стратегія, аграрне підприємство, виробництво.
Key words: diversification, factors, strategy, agricultural enterprise, production.*

ВСТУП

Динамічність розвитку аграрних підприємств, зміни в їх цілях, методах і напрямках конкурентної поведінки зумовлюють різке зростання значимості наявності у підприємств ефективних стратегічних векторів розвитку як основного фактору конкурентоспроможного функціонування на ринку. Стратегічні орієнтири ефективні за умов їх конструктивної спрямованості і адекватні щодо постійних змін ринкових умов і можливостей, які ґрунтуються на аналізі внутрішніх і зовнішніх можливостей діяльності аграрного підприємства. В цих умовах завданням ефективною протидії конкурентам, вибору оптимальної конкурентної поведінки аграрними підприємствами є все більш гострими і нагальними. Зростає потреба у нових підходах до пошуку і прийняття найбільш ефективних управлінських рішень, що дозволили б вітчизняним аграрним підприємствам детально аналізувати фактори формування конкурентних переваг, формувати і реалізовувати ефективні стратегії конкурентної поведінки. Саме диверсифікацію можна розглядати як один із напрямів підвищення ефективності і конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Дослідженням сутності диверсифікації, її оцінкою, напрямками в стратегічному розвитку підприємств займалися як вітчизняні так і зарубіжні вчені. Найбільш значний вклад в цьому напрямку внесли В. Андрійчук, І. Ансоффа, М. Багорка, О. Варченко, Г. Гольдштейн, М. Горт, Н. Добрянська, В. Зіновчук, Т. Зінчук, М. Малік, В. Россоха, В. Ткачук, Г. Черевко, І. Хорунжий, В. Юрчишин та інші. Праці науковців зосередженні на питаннях аналізу і оцінки диверсифікації, проблемам і особливостям управління диверсифікованим підприємством. Однак деякі питання в дослідженні диверсифікації є недостатньо висвітленими, що й зумовили мету наукового дослідження розкриття диверсифікації виробництва, як напрямку стратегічного розвитку аграрних підприємств, оскільки реалізація стратегії диверсифікації є складним і трудомістким процесом.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні умови розвитку аграрного сектору економіки все відчутніше зазнають дії впливу негативних факторів як внутрішніх, так і зовнішніх. Нестабільність ринкового попиту, складна геополітична ситуація та від-

сутність послідовної аграрної політики ускладнюють можливість аграрних підприємств планувати свою виробничу діяльність на довгостроковий період, не забезпечують сталий розвиток підприємств галузі та примушують до пошуку альтернативи вже існуючій спеціалізації. Особливу вагу в цьому контексті має диверсифікація діяльності аграрних підприємств, яка в умовах критичних ситуацій відкриває нові можливості для розширення асортименту продукції, зміни напрямку діяльності та впровадження нових видів виробництва з метою підвищення ефективності аграрного виробництва.

В сучасній науковій дослідженні диверсифікацію пов'язують, здебільшого, з переходом до багатопрофільного виробництва з широкою номенклатурою продукції. Поняття "диверсифікація" у "Економічній енциклопедії" трактується як процес розширення номенклатури продукції, яку виробляють окремі фірми та об'єднання [3]. Виокремлюється інший вектор дослідження цієї категорії, який розглядає диверсифікацію як "один із видів економічного процесу, основна суть якого полягає у розвитку декількох невзаємопов'язаних або обслуговуваних виробництв, розробці нових видів товарів, робіт, послуг" [4], що є більш поширеним при аналізі цієї категорії.

Заслужує на увагу підхід, розроблений Організацією економічного співробітництва та розвитку, щодо визначення диверсифікації. Згідно з ним диверсифікація розглядається на рівні діяльності господарств і розуміється як диференціація їх видів діяльності [9]. Особливість даного підходу полягає в тому, що він охоплює різноманіття всіх видів діяльності, які можна розвивати в сільській місцевості залежно від впливу різних факторів — природних ресурсів, місця розташування, характеру діяльності.

Системний підхід у аналізі диверсифікації складається з обліку різноманітних концептуальних підходів до її визначення; виділенні її стратегій і напрямків та взаємозв'язку цих складових в єдину систему взаємодії для забезпечення управління диверсифікацією. В результаті це дозволяє враховувати особливості реалізації диверсифікації і багаторівневості наявних завдань, які необхідно вирішувати при її здійсненні.

Потреби у диверсифікації діяльності аграрних підприємств мотивовані низкою об'єктивних передумов природного та економічного порядку, відмінними рисами агровиробництва від інших галузей матеріальної сфери економіки. У ЄС диверсифікація аграрної економіки виконує не тільки економічну місію, а й соціальну, збільшуючи рівень зайнятості населення, стимулюючи інноваційний розвиток різних видів економічної діяльності. Розвиток диверсифікації діяльності підприємств аграрної сфери обумовлений такими причинами: необхідність виживання в умовах нестабільної ринкової економіки та кризових умовах, за рахунок збільшення видів підприємницької діяльності, які здатні утворити синергійний ефект, що дозволить забезпечити економічну стійкість підприємства; можливість підвищення зайнятості населення та збільшення робочих місць в агросфері, що дасть можливість отримання стабільних доходів в умовах сезонності та повне використання ресурсів, доцільністю повного використання мобільних і стаціонарних енергомашин

(тракторів, комбайнів, обладнання для переробки сировини тощо) [7].

Орієнтація на диверсифікаційну структуру агробізнесу зумовлює необхідність урахування таких факторів, як фінансовий стан, рівень інтеграції та кооперації, періоди життєвого циклу підприємства й навколишнє природне середовище. Фінансово стійкі аграрні підприємства, як правило, диверсифікують виробництво на основі розширення сфер підприємницької діяльності, що характерно, наприклад, для вертикально-інтегрованих птахівничих підприємств, які орієнтуються на власне виробництво кормів та поглиблену переробку продукції.

Враховуючи, що в країні переважає виробництво продукції рослинництва з монокультурами у сівозміні, диверсифікація в цій галузі дозволить знизити ризики, пов'язані з виробництвом однієї чи двох культур; будуть створені умови для більш швидкого реагування до змін ринкової кон'юнктури (у межах специфіки аграрного виробництва); розширення наявних ринків і вихід на нові аграрні ринки тощо.

Особливостями диверсифікації виробництва (особливо галузі рослинництва) виступає фактор підвищеного ризику природно-кліматичних умов. Зміни в кліматичних умовах — проливні дощі, посуха, пізня осінь та інші, можливо знизити чи мінімізувати за рахунок диверсифікації. Навколишнє природне середовище — один із важливих факторів, який враховується у виборі диверсифікованих видів агропідприємницької діяльності, оскільки природні ресурси є основою для її розвитку. Водночас, перехід на диверсифікаційні види підприємницької діяльності супроводжується певними труднощами: необхідністю проведення маркетингових досліджень на ринках диверсифікованих продуктів, що вимагає вкладення додаткових коштів; підготовки кадрів, які спроможні обслуговувати нові технологічні лінії, що не завжди можливо внаслідок відсутності відповідних інформаційно-консалтингових структур; труднощі з пошуком інвестора та складнощі зі збутом нових видів продукції [2]. При виборі відповідних напрямків крім зазначених факторів (природно-кліматичних особливостей місцевості, виробничому і технологічному потенціалу аграрного підприємства), слід враховувати місце розташування виробництва відносно міст. Так, значна віддаленість може спровокувати певні труднощі та обмеження при проведенні диверсифікації.

Основними напрямками диверсифікації діяльності для аграрних підприємств є перехід на виробництво продукції за стандартами екологічності або рідкісної аграрної продукції: агротуризм, декоративне та репродуктивне садівництво, розведення декоративних видів тварин та птахів, квітникарство, вирощування лікарських трав, виготовлення спецій тощо. Отже, господарства, забезпечуючи товарне виробництво, мають змогу підкорити нові або неосвоені ніші ринку країни [6].

Вітчизняним аграрним підприємствам також доцільно враховувати досвід зарубіжних країн США, Китаю, Європейського Союзу, в яких уже успішно реалізовані програми підтримки несільськогосподарських видів діяльності, зокрема це надання субсидій, для погашення кредиту, що був наданий для створення переробних підприємств. Країни ЄС активно проводять

Спільну аграрну політику, що надає можливість не тільки зберігати фермерство, як основну форму господарювання, розвивати і поглиблювати мультифункціональну роль аграрного виробництва на засадах диверсифікації. Для прикладу, найпоширенішим видом диверсифікації у Польщі є агротуризм та роздрібна торгівля через зареєстровані фермерські магазини й кіоски та надання інших видів послуг [1]. У Німеччині розглядається диверсифікація в сільському господарстві за такими напрямками як: внутрішньогосподарська переробка, надання сільськогосподарських послуг, послуги утримання коней, збереження й підтримка ландшафтів та екскурсії по ним тощо [8].

В цьому зв'язку перед аграрними підприємствами при проведенні стратегії диверсифікації діяльності може виникати ряд проблем, які виникають перед керівництвом [5]. Так, при виборі стратегії внутрішнього зростання (проведення диверсифікації в межах підприємства) викликами для керівників є нові види діяльності, інколи майже не пов'язані один з одним, що робить управління між підрозділами більш складним і виникає потреба у вмінні ефективно перерозподіляти ресурси. Водночас може відбутися зниження ефективності управлінської діяльності за рахунок появи нових обов'язків чи завдань перед керівництвом.

ВИСНОВОК

Отже, диверсифікація діяльності є основою стратегічного розвитку агропромислового виробництва, що дозволяє найбільш повно і раціонально використовувати свої ресурси та виробничий потенціал, розширити асортимент та збільшити обсяги виробництва продукції. Вона стабілізує діяльність, аграрне підприємство стає більш стійким щодо кризових ситуацій та у нього з'являється можливість вкладання капіталу у більш прибуткові галузі.

Диверсифікація виробництва в сільському господарстві може здійснюватися як у вигляді організації виробництва продукції нових галузей рослинництва і тваринництва, розвитку переробки, складського господарства, так і за рахунок інших галузей, наприклад, сфери послуг, туризму тощо. Слід враховувати, що диверсифікація виробництва в сільському господарстві має особливо велике значення, що пов'язане з високими ризиками ведення діяльності в галузі, зумовлене тісним зв'язком її результатів від природно-кліматичних умов, ресурсної складової тощо.

Таким чином, вдала диверсифікація діяльності дасть можливість отримати синергетичний ефект, досягти довгострокового конкурентоспроможного розвитку та підвищити економічну ефективність діяльності аграрних підприємств.

Література:

1. Бахчиванжи Л. А. Диверсифікація аграрних підприємств як стратегія управління соціально-економічним розвитком. Науковий вісник міжнародного Гуманітарного університету. 2013. № 6. С. 85.
2. Вініченко І.І., Сітковська А.О., Горнюк Д.І. Особливості управління економічними результатами діяль-

ності аграрних підприємств. Агросвіт. 2023. № 20. С. 4—8.

3. Економічна енциклопедія: У 3т. За ред. С. В. Мо-черний. Київ: ВУ Академія. 2002. 952 с.

4. Івченко Л. Диверсифікація діяльності підприємств як чинник їх економічного зростання. Міжнародний збірник наук. праць. 2016. № 1. С. 101.

5. Кадирус І. Г. Конкурентоспроможність підприємства та фактори, що на неї впливають. Ефективна економіка. 2014. № 5: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_5_104

6. Макаренко М. В. Технологія управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 4. С. 114.

7. Чумак Р. М. Диверсифікація як важлива умова сталого функціонування сільськогосподарських підприємств та розвитку сільських територій. Економіка та управління підприємствами. 2012. № 9. С. 41

8. Bundesanstalt für Landwirtschaft und Ernährung (BLE) (2019): B&B Agrar, die Zeitschrift für Bildung und Beratung: Diversifizierung stärken. Neue Ideen für den Betrieb. Jahrgang 72, Ausgabe 4 — 2019.

9. OECD. The role of agriculture and farm household diversification in the rural economy: evidence and initial policy implications. URL: <http://www.oecd.org/agriculture/44559905.pdf>

References:

1. Bakhchyvanzhy, L.A. (2013), "Diversification of agricultural enterprises as a strategy for managing socio-economic development", *Naukovyj visnyk mizhnarodnoho Humanitarnoho universytetu*, vol. 6, pp. 85.

2. Vinichenko, I.I. Sitkovs'ka, A.O. and Hornyuk, D.I. (2023), "Peculiarities of managing the economic results of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 20, pp. 4—8.

3. Mochernyj, S.V. (2002), *Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]*, VU Akademiia, Kyiv, Ukraine.

4. Ivchenko L. (2016), "Diversification of enterprise activity as the main stimulus of its economical growth", *Mizhnarodnyj zbirnyk nauk. prats'*, vol. 1, pp. 101.

5. Kadyrus, I.H. (2014), "Enterprise competitiveness and factors affecting it", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_5_104 (Accessed 05 Jan 2024).

6. Makarenko, M.V. (2010), "Technology of managing the international competitiveness of the enterprise", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 114.

7. Chumak, R.M. (2012), "Diversification as an important condition for sustainable functioning of agricultural enterprises and development of rural areas", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, vol. 9, pp. 41.

8. Bundesanstalt für Landwirtschaft und Ernährung (BLE) (2019), *B&B Agrar, die Zeitschrift für Bildung und Beratung: Diversifizierung stärken. Neue Ideen für den Betrieb*, vol. 72, no. 4.

9. OECD (2023), "The role of agriculture and farm household diversification in the rural economy: evidence and initial policy implications", available at: <http://www.oecd.org/agriculture/44559905.pdf> (Accessed 05 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 12.01.2024 р.

Ю. О. Терлецька,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7581-0409>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.115

УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ЯК ЧИННИК ОПТИМІЗАЦІЇ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Y. Terletska,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic Theory,
Management and Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

BUSINESS PROCESS MANAGEMENT AS A FACTOR IN OPTIMIZING THE COMPANY'S OPERATIONAL ACTIVITIES

У статті досліджено теоретичні та прикладні аспекти управління бізнес-процесами у контексті оптимізації операційної діяльності суб'єкта господарювання. Доведено, що одним з визначальних чинників ефективності операційної діяльності є раціонально сформована система управління бізнес-процесами, яка дозволяє товаровиробникам утримувати власну ринкову нішу та забезпечувати прийнятний рівень прибутковості за відносно низьких витрат. Встановлено, що формування товаровиробником стратегії виробництва інноваційної продукції, яка б сприяла процесу утримання його ринкових позицій, а також зміцненню конкурентних переваг, потребує активізації інноваційної спрямованості операційної діяльності підприємства. Ідентифіковано пріоритети споживачів продукції як базового елемента формування бізнес-моделі підприємства. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо необхідності удосконалення системи управління бізнес-процесами на підприємстві як чинника оптимізації його операційної діяльності.

The article examines the theoretical and applied aspects of business process management in the context of optimizing the business entity's operational activities. It has been proven that one of the determining factors of operational efficiency is a rationally formed business process management system, which allows product manufacturers to maintain their own market niche and ensure an acceptable level of profitability at relatively low costs. The operational activity of any enterprise is purely individual, because each producer has an individual set of necessary resources and potential opportunities that affect the level of its competitiveness. It was established that the formation of a strategy for the production of innovative products, which would contribute to the process of maintaining its market positions, as well as strengthening competitive advantages, requires the activation of the innovative focus of the enterprise's operational activities. It is proven that the prerequisite for the effective implementation of the innovation strategy should be the implementation of structural and functional changes in the enterprise management system in a short period of time, which will contribute to the expansion of the possibilities of implementing competitive innovative products in order to meet the growing needs of the national economy. It is the innovative orientation of the development of operational activity that enables the process of increasing the level of

productivity of the operating system and the quality of goods; increase in the number of jobs and increase in the level of income; optimization of the pricing process; increasing the level of profitability of the enterprise. It has been proven that without specific goals for the possibilities of increasing the level of productivity, it is impossible to determine in advance whether the operating system of the product manufacturer will succeed in achieving an acceptable level of productivity or not. The priorities of product consumers have been identified as a basic element of forming the enterprise's business model. Practical recommendations regarding the need to improve the business process management system at the enterprise as a factor in optimizing its operational activities are substantiated.

Ключові слова: бізнес-процес, операційна діяльність підприємства, система управління бізнес-процесами, продуктивність операційної системи, інноваційна спрямованість операційної діяльності.

Key words: business process, operational activity of the enterprise, business process management system, operational system productivity, innovative focus of operational activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Пріоритетним завданням топ-менеджерів вітчизняних товаровиробників у нинішніх умовах є оперативне реагування на перманентні зміни середовища функціонування та необхідність імплементації дієвих заходів, спрямованих на процес оптимізації операційної діяльності. Аналіз ринкових тенденцій та зростаючих потреб споживачів, дослідження причин зміни їхньої поведінки сьогодні стали стратегічно важливими процесами для промислових підприємств. Саме вони формують орієнтири подальшої операційної діяльності щодо створення нових різновидів продукції, процесу впровадження у виробництво, доведення їх до потенційних покупців та одержання підприємством прибутку. Одним з визначальних чинників ефективності операційної діяльності є раціонально сформована система управління бізнес-процесами, що дозволяє товаровиробникам утримувати власну ринкову нішу та забезпечувати прийнятний рівень прибутковості за відносно низьких витрат.

Топ-менеджери українських суб'єктів господарювання не завжди акцентують увагу на необхідності удосконалення операційної діяльності у контексті раціоналізації управління бізнес-процесами. Практичний досвід свідчить про те, що динамічний розвиток ринку продукції та послуг, зростання рівня конкуренції між підприємствами-товаровиробниками, низький рівень імплементації інновацій призводить до зниження рівня їхньої конкуренто-спроможності та появи бар'єрів у міжнародній торгівлі. Це, у свою чергу, сприяє сировинній орієнтації експортної продукції, що зумовлює потребу імплементації сучасного інструментарію управління бізнес-процесами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження зазначеної проблематики внесли українські та зарубіжні вчені, зокрема, Н. Архіпов, К. Безгін, І. Бланк, І. Власова, А. Гончарук, Т. Говорушко, О. Драган, В. Колот, В. Коюда, Л. Кравченко, Г. Куденко, А. Куценко, Н. Мелушова, Т. Мурована, О. Олексюк, М. Пасько, С. Покропивний, Г. Савицька, Г. Ситник, І. Скобелева, І. Тадика, Л. Чернобай, Л. Шамаєва та інші.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Загальновідомим є той факт, що бізнес-процеси характеризують послідовність взаємопов'язаних дій, сформованих заздалегідь визначеними подіями та ухваленими управлінськими рішеннями з метою задоволення потреб потенційних споживачів товарів та послуг. Будь-який бізнес-процес має конкретного користувача та спрямований, насамперед, на одержання оптимального результату. Кожен товаровиробник має власний ланцюг вартості бізнес-процесів. При цьому бізнес-процес складається з певних складових елементів: діяльності, завдань, кроків, фаз функціонування. Переважна більшість науковців визначають бізнес-процес як послідовність етапів і дій, спрямованих та трансформацію усіх видів виробничих ресурсів, що використовуються у процесі виготовлення продукції, яка задовольняє зростаючі потреби потенційних споживачів і забезпечує можливість отримання доходу конкретним суб'єктом господарювання [2; 3; 5].

У процесі діагностування операційної діяльності підприємства шляхом оптимізації бізнес-процесів, менеджери можуть краще зрозуміти специфіку виробничого процесу, а також виявити приховані недоліки чи його вразливі місця. Це сприяє підвищенню рівня контрольованості й керованості операційної діяльності товаровиробника.

Оптимізація бізнес-процесів товаровиробника є дієвим інструментом забезпечення ефективності його операційної діяльності у сучасних умовах, сприяє зростанню продуктивності та прибутковості, а також зниженню рівня витрат, поліпшенню якості продукції та послуг з метою їхньої відповідності потребам потенційних покупців. З метою максимізації якості бізнес-процесів на українських підприємствах, необхідно використовувати такі методи оптимізації, які сприятимуть встановленню балансу між задоволенням потреб споживачів і конкуруючими силами ринку, з одного боку, та показниками ефективності бізнес-процесів, з іншого [9, с. 230].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування практичних рекомендацій щодо удосконалення системи управління бізнес-

процесами у контексті оптимізації операційної діяльності суб'єкта господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Молокопереробна галузь посідає важливе місце у національній економіці та забезпеченні українців продуктами харчування першої необхідності. При цьому ринок молока безпосередньо залежить від балансу попиту покупців, пропозиції переробних підприємств, процесу ціноутворення на молокопродукти та прогнозів експертів на перспективу. Нестабільність українського молочного ринку з його реагуванням на нагальні проблеми молокопереробної галузі зумовлені зниженням рівня пропозицій постачальників якісної молочної сировини, підвищенням рівня закупівельних цін, внутрішніми політичними та економічними чинниками, а також світовими тенденціями, які спричинили зниження рівня обсягів виробництва молокопродукції, обсягів її внутрішнього споживання та експорту.

Повномасштабна війна в Україні, як свідчить проведений аналіз, негативно вплинула на всі сфери життєдіяльності країни. Зокрема, держава посіла останнє місце у європейському рейтингу продовольчої безпеки (26-е місце з 26 можливих), у глобальному — 65-те місце серед 113 країн світу. За показником доступності продуктів харчування Україна отримала 48,1 бала зі 100 можливих та посіла 93-є місце у світі. За показником забезпеченості продуктами харчування Україна посідає останнє місце в європейському рейтингу та 65-те у глобальному рейтингу. Така ситуація, зокрема, пов'язана із зростанням цін, зміною середніх витрат на продукти харчування та відсутністю потужних державних програм захисту.

Проте, експерти вважають, що українці переважно споживають якісні продукти харчування. За цим показником наша держава набрала 71,3 бали зі 100 можливих та посіла 52-у сходинку у глобальному рейтингу. Фахівці переконані у тому, що зниження рівня продовольчої безпеки через військові дії в Україні спричинено, зокрема, руйнуванням логістичних ланцюжків та сформованої інфраструктури, знищенням господарств та промислових виробництв, а також зростанням базових продовольчих потреб з боку потенційних споживачів у найбільш постраждалих від війни регіонах країни.

Варто зауважити про те, що у структурі українського аграрного експорту молоко та молокопродукти до початку повномасштабної війни займали менше одного відсотка. Цей ринок експерти оцінили в \$172 млн. Основними імпортерами молочної продукції українського виробництва були країни Європейської Спільноти (41,8%), країни Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) (17,4%), країни Азії (14,8%), країни Близького Сходу (10,9%) [6].

Підприємства молокопереробної галузі впродовж перших місяців повномасштабного вторгнення РФ в Україну практично повністю чи частково припинили виробництво молокопродуктів. У першому півріччі 2022 року, коли чимало українських територій було звільнено від російських окупантів, товаровиробники почали

формувати нові канали збуту продукції, а також відновлювати експорт молочної продукції. З початком військових дій вітчизняна молокопереробна галузь втратила на тимчасово окупованих територіях 38 суб'єктів господарювання. Наприкінці 2022 року в Україні відновили діяльність 73 молокопереробних підприємства.

У сучасних умовах для ефективного функціонування українського ринку молока та молокопродуктів не вистачає адекватної та стабільної державної підтримки. Сьогодні молокопереробний комплекс України переживає найглибшу кризу за останні 20 років. Експерти Асоціації виробників молока вважають, що, сформована тенденція без належного її врегулювання може призвести до жалюгідного стану як молочного скотарства, так і молокопереробної галузі в цілому. Процес її відновлення потребуватиме титанічних зусиль товаровиробників та багатомільйонних капіталовкладень інвесторів. У нинішніх умовах господарювання в Україні відбувається процес відмирання неефективних молокопереробних підприємств. Викладене вище можна пояснити такими причинами:

- низькими світовими цінами на молочну сировину та молокопродукти;

- недостатнім рівнем спроможності вітчизняного ринку молока і молочної продукції виготовляти й експортувати продукцію з метою задоволення зростаючих потреб споживачів не лише країн Азії та Близького Сходу, але й країн Європейської Спільноти;

- суттєвим зниженням рівня купівельної спроможності українців.

Слід зазначити, що в нинішніх умовах одержувати стабільний прибуток та бути конкурентоспроможними на внутрішньому та зовнішньому ринках можуть лише потужні підприємства молокопереробного комплексу, які налагодили ефективну організацію бізнес-процесів, починаючи з моменту закупівлі молочної сировини до реалізації виготовленої ними продукції.

З метою дослідження потреб потенційних покупців у господарській практиці молокопереробних підприємств доцільно використовувати технологію формування "каскаду" пріоритетів. Її варто здійснювати ретроспективно (наприклад, за останні 5—0 років), а також з проєкцією на найближчі 3—5 років стосовно базового періоду. Докладний аналіз пріоритетів за попередні періоди, які характеризують втілений попит споживачів, дозволяє менеджерам провести ідентифікацію критеріїв, які свідчать про те, наскільки продукція товаровиробника задовольняла їхні потреби у звітному періоді. Ретроспективне вивчення попиту споживачів дозволяє топ-менеджерам зробити висновок про динаміку зміни їхніх потреб та вимог, а також зрозуміти логіку процесу формування їхнього вибору на користь продукції конкретного підприємства.

З метою практичної реалізації вказаної технології на молокопереробних підприємствах необхідно сформувати спеціальні аналітичні центри чи структурні управлінські підрозділи. У контексті доцільності імплементації такого управлінського підрозділу у структуру управління підприємством варто докладно розглянути його основні функції. До їхнього переліку варто віднести наступне:

— Розробку політики та загальної програми науково-технічних досліджень товаровиробника. Управлінський персонал новоствореного структурного підрозділу проводитиме моніторинг новітніх досягнень науково-технічного прогресу у сфері розвитку бізнесу компанії та споріднених галузях, а також прийматиме участь у роботі над спільними проектами разом з науково-дослідними установами, університетами харчових технологій та біоресурсів;

— Аналіз ринкових тенденцій. Менеджери новоствореного відділу займатимуться діагностуванням ринку молокопродуктів і конкретного сегмента ринку, на якому представлено продукцію суб'єкта господарювання;

— Управління процесами у сфері оновлення різновидів молокопродукції, а також безперервний контроль за рівнем якості виготовлених продуктів харчування. Управлінський персонал новоствореного структурного підрозділу займатиметься питаннями сертифікації молочних продуктів, документообігом, пов'язаним із патентною діяльністю. Саме тому менеджери мають досконало знати потенційні можливості товаровиробника та специфіку здійснення бізнес-процесів для того, щоб оперативно впроваджувати дієві заходи щодо осучаснення існуючих видів молокопродукції чи виробництва якісно нових аналогів (зокрема, продукції з профілактичним ефектом, органічних продуктів харчування тощо);

— Обґрунтування практичних рекомендацій та оптимізація бюджету витрат та інвестицій молокопереробного підприємства у процес впровадження інноваційних досліджень та розробок. Зважаючи на те, що інноваційні дослідження та розробки пов'язані із значними витратами фінансових ресурсів підприємства, а також характеризуються високим рівнем ризику, управлінські рішення про доцільність реалізації проектів ухвалюються топ-менеджерами вищого рівня управління на підставі обґрунтування техніко-економічних розрахунків та їхнього аналітичного супроводу.

Управління операційною системою молокопереробного підприємства за критерієм продуктивності являє собою безперервний процес стратегічного, тактичного й оперативного планування, а також процес проведення контролю за реалізацією ухвалених управлінських рішень відповідно до специфіки конкретної виробничої ситуації. З метою досягнення стабільного рівня продуктивності операційної діяльності менеджери товаровиробника обґрунтовують та реалізують плани, спрямовані на процес її оптимізації. Не маючи конкретних цілей щодо можливостей підвищення рівня продуктивності, заздалегідь не можна визначити, чи вдасться операційній системі молокопереробного підприємства досягнути прийнятного рівня продуктивності чи ні [4].

Підприємства молокопереробного комплексу України спроможні досягнути зростання рівня продуктивності, використовуючи на практиці ефективні стратегічні підходи. Можливість використання альтернативних варіантів підвищення рівня продуктивності операційної системи залежить від впливу чинників зовнішнього середовища (зокрема, товаровиробників-конкурентів, постачальників молочної сировини, потенцій-

них споживачів), а також стану мікросередовища господарюючого суб'єкта (мети діяльності, інноваційності технологій виробництва молокопродукції, виробничого персоналу, бізнес-процесів). Потенційний покупець, маючи свободу вибору, безумовно, віддаватиме перевагу молочним продуктам більш продуктивного молокопереробного підприємства з надійною репутацією на ринку.

Варто зауважити про те, що операційна діяльність будь-якого молокопереробного підприємства є суто індивідуальною, адже кожен товаровиробник володіє індивідуальним набором необхідних ресурсів і потенційних можливостей, які впливають на рівень його конкуренто-спроможності. Беручи до уваги викладене вище, можна стверджувати про те, що формування товаровиробниками стратегії виробництва інноваційної продукції, яка б сприяла процесу утримання ринкових позицій суб'єктів господарювання, а також зміцненню їхніх конкурентних переваг, потребує активізації інноваційної спрямованості операційної діяльності молокопереробних підприємств.

Інноваційна спрямованість розвитку операційної діяльності уможливить:

- підвищення рівня продуктивності операційної системи та якості молочних продуктів;
- збільшення обсягів реалізації молока вищого ґатунку;
- зростання кількості робочих місць та підвищення рівня доходів;
- оптимізацію ціноутворення на молочну сировину;
- підвищення рівня рентабельності підприємств молокопереробної галузі.

Передумовою ефективної реалізації інноваційної стратегії має бути проведення у стислі терміни структурних і функціональних змін у системі управління підприємством, які сприятимуть розширенню можливостей імплементації конкурентоспроможної інноваційної продукції з метою задоволення зростаючих потреб національної економіки та особистого споживання молочних продуктів українцями. При цьому реалізація стратегії інноваційного розвитку передбачає досягнення товаровиробником наступних результатів:

- зниження рівня залежності внутрішнього сегменту ринку молокопродукції від імпорتنих закупівель;
- підвищення рівня конкурентоспроможності молокопереробного підприємства, оптимізація платіжного балансу, збільшення валютних надходжень до бюджету регіону, в якому функціонують виробничі потужності товаровиробника;
- забезпечення стабільних надходжень податкових коштів від суб'єкта господарювання до місцевого бюджету, а також забезпечення належного рівня зайнятості в регіоні.

Отже, пріоритетами адаптації українських виробників молочної продукції до нових умов організації бізнес-процесів та можливостей виходу на світові ринки є активізація процесу імплементації програм технологічної модернізації молокопереробної галузі, сприяння розвитку інноваційної інфраструктури, яка б уможливила процес прискорення практичної реалізації інно-

ваційних розробок, а також збільшення частки молочних продуктів вітчизняного виробництва на глобальних ринках. Процес забезпечення життєздатності молокопереробного підприємства є його пріоритетною стратегічною метою. Для цього менеджерам необхідно оптимально організувати бізнес-процеси, проводити систематичний моніторинг ринку з метою вивчення сильних та слабких сторін товаровиробників-конкурентів, залишатися максимально клієнтоорієнтованими, підвищуючи тим самим рівень життєздатності товаровиробника. Підґрунтям процесу зміцнення життєздатності підприємства є дохідність його операційної діяльності, інвестиційно-інноваційна спрямованість бізнес-процесів, клієнтоорієнтована маркетингова діяльність, а також ухвалення топ-менеджерами виважених раціональних управлінських рішень [8, с. 156].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема ефективного управління бізнес-процесами гостро актуалізувалась на рівні топ-менеджменту у процесі оптимізації операційної діяльності підприємств, особливо у сучасних реаліях, коли періодично виникають порушення взаємодії функціональних та виробничих підрозділів, управлінського персоналу та безпосередніх виконавців. Проведення безперервного моніторингу індикаторів ефективності функціонування на кожному етапі реалізації бізнес-процесів є підставою для ухвалення менеджерами відповідних рішень з метою усунення виявлених недоліків у системі управління операційною діяльністю. Оцінювання та аналіз потенційно можливих напрямів удосконалення існуючих підходів до управління бізнес-процесами сприятимуть зростанню рівня прибутковості підприємства та економії виробничих витрат. Саме тому, можна стверджувати про те, що оптимізація бізнес-процесів дозволить зміцнити ринкові позиції господарюючого суб'єкта, підвищити рівень його інвестиційної привабливості, а також зміцнити власні конкурентні переваги у порівнянні з товаровиробниками-конкурентами.

Література:

1. Ареф'єва О.В., Побережна З.М. Організаційно-економічне забезпечення антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу діяльності підприємства. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2020. № 4. С. 155—162.
2. Дергачов Є. В., Фішук К. О. Методичні підходи до аналізу та оптимізації бізнес-процесів. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_11_75
3. Драган О.І. Підходи до формування системи управління бізнес-процесами на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/17.pdf
4. Зайцева О.І. Формування системи управління операційною ефективністю підприємства. *Управління персоналом в умовах знаннєвої економіки: міжнародна колективна монографія / За заг. ред. д.е.н. Г.Г. Савіної. Херсон, ХНТУ, Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2019. С. 55—72.*

5. Коюда В.О., Пасько М.І. Бізнес-процеси сучасного промислового підприємства. *Бізнес-інформ*. 2018. № 1. С. 302—311.

6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Плотніченко С.Р., Безверхня Ю.В. Операційний менеджмент в системі управління підприємством. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2016. № 1. С. 59—61.

8. Терлецька Ю.О. Забезпечення життєздатності промислового підприємства: управлінський аспект. *Наукові інновації та передові технології*. Випуск № 7 (21). 2023. С. 151—158.

9. Терлецька Ю.О., Каравчук К.В., Миколишин Ю.С. Чинники забезпечення ефективності механізму управління сучасним підприємством. *Інфраструктура ринку*. Вип. № 27. 2019. С. 228—232.

References:

1. Arefyeva, O.V. and Poberezhna, Z.M. (2020), "Organizational and economic support of anti-crisis management of business processes during reengineering of the enterprise", *Ekonomichnyy visnyk Dniprovskoyi politekhniki*, vol. 4, pp. 155—162.
 2. Derhachov, YE. V. and Fishchuk, K.O. (2020), "Methodical approaches to the analysis and optimization of business processes", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_11_75 (Accessed 25 Dec 2023).
 3. Drahan, O.I. (2019), "Approaches to the formation of a business process management system at the enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 2, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/17.pdf (Accessed 25 Dec 2023).
 4. Zaytseva, O.I. (2019), "Formation of the management system of the operational efficiency of the enterprise", *Upravlinnia personalom v umovakh znannievoi ekonomiky: mizhnarodna kolektyvna monohrafiia [Personnel management in the conditions of the knowledge economy: an international collective monograph]*, KhNTU, Kherson, Ukraine, pp. 55—72.
 5. Koyuda, V.O. and Pasko, M.I. (2018), "Business processes of a modern industrial enterprise", *Biznes-inform*, vol. 1, pp. 302—311.
 6. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2023), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 Dec 2023).
 7. Plotnichenko, S.R. and Bezverkhnya, YU.V. (2016), "Operational management in the enterprise management system", *Zbirnyk naukovykh prats Tavriyskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu*, vol. 1, pp. 59—61.
 8. Terletska, Yu.O. (2023), "Ensuring viability of industrial enterprise: management aspect". *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi*, *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi*, vol. 7 (21), 151—158.
 9. Terletska, Yu.O., Karavchuk, K.V. and Mykolyshyn, Yu.S. (2019), "Factors ensuring the effectiveness of the management mechanism of a modern enterprise", *Infrastruktura rynku*, vol. 27, pp. 228—232.
- Стаття надійшла до редакції 01.01.2024 р.*

О. В. Погорєлова,
к. е. н., професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку та економічного аналізу,
Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2065-2121>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.120

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ: ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД ТА СУЧАСНИЙ СТАН

О. Pohorielova,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Accounting
and Economic Analysis, Admiral Makarov National University of Shipbuilding

PROVISION OF HUMAN CAPITAL IN THE AGRICULTURAL SECTOR
OF UKRAINE: PRE-WAR PERIOD AND CURRENT STATE

В статті проаналізовано рівень забезпечення сільського господарства України людським капіталом за трьома основними напрямками: наявний потенціал робочої сили; фактична робоча сила у сільському господарстві; фактори впливу на обсяги робочої сили у аграрному секторі. Методика аналізу базується на аналітиці двох восьмирічних періодів: дані станом на початок 2014 року та дані станом на початок 2022 року. За проведеними розрахунками встановлено наступне: наявний потенціал робочої сили в Україні значно зменшився; основним фактором зменшення чисельності постійного сільського населення, є міграція; на динаміку рівня забезпеченості робочої сили у сільській та міській місцевості природне скорочення чисельності населення має значно вагоміший вплив, ніж інші фактори, у тому числі і міграційні процеси; робоча сила у сільському господарстві є ваговою складовою ринку праці України; рівень заробітної плати у сільському господарстві недостатній для залучення до роботи у галузь висококваліфікованих робітників.

The article analyzes the level of providing human capital to the agriculture of Ukraine in three main directions: the available labor force potential – assessment of the dynamics and structure of the permanent and able-bodied population; the actual labor force in agriculture – analysis of the trends of the employed population in agriculture in a regional section; factors affecting the volume of the labor force in the agrarian sector – a study of the wages of workers in agriculture, as the main motivating factor.

The analysis methodology is based on the analysis of two eight-year periods: data as of the beginning of 2014 and data as of the beginning of 2022. Thus, we examine the dynamics of changes in the eight-year period before the start of the war in Ukraine and the eight-year period after the beginning of the military invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine in 2014. Of course, data as of the beginning of 2023 would be more relevant, but such data are currently unavailable on the official website of the State Statistics Service of Ukraine.

Based on the calculations, it was established that the available labor force potential in Ukraine has significantly decreased. The main factor in the decrease in the number of permanent rural population is migration. At the same time, the natural reduction of the population has a much more significant impact on the dynamics of the level of labor supply in rural and urban areas than other factors, including migration processes. The labor force in agriculture is a significant component of the Ukrainian labor market. The specific weight of the employed population in the agriculture of Ukraine is more than 17%. Considering the natural and climatic conditions of different regions of Ukraine and their specialization, not all regions have such a high level of involvement of workers in the agricultural sector, and some, on the contrary, significantly exceed the national average. The level of wages in agriculture is insufficient to attract highly qualified workers to work in the industry. At the same time, if the established positive dynamics regarding the accelerated growth of wages in the industry are maintained compared to the rate of increase in the average wage level in all spheres of activity, we can expect revival in the labor market of agriculture. It is also necessary to take into account regional features and established trends regarding the expansion or contraction of the agricultural labor market.

Ключові слова: людський капітал, аграрний сектор, чисельність населення, робоча сила, заробітна плата, війна, Україна.

Key words: human capital, agrarian sector, population, labor force, wages, war, Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На наше глибоке переконання, людський капітал — основа будь-якого проєкту, незалежно від сфери та виду діяльності. Звичайно усі ресурси, до певної міри є взаємозамінними, але у сільському господарстві земельні ресурси мають значні обмеження, а людський капітал — суттєві особливості та специфікації щодо можливостей їх заміності.

Для економіки України пріоритетною проблемою є створення необхідних умов для успішного та ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств, що є важливими суб'єктами забезпечення продовольчої безпеки держави. Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від людського чинника, який є визначальним у заходах щодо підвищення ефективності та конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва [1]. Слід також враховувати сучасні трансформаційні процеси, які відбуваються в розвитку економіки аграрного сектору та вимагають переходу на інноваційні технології [2], а найголовніше — ті виклики, які через, розв'язану Російською Федерацією війну в Україні, постають перед державою та сучасні детермінанти, що впливають на відтворення людського потенціалу сільських територій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останні два десятиріччя теорія людського капіталу набула широкої дискусії у вітчизняних наукових колах. Різні аспекти людського капіталу у формуванні та розвитку сільської території досліджувала наступна когорта науковців: Новіцька Л. Е. [3], Крупін В. Є., Злидник Ю. Р. [4], Юхименко П. І., Паска І. М., Загурський О. М. [5], Сікора О. А. [6], Савіцька І. М. [7], Брояка А. А., Ясінська Б. О. [8], Пронько Л. М. [9], Лопатинський Ю. М., Белей С. І., Кіндзерський В. В. [10] та ін. Окремі спекти людського капіталу як складової розвитку сільськогосподарських підприємств досліджували такі науковці, як:

Дронова Т. С. [11], Литвинов А. І. [12], Проценко Н. М. [13], Стрельбицький П. А. [14] та ін. Широкий спектр проблем людського капіталу досліджували також: Бойко Л. М., Чевганова В. Я., Ляшенко А. В. [15], Варченко О. М., Свиноус І. В., Понедільчук Т. В. Гальків Л. І. [16], Галаз Л. В. [17], Жигір А. А. [18], Михайлова Л. І. [19], Утченко Д. М. [20], Котикова О. І., Бабич М. М., Брик С. В. та ін. [21—23]. Разом з тим, дослідження комплексної оцінки змін, що відбулись у формуванні людського капіталу в аграрному секторі України в довоєнний та післявоєнний періоди відсутні. Це вимагає оцінки сучасного стану рівня забезпечення аграрного сектора України людським капіталом, що сприятиме пошуку нових рішень проблеми демографічної кризи та створення необхідних умов для відтворення людського потенціалу на селі.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Проаналізувати забезпечення аграрного сектора України людським капіталом у довоєнний період та період російсько-української війни та встановити основні напрями динаміки змін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження питання наявного людського капіталу зосереджено у трьох площинах: наявний потенціал робочої сили — оцінка динаміки та структури чисельності постійного та працездатного населення; фактична робоча сила у сільському господарстві — аналіз тенденцій зайнятого населення у сільському господарстві у регіональному розрізі; фактори впливу на обсяги робочої сили у аграрному секторі — дослідження заробітної плати працівників у сільському господарстві, як основного мотивуючого чинника. Для розрахунку обрано два восьмирічні періоди: дані станом на початок 2014 року (довоєнний) та дані станом на початок 2022 року (після початку війни) періоди.

Таблиця 1. Чисельність та склад постійного населення України

Показник	2006 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темп приросту			
										2013 р. по відношенню до 2006 р.		2021 р. по відношенню до 2014 р.	
										тис. осіб	в.п.	тис. осіб	в.п.
Чисельність постійного населення, тис. осіб													
Усього	46465,7	45598,2	45245,9	42759,7	42216,8	41983,6	41732,8	41418,7	40997,7	-1219,8	-2,6	-1762,0	-4,1
чоловіки	21434,7	21032,6	20918,3	19787,8	19558,2	19455,3	19343,5	19195,4	19007,0	-516,4	-2,4	-780,8	-3,9
жінки	25031,0	24565,6	24327,6	22971,9	22658,6	22528,3	22389,3	22223,3	21990,7	-703,4	-2,8	-981,2	-4,3
Сільське населення													
Усього	14943,9	14412,2	14164,9	13325,3	13084,6	12965,7	12832,2	12698,0	12542,9	-779,0	-5,2	-782,4	-5,9
чоловіки	6973,9	6754,0	6673,9	6284,7	6194,4	6148,0	6093,5	6037,1	5972,8	-300,0	-4,3	-311,9	-5,0
жінки	7970,0	7658,2	7491,0	7040,6	6890,2	6817,7	6738,7	6660,9	6570,1	-479,0	-6,0	-470,5	-6,7
Склад постійного населення – усього, %													
чоловіки	46,1	46,1	46,2	46,3	46,3	46,3	46,4	46,3	46,4	x	0,1	x	0,1
жінки	53,9	53,9	53,8	53,7	53,7	53,7	53,6	53,7	53,6	x	-0,1	x	-0,1
Склад постійного сільського населення, %													
чоловіки	46,7	46,9	47,1	47,2	47,3	47,4	47,5	47,5	47,6	x	0,4	x	0,5
жінки	53,3	53,1	52,9	52,8	52,7	52,6	52,5	52,5	52,4	x	-0,4	x	-0,5
Частка сільського населення у загальній чисельності постійного населення, %													
Усього	32,2	31,6	31,3	31,2	31,0	30,9	30,7	30,7	30,6	x	-0,9	x	-0,6
чоловіків	32,5	32,1	31,9	31,8	31,7	31,6	31,5	31,5	31,4	x	-0,6	x	-0,4
жінок	31,8	31,2	30,8	30,6	30,4	30,3	30,1	30,0	29,9	x	-1,0	x	-0,7

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [24, 25].

Примітка: дані, починаючи з 2014 року, наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

За період з 2014 по 2021 роки чисельність постійного населення України зменшилась на 1,8 млн осіб, що склало 4,1 в.п. (табл. 1).

Такий темп зменшення чисельності населення перевищує перший період — з 2006 по 2013 роки — на 1,5 в.п. При цьому чисельність сільського населення зменшилась ще більше: на 5,2 в.п. за 2006—2013 роки та на 5,9 в.п. за 2014—2021 роки. Прискорений темп зменшення чисельності сільського населення, порівняно із динамікою зменшення загальної чисельності постійного населення може бути пояснений двома причинами.

По-перше, природне скорочення чисельності населення. Проте за даними Державної служби статистики України, природне скорочення чисельності населення у сільській місцевості нижче від показників у міській місцевості (рис. 1).

Тож залишається другий фактор — міграція населення. Дійсно, за період з 2006 по 2021 роки міграційний рух населення у сільській місцевості лише чотири роки — з 2014 по 2017 роки — мав позитивний баланс. В той час, як у міській місцевості він був від'ємним лише у 2016 році (рис. 2). Такий відтік сільського населення до міст пов'язаний з

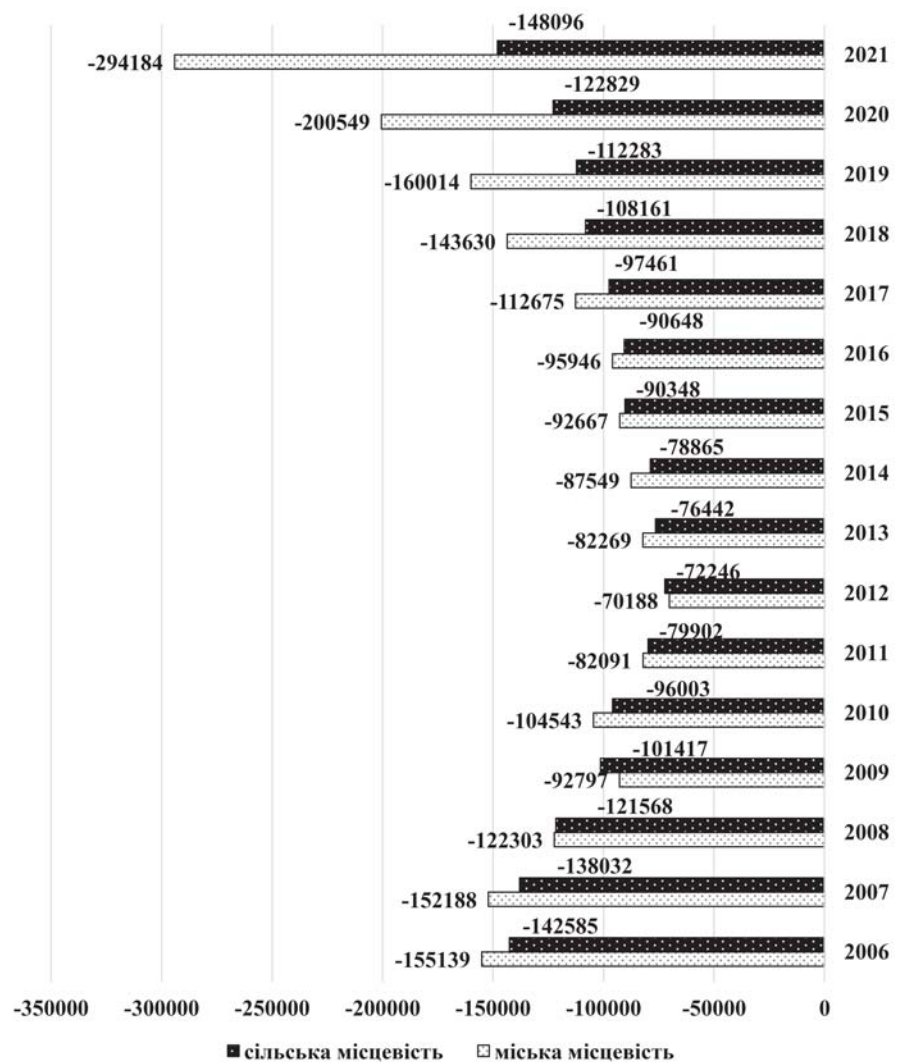

Рис. 1. Природне скорочення чисельності населення України, осіб

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [26].

більшими можливостями у містах для працевлаштування та налагодження більш комфортного життя. Відносно молоді додається ще один фактор — навчання у закладах вищої освіти, після чого кваліфіковані працівники частіше намагаються знайти роботу та облаштувати своє життя у місті. Звичайно, за інших рівних умов, такий порядок речей не сприяє нарощуванню людського капіталу на селі як основного потенційного джерела людських ресурсів для ведення аграрного бізнесу.

Чисельність працездатного населення України у віці від 16 до 59 років станом на кінець 2021 року складає 24,3 млн осіб, що майже на 2,3 млн осіб менше, порівняно з 2014 роком (табл. 2).

На відміну від практично однакових темпів зміни чисельності постійного складу населення України, темпи зміни чисельності населення у працездатному віці дуже різняться. Якщо з 2006 по 2013 рік кількість усього працездатного населення та працездатного населення на селі зросла на 0,8 та 2,8 в.п. відповідно, то з 2014 по 2021 рік дані індикатори знизились на 8,7 та 8,0 в.п. Очевидним залишається факт, що навіть міграція сільського населення до міст не призвела до підвищення рівня забезпеченості робочою силою у міській місцевості, оскільки частка населення у працездатному віці у сільській місцевості дещо зросла за досліджуваний період. Таким чином, можемо констатувати, що природне скорочення чисельності населення має значно вагомійший вплив на динаміку рівня забезпеченості робочої сили у

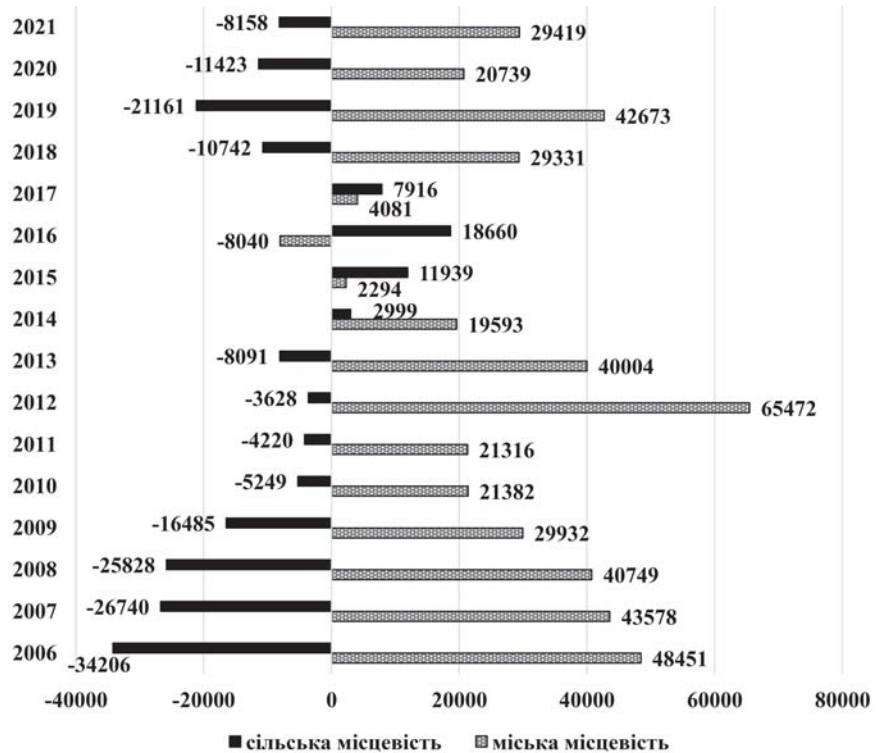

Рис. 2. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2006–2021 роках в Україні, осіб

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [24, 25].

сільській та міській місцевості, ніж інші фактори, у тому числі і міграційні процеси.

Процес урбанізації є притаманним усьому сучасному світу. У цьому сенсі Україна має значно повільніші темпи, ніж інші розвинені країни. Безперечно, крім іншого, такий невисокий у глобальному вимірі темп урбанізації визначається достатньо високим рівнем розвитку саме аграрного сектору країни та залученням до виробництва сільськогосподарської продукції значної частини працездатного населення. Так, питома вага зайнято-

Таблиця 2. Чисельність та склад працездатного населення України у віці 16–59 років, тис. осіб

Показник	2006 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темп приросту			
										2013 р. по відношенню до 2006 р.		2021 р. по відношенню до 2014 р.	
										тис. осіб	в.п.	тис. осіб	в.п.
Усього населення у віці 16-59 років, тис. осіб	28140,0	29090,1	28372,5	26613,3	25641,3	25293,7	24968,1	24618,9	24294,9	232,5	0,8	-2318,4	-8,7
чоловіки	14403,9	14085,2	13796,8	12962,7	12541,2	12391,8	12253,2	12100,6	11961,8	-607,1	-4,2	-1000,9	-7,7
жінки	13736,1	15004,9	14575,7	13650,6	13100,1	12901,9	12714,9	12518,3	12333,1	839,6	6,1	-1317,5	-9,7
Сільське населення у віці 16-59 років, тис. осіб	8210,0	8558,3	8442,1	7911,9	7707,6	7605,9	7495,4	7386,7	7281,8	232,1	2,8	-630,1	-8,0
чоловіки	4374,4	4321,5	4271,7	4007,0	3905,4	3858,5	3807,4	3756,4	3707,3	-102,7	-2,3	-299,7	-7,5
жінки	3835,6	4236,8	4170,4	3904,9	3802,2	3747,4	3688,0	3630,3	3574,5	334,8	8,7	-330,4	-8,5
Склад працездатного населення у віці 16-59 років – усього, %													
чоловіки	51,2	48,4	48,6	48,7	48,9	49,0	49,1	49,2	49,2	x	-2,6	x	0,5
жінки	48,8	51,6	51,4	51,3	51,1	51,0	50,9	50,8	50,8	x	2,6	x	-0,5
Склад працездатного сільського населення у віці 16-59 років, %													
чоловіки	53,3	50,5	50,6	50,6	50,7	50,7	50,8	50,9	50,9	x	-2,7	x	0,3
жінки	46,7	49,5	49,4	49,4	49,3	49,3	49,2	49,1	49,1	x	2,7	x	-0,3
Частка сільського населення у віці 16-59 років, %													
Усього	29,2	29,4	29,8	29,7	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	x	0,6	x	0,3
чоловіків	30,4	30,7	31,0	30,9	31,1	31,1	31,1	31,0	31,0	x	0,6	x	0,1
жінок	27,9	28,2	28,6	28,6	29,0	29,0	29,0	29,0	29,0	x	0,7	x	0,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [24, 25].

Примітка: див. примітку до табл. 1.

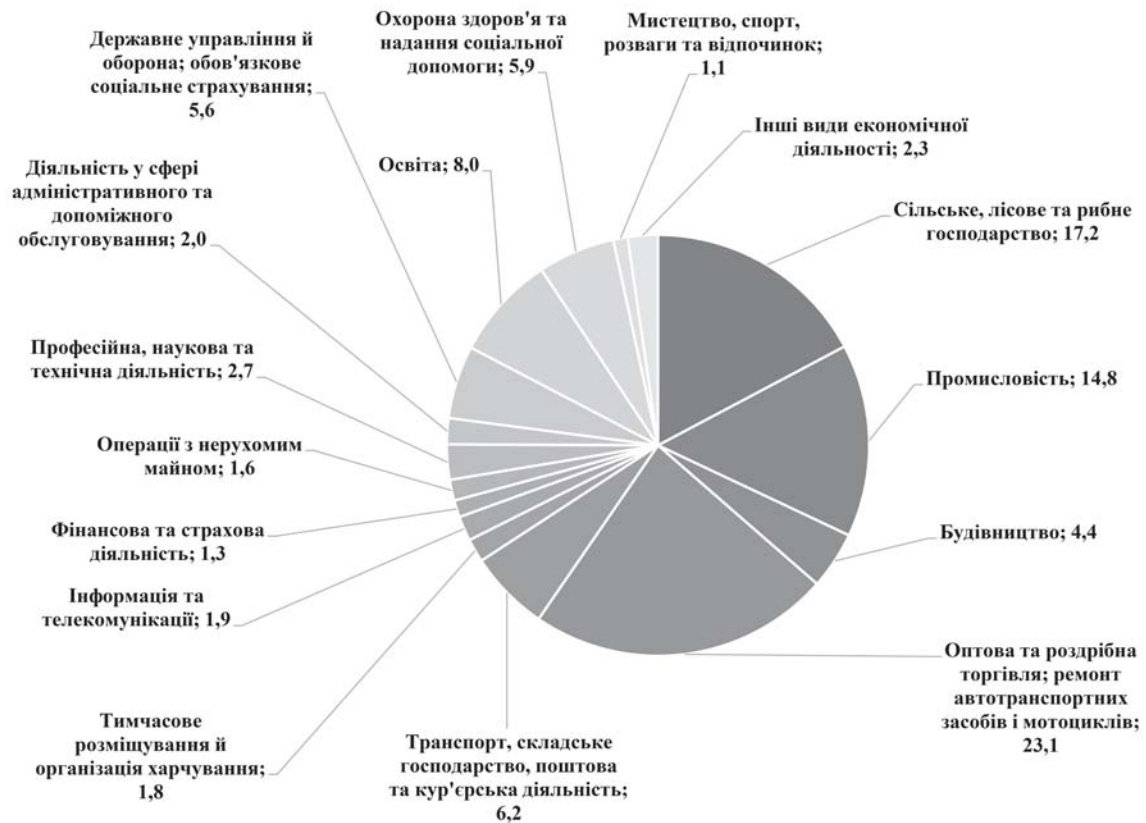

Рис. 3. Питома вага зайнятого населення України за видами економічної діяльності у 2021 році, %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [24, 25].

го населення у сільському господарстві України становить більше 17 %. Даний показник перевищує лише кількість зайнятого населення у сфері оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (рис. 3).

Суттєві відмінності спостерігаються відносно темпів динаміки кількості зайнятого населення у віці 15—70 років. Так, у сільському господарстві за період з 2006 по 2013 роки кількість зайнятого населення зменшилась на 2,1 в.п., в той час, як за період з 2014 по 2021 роки показник зменшився значно більше — на 12,9 в.п. (табл. 3). При цьому питома вага зайнятого населення у сільському, лісовому та рибному господарстві у 2021 році порівняно з 2014 роком навіть дещо зросла — на 0,1 в.п.

Зважаючи на природно-кліматичні умови різних регіонів України та їх спеціалізацію, не всі області ма-

ють такий самий високий рівень залученості працівників до аграрного сектору, а деякі — навпаки, значно перевищують середній показник по країні. Зокрема, у Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Львівській, Одеській та Харківській областях, які є більш промислово або туристично розвинені питома вага зайнятого населення у сільському господарстві нижча від середнього рівня по Україні (табл. 4).

Натомість у Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Миколаївській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській та Чернівецькій областях питома вага зайнятого населення у сільському господарстві складає понад 25 відсотків.

Встановлено суттєві обсяги скорочення кількості найманих працівників підприємств сільського господар-

Таблиця 3. Кількість зайнятого населення у віці 15—70 років у сільському господарстві України

Показник	2006 р.	2013 р.	2014 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темп приросту, в.п.	
							2013 р. до 2006 р.	2021 р. до 2014 р.
Зайняте населення у віці 15-70 років – усього, тис. осіб	20730,4	20404,1	18073,3	16578,3	15915,3	15610,0	-1,6	-13,6
у тому числі у сільському господарстві	3652,6	3577,5	3091,4	3010,4	2721,2	2692,7	-2,1	-12,9
Питома вага зайнятого населення у сільському, %	17,6	17,5	17,1	18,2	17,1	17,2	-0,1	0,1

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [24, 25].

Таблиця 4. Кількість зайнятого населення у сільському господарстві України у розрізі регіонів у 2021 році

Регіон	Зайняте населення у віці 15-70 років – усього, тис. осіб	у тому числі у сільському господарстві		
		тис. осіб	у % до загальної чисельності зайнятих у регіоні	у % до загальної чисельності зайнятих у сільському господарстві по Україні
Україна	15610,0	2692,7	17,2	100,0
Вінницька	621,0	198,8	32,0	7,4
Волинська	360,2	74,7	20,7	2,8
Дніпропетровська	1347,0	102,5	7,6	3,8
Донецька	697,9	60,4	8,7	2,2
Житомирська	479,7	66,4	13,8	2,5
Закарпатська	483,5	133,2	27,5	4,9
Запорізька	694,4	114,3	16,5	4,2
Івано-Франківська	543,0	151,1	27,8	5,6
Київська	745,2	41,3	5,5	1,5
Кіровоградська	352,9	98,0	27,8	3,6
Луганська	278,5	36,1	13,0	1,3
Львівська	1028,7	175,3	17,0	6,5
Миколаївська	466,5	129,0	27,7	4,8
Одеська	979,6	148,5	15,2	5,5
Полтавська	550,5	120,9	22,0	4,5
Рівненська	455,2	78,0	17,1	2,9
Сумська	444,1	100,6	22,7	3,7
Тернопільська	389,3	124,6	32,0	4,6
Харківська	1181,1	153,3	13,0	5,7
Херсонська	424,3	125,9	29,7	4,7
Хмельницька	492,4	129,7	26,3	4,8
Черкаська	489,1	128,7	26,3	4,8
Чернівецька	368,1	102,6	27,9	3,8
Чернігівська	398,6	94,6	23,7	3,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [24].

ства України: на 350,8 тис. осіб за період з 2006 по 2013 роки та на 183,6 тис. осіб за період з 2014 по 2021 роки (табл. 5).

У абсолютному значенні більш значним було скорочення кількості найманих працівників підприємств сільського господарства саме у першому періоді. Виключення складають Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Полтавська та Херсонська області, в яких скорочення кількості найманих працівників підприємств сільського господарства як у абсолютному, так і у відносному значенні було більшим у другому періоді — з 2014 по 2021 роки.

Відтік працівників з галузі може відбуватись з ряду причин, що викликані як позитивними (комплексна автоматизація процесів, підвищення продуктивності праці та ін.), так і негативними факторами (вимушене скорочення масштабів виробництва, звільнення працівників з метою оптимізації фінансових витрат підприємства та ін.). Але у випадку ринкового регулювання плінність кадрів завжди пов'язана з заробітною платою, яка з точки зору роботодавця є цінною людського ресурсу, а з точки зору працівника — основним мотиватором, особливо в умовах фінансової нестабільності.

За даними Державної служби статистики України у 2022 році середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві у складала 13061 грн, що на 12 % нижче від середнього рівня рівню заробітної плати по Україні (рис. 4). За рівнем середньомісячної заробітної плати штатних працівників сільського господарства посідає 7-ме місце серед 16-ти галузей діяльності, випередивши такі сфери як: тимчасове розміщування й організація харчування; будівництво; операції з нерухо-

Таблиця 5. Середньооблікова кількість найманих працівників підприємств сільського господарства України у розрізі регіонів, тис. осіб

Показник	2006 р.	2013 р.	2014 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темп приросту			
							2013 р. до 2006 р.		2021 р. до 2014 р.	
							тис. осіб	в.п.	тис. осіб	в.п.
Україна	910,0	559,2	528,9	472,1	443,7	345,3	-350,8	-38,5	-183,6	-34,7
Автономна Республіка Крим	41,0	19,4
Вінницька	63,0	38,5	42,0	33,8	30,6	25,8	-24,5	-38,9	-16,2	-38,6
Волинська	26,0	9,5	8,8	7,8	8,8	7,0	-16,5	-63,5	-1,8	-20,5
Дніпропетровська	46,0	37,7	33,8	25,4	25,1	18,7	-8,3	-18,0	-15,1	-44,7
Донецька	52,0	30,6	19,3	15,6	15,1	12,7	-21,4	-41,2	-6,6	-34,2
Житомирська	35,0	12,7	12,5	13,5	12,7	11,3	-22,3	-63,7	-1,2	-9,6
Закарпатська	5,0	2,4	1,9	1,7	1,5	1,2	-2,6	-52,0	-0,7	-36,8
Запорізька	36,0	27,9	26,7	21,3	21,5	15,1	-8,1	-22,5	-11,6	-43,4
Івано-Франківська	10,0	5,4	7,0	5,5	5,3	2,9	-4,6	-46,0	-4,1	-58,6
Київська	60,0	43,2	41,9	38,0	34,3	26,3	-16,8	-28,0	-15,6	-37,2
Кіровоградська	34,0	27,4	27,1	25,8	25,5	18,3	-6,6	-19,4	-8,8	-32,5
Луганська	26,0	17,0	11,3	10,6	10,3	8,6	-9,0	-34,6	-2,7	-23,9
Львівська	19,0	8,4	8,3	9,5	9,2	7,0	-10,6	-55,8	-1,3	-15,7
Миколаївська	35,0	21,1	20,5	18,2	16,9	11,3	-13,9	-39,7	-9,2	-44,9
Одеська	56,0	32,3	30,1	25,2	20,8	14,0	-23,7	-42,3	-16,1	-53,5
Полтавська	58,0	46,2	47,6	37,2	34,9	29,7	-11,8	-20,3	-17,9	-37,6
Рівненська	22,0	9,1	8,2	6,8	6,2	4,9	-12,9	-58,6	-3,3	-40,2
Сумська	38,0	20,2	19,8	19,0	18,6	16,0	-17,8	-46,8	-3,8	-19,2
Тернопільська	23,0	13,5	13,3	13,1	13,0	11,4	-9,5	-41,3	-1,9	-14,3
Харківська	45,0	31,0	29,4	25,2	23,6	17,9	-14,0	-31,1	-11,5	-39,1
Херсонська	29,0	22,6	21,3	19,0	18,9	13,9	-6,4	-22,1	-7,4	-34,7
Хмельницька	42,0	23,0	23,2	20,7	19,9	17,5	-19,0	-45,2	-5,7	-24,6
Черкаська	51,0	35,4	33,2	30,4	28,4	26,3	-15,6	-30,6	-6,9	-20,8
Чернівецька	11,0	5,9	5,6	3,7	3,2	2,0	-5,1	-46,4	-3,6	-64,3
Чернігівська	42,0	27,6	26,5	25,9	25,2	22,3	-14,4	-34,3	-4,2	-15,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [25].

мим майном; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; освіта; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. При цьому розрив між середнім рівнем заробітної плати у сільському господарстві та такими сферами, як інформація та телекомунікації, а також фінансова та страхова діяльність становить більше, ніж у двічі.

Звісно, той факт, що рівень заробітної плати у сільському господарстві нижчий від середнього по Україні, не додає стимулів до залучення до роботи у галузі молодих висококваліфікованих працівників.

Разом з тим, слід відмітити позитивну динаміку росту заробітної плати у галузі. Зокрема, за період з 2010 по 2022 роки заробітна плата у сільському господарстві зросла на 10821 грн, тобто у 8,6 разів (табл. 6). При цьому темпи зростання заробітної плати у сільському господарстві стабільно перевищують динаміку росту середнього рівня заробітної плати по Україні. Така динаміка забезпечила зростання співвідношення середньомісячної номінальної заробітної плати у сільському господарстві порівняно із середньою номінальною заробітною платою по Україні з 63,2 до 82,5 %, тобто на 19,3 в.п.

У розрізі регіонів України рівень оплати праці в сільському господарстві у певних регіонах привабливіший, а у деяких, навпаки, значно нижчий, ніж середній рівень заробітної плати по країні. Так, у Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях заробітна плата працівників у сільському господарстві вища, ніж середній рівень заробітної плати по країні в цілому (табл. 7). Натомість, у 11-ти областях рівень заробітної плати праців-

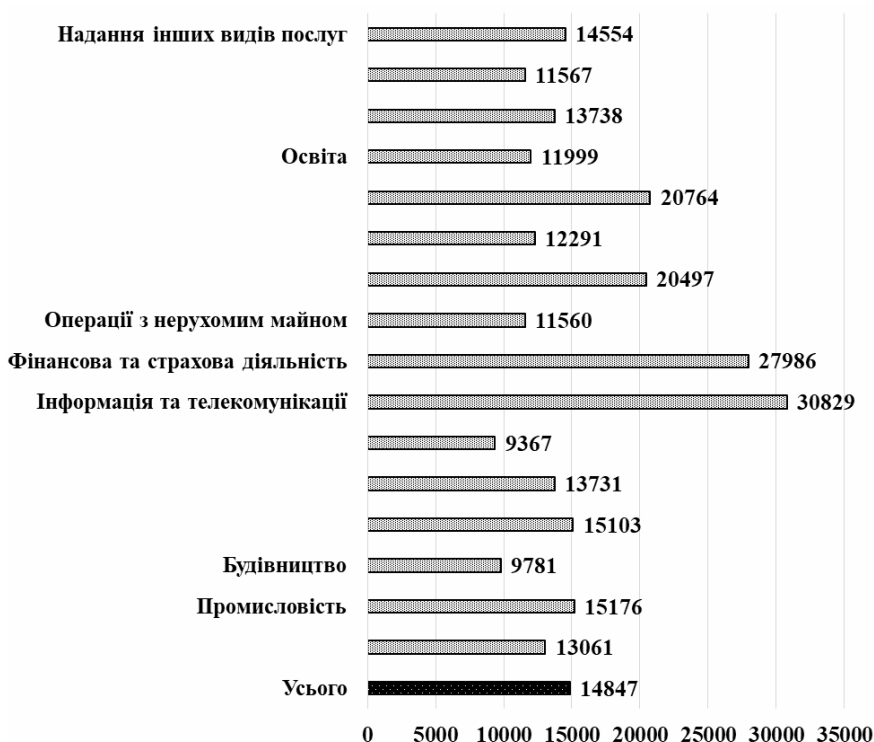

Рис. 4. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2022 році, грн

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [25].

ників у сільському господарстві нижчий, ніж середній рівень заробітної плати по країні в цілому. При цьому у Запорізькій, Одеській та Рівненській областях співвідношення середньомісячної номінальної заробітної плати у сільському господарстві до середньої номінальної заробітної плати по Україні становить менше 70 %.

Порівняння середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників України у сільському господарстві у розрізі регіонів свідчить про відносно стабільну динаміку індикаторів у більшості областей (табл. 8).

Таблиця 6. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників України у сільському господарстві

Вид діяльності	Рік:												
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн													
Усього	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104	8865	10497	11591	14014	14847
Сільське, лісове та рибне господарство	1467	1852	2094	2344	2556	3309	4195	6057	7557	8856	9757	12287	13061
з них сільське господарство	1422	1786	2024	2269	2476	3140	3916	5761	7166	8738	9734	11733	12243
Темп росту середньомісячної номінальної заробітної плати, %													
Усього	100,0	117,7	135,2	145,9	154,7	186,4	230,4	315,7	394,0	466,5	515,2	622,9	659,9
Сільське, лісове та рибне господарство	100,0	126,2	142,7	159,8	174,2	225,6	286,0	412,9	515,1	603,7	665,1	837,6	890,3
з них сільське господарство	100,0	125,6	142,3	159,6	174,1	220,8	275,4	405,2	504,0	614,5	684,5	825,1	861,0
Співвідношення середньомісячної номінальної заробітної плати у сільському господарстві до середньої номінальної заробітної плати по Україні, %													
Сільське, лісове та рибне господарство	65,2	69,9	68,9	71,4	73,4	78,9	80,9	85,3	85,2	84,4	84,2	87,7	88,0
з них сільське господарство	63,2	67,4	66,6	69,1	71,1	74,9	75,6	81,1	80,8	83,2	84,0	83,7	82,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [25].

Певне зростання заробітної плати штатних працівників у сільському господарстві відносно середньої заробітної плати по країні в цілому за досліджуваній період відбулось у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Івано-Франківській, Львівській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернігівській областях.

Натомість, у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Одеській, Харківській та Херсонській областях спостерігається зменшення заробітної плати штатних працівників у сільському господарстві відносно середньої заробітної плати по країні в цілому.

Отже, можемо констатувати недостатній рівень заробітної плати у сільському господарстві для залучення до роботи у галузь висококваліфікованих робітників. Разом з тим, при збереженні встановленої позитивної динаміки щодо пришвидшеного зростання рівня оплати праці у галузі порівняно із темпами збільшення середнього рівня заробітної плати в середньому по усіх сферах діяльності, можна очікувати поживлення на ринку праці сільського господарства. При цьому, звичайно, слід враховувати регіональні особливості та встановлені тенденції щодо розширення або скорочення ринку праці сільського господарства.

ВИСНОВКИ

Дослідження питання наявного людського капіталу в аграрному секторі України показало наступне:

1. Наявний потенціал робочої сили в Україні значно зменшився. При чому чисельність сільського населення зменшилась більше, ніж чисельність постійного населення: на 5,2 в.п. за 2006—2013 роки та на 5,9 в.п. за 2014—2024.
2. Основним фактором зменшення чисельності постійного сільського населення, є міграція. В той час, як на динаміку рівня забезпеченості робочої сили у сільській та міській місцевості природне скорочення

Таблиця 7. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників України у сільському господарстві у розрізі регіонів у 2021 році

Регіон	Середньомісячна заробітна плата			Середня заробітна плата за відпрацьовану годину, грн
	грн	у % до:		
		2020 р.	середнього рівня по економіці	
Україна	11733	120,5	83,7	77,95
Вінницька	12515	116,1	89,3	83,06
Волинська	11033	122,7	78,7	76,73
Дніпропетровська	10287	120,6	73,4	68,38
Донецька	11375	118,6	81,2	75,46
Житомирська	12050	109,8	86,0	79,41
Закарпатська	10831	119,7	77,3	73,04
Запорізька	9696	129,7	69,2	65,32
Івано-Франківська	16287	115,0	116,2	111,58
Київська	12389	119,9	88,4	83,25
Кіровоградська	10483	117,7	74,8	67,87
Луганська	12354	124,0	88,2	79,91
Львівська	14052	151,2	100,3	94,62
Миколаївська	10195	119,2	72,7	68,14
Одеська	8374	127,1	59,8	55,18
Полтавська	11688	118,2	83,4	77,87
Рівненська	9511	120,3	67,9	63,37
Сумська	12567	120,6	89,7	83,62
Тернопільська	14706	113,5	104,9	95,96
Харківська	12493	141,4	89,1	82,59
Херсонська	10392	128,2	74,2	67,72
Хмельницька	12364	123,5	88,2	81,71
Черкаська	12407	116,6	88,5	82,42
Чернівецька	8855	117,6	63,2	62,04
Чернігівська	12880	115,9	91,9	86,88

Джерело: за даними Державної служби статистики України [25].

чисельності населення має значно вагомий вплив, ніж інші фактори, у тому числі і міграційні процеси.

3. Робоча сила у сільському господарстві є ваговою складовою ринку праці України. Питома вага зайнято-

Таблиця 8. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників України у сільському господарстві у розрізі регіонів

Показник	2006 р.		2013 р.		2014 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	грн	%	грн	%	грн	%	грн	%	грн	%	грн	%
Україна	553	100,0	2269	100,0	2476	100,0	8738	100,0	9734	100,0	11733	100,0
Автономна Республіка Крим	689	124,6	2205	97,2
Вінницька	484	87,5	2391	105,4	2598	104,9	10166	116,3	10781	110,8	12515	106,7
Волинська	356	64,4	1816	80,0	2060	83,2	8761	100,3	8991	92,4	11033	94,0
Дніпропетровська	682	123,3	2351	103,6	2391	96,6	7324	83,8	8532	87,7	10287	87,7
Донецька	743	134,4	2630	115,9	2655	107,2	8177	93,6	9588	98,5	11375	96,9
Житомирська	386	69,8	2039	89,9	2316	93,5	9117	104,3	10979	112,8	12050	102,7
Закарпатська	528	95,5	1565	69,0	1733	70,0	7649	87,5	9048	93,0	10831	92,3
Запорізька	635	114,8	2057	90,7	2360	95,3	6972	79,8	7475	76,8	9696	82,6
Івано-Франківська	569	102,9	2374	104,6	2661	107,5	12346	141,3	14156	145,4	16287	138,8
Київська	737	133,3	2713	119,6	2994	120,9	9548	109,3	10330	106,1	12389	105,6
Кіровоградська	518	93,7	2233	98,4	2444	98,7	7890	90,3	8903	91,5	10483	89,3
Луганська	571	103,3	2115	93,2	2228	90,0	9256	105,9	9965	102,4	12354	105,3
Львівська	458	82,8	2353	103,7	2632	106,3	10429	119,4	9297	95,5	14052	119,8
Миколаївська	565	102,2	2064	91,0	2214	89,4	7794	89,2	8555	87,9	10195	86,9
Одеська	461	83,4	1765	77,8	1918	77,5	6122	70,1	6588	67,7	8374	71,4
Полтавська	546	98,7	2390	105,3	2622	105,9	9088	104,0	9894	101,6	11688	99,6
Рівненська	399	72,2	1929	85,0	1928	77,9	7262	83,1	7906	81,2	9511	81,1
Сумська	477	86,3	2143	94,4	2391	96,6	9259	106,0	10422	107,1	12567	107,1
Тернопільська	409	74,0	2018	88,9	2202	88,9	11657	133,4	12955	133,1	14706	125,3
Харківська	634	114,6	2391	105,4	2597	104,9	7812	89,4	8839	90,8	12493	106,5
Херсонська	584	105,6	1993	87,8	2289	92,4	7396	84,6	8106	83,3	10392	88,6
Хмельницька	389	70,3	2413	106,3	2762	111,6	8796	100,7	10012	102,9	12364	105,4
Черкаська	638	115,4	2458	108,3	2661	107,5	9639	110,3	10640	109,3	12407	105,7
Чернівецька	404	73,1	2000	88,1	1966	79,4	5912	67,7	7529	77,3	8855	75,5
Чернігівська	426	77,0	2072	91,3	2422	97,8	9840	112,6	11109	114,1	12880	109,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [25].

Примітка: дані за 2022 рік у офіційних джерелах Державної служби статистики України відсутні.

го населення у сільському господарстві України становить більше 17 %. Даний показник перевищує лише кількість зайнятого населення у сфері оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів. Зважаючи на природно-кліматичні умови різних регіонів України та їх спеціалізацію, не всі області мають такий самий високий рівень залученості працівників до аграрного сектору, а деякі — навпаки, значно перевищують середній показник по країні.

4. Рівень заробітної плати у сільському господарстві недостатній для залучення до роботи у галузь висококваліфікованих робітників. Разом з тим, при збереженні встановленої позитивної динаміки щодо пришвидшеного зростання рівня оплати праці у галузі порівняно із темпами збільшення середнього рівня заробітної плати в середньому по усіх сферах діяльності, можна очікувати пошквалювання на ринку праці сільського господарства. Слід також враховувати регіональні особливості та встановлені тенденції щодо розширення або скорочення ринку праці сільського господарства.

Подальша дослідження слід зосередити на пошуку нових рішень проблеми демографічної кризи та створення необхідних умов для відтворення людського потенціалу на селі, враховуючи встановлені тенденції змін, що відбулись.

Література:

1. Кравченко Т. О. Особливості розвитку людського капіталу в сільськогосподарських підприємствах. Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. 2013. № 6. С. 142—147.
2. Калетнік Г. М., Мазур А. Г. Науково-теоретичні засади формування та розвитку людського капіталу в сільських територіях. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 10. С. 7—25.
3. Новіцька Л. Е. Проблеми людського капіталу в сільських регіонах. Інноваційна економіка. 2013. № 6. С. 145—147.
4. Крупін В. Є., Злидник Ю. Р. Людський капітал в інноваційному розвитку сільських територій України: ментальні аспекти. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2013. № 778. С. 238—244.
5. Юхименко П. І., Паска І. М., Загурський О. М. Економічний підхід щодо формування людського капіталу в системі управління сільськими територіями. Економіка АПК. 2019. № 3. С. 71—78.
6. Сікора О. А. Аспекти розвитку людського капіталу у контексті зрівноваженого розвитку сільських територій. Ефективна економіка. 2015. № 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_2_53
7. Савіцька І. М. Відтворення людського капіталу сільської місцевості: сучасний стан та тенденції розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 8 (2). С. 75—78.
8. Брояка А. А., Ясінська Б. О. Науково-теоретичні засади розвитку людського капіталу в сільській місцевості. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 42. С. 69—76.
9. Пронько Л. М. Особливості відтворення людського капіталу сільських територій. Продовольчі ресурси. 2022. Т. 10, № 18. С. 266—275.

10. Лопатинський Ю. М., Белей С. І., Кіндзерський В. В. Відтік людського капіталу в умовах асиметричного розвитку сільських територій. Ефективна економіка. 2023. № 5. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_5_15

11. Дронова Т. С. Інвестиції — важливий вклад у людський капітал сільськогосподарських підприємств Полтавської області. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. 2014. Вип. 7 (4). С. 79—81.

12. Литвинов А. І. Людський капітал в системі відтворення сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. — Вип. 8 (2). С. 5—8.

13. Проценко Н. М. Людський капітал сільських територій в контексті інноваційного розвитку сільського господарства. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2013. № 11. С. 193—200.

14. Стрельбицький П. А. Стан людського капіталу у сільському господарстві. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2010. Вип. 3. С. 474—482.

15. Бойко Л. М., Чевганова В. Я., Ляшенко А. В. Рівень життя як складник розвитку людського капіталу сільських поселень: євроінтеграційний аспект. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 40. С. 40—45.

16. Варченко О. М., Свиноус І. В., Понедільчук Т. В. Розвиток підприємництва на базі особистих селянських господарств як засіб покращення якості складової людського капіталу сільських територій. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2020. Вип. 16 (2). С. 114—126.

17. Гальків Л. І., Галаз Л. В. Мотивація капіталізації людського потенціалу сільських поселень. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Проблеми економіки та управління. 2018. № 897, Вип. 2. С. 49—56.

18. Жигір А. А. Застосування теорії людського капіталу при розкритті підприємницького потенціалу сільського населення. Ефективна економіка. 2015. № 11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_28

19. Михайлова Л. І. Управління розвитком людського капіталу в забезпеченні якості життя сільського населення. Економіка АПК. 2020. № 5. С. 66—76.

20. Утеченко Д. М. Соціальне підприємництво як засіб розвитку людського капіталу сільських територій. Агросвіт. 2020. № 21. С. 78—84.

21. Котикова О. І., Бабич М. М., Брик С. В. Оцінка регіонального індексу людського розвитку Миколаївської області. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2018. № 2 (13). URL: http://www.easterneuropebm.in.ua/journal/13_2018/35.pdf

22. Котикова О. І., Дерезюк І. А., Семененко А. О. Аналіз особливостей функціонування регіонального ринку праці в умовах євроінтеграції. Економіка та держава. 2018. № 2. С. 36—41. <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3978&i=8>

23. Котикова О. І., Крилова І. Г., Попескул А. П. Гендерні аспекти ринку праці в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/38.pdf>

24. Робоча сила України. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 216 с. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

25. Праця України. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 209 с. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

26. Природний рух населення України. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 153 с. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Kravchenko, T.O. (2013), "Features of the development of human capital in agricultural enterprises", *Derzhava ta rehiony. Ser. : Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 6, pp. 142—147.

2. Kaletnik, H.M. and Mazur, A.H. (2016), "Scientific-theoretical bases of formation and development of human capital in rural areas", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 10, pp. 7—25.

3. Novits'ka, L.E. (2013), "Problems of human capital in rural regions", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 6, pp. 145—147.

4. Krupin, V.Ye. and Zlydnyk, Yu.R. (2013), "Human capital in the innovative development of rural areas of Ukraine: mental aspects", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politehnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, vol. 778, pp. 238—244.

5. Yukhymenko, P.I. Paska, I.M. and Zahurs'kyj, O.M. (2019), "Economic approach to human capital formation in management system of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 71—78.

6. Sikora, O.A. (2015), "Aspects of human capital assets in the context of balanced development of the rural areas", *Efektivna ekonomika*, vol. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_2_53 (Accessed 05 Jan 2024).

7. Savits'ka, I.M. (2016), "Reproduction of human capital in rural areas: current state and trends of its development", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seria : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 8 (2), pp. 75—78.

8. Broiaka, A.A. and Yasins'ka, B.O. (2020), "Scientific and theoretical principles of human capital development in rural areas", *Infrastruktura rynku*, vol. 42, pp. 69—76.

9. Pron'ko, L.M. (2022), "Features of rural areas human capital reproduction", *Prodovol'chi resursy*, vol. 10, no. 18, pp. 266—275.

10. Lopatyns'kyj, Yu.M. Belej, S.I. and Kindzers'kyj, V.V. (2023), "Outflow of human capital in the conditions of asymmetric development of rural areas", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_5_15 (Accessed 05 Jan 2024).

11. Dronova, T.S. (2014), "Investment — an important contribution to human capital agricultural enterprises Poltava region", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky*, vol. 7 (4), pp. 79—81.

12. Lytvynov, A.I. (2016), "Human capital in the system of reproduction of agricultural enterprises", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seria : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 8 (2), pp. 5—8.

13. Protsenko, N.M. (2013), "Human capital of rural areas in the context of innovative development of agriculture", *Visnyk KhNAU. Seria : Ekonomichni nauky*, vol. 11, pp. 193—200.

14. Strel'bits'kyj, P.A. (2010), "State of human capital in agriculture", *Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp. 474—482.

15. Bojko, L.M. Chevhanova, V.Ya. and Liashenko, A.V. (2020), "The level of life as a component of the development of human capital in rural settlements: the European integration aspect", *Infrastruktura rynku*, vol. 40, pp. 40—45.

16. Varchenko, O.M. Svytnous, I.V. and Ponedil'chuk, T.V. (2020), "Development of entrepreneurship on the basis of Personal peasant farms, as a means of improving the quality component of human Capital of agricultural", *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 16 (2), pp. 114—126.

17. Hal'kiv, L.I. and Halaz, L.V. (2018), "Motivation for capitalization of human potential of rural settlements", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politehnika". Seria : Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 897, № 2, pp. 49—56.

18. Zhyhir', A.A. (2015), "Use of human capital theory in disclosing entrepreneurial potential in rural areas", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_28 (Accessed 05 Jan 2024).

19. Mykhajlova, L.I. (2020), "Management of human capital development in ensuring rural population quality of life", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 66—76.

20. Utechenko, D. (2020), "Social entrepreneurship as a means of human capital development in rural areas", *Agrosvit*, vol. 21, pp. 78—84.

21. Kotykova, O.I. Babych, M.M. and Bryk, S.V. (2018), "Assessment of regional index of human development in Mykolaiv region", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 2 (13), available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/13_2018/35.pdf (Accessed 05 Jan 2024).

22. Kotykova, O. Dereziuk, I. and Semenenko, A. (2018), "The state of the labor market in the mykolayiv region and prospects for its development in the conditions of european integration processes", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 36-41, available at: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3978&i=8> (Accessed 05 Jan 2024).

23. Kotykova, O.I. Krylova, I.H. and Popeskul, A.P. (2018), "Gender aspects of labor market in Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 22, available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/38.pdf> (Accessed 05 Jan 2024).

24. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Labor force of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 05 Jan 2024).

25. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Labor of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 05 Jan 2024).

26. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Natural movement of the population of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 05 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 11.01.2024 р.

Н. С. Бобро,
к. е. н., директор діджитал департаменту, Європейський університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5316-0809>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.130

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ В ОСВІТІ: ВПЛИВ НА НАВЧАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

N. Bobro,
PhD in Economics, Director of the Department of Digital, European University

DIGITAL TRANSFORMATION IN EDUCATION: IMPACT ON EDUCATIONAL PROCESSES

У статті досліджено процес цифрової трансформації в освіті та його вплив на сучасну систему навчання. Визначено, що застосування цифрових технологій в економічній діяльності та соціальній сфері сприяє зміні характеру відносин між учасниками соціально-економічних процесів, унаслідок чого формується відповідна, новітня економічна парадигма, яка трансформує галузь економічних відносин та діяльність економічних агентів різного рівня. Необхідність в нових компетенціях, що виникає в економіці, призводить до якісної перебудови системи освіти, затребуваною стає освіта, основу якої складають ІТ-ресурси, оскільки така освіта "бере участь" насамперед у створенні людського капіталу. Розглянуто гібридні форми навчання, які поєднують в собі дистанційне і очне навчання, що призводить до змін у суспільній та індивідуальній свідомості. Визначено, що до переваг дистанційної форми навчання можна віднести синхронний та асинхронний тип навчання, що дозволяє поєднувати реальне навчання та віртуальне; можливість продуктивно використовувати його при заочній формі навчання, оскільки застосування цифрових інструментів у такому разі дозволяє освоювати необхідний навчальний матеріал самостійно і ефективно; здійснення безперервного навчання. Зазначено, що освіта, яка побудована на основі ІТ-ресурсів, стає все більш популярною, оскільки сприяє розвитку людського капіталу та володінню електронними інструментами. Обговорено вплив цифрових інструментів на навчальний процес та виникнення нових освітніх продуктів та послуг. Враховано роль онлайн-навчання у контексті пандемії війни в Україні, та його позитивний вплив на навчання в умовах нової реальності. Вказано на перспективи поєднання традиційних і цифрових методів навчання для ефективного оволодіння сучасними знаннями та компетенціями. Визначено, що формування цифрових компетенцій у педагогів та учнів, а також у фахівців є умовою становлення цифрової культури, без якої інноваційний розвиток суспільства та його соціальних систем неможливий. Обґрунтовано необхідність розвитку цифрової грамотності як ключової складової успішного входження в еру цифрових технологій.

The article examines the process of digital transformation in education and its impact on the modern education system. It was determined that the use of digital technologies in economic activity and the social sphere contributes to changing the nature of relations between the participants of socio-economic processes, as a result of which a corresponding, newest economic paradigm is formed, which transforms the field of economic relations and the activities of economic agents of various levels. The need for new competencies arising in the economy leads to a qualitative restructuring of the education system, education based on IT resources becomes in demand, since such education "takes part" primarily in the creation of human capital. Hybrid forms of education, which combine

distance and face-to-face education, which lead to changes in social and individual consciousness, are considered. It was determined that the advantages of distance learning include synchronous and asynchronous types of learning, which allows combining real and virtual learning; the ability to use it productively during correspondence education, since the use of digital tools in this case allows you to master the necessary educational material independently and effectively; implementation of continuous training. It is noted that education, which is built on the basis of IT resources, is becoming more and more popular, as it contributes to the development of human capital and mastery of electronic tools. The influence of digital tools on the educational process and the emergence of new educational products and services were discussed. The role of online education in the context of the war pandemic in Ukraine and its positive impact on education in the conditions of the new reality are taken into account. The prospects of combining traditional and digital learning methods for effective mastering of modern knowledge and competencies are indicated. It was determined that the formation of digital competences among teachers and students, as well as among specialists, is a condition for the formation of a digital culture, without which the innovative development of society and its social systems is impossible. The need for the development of digital literacy as a key component of successful entry into the era of digital technologies is substantiated.

Ключові слова: цифрова трансформація, гібридні форми навчання, онлайн-навчання, цифрова грамотність, освітній процес.

Key words: digital transformation, hybrid forms of education, online education, digital literacy, educational process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У статті розглянуті актуальні питання цифрової трансформації в освіті, та акцентована увагу на глибокі зміни, що відбуваються у системі навчання. Проблема полягає в адаптації освітніх інститутів до вимог сучасності та впровадженні цифрових технологій для покращення процесів навчання та підготовки майбутніх спеціалістів. У сучасному світі, цифрова трансформація в освіті є ключовим аспектом, пов'язаним із науковими та практичними викликами. Важливі завдання включають перегляд навчальних програм, розробку гібридних методів навчання та підвищення цифрової грамотності вчителів і учнів. Проблема цифрової дільничності та потреба у виробленні нових педагогічних стратегій стають важливими завданнями для науковців та освітян, спрямованими на оптимізацію освітнього процесу в еру цифрових технологій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичний розвиток цифрової трансформації в освіті, базується на висновках досліджень, присвячених проблемам та перспективам цифрової трансформації освітнього простору, який детально аналізують у своїх роботах такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: В. Биков, М. Лещенко, Л. Тимчук, І. Іванюк, О. Овчарук, Дж. Мазурека, П. Мертали, Н. Веріни, Дж. Тітко та ін. Спираючись на їхні висновки, висвітлені у публікаціях, важливо розуміти, що цифрова трансформація в освіті вимагає не лише впровадження новітніх технологій, але й переосмислення педагогічних підходів та методик.

Вітчизняні дослідники, такі як В. Сухонос, Ю. Гаруст, Я. К. Січкаренко, продовжують активно досліджувати питання цифрової трансформації освіти та цифрової компетентності. Їхні наукові розвідки спрямовані на вивчення викликів, з якими стикається сучасна освітня система у процесі впровадження цифрових інновацій. У контексті цих досліджень важливо визначити ключові аспекти цифрової трансформації, такі як розвиток цифрової грамотності, формування гібридних форм навчання та перспективи поєднання традиційних та цифрових методів.

Висновки вчених зазначають на необхідність постійного аналізу та вдосконалення підходів до цифрової трансформації в освіті, адже цей процес тісно пов'язаний із загальним розвитком суспільства та його готовністю до викликів цифрового віку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У статті досліджується процес цифрової трансформації в освіті та його вплив на сучасну систему навчання. Основним завданням є аналіз гібридних форм навчання, які поєднують реальний та віртуальний світи, й визначення їхнього впливу на суспільну та індивідуальну свідомість.

Окремий аспект дослідження — вивчення ролі освіти, побудованої на основі ІТ-ресурсів, розвитку людського капіталу та володінні електронними інструментами. Зокрема, аналізується вплив цифрових інструментів на навчальний процес та виникнення нових освітніх продуктів та послуг.

У статті поставлено завдання дослідити перспективи поєднання традиційних і цифрових методів навчання для ефективного оволодіння сучасними знаннями та компетенціями.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цифрові технології є об'єктивною реальністю, яку не можна не брати до уваги, тим більше, що їх застосування має позитивне значення. Насамперед, вони стимулюють економічну активність, розвиток продуктивних сил, що є вкрай важливим в умовах становлення глобальної централізованої економіки, яка багато в чому спирається на цифрові досягнення.

На сьогодні, у світі широко використовуються інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), роботизовані інструменти, штучний інтелект, мікроелектроніка, а це безумовно, надає сучасним економічним процесам зовсім іншу якість, яка є відрізняється від економіки минулих часів. Цифрова економіка може бути визначена як "діяльність зі створення, розповсюдження та використання цифрових технологій та пов'язаних з ними продуктів та послуг" [1, с. 20].

Як показує практика, застосування цифрових технологій в економічній діяльності та соціальній сфері сприяє зміні характеру відносин між учасниками соціально-економічних процесів, створює умови для поглиблення співробітництва, координації зусиль у досягненні конкретних цілей розвитку [2].

У таких умовах формується відповідна, новітня економічна парадигма, яка трансформує галузь економічних відносин та діяльність економічних агентів різного рівня.

Цифрова трансформація, зокрема в промисловості, вимагає відповідного "цифрового" спеціаліста, інженера, робітника, у якого сформовані такі компетенції, як створення цифрових двійників та фізико-математичних моделей, автоматизоване проектування та дизайн продукції, інжиніринг машинобудівної продукції та цифрового виробництва ..." [3, с. 41].

Ця необхідність в нових компетенціях, призводять до якісної перебудови також і системи освіти. З'являються так звані "гібридні форми" завдяки поєднанню в єдине ціле реального та віртуального світів, що приводить до змін суспільної та індивідуальної свідомості, націленої на оволодіння електронними інструментами та моделями. Останні ґрунтуються на використанні знань з різних галузей науки, і це дозволяє надати процесу навчання цілісного та міждисциплінарного характеру.

Підсумком такої єдності стає, зокрема можливість оволодіння не тільки додатковими, а й більш результативними способами здобуття сучасних знань та компетенцій, а також практичних умінь. Все більш затребуваною стає освіта, основу якої складають ІТ-ресурси, оскільки така освіта "бере участь" насамперед у створенні людського капіталу, а як всім відомо, найефективнішими є вкладення у людину, у розвиток її інтелектуальних здібностей.

Вигоди від використання цифрових інструментів у системі освіти безумовні, що підтверджується все більшим їх впровадженням у освітній процес. З'являються нові освітні продукти та послуги, які трансформують не лише сферу освіти, а й культуру освітню діяльність.

В умовах динамічно змінної соціальної реальності, формування цифрового середовища є умовою розвитку освітніх установ. Впровадження та використання сучасних технологій сприяють зростанню інноваційних

знань, без яких успішне оволодіння компетенціями ХХІ століття, основу яких становлять, з одного боку, "креативність, критичне мислення, комунікація, кооперація" [4, с. 719], а з іншого — віртуальна реальність, блокчейн, комп'ютерне програмування, хмарні технології і т. д., неможливо.

Вирішення множинних завдань, пов'язаних із зростаючою цифровізацією, залежить в першу чергу від рівня цифрової грамотності, від ступеня занурення у цифровий освітній простір.

Важливу роль у цих процесах відіграє, як показали реалії останніх нестабільних років в Україні, онлайн-навчання, яке реалізується із застосуванням цифрових інструментів. Незважаючи на те, що дистанційне навчання спочатку було сприйнято досить скептично, більше того — негативно, воно виявилось згодом затребуваною формою навчання, що має безперечні перевагами (хоча також є і недоліки).

По-перше, наявність у ньому синхронного та асинхронного типів навчання дозволяє продуктивно поєднувати реальне навчання та віртуальне.

По-друге, така форма навчання особливо продуктивна при заочній формі навчання, оскільки застосування цифрових інструментів у такому разі дозволяє освоювати необхідний навчальний матеріал самостійно і ефективно.

По-третє — навчання здійснюється безперервно.

Сучасні ритми життя вимагають постійної переключення, й в таких умовах дистанційна освіта є одним із найкращих інструментів здобуття знання. Але характерні йому певні недоліки, що стосуються характеру взаємодій між педагогом та учнем, специфіки їх спілкування, можливостей здійснення безпосереднього контролю тощо, можуть бути подолані на основі застосування різних, але взаємопов'язаних форм навчання — класичного та цифрового.

Використання цифрових ресурсів в освітньому процесі не скасовує, як показує педагогічна практика, традиційні методи. Їх безперечна перевага полягає в тому, що вони надають можливість глибше взаємодіяти між педагогом та учнем, підвищуючи якість спілкування та контролю за навчальним процесом [5;6]. Це особливо важливо, оскільки навчання включає не лише передачу знань, але й формування вмінь та розвиток критичного мислення.

На нашу думку, традиційна форма навчання має бути доповнена сучасними методами навчання, і насамперед — цифровими. Вигоди від їх використання полягають у тому, що людина яка навчається, в таких умовах отримує можливість керувати своїм освітнім процесом, який набуває персоналізованих рис. З іншого боку, навчання стає безперервним, протягом усього життя. Принцип безперервності освіти важливий, особливо з урахуванням тих вимог, які пред'являються рівню і якості сучасних знань. Цифровізація створює простір інформації, якою можуть скористатися всі, тим більше, що суспільство демонструє підвищений попит до нього.

Щодо освіти, то цифрові ресурси, зокрема персональні смартфони, що ефективно використовуються в навчальному процесі, сприяють підвищенню освітньої мотивації. Одночасно зростають вимоги до рівня володіння ними з боку учасників освітнього процесу, підвищуються вимоги до майбутніх спеціалістів, для яких во-

лодіння цифровими інструментами більше, ніж актуально, оскільки сучасна економіка загалом базується на використанні ІТ-технологій, а деякі галузі є абсолютно цифровими. Для цього освіта має спиратися на сучасні методи та засоби навчання, поєднувати класичні та віртуальні моделі, бути націленим на формування таких компетенцій, які дозволять інтегруватися у простір цифрового світу з мінімальними втратами, як собі, так соціуму.

Тому впровадження цифрових технологій у сферу освіти потребує вироблення відповідної освітньої парадигми, здатної враховувати зміни, що викликаються зростаючою диджиталізацією та її наслідками. Крім того, поява нових форм навчання вимагає не тільки перегляду освітніх модулів, необхідні також і зміни у мисленні учнів, але насамперед — викладачів [7]. Не останню роль тут відіграє рівень ІТ-компетенцій, вміння застосовувати навички цифрового спілкування та взаємодії. Все це вимагає певного рівня цифрової грамотності (або компетентності), що передбачає вміння користуватися цифровими компетенціями.

По-перше, володіння цифровою грамотністю у системі освіти більш ніж важливе та актуальне, завдяки їй розширюються можливості розвитку креативного мислення та прийняття нестандартних рішень, що впливають на освітні процеси, які отримують вплив інноваційних трендів.

По-друге, за допомогою ІТ-інструментів в освіті широко використовуються різні форми подачі навчального матеріалу — аудіовізуальні, графічні, текстові і т. д. [8; 9].

По-третє, створюються умови для розвитку так званого мережевого спілкування, формування навичок цифрової взаємодії, обміну досвідом та знаннями.

Важливу роль відіграють основи "медіаграмотності (критичне мислення, знання сімейно-систем, вміння працювати з ними" [10, с.80]. Дослідники відзначають підвищення рівня та якості цифрових компетенцій у педагогів та учнів. Ця обставина пов'язана, як із високими темпами інноваційного розвитку освіти. Так із підвищенням технологічних вимог: цифрова економіка, що розвивається потребує кваліфікованих ІТ-фахівців, тому базові цифрові компетенції мають бути освоєні освітніми установами [11].

Також це пов'язано, із підвищенням ступеня відповідальності, обумовленої "розумінням, організацією фіксації (текстових, образотворчих, аудіо та відео), архівуванням цифрової інформації, а також створення матеріалів з використанням цифрових ресурсів та її критичним аналізом.

Усе це свідчить про необхідність глибокої трансформації всього освітнього процесу та контенту, переосмислення навчальних програм та дидактичних методик, розробки нових освітніх модулів, які в сукупності, дозволять сформувати цифрові навички та застосовувати їх на практиці.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, цифрові інструменти сприяють формуванню ключових компетенцій ХХІ століття, включаю-

чи креативність, критичне мислення та комунікацію. Онлайн-навчання, що використовує цифрові технології, стає важливою формою освіти, забезпечуючи гнучкість, ефективність та постійний доступ до знань. У свою чергу, процес оволодіння цифровими компетенціями неможливий без відповідної цифрової грамотності педагогів, їхньої готовності до онлайн-освіти. Цифрова грамотність є базовою, оскільки вона, разом з іншими факторами, дозволяє забезпечити інноваційний розвиток освіти.

В умовах становлення та розвитку індустрії 4.0 застосування ІТ-технологій у системі освіти сприяє її якісній трансформації, що є насамперед наслідком цифровізації економіки. Формування цифрових компетенцій у педагогів та учнів, а також у фахівців є умовою становлення цифрової культури, без якої інноваційний розвиток суспільства та його соціальних систем неможливий. Для цього освіта має відповідати критеріям цифровізації, максимально ефективно впроваджувати електронні ресурси у навчальний процес, раціонально використовувати цифрові і традиційні методи навчання. Важливим є розвиток цифрової культури та цифрової грамотності, формування відповідних навичок та умінь, без яких успішне входження у ХХІ століття не є можливим.

Література:

1. Биков, В. Ю. (2019). Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно — технологічної платформи освіти і науки України. Матеріали методологічного семінару НАПН України "Інформаційно — цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку". 20—25.
2. Джурило, А. П., Глушко, О. З., Локшина, О. І., Маріуц, І. О., Тименко, М. М. та Шпарик, О. М. (2018). Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США: монографія. ТОВ "КОНВІ ПРІНТ". <https://core.ac.uk/download/pdf/163088-295.pdf> (дата звернення 01.12.2023).
3. Дущенко, О. (2021). Сучасний стан цифрової трансформації освіти. Фізико-математична освіта, 28(2), 40-45. <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2021-028-2-007> (дата звернення 01.12.2023).
4. Verina, N., & Titko, J. (2019). Digital transformation: conceptual framework. In *Contemporary Issues in Business, Management and Economics Engineering*. 719—727. <https://doi.org/10.3846/cibmee.2019.073>
5. Williamson, B., Eynon, R., & Potter, J. (2020). Pandemic politics, pedagogies and practices: digital technologies and distance education during the coronavirus emergency. *Learning, Media and Technology*, 45 (2), 107—114. <https://doi.org/10.1080/17439884-2020.1761641>
6. Карплюк, С. О. (2019). Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: матеріали методологічного семінару НАПН України. 188—197.
7. Коваленко, В. В., Мар'єнко, М. В., Сухих, А. С. (2021). Використання цифрових технологій у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти: методичні рекомендації. ІІТЗН НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/728506/1/%D0%9C%D0%B>

5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B5%_D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20ISBN%20978-617-95182-5-6.pdf

8. Кучерак, І. (2020). Цифровізація та її вплив на освітній простір в контексті формування ключових компетентностей. *Інноваційна педагогіка*, 2 (22), 91—94 http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_2/22.pdf. (дата звернення 01.12.2023).

9. Мар'єнко, М., & Сухих, А. (2022). Організація навчального процесу у ЗЗСО засобами цифрових технологій під час воєнного стану. *Український Педагогічний журнал*, (2), 31—37. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-31-37>

10. Сухонос, В. В., Гаруст, Ю. В., Шевцов Я. А. (2019). Діджиталізація освіти в Україні: зарубіжний досвід та вітчизняна перспектива впровадження. *Правові горизонти*, 19 (32), 79—86.

11. Толочко, С. В. (2021). Цифрова компетентність педагогів в умовах цифровізації закладів освіти та дистанційного навчання. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка*, 13(169), 28-35. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5077823>

References:

1. Bykov, V.Yu. (2019), "Digital transformation of society and development of the computer-technological platform of education and science of Ukraine", *Materialy metodolohichnoho seminaru NAPN Ukrainy "Informatsiino-tsyfrovyyi osvittii prostir Ukrainy: transformatsiini protsesy i perspektyvy rozvytku"* [Materials of the methodological seminar of the National Academy of Sciences of Ukraine "Information and digital educational space of Ukraine: transformational processes and development prospects"], NAPN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, pp. 20—25.

2. Dzhurylo, A.P. Hlushko, O.Z. Lokshyna, O.I. Mariuts, I.O. Tymenko, M.M. and Shparyk, O.M. (2018), *Transformatsiini protsesy u shkilnii osviti krain Yevropeiskoho Soiuzu ta SShA* [Transformational processes in school education in the countries of the European Union and the USA], TOV "KONVI PRINT", Kyiv, Ukraine, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/163088295.pdf> (Accessed 01.12.2023).

3. Dushchenko, O. (2021), "The current state of the digital transformation of education", *Fizyko-matematychna osvita*, vol. 28 (2), pp. 40—45. <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2021-028-2-007>

4. Verina, N. and Titko, J. (2019), "Digital transformation: conceptual framework", *Contemporary Issues in Business, Management and Economics Engineering*, pp. 719—727. <https://doi.org/10.3846/cibmee.2019.073>

5. Williamson, B. Eynon, R. and Potter, J. (2020), "Pandemic politics, pedagogies and practices: digital technologies and distance education during the coronavirus emergency", *Learning, Media and Technology*, vol. 45 (2), pp. 107—114. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1761641>

6. Karpliuk, S.O. (2019), "Features of digitization of the educational process in higher education", *Informatsiino-tsyfrovyyi osvittii prostir Ukrainy: transformatsiini protsesy i perspektyvy rozvytku: materialy meto-*

dolohichnoho seminaru [Information and digital educational space of Ukraine: transformational processes and development prospects: materials of the methodological seminar], NAPN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, pp. 188—197.

7. Kovalenko, V.V. Marienko, M.V. and Sukhikh, A.S. (2021), "Use of digital technologies in the process of blended learning in institutions of general secondary education: methodical recommendations", available at: https://lib.iitta.gov.ua/728506/1/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B5%_D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20ISBN%20978-617-95182-5-6.pdf (Accessed 01.12.2023).

8. Kucheraк, І. (2020), "Digitalization and its impact on the educational space in the context of the formation of key competencies", *Innovatsiina pedahohika*, vol. 2 (22), pp. 91—94, available at: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_2/22.pdf (Accessed 01.12.2023).

9. Marienko, M. and Sukhikh, A. (2022), "Organization of the educational process in the ZZSO by means of digital technologies during martial law", *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*, vol. (2), pp. 31—37. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-31-37>

10. Sukhonos, V.V. Harust, Yu.V. and Shevtsov Ya.A. (2019), "Digitalization of education in Ukraine: foreign experience and domestic perspective of implementation", *Pravovi horyzonty*, vol. 19 (32), pp. 79—86.

11. Tolochko, S.V. (2021), "Digital competence of teachers in the conditions of digitalization of educational establishments and distance learning", *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskyi kolehium" imeni T.H. Shevchenka*, vol. 13 (169), pp. 28—35. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5077823>

Стаття надійшла до редакції 14.12.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 659.3

О. П. Бутенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки і менеджменту,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2151-8410>
В. А. Малахов,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки і менеджменту,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0002-8024-3998>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.135

СИНЕРГІЯ САМОРЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВИХ НОРМ У СФЕРІ ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ: ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ТА СУСПІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

O. Butenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economics
and Management, Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics
V. Malakhov,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economics
and Management, Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics

PUBLIC RELATIONS MANAGEMENT AS A TOOL OF MANAGEMENT
INFLUENCE IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

У дослідженні проаналізовані чинні регулятивні механізми у сфері публік рилейшнз. Виокремлено та розглянуто два основних напрями регулятивних механізмів: правове регулювання і саморегулювання. Для цього наведені основні документи, які є нормативно-правовою базою PR-діяльності в публічному управлінні нашої країни, досліджені структура та цілі Афіньського кодексу PR (ІПРА) та Лісабонського кодексу PR, які є стандартами професійної етики та поведінки фахівців у сфері публік рилейшнз. Запропонована сумісна дія механізму саморегулювання та правових норм у сфері зв'язків з громадськістю повинна призвести до підвищення етичних стандартів та може стати ефективним механізмом управління суспільною відповідальністю й сприяти сталому розвитку взаємодії між бізнесом та громадськістю. Розглянуті переваги та негативні наслідки сумісної дії механізму саморегулювання та правових норм у сфері PR. Визначена роль сумісної дії механізму саморегулювання та правових норм у сфері зв'язків з громадськістю у воєнний час.

The purpose of the article is to consider the main areas of regulation (legal and self-regulation) in the field of public relations, and also to identify possible ways to improve ethical standards and develop interaction between business and the public through the joint action of self-regulation and legal norms in the field of public relations. The study analyzes the existing regulatory mechanisms in the field of

public relations. Two main areas of regulatory mechanisms are identified and considered: legal regulation and self-regulation. For this purpose, the author presents the main documents that are the regulatory framework for PR activities in the public administration of our country, examines the structure and objectives of the Athens PR Code (IPRA) and the Lisbon PR Code, which are the standards of professional ethics and behavior of public relations professionals. The proposed joint action of the self-regulatory mechanism and legal norms in the field of public relations should lead to an improvement in ethical standards and can become an effective mechanism for managing public responsibility and promote sustainable development of interaction between business and the public. The advantages and negative consequences of the joint action of the self-regulatory mechanism and legal norms in the field of PR are considered. The synergy of self-regulation and legal norms guarantees minimization of unfair actions, manipulation and other ethical and legal violations, and in wartime it can help to create an effective infrastructure of software solutions that will facilitate the development of complex systems and increase the level of information security. The authors note that there are situations when the synergistic effect of the self-regulatory mechanism and legal norms in the field of public relations can have negative consequences. It is established that public relations professionals need knowledge about the scope, capabilities and legal basis of their professional competencies, and therefore public relations in the public administration system requires the creation of an independent legislative framework regulating the communication processes that are actively changing and developing.

Ключові слова: регулятивні механізми зв'язків з громадськістю, правове регулювання, саморегулювання, етичні стандарти, синергія.

Key words: regulatory mechanisms of public relations, legal regulation, self-regulation, ethical standards, synergy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Управління зв'язків з громадськістю надає низку різних послуг, які можна використовувати для просування основної місії організації таким чином, щоб заощадити гроші, час і зусилля. Так само як бюджетування, HR, стратегічне планування та оцінка ефективності, зв'язки з громадськістю мають бути включені до інструментарію сучасного державного управління. Використовуючи економічно ефективні заходи, зв'язки з громадськістю можуть збільшити використання державних послуг, сприяти добровільному дотриманню нових законів, покращити зв'язки зі ЗМІ та зміцнити авторитет серед громадськості в цілому. Наразі зв'язки з громадськістю в Україні потребують створення самостійної законодавчої бази, яка регулює комунікаційні процеси, і яка може забезпечити сумісну дію механізму саморегулювання та правових норм у сфері зв'язків з громадськістю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням взаємодії органів державної влади з громадськістю та її регулятивним механізмам присвячені роботи таких науковців як П. М. Олещуна, А. В. Литвин, Т. В. Парфенюк, О. В. Колянко, О. А. Грищенко, О. С. Марченко, В. Фесенка, М. Зяйлика, В. Малиновського, О. Кор-

нійчука, Т. Балановської та багатьох інших [1—10]. Воєнний стан в Україні, стрімкий розвиток інформаційного простору, посилення впливу соціальних мереж, зміни інших чинників зовнішнього середовища спричинили значний вплив на гармонізацію взаємовідносин влади та суспільства. Саме ця ситуація зумовлює необхідність визначення шляхів покращення нормативних і самокерованих зв'язків з громадськістю між суспільством та органами влади.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є розгляд основних напрямів регулювання (правового та саморегулювання) у сфері публік релейшнз, а також визначення можливих шляхів покращення етичних стандартів та розвитку взаємодії між бізнесом та громадськістю через сумісну дію саморегулювання та правових норм у сфері зв'язків з громадськістю.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним зі способів гармонізації взаємовідносин влади та суспільства є підвищення ефективності роботи з PR в органах влади. Держава відповідальна за те, щоб зв'язки з громадськістю не обмежували інтереси та права громадян, бізнесу та суспільства взагалі. Тому

фахівцям зі зв'язку з громадськістю потрібні знання про обсяг, можливості та правове підґрунтя своїх професійних компетенцій. З огляду на те, що в основі зв'язків з громадськістю є комунікаційний процес, який регулює суспільні відносини, діяльність цієї сфери є складною і відповідальною особливо через те, що можливості правового регулювання знаходяться в одному полі з реалізацією прав і свобод громадян. Як і кожна соціальна практика, зв'язки з громадськістю здійснюються, базуючись на дотриманні чинного законодавства та відповідних нормативних документів, тому під час діяльності у сфері PR необхідно спиратися на комплекс нормативних положень про сутність, зміст та регулятивні механізми у сфері зв'язків з громадськістю. У цей комплекс входять, як етичні критерії, притаманні PR, так і самостійна діяльність яка містить в собі законність та розбіжності.

Якщо проаналізувати чинні регулятивні механізми у PR, то можна виділити два основних напрями: правове регулювання і саморегулювання. Держава забезпечує правове регулювання публічної сфери у діяльності PR. Правове регулювання є системою регулювання поведінки громадян у суспільстві через дотримання ним правових норм, які встановлені органами державної влади та виконуються громадянами під контролем уповноважених організацій з можливістю застосування відповідних санкцій у разі відхилення від цих норм. Ця система є суворо встановленою, чітко прописаною та є обов'язковою для всіх членів суспільства. Основними документами, які є нормативно-правовою базою PR-діяльності в публічному управлінні нашої країни є такі: Закон України "Про інформацію", Закон України "Про рекламу", Закон України "Про друковані ЗМІ (пресу) України", Закон України "Про доступ до публічної інформації", Закон України "Про авторське право і суміжні права", Цивільний кодекс України, Закон України "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації", "Про захист персональних даних" тощо [11—17].

Саморегулювання є більш рухомою системою. Воно починає працювати, коли неможливо застосувати правове регулювання, та коли не встановлена "суспільно небезпечна дія" з погляду права, але існує морально-етична колізія, яка часом має більше негативний вплив за своїми наслідками на суспільство, ніж будь-який не правовий вчинок.

Саморегулювання є добровільним дотриманням декларованих норм і немає примусового чи загального характеру. Головну роль у саморегулюванні відіграють норми та ідеали, які є етичними критеріями

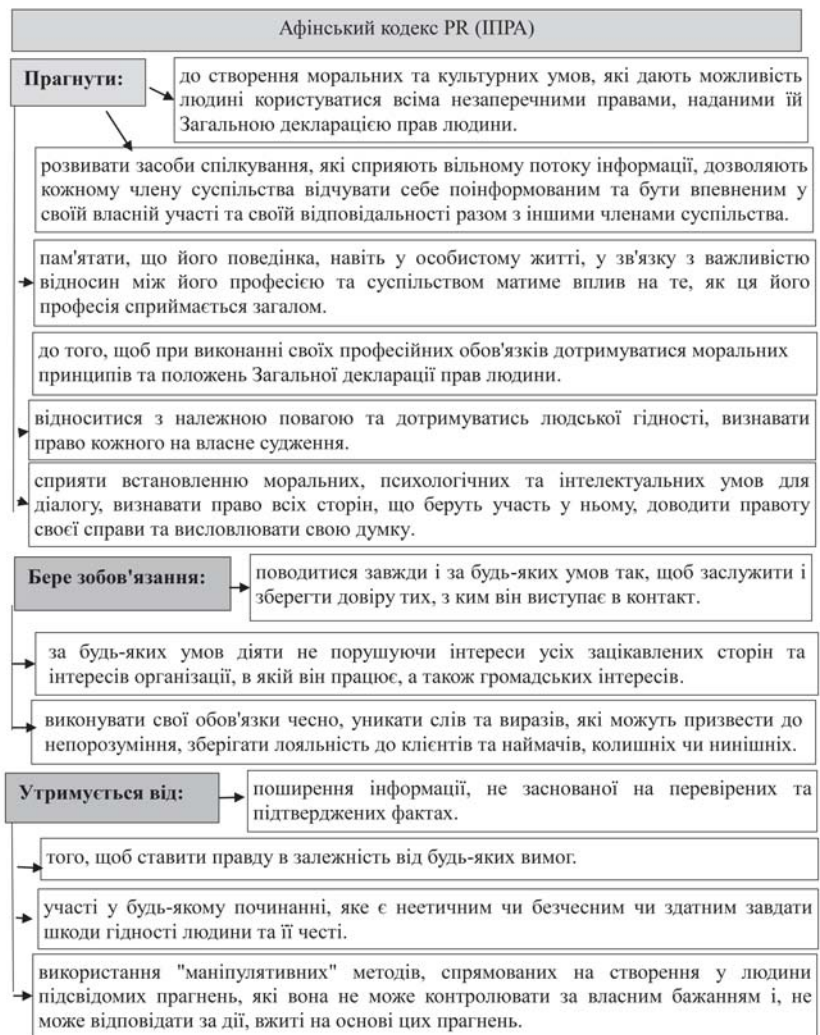

Рис. 1. Норми етичної поведінки фахівця зі зв'язків із громадськістю за Афінським кодексом PR (ІПРА)

Джерело: складено автором на основі [19, 20].

ми оцінювання, як окремо взятих вчинків, так і всієї діяльності.

Підсумовуючи вищезазначене можна стверджувати — якщо деякі питання не регулюється правом, то вони повинні регулюватися мораллю, тобто включається механізм саморегулювання. Саморегулювання ґрунтується на кодексах професійних організацій та асоціацій, які працюють у сфері PR. Зазначені кодекси містять норми й правила професійної поведінки піар-фахівців і організацій. Вони містять у собі вимоги щодо прозорості, чесності та неупередженої поведінки, порядності, нерозголошення інформації, яка є комерційною таємницею, або є конфіденційною.

Наразі професійна поведінка фахівця в галузі PR крім правових норм, регулюється нормами зазначених етичних кодексів. Головними з них є Афінський кодекс PR (ІПРА) та Лісабонський кодекс PR. Тому пропонується надати загальні характеристики та проаналізувати норми етичної поведінки фахівця зв'язків із громадськістю цих кодексів, які наведені на рис. 1—2.

Цей Кодекс містить у собі всі пункти та принципи попередніх двох Кодексів (IPRA та CERP) і тому носить

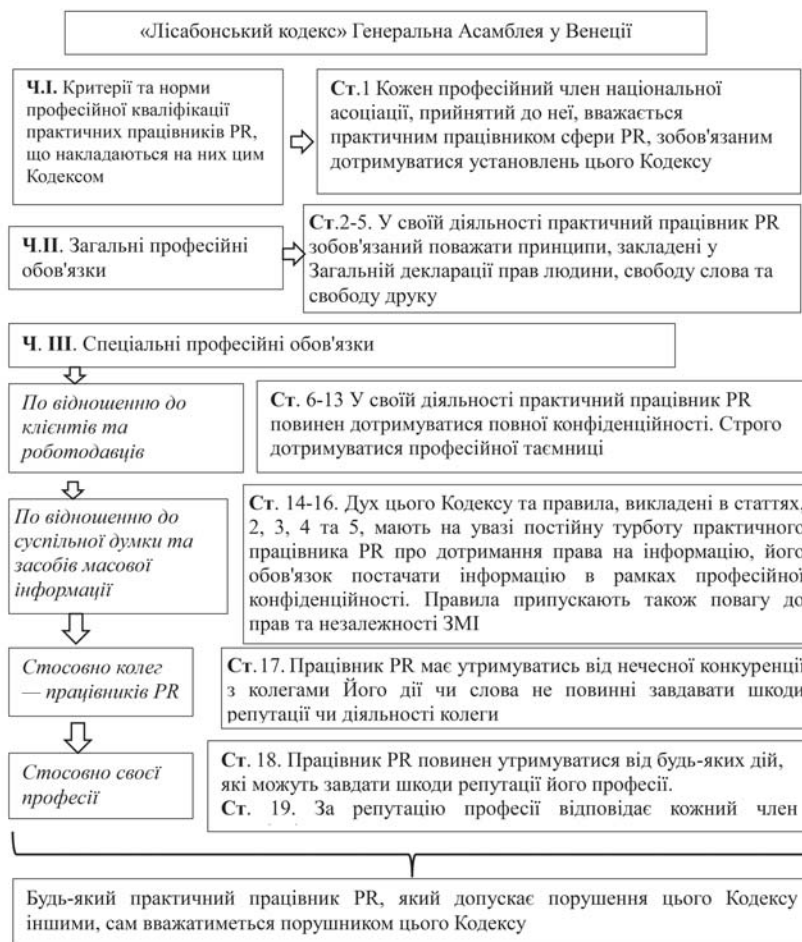

Рис. 2. Норми етичної поведінки фахівця зі зв'язків з громадськістю за Лісабонським кодексом PR

Джерело: складено автором на основі [19, 20].

не роз'яснювальний, а більше узагальнювальний характер. До важливих особливостей кодексу відноситься те, що той, хто допустив порушення цього кодексу, сам є порушником. Також члени IPRA та CERP беруть на себе зобов'язання чесно виконувати свої обов'язки та утримуватися від дезінформації суспільства та використання "махінаторських" методів та способів у своїй діяльності.

На відміну від Афіньського кодексу PR (ІПРА), Лісабонський кодекс (Європейський кодекс професійної поведінки в галузі PR) має іншу структуру. Він складається зі статей за різними напрямками, але головною відмінністю є особлива увага, що надається у кодексі засобам масової інформації, що знайшло своє відображення й у вимогах до фахівців з PR. Далі пропонується до розгляду структура Лісабонського кодексу (рис. 2). Можна виокремити такі пункти цього нормативного акту [20]:

- повага до національних кодексів поведінки та чинних законів;
- оприлюднення своїх прав, які можуть призвести до конфлікту з клієнтами чи наймачами.

Статті Лісабонського кодексу близькі по думці з Афіньським кодексом у частині "бере зобов'язання", але відповідно до сучасних змін у зовнішньому середовищі,

були адаптовані. Вищезазвані нормативні акти є стандартами професійної етики та поведінки фахівців у сфері паблік рилейшнз.

Сумісна дія механізму саморегулювання та правових норм у сфері зв'язків з громадськістю може призвести до покращання етичних стандартів, які галузь взаємодії з громадськістю повинна дотримуватися, може стати ефективним механізмом управління суспільною відповідальністю та сприяти сталому розвитку взаємодії між бізнесом та громадськістю. Але, потрібно зазначити, що існують ситуації, коли синергетична дія механізму саморегулювання та правових норм у сфері зв'язків з громадськістю може мати й негативні наслідки. Пропонуються деякі можливі позитивні та негативні наслідки такої сумісної дії рис. 3.

Взаємодія між бізнесом та громадськістю визначається принципами взаємодопомоги та співпраці, що сприяє створенню збалансованих та взаємовигідних відносин. Важливо досягти балансу між саморегулюванням і правовими нормами, щоб забезпечити ефективний контроль, відповідальність і захист інтересів громадськості у сфері зв'язків з громадськістю.

У воєнний час сумісна дія механізму саморегулювання та правових норм у сфері зв'язків з громадськістю може відігравати важливу роль у забезпеченні ефек-

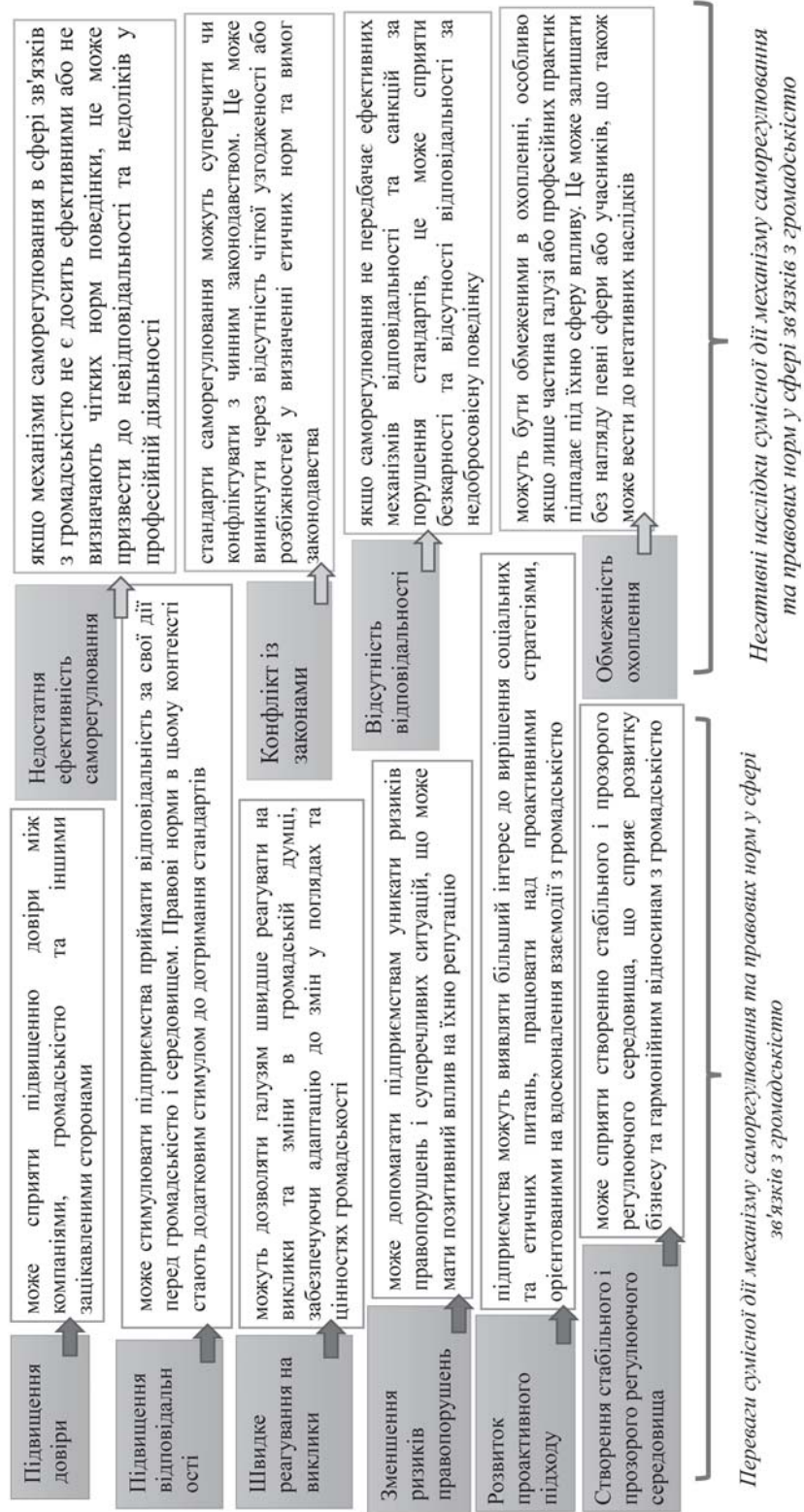

Рис. 3. Переваги та негативні наслідки синергії саморегулювання та правових норм у сфері PR

тивної та етичної інформаційної взаємодії. Результатами такої сумісної дії є:

1. Інформаційна прозорість. Забезпечення чесності та відкритості в інформаційному обміні між владою, військовими та громадськістю. Саморегулювання та правові норми повинні встановлювати стандарти щодо дотримання прозорості та інформаційної доступності. 2. Етичне ведення в інформаційних кампаніях. Визначення етичних принципів та стандартів для інформаційних кампаній, щоб уникнути розповсюдження дезінформації та псевдоінформації під час конфліктів.

3. Захист прав людини та цивільного населення. Розробка норм та стандартів, спрямованих на захист прав людини та цивільного населення в умовах воєнного конфлікту. Це може містити обов'язкові процедури та відповідальність за порушення прав людини.

4. Сприяння гуманітарній допомозі. Забезпечення ефективного механізму для інформування громадськості про гуманітарні потреби та надання допомоги військовим конфліктам.

5. Стабільність та збалансованість інформаційного простору. Установлення механізмів для контролю за різноманітністю джерел інформації, запобігання маніпуляціям та забезпечення збалансованого підходу до представлення інформації.

6. Запобігання витокам інформації. Розробка стандартів та заходів безпеки для запобігання неправомірним витокам інформації, які можуть впливати на національну безпеку.

7. Загальносвітовий обмін інформацією під час війни може стати важливим інструментом для забезпечення міжнародного співробітництва, вирішення конфліктів та захисту прав людини. Успішний обмін інформацією допомагає створити об'єктивну картину ситуації та сприяє мирним та стійким вирішенням конфліктів. Інформаційний обмін дозволяє країнам та міжнародним організаціям отримувати зрозуміле уявлення про ситуацію та реальні виклики, що стоять перед країною, що переживає конфлікт. Це може визначити рівень підтримки та допомоги, яку країні може надати міжнародна спільнота.

Спільна дія механізму саморегулювання та правових норм у сфері зв'язків з громадськістю у воєнний час може допомогти створити ефективний та етичний фреймворк для взаємодії та інформаційної безпеки в умовах конфліктів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Дослідження дозволило визначити, що етичні норми є не менш важливими ніж правові та разом утворюють дієвий регулятивний механізм сфери зв'язків з громадськістю в системі державного управління. Синергія саморегулювання та правових норм гарантує мінімізацію недобросовісних дій, маніпулювання та виникнення інших етичних та правових порушень, у воєнний час може допомогти створити ефективну інфраструктуру програмних рішень, яка полегшить розробку складних систем та підвищить рівень інформаційної безпеки. Фахівцям зі зв'язку з громадськістю потрібні знання про

обсяг, можливості та правове підґрунтя своїх професійних компетенцій, тому зв'язки з громадськістю в системі державного управління потребують створення самостійної законодавчої бази, яка регулює комунікаційні процеси, що активно змінюються та розвиваються. Кодекси та інструкції, що розробляються як вітчизняними, так і європейськими фахівцями, надалі повинні бути використати для вдосконалення PR-законодавства країни.

Література:

1. Олещун П. М. Поняття політичного PR: сутність, особливості, сучасні підходи. Нова парадигма. 2010. Вип. 92. С. 114—123.

2. Литвин А. В. Особливості підготовки текстів у процесі PR-діяльності. Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. 2011. Вип. 12. С. 201—208.

3. Парфенюк Т. В. Механізми взаємодії з громадськістю в енергетичній сфері України. Investytsiyi praktyka ta dosvid. 2022. № 17. С. 162—168. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.17.162>

4. Колянко О. В. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю. Herald of lviv university of trade and economics economic sciences. 2022. № 65. С. 116—122. URL: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-65-16>

5. Grytsenko O. A., Marchenko O. S. Guiding principles on business and human rights (The UN): economic frameworks of research. Economic theory and law. 2020. Vol. 41, no. 2. P. 91—110. URL: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2020-41-2-91>

6. Фесенко В. Правове регулювання рекламної діяльності. Юридичний журнал. 2007. № 12. С. 12—17.

7. Зяйлик М. Роль та значення функцій зв'язків із громадськістю у системі публічного управління. Актуальні проблеми публічного управління та адміністрування. С. 33—45. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32396/2/monograph_PU_2020_TNTU_Ziailyk_M-The_role_and_value_of_public_33-49.pdf.

8. Малиновський В. Особливості функції зв'язків із громадськістю в державному управлінні. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Malynovskyi_Valentyn/Osoblyvosti_funktsii_zv'iazkiv_iz_hromadskistiu_v_derzhavnomu_upravlinni.pdf?PHPSESSID=1uqt-9ajut6g866dk5fh7ap8081

9. Корнійчук О. Зв'язки з громадськістю як інструмент державної політики в Україні. Ефективність державного управління. 2006. Вип. 10. С. 114—121 URL: https://eprints.oa.edu.ua/1101/1/korniychuk_141111.pdf

10. Balanovska T., Gogulya O., Wyrzykowska B. The role of entrepreneur's competencies in the development of rural areas. Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy. 2018. №. 1. P. 55—61.

11. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

12. Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні : Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-XII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>

13. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>

14. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 1 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

15. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр#Text>

16. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

17. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23.09.1997 р. № 539/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539/97-вр#Text>

18. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI : станом на 27 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

19. Кодекс поведінки МАПР (IPRA). International Public Relations Association. URL: https://www.ipra.org/static/media/uploads/code_of_conduct/ukrainian.pdf

20. Огляд всіх кодексів професійної етики піарщика (фахівця із зв'язків з громадськістю). URL: http://4ua.co.ua/marketing/ra3ad78b4d43b89421206c26_0.html.

References:

1. Oleshchun, P. M. (2010), "The concept of political PR: essence, features, modern approaches", *Nova paradigma*, vol. 92, pp. 114—123.

2. Lytvyn, A. V. (2011), "Peculiarities of preparing texts in the process of PR activities", *Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy*, vol. 12, pp. 201—208.

3. Parfeniuk, T. V. (2022), "Mechanisms of interaction with the public in the energy sector of Ukraine", *Investytsiyi praktyka ta dosvid*, vol. 17, pp. 162—168, available at: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.17.162>, (Accessed 10 Jan 2024).

4. Kolianko, O. V. (2022), "Interaction of state and local governments with the public", *Herald of Lviv university of trade and economics economic sciences*, vol. 65, pp. 116-122, available at: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-65-16>, (Accessed 10 Jan 2024).

5. Grytsenko, O. A. and Marchenko, O. S. (2020), "Guiding principles on business and human rights (The UN): economic frameworks of research", *Economic theory and law*, vol. 41, no. 2. pp. 91—110, available at: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2020-41-2-91>, (Accessed 9 Jan 2024).

6. Fesenko, V. (2007), "Legal regulation of advertising activities", *Yurydychnyi zhurnal*, vol 12, pp. 12—17.

7. Ziailyk, M. (2020), "The role and importance of public relations functions in the public administration system", *Aktualni problemy publichnoho upravlinnia ta*

administruvannya, pp. 33—45. available at: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32396/2/monograph_PU_2020_TNTU_Ziailyk_M-The_role_and_value_of_public_33-49.pdf, (Accessed 6 Jan 2024).

8. Malynovskyi, V. (2013), "Features of the public relations function in public administration", available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Malynovskyi_Valentyn/Osoblyvosti_funktsii_zv'iazkiv_iz_hromadskistiu_v_derzhavnomu_upravlinni.pdf?PHPSESSID=1uqt9ajut6g866dk5fh7ap8081, (Accessed 6 Jan 2024).

9. Kornichuk, O. (2006), "Public relations as an instrument of state policy in Ukraine", *Efektynist derzhavnoho upravlinnia*, vol. 10, pp. 114—121, available at: https://eprints.oa.edu.ua/1101/1/kornichuk_141111.pdf (Accessed 6 Jan 2024).

10. Balanovska, T., Gogulya, O. and Wyrzykowska, B. (2018), "The role of entrepreneurs competencies in the development of rural areas", *Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy*, vol. 1, pp. 55—61.

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *The Law of Ukraine, "About the information"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (Accessed 10 January 2024).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *The Law of Ukraine, "On the print media (press) in Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text> (Accessed 11 January 2024).

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), *The Law of Ukraine, "On copyright and related rights"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (Accessed 11 January 2024).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Civil Code of Ukraine*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (Accessed 9 January 2024).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), *The Law of Ukraine, "About advertising"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр#Text> (Accessed 9 January 2024).

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), *The Law of Ukraine, "On access to public information"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (Accessed 5 January 2024).

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine, "On the Procedure for Coverage of Activities of State Authorities and Local Self-Government Bodies in Ukraine by the Mass Media"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539/97-вр#Text> (Accessed 6 January 2024).

18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *The Law of Ukraine, "On the protection of personal data"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (Accessed 8 January 2024).

19. International Public Relations Association (2011), *"IPRA Code of Conduct"*, available at: https://www.ipra.org/static/media/uploads/code_of_conduct/ukrainian.pdf (Accessed 6 January 2024).

20. 4ua.co.ua (2023), *"Overview of all codes of professional ethics of a PR (public relations specialist)"*, available at: http://4ua.co.ua/marketing/ra3ad78b4d43b89421206c26_0.html (Accessed 11 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 11.01.2024 р.

Г. М. Коцюрубенко,

к. е. н., доцент, докторант кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9604-5083>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.142

СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ ЯК КЛЮЧОВИЙ НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СКОРОЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

G. Kotsiurubenko,

PhD in Economics, Associate Professor,

Doctoral candidate of the Department of Finance, Odessa National Economic University

THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE AS A KEY DIRECTION FOR THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL POLICY TO REDUCE SOCIAL INEQUALITY

Метою статті є розгляд соціальної функції держави як напряму реалізації фінансової політики та у контексті її значення для подолання негативних наслідків соціальної нерівності. Зазначено, що визначення фінансової політики різняться за повнотою та деталізацією, але підкреслюється її адекватність законам суспільного розвитку.

Розглядаючи поступове розширення соціальної функції, вказується на роль держави у формуванні умов для соціального розвитку та передумов для гідного життя населення держави. Зазначається, що економічний розвиток і політична стабільність також залежать від успішної реалізації соціальної функції.

Акцентується увага на існуванні природного походження соціальної нерівності в контексті диференціації населення за різними параметрами, такими як вік, стать, професія, регіон проживання та рівень доходів.

Стан соціальної нерівності в країні розглядається як індикатор ефективності реалізації соціальної функції держави та результативності досягнення її цілей у сфері фінансової політики. Зазначено, що різноманітні прояви соціальної нерівності, такі як нерівність у доступі до медичної допомоги чи освіти, майнова нерівність та збільшення рівня бідності сигналізують про низьку ефективність соціальних механізмів.

Наголошується, що матеріальна нерівність не завжди обумовлює надання базової соціальної підтримки з боку держави. Реалізація соціальної функції залежить від фінансової кон'юнктури та системи, що існує в країні, способів фінансової взаємодії та обсягів відповідальності щодо фінансування.

The purpose of the article is to consider the social function of the state as a direction of financial policy implementation and in the context of its importance for overcoming the negative consequences of social inequality. Financial policy is considered as a tool of state regulation, a reflection of economic realities and a set of measures in the financial sphere. Definitions of financial policy differ in completeness and detail, but its adequacy to the laws of social development is emphasized. Scientists consider it as a system of measures for mobilizing, distributing and using financial resources for the purpose of performing state functions.

The emphasis is on the transformation of the functions of the state, which is marked by increased attention to the interests of citizens, socialization of tasks and expansion of the social function. Considering the gradual expansion of the social function, the role of the state in the formation of conditions for social development and prerequisites for a dignified life of the state's population is indicated.

The positive impact of the social function on modern democratic states is noted in various aspects, such as the development of human capital and the provision of material well-being, as well as guaranteeing the rights and freedoms of citizens. It is noted that economic development and political stability also depend on the successful implementation of the social function.

The state of social inequality in the country is considered as an indicator of the effectiveness of the implementation of the social function of the state and the effectiveness of achieving its goals in the field of financial policy. The authors point to various manifestations of social inequality, such as inequality in access to health care or education, property inequality and increasing poverty, which signal the low efficiency of social mechanisms.

It is emphasized that material inequality does not always determine the provision of social support by the state. The implementation of the social function depends on the financial situation and the system existing in the country, the methods of financial interaction and the scope of responsibility for financing.

Ключові слова: соціальна нерівність, фінансова політика, функції держави, бідність, соціальний розвиток, соціальна функція держави.

Key words: social inequality, financial policy, functions of the state, poverty, social development, social function of the state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасне суспільство постає перед численними викликами, серед яких одним із найважливіших є проблема соціальної нерівності. У контексті цього виклику, розуміння соціальної функції держави та її впливу на фінансову політику стає надзвичайно важливим для досягнення стабільного розвитку та орієнтуючись на цінності, що враховуються у побудові сучасних демократичних держав.

Держава, як ключовий суб'єкт управління соціальними процесами, відіграє визначальну роль у формуванні соціально-економічного ландшафту. Її фінансова політика є важливим інструментом у боротьбі з негативними проявами соціальної нерівності та сприяє створенню ефективних механізмів розподілу ресурсів для забезпечення умов розвитку та життєдіяльності громадян держави, з огляду на концентрацію фінансових інструментів у руках держави для впливу на процеси формування та використання ресурсів у суспільстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання формування та реалізації фінансової політики держави є досить актуальною сферою наукового пошуку, що визначає широке коло наукових напрацювань з цієї тематики. Дослідженням різного спектру питань фінансової політики держави присвячено напрацювання Борисової І., Діденка Є., Житар М., Кириленка В., Кужелева М., Невмержицької С., Чайковської В. П. та інших. Функції держави, у множинності їх реалізації, обумовлюють широкий спектр галузей наук, які досліджують проблематику їх виконання державою. Так, окремі аспекти соціальної функції держави у своїх напрацюваннях розглядали Бульба В., Венцель В., Дубінський І., Дмитрик А., Ілюшук О., Купрійчук В., Сасіна Л. та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є розгляд соціальної функції держави як напряму реалізації фінансової політики та у контексті її значення для подолання негативних наслідків соціальної нерівності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обмеженість ресурсів, якими володіють держави, визначає важливість їх оптимального використання, що у цілому відповідає економічним завданням і знаходить продовження у розробці та реалізації фінансової політики — складової загальної економічної доктрини розвитку країни як соціального утворення. Фінансова політика є не лише дієвим інструментом державного регулювання, але й відображенням тих економічних реалій, які формуються у кожному конкретному історичному чи соціальному етапі розвитку суспільства. Як наголошує Борисова І.: "Вивчаючи вимоги, які теорія і практика господарювання ставлять до фінансової політики, слід усвідомити дуже важливий висновок — фінансова політика має бути адекватною закономірностям суспільного розвитку" [1].

Плинність та зміни зовнішніх і внутрішніх умов, а також формування нових закономірностей суспільного розвитку обумовлюють досить широкий перелік визначень і трактувань, у економічній літературі, сутності фінансової політики.

Діденко Є. та Невмержицька С., проводять узагальнення існуючих трактувань сутності "фінансової політики", на основі аналізу напрацювань українських вчених періоду 2000—2015 років, і констатують, що "визначення відрізняються переважно рівнем повноти та деталізації" та формують висновок щодо можливих форм прояву фінансової політики у межах суспільної діяльності, а саме, "що державна фінансова політика є: сферою діяльності влади; складовою загальної державної

економічної політики; визначений урядом держави напрям фінансової діяльності країни; сукупність заходів державного рівня у фінансовій сфері" [2]. Науковці пропонують розглядати державну фінансову політику "як сукупність обґрунтованих заходів у сфері фінансової діяльності держави, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх зважений розподіл і подальше використання задля якісного виконання нею власних функцій, покликаною забезпечити інтереси розвитку суспільства" [2].

Кужелєв М. і Житар М., досліджуючи окремі аспекти розвитку фінансової політики в умовах європейської інтеграції, наводять узагальнення думок вчених-економістів щодо трактування сутності "державної фінансової політики", розглядають її як складову частину економічної політики держави та визначають як "систему заздалегідь визначених і затверджених заходів, форм і методів мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів державними інститутами з метою виконання державою своїх функцій у відповідності зі стратегічними і тактичними цілями її економічного і соціального розвитку" [3].

Доцільно зазначити, що у розглянутих визначеннях, які подано як узагальнення певного масиву наукових підходів, уже частково сформовано узагальнену мету державної фінансової політики яка орієнтована на виконання державою своїх /власних функцій.

Борисова І. пропонує визначати фінансову політику більш лаконічно, а саме як "систему державних заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і використання для виконання державою своїх функцій" [1]. Про широку розповсюдженість такого тлумачення зазначає, також, і Чайковська В. П., акцентуючи увагу на раціональному підході до розподілу та використання фінансових ресурсів [4].

Варто зазначити, що наведене визначення чітко підкреслює та підсвітлює важливі аспекти, які мають бути враховані при розгляді фінансової політики держави, зокрема мова йде про формування фінансової бази виконання державою своїх функцій через ланки фінансової системи. Кириленко В. констатує, що "головне призначення фінансової політики держави — це забезпечення безперервного функціонування фінансової системи суспільства, сприяння ефективного здійсненню державою своїх соціальних, економічних, оборонних, екологічних та інших функцій" [5]. Відповідно до запропонованого призначення фінансової політики, відбувається певна деталізація функцій держави.

Функції держави є категорією, що дотична до різних напрямів наукового пошуку та розглядається у різних галузях знань. Проте, такий мультидисциплінарний підхід лише підсилює ґрунтовність розгляду. Крім того, дослідження фінансової політики науковці пропонують проводити, зокрема через призму об'єднання з правовими відносинами, а саме характеризують фінансову політику як: "економіко-правове явище з глибоким макроекономічним змістом"; "складне фінансово-правове явище з глибоким макрофінансовим змістовим наповненням, що тісно переплітається з багатьма співпричетними фінансовими категоріями та поняттями" тощо [5-6].

Як зазначається у наукових напрацюваннях юридичного напрямку, під системою функцій держави прийнято розуміти "сукупність функцій, які виконуються на певному історичному етапі розвитку" [7].

Дубинський І. тлумачить функції держави як "основні напрями її діяльності, що залежать від об'єктивних потреб спільних відносин людей у вирішенні загальних справ, змістове наповнення яких скероване історичним напрямом суспільства" [8].

З точки зору юридичної науки, функції держави класифікують за низкою критеріїв, зокрема: за тривалістю існування (постійні й тимчасові функції); за принципом поділу влади (законодавчі, управлінські, правоохоронні, інформаційні); за важливістю та соціальною значущістю (основні й неосновні); за сферами державної діяльності (внутрішні та зовнішні); за територіальним масштабом, у межах якого вони реалізуються; залежно від обумовленості політичної природи суспільства (функції держав тоталітарного, демократичного типу, загальносоціальної); за формою реалізації (правотворчі, правоохоронні, правозастосовні) [7]. Варто зазначити, що відповідно до наведеної класифікації, згаданий раніше перелік функцій, які наводить економіст Кириленко В. у запропонованому формулюванні головного призначення фінансової політики, включено переважно до основних внутрішніх функцій держави, серед яких виділяють: економічну, соціальну, політичну, культурну, ідеологічну, податкову, забезпечення законності та правопорядку" [5, 7]. Залежно від того, в чиїх інтересах провадиться діяльність держави, Дубинський І. виділяє групові функції та загальні. Загальні функції (політичні, економічні, соціальні, правові та ін.) дослідник тлумачить як "стратегічні напрями діяльності держави, довготривалі і спрямовані на задоволення інтересів суспільства загалом, стосуються всіх без винятку верств населення" [8].

Саме соціальній функції, як пріоритетній поміж інших функцій держави, надають перевагу дослідник юридичної науки Дмитрик А. та Ілюшук О. Науковці аргументують свою позицію, з огляду на головне завдання соціальної функції, яке полягає у створенні умов для гідного життя людини в суспільстві, та акцентують увагу на ролі соціальної функції в економічному житті суспільства, визначаючи соціальну функцію як "стимулятор для держави щодо побудови найбільш ефективної економіки, у тому числі з метою розв'язання соціальних завдань" [7].

Політологічний аспект розгляду функцій держави дає змогу звернути увагу на наявність поглядів щодо розмиття меж між зовнішнім і внутрішнім аспектом розвитку держави, проте акцентує увагу на наступних видах функцій, а саме: 1) економічна, зміст якої складає забезпечення нормального функціонування і розвитку економіки, організації зовнішньоекономічних зв'язків тощо; 2) політична, або функція безпеки, яка спрямована на забезпечення державної і суспільної безпеки, соціальної і національної злагоди, охорону суверенітету; 3) соціальна, зміст якої складають охорона прав і свобод населення, здійснення заходів для задоволення соціальних потреб людей, підтримання необхідного рівня життя населення, створення належних умов для праці, побуту та ін.; 4) ідеологічна, метою якої є підтри-

мання певної ідеології, в тому числі релігійної, організації освіти, підтримання науки, культури тощо; 5) екологічна, яка передбачає ряд заходів з охорони навколишнього середовища [9]. Важливо звернути увагу на підхід до тлумачення соціальної функції, мова йде не лише про соціальний захист, але й про формування умов для розвитку та життєдіяльності, які є дещо ширшими за поняття соціального захисту.

Автори підручника "Філософія", також використовують поділ функцій держави на внутрішні та зовнішні. Проте, констатують, що основними є внутрішні. Зовнішні функції випливають із внутрішніх і є їх продовженням. Поряд з тим, акцентується увага, що "зовнішні, у свою чергу, теж істотно впливають на структуру та зміст внутрішніх функцій" [10]. До внутрішніх функцій відносять наступні: господарсько-організаторська та господарсько-стимулююча, гуманістична, соціальна, екологічна, науково-організаторська та інші. Соціальну функцію пов'язують з охороною і відновленням здоров'я, соціальним забезпеченням громадян, натомість освітню складову включають до культурно-виховної, а також окремо виділяють функцію створення демократичних умов, інститутів для виявлення та врахування інтересів різних соціальних груп суспільства. Якщо розглядати з точки зору соціального спрямування взагалі, то забезпечення прав і свобод, рівності доступу, наприклад, до освітніх послуг, є об'єднанням двох перерахованих функцій, які у цілому дотичні до соціальної, та орієнтовані, зокрема на зняття протиріч соціальної нерівності у широкому її прояві.

Автори підручника підкреслюють, що "серед функцій держави найважливішою завжди виступала господарсько-економічна" [10]. Хоча наведена точка зору може викликати певні дискусії, проте, цілком можливо припустити, що господарсько-економічна функція держави може розглядатись як одна із головних за певних історичних та економічних умов існування держав. Проте, досить складно не погодитись також і з тезою, що "функції держави є вкрай чутливими до сутнісних змін держави", зокрема мова йде про еволюційний розвиток соціально-економічних відносин, а також досить тривалий історичний досвід організації публічно-політичної влади суспільства, зміни у якій "приводили й до теоретичного переосмислення функціонального призначення держави", наслідком якого стала поява теорій демократичної, правової, соціальної держави, держави загального благоденства тощо [11]. Як зазначає Сасіна Л., "на конкретному етапі розвитку цивілізації держава закономірно і логічно приймає на себе соціальну функцію, усвідомлюючи зміну ролі людини в суспільстві, залежність суспільного прогресу від потенціалу нації" [12].

Ключовим аспектом такої трансформації є поступовий рух функцій держави у напрямку врахування інтересів громадян держави, формування більшої соціалізації завдань, які виконує держава, мети існування держав взагалі та активній увазі до виконання державою соціальної функції в контексті її направленості саме на населення та їх інтереси як основи існування держави.

Мова йде про поступове розширення соціальної функції держави: від бюджетного фінансування соціальних програм і орієнтації на створення системи соціального забезпечення до питань більш загальних, які вклю-

чають уже проблеми злагодження соціальної нерівності, формування умов для зайнятості, забезпечення не лише матеріального добробуту, але й формування умов для соціального розвитку тощо [12]. Соціальна функція виконує певну дуальну роль з позиції ключової мети функціонування сучасних демократичних держав: є як точкою відліку для розвитку держави (громадяни як основа формування людського капіталу, тобто формування умов для розширеного відтворення), так і узагальненим результатом реалізації решти функцій в контексті формування передумов для забезпечення соціальних базових стандартів демократичних держав, адже економічний розвиток формує матеріальну основу для існування та функціонування держави, політична складова забезпечують наявність і дотримання суверенітету та законів і т.ін.

Бульба В. розглядає соціальну функції держави у контексті її множинності. Узагальнюючи політико-філософські напрацювання щодо функцій соціальної держави, науковець пропонує виділяти "три основні соціальні функції, а саме:

- реалізація державних гарантій пом'якшення досягнення суспільством стану рівноваги після надзвичайних подій;

- регулювання способу життя суспільства заохочувальними і заборонними правовими засобами;

- перерозподіл суспільних ресурсів задля забезпечення всім соціальним групам суспільства певного рівня життя з метою зняття можливого соціального напруження" [13]. Дискусійним залишається підхід щодо доцільності виділення декількох соціальних функцій, проте, пропонований перелік, так чи інакше, відображає певний інструментарій за допомогою якого відбувається реалізація дій соціальної держави щодо напрямів, які є безпосередньо дотичними до населення та призначені для забезпечення його добробуту, а також врахування інтересів усіх груп громадян.

Визнання наявності певної диференціації населення країни по групам у широкому розумінні говорить про існування соціальної нерівності як цілком об'єктивного явища, що визначається різним віком, статтю, професією, регіоном проживання, рівнем доходів тощо. Поряд з тим, негативні прояви соціальної нерівності визначають важливість її включення до кола питань, на вирішення яких націлено реалізацію соціальної функції держави відповідно до існуючих запитів суспільства щодо врахування важливості розвитку нації та кожного окремого громадянина.

Стан соціальної нерівності та зміни різнобічних її проявів у країні є індикатором ефективності реалізації соціальної функції та свідчать про результативності досягнення встановлених цілей фінансової політики. Так, зокрема, значні диференціації щодо можливостей доступу до певних благ (наприклад, можливість отримання медичної допомоги або освіти в залежності від місця проживання, або в залежності від існуючого рівня доходу на платній чи безоплатній основі), майнова нерівність і тенденція до збільшення рівня бідності тощо сигналізують про низьку ефективність функціонування механізмів забезпечення суспільного розвитку та соціального забезпечення населення, що, безпосередньо, є у колі повноважень соціальної функції [14].

Поряд з тим, наявність, наприклад, матеріальної нерівності у суспільстві не є безумовною передумовою надання соціальної підтримки (субсидії, фінансові виплати, пільги тощо) як складової соціальної функції держави. Діапазон її реалізації обумовлюється фінансовою кон'юнктурою та системою, що утворилась в державі та суспільстві, способами фінансової взаємодії між учасниками та обсягами відповідальності в частині фінансування тощо.

Як вказують Купрійчук В. та Венцель В., "на сьогодні, коли держава нездатна в межах економічного зростання, зокрема досить значного, забезпечити сучасні вимоги та побажання своїх громадян, частину соціальних функцій здійснюють недержавні організації чи самі громадяни"[15].

У цілому можна говорити про наявність історичних прецедентів такого поділу ролей. Так, як зазначає Бульба В., у науковій літературі виокремлюють два типи соціальних держав, що історично сформувалися у процесі розвитку суспільства: ліберальний, що характеризується помірним соціальним захистом та делегуванням частини соціальних функцій держави громадянському суспільству, і соціал-демократичний, що передбачає розширення соціальних прав і прагне ліквідації соціальної нерівності [13]. Варто зазначити, що ліквідувати соціальну нерівність можна лише у контексті розгляду її як економічного явища у розрізі боротьби з бідністю, а не як соціальне явище, що обумовлено природньою неоднорідністю суспільства.

Не варто ігнорувати потенційну наявність проблемних аспектів щодо фінансової спроможності держави виконувати соціальну функцію. Однак, держава, навіть з огляду на делегування повноважень, має змогу залишати за собою важелі впливу на негативні прояви соціальної нерівності, а також заохочувати інших учасників до виконання окремих напрямів соціальної функції через досить широке коло інструментів фінансової політики (податкові пільги та преференції, кредитні канікули тощо).

Результативність впровадження заходів і реалізації дії інструментів фінансової політики щодо ефективності реалізації соціальної функції в державі можливо проводити за допомогою аналізу зміни стану соціальної нерівності через:

— призму економічних і матеріальних вимірів економічної нерівності, як відображення кількісного виміру трансформацій та стану розшарування населення,

— дослідження рівня бідності як безпосереднього індикатора зубожіння та критерію нижньої межі умов життя;

— комплексні показники якісних характеристик змін життя, що свідчать про загальний стан добробуту й умови життя та самореалізації для населення [14].

ВИСНОВКИ

Соціальна функція держави є тим напрямом, який дає змогу комплексного розгляду соціальної нерівності у контексті його негативних проявів і формує засади виділення критичних напрямів приділення уваги для розв'язання проблемних аспектів і нівелювання негативних наслідків.

Натомість, фінансова політика через інструменти бюджетної, податкової, монетарної політик у сукупності з соціальною політикою, має змогу не лише формування систем соціального захисту, але й здатна забезпечувати організаційні засади формування умов для розвитку усіх членів суспільства та зменшення негативних проявів соціальної нерівності, залучаючи, зокрема до даних процесів інших суб'єктів фінансових відносин у державі. Роль держави, у такому контексті, зміщується до спостереження чи виконання функцій гаранта рівності та суб'єкта, що формує вихідні умови. Від так, боротьба з негативними проявами соціальної нерівності потребує активної участі та співпраці усіх суб'єктів суспільства: держава може виступати ініціатором, але лише взаємодія з громадянами, громадськими організаціями та суб'єктами господарювання може стати підґрунтям для досягнення позитивних результатів.

Література:

1. Борисова І.С. Фінансова політика як важлива складова діяльності держави. Формування механізму зміцнення позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах: міжнар. наук-практ. конф. м.Тернопіль, 22—24 вер. 2016 р. Тернопіль, 2016. С. 9—12. URL: <http://surl.li/oxsku>

2. Діденко Є. О., Невмержицька С. М. Теоретико-методичні засади державної фінансової політики. Ефективна економіка. 2017. № 2. С. 20—24. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5440>

3. Кужелев М. О., Житар М. О. Особливості формування державної фінансової політики в умовах європейської інтеграції України. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. № 2. С. 154—163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2015_2_13

4. Чайковська В.П. Сутність фінансової політики, її значення та роль у житті держав. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 9. Ч. 7. С. 202—206. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_09/371.pdf

5. Кириленко В. До питання про суть і функції фінансової політики держави. Світ фінансів. 2007. № 4 (13). С. 94—99. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/viewFile/222/230>

6. Романчукевич В. В. Діалектична концептуалізація державної фінансової політики сталого розвитку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2019. Вип. 38. С. 72—79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2019_38_11

7. Дмитрик А., Ілюшкін О. Соціальна функція в системі функцій держави. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2020. № 2 (113). С. 8—12. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-2>

8. Дубинський І.Ю. Класифікаційні особливості функцій держави. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2019. № 4. Том 30 (69). DOI: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/02>

9. Співак В.М. Соціальна держава в процесі соціалізації глобалізації: політологічний аспект. Держава і

право. 2013. Вип. 60. С. 442—449. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Spivak_2013_4.pdf

10. Філософія: короткий виклад / С.П. Щерба, М.Г. Тофтул, О.А. Заглада та ін. Київ: Кондор, 2003. 352 с. URL: <https://pidru4niki.com/18480901/filosofiya/filosofiya>

11. Крицак І. В. Трансформація функцій держави та її вплив на функціонування органів внутрішніх справ України. Право і Безпека. 2009. № 4. С. 24—29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_4_7.

12. Сасіна Л. О. Реалізація соціальної функції держави в Україні. Актуальні наукові дослідження у сучасному світі: матеріали XXX міжнар. наук. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 26—27 жов. 2017 р.. Сб. научных трудов. Переяслав-Хмельницький. 2017. Вип. 10 (30), Ч. 5. С. 53—58. URL: <http://surl.li/oxckr>

13. Бульба В. Г. Джерельний огляд функцій держави в сучасному українському науковому дискурсі. Держава та регіони. 2011. № 1. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2011/1_2011.pdf

14. Коцюрубенко Г. М. Параметри дослідження соціальної нерівності крізь призму розробки фінансової політики держави. Приазовський економічний вісник. 2023. Випуск № 2 (34). DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4263/2023-2-10>

15. Купрійчук В. М., Венцель В. Т. Соціальна функція держави та особливості її реалізації в умовах сучасних глобалізаційних викликів. Ефективність державного управління. 2019. ВІП. 3 (60). VOL. 1. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.60.2019.186755>

References:

1. Borysova, I.S. (2016), "Financial policy as an important component of state activity", *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Formuvannia mekhanizmu zmitsnennia pozytsij natsional'nykh ekonomichnykh system u hlobal'nomu, rehional'nomu ta lokal'nomu vymirakh* [Materials of international scientific and practical conferences. Formation of a mechanism for strengthening the positions of national economic systems in global, regional and local dimensions], Ternopil, Ukraine, pp. 9—12, available at: <http://surl.li/oxcku> (Accessed 2 January 2024).

2. Didenko, E. O. and Nevmerzhitska, S. M. (2017), "Theoretical and methodological foundations of state financial policy", *Efektivna ekonomika* [Online], vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5440> (Accessed 2 January 2024).

3. Kuzhelev, M. O. and Zhytar, M. O. (2015), "Peculiarities of the formation of state financial policy in the conditions of the European integration of Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*, vol. 2, pp. 154—163, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2015_2_13 (Accessed 2 January 2024).

4. Chaikovska, V.P. (2014), "The essence of financial policy, its meaning and role in the life of states", *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 9/7, pp. 202—206, available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_09/371.pdf (Accessed 2 January 2024).

5. Kyrylenko, V. (2007), "To the question of the essence and functions of the financial policy of the state", *Svit*

finansiv, vol. 4 (13), pp. 94—99, available at: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/viewFile/222/230> (Accessed 2 January 2024).

6. Romanchukevich, V. V. (2019), "Dialectical conceptualization of the state financial policy of sustainable development", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, vol. 38, pp. 72—79, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2019_38_11 (Accessed 2 January 2024).

7. Dmytryk, A. and Ilyushkin, O. (2020), "Social function in the system of functions of the state", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, vol. 2 (113), pp. 8—12, available at: <http://visnyk.law.knu.ua/en/bazanomeriv/746-sotsialna-funktsiya-v-systemi-funktsiy-derzhavy> (Accessed 2 January 2024).

8. Dubinsky, I.Yu. (2019), "Classification features of state functions", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernad's'koho. Serii: iurydychni nauky*, vol. 4/30, available at: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/4.pdf (Accessed 3 January 2024).

9. Singer, V.M. (2013), "The welfare state in the process of socialization of globalization: a political aspect", *Derzhava i parvo*, vol. 60, pp. 442-449, available at: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Spivak_2013_4.pdf (Accessed 3 January 2024).

10. Shcherba, S.P., Toftul, M.G. and Zaglada, O.A. (2003), *Filosofii: korotkyj vyklad* [Philosophy: a brief summary], Kondor, Kyiv, Ukraine, available at: <https://pidru4niki.com/18480901/filosofiya/filosofiya> (Accessed 3 January 2024).

11. Krytsak, I. V. (2009), "Transformation of state functions and its influence on the functioning of internal affairs bodies of Ukraine", *Pravo i Bezpeka*, vol. 4, pp. 24-29, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_4_7 (Accessed 3 January 2024).

12. Sasina, L. O. (2017), "Realization of the social function of the state in Ukraine", *Materialy XXX mizhnarodnoi naukovo konferentsii, Aktual'ni naukovi doslidzhennia u suchasnomu sviti* [Materials of the XXX international scientific conference. Current scientific research in the modern world], Pereyaslav-Khmelnytskyi, Ukraine, available at: <http://surl.li/oxckr> (Accessed 3 January 2024).

13. Bulba, V. G. (2011), "Source review of state functions in modern Ukrainian scientific discourse", *Derzhava ta rehiony*, vol. 1, available at: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2011/1_2011.pdf (Accessed 3 January 2024).

14. Kotsiurubenko, G. M. (2023), "Parameters of the study of social inequality through the prism of the development of the financial policy of the state", *Pryazov's'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 2 (34), available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2023/2_34_ukr/12.pdf (Accessed 3 January 2024).

15. Kupriychuk, V. M. and Wenzel, V. T. (2019), "The social function of the state and peculiarities of its implementation in the conditions of modern globalization challenges", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 3 (60) / 1 available at: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/140> (Accessed 3 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 06.01.2024 р.

O. Kukbar,
PhD in Law, Associate Professor of the Department of State
and Legal Disciplines and International Law, State Biotechnological University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4897-9636>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.148

ELIMINATION OF INVESTMENT THREATS IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

О. В. Кухар,
к. ю. н., доцент кафедри державно-правових дисциплін
та міжнародного права, Державний біотехнологічний університет

ЕЛІМІНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ЗАГРОЗ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

The article is concerned with substantiating the process of identifying and overcoming investment threats in the management of the economic security of agricultural enterprises. It is determined that the tasks facing the agrarian sector of the Ukrainian economy in preventing investment threats are to stimulate the accumulation and effective use of investment resources by prioritizing economic growth and prospects for innovative development of the sector. A typical structure is given an investment project for developing an agricultural enterprise. It is determined that the project reveals six main stages, including the characteristics of the investment object, determination of the need for investment, planning of sources of financing, optimization of the financing structure, assessment of threats to the investment project, and assessment of its effectiveness. A detailed description of each stage in the context of eliminating investment threats in the system of economic security management is provided. An integrated approach to developing, analyzing, evaluating, and implementing investment projects in agro-industrial production is substantiated. It is determined that such an approach contributes to ensuring economic security both at the level of the agricultural sector as a whole and at the level of individual agricultural enterprises. The focus is on improving innovation efficiency and competitiveness. It is substantiated that the assessment of the efficiency of the project implementation is based on the following principles: the assessment is carried out based on the expected financial results represented by the additional cash flow from the project implementation, taking into account the time factor in assessing the cost indicators of the project, in particular, by bringing the flow of investment costs and cash flows from the project implementation to the present value; differentiation of the discount rate taking into account different risks and liquidity of the project; variation of the interest rate by the purpose of the assessment and the characteristics of the investment project, using indicators such as the expected inflation rate, deposit or credit rate, alternative rate of return.

Стаття присвячена обґрунтуванню процесу виявлення та подолання інвестиційних загроз в системі управління економічною безпекою аграрних підприємств. Встановлено, що завдання, які стоять перед аграрним сектором економіки України з питань попередження інвестиційних загроз, полягають в тому, щоб стимулювати процеси нагромадження й ефективного використання інвестиційних ресурсів відповідно до пріоритетів економічного зростання, перспектив інноваційного розвитку сектора. Наведено типову структуру інвестиційного проекту для розвитку аграрного підприємства. Визначено, що проект розкриває шість основних етапів, включаючи характеристику об'єкта інвестування, визначення потреби в інвестиціях, планування джерел фінансування, оптимізацію структури фінансування, оцінку загроз інвестиційного проекту та оцінку його ефективності. Надано детальну характеристику кожному етапі в контексті елімінування інвестиційних загроз в системі управління економічною безпекою. Обґрунтовано комплексний підхід до розробки, аналізу, оцінки і реалізації інвестиційних проектів у сфері агропромислового виробництва. Визначено, що такий підхід сприяє забезпеченню економічної безпеки як на рівні аграрного сектору в цілому, так і на рівні окремих аграрних підприємств. Основна увага приділяється підвищенню ефективності інновацій та конкурентоспроможності. Обґрунтовано, що оцінка ефективності реалізації проекту ба-

зується на таких принципах: оцінка здійснюється на основі очікуваних фінансових результатів, представлених додатковим грошовим потоком від реалізації проекту; врахування часового фактору при оцінці вартісних показників проекту, зокрема, шляхом приведення потоку інвестиційних витрат та грошових потоків від реалізації проекту до теперішньої вартості; диференціація ставки дисконтування з урахуванням різного ризику та ліквідності проекту; варіація ставки відсотку відповідно до мети оцінки та особливостей інвестиційного проекту, використовуючи показники, такі як очікуваний рівень інфляції, депозитна або кредитна ставка, альтернативна норма прибутковості.

Key words: investments, economic security of enterprise, threats to economic security, system of economic security, investment project, evaluation.

Ключові слова: інвестиції, економічна безпека підприємства, загрози економічній безпеці, система економічної безпеки, інвестиційний проект, оцінка.

STATEMENT OF THE PROBLEM

Agriculture is crucial in many economies, providing food security and creating jobs. Effective management of the economic security of agricultural enterprises determines the stability of this industry and, consequently, the economy. The conditions of the global market require agricultural enterprises to be competitive. Investments play a crucial role in increasing productivity and efficiency, but this is associated with investment threats that require rational management because, along with the fact that investments in new technologies can significantly increase the productivity and competitiveness of agricultural enterprises, it also brings risks associated with technological challenges and changes in management practices. In addition, the instability of the financial market and the variability of prices for agricultural products can pose a threat to the economic security of agricultural enterprises, which makes effective investment management in the context of eliminating investment threats in the system of management of economic security of agricultural enterprises a critical aspect aimed at ensuring the stability of the agricultural sector in the face of modern socio-political and economic challenges.

ANALYSIS OF THE LATEST RESEARCH AND PUBLICATIONS

Such well-known economists as G. Androschuk, Z. Varnaliy, V. Heyets, Y. Zhalilo, V. Kyrylenko, S. Mochernyi, V. Muntiyan, and others devoted their works to the issues of ensuring economic security at the level of the national economy and individual business entities. A significant contribution to the development of the problems of identifying threats and ensuring the economic security of agricultural enterprises was made by such scientists as O. Boykevych, A. Burkovska, S. Vasylyshyn, T. Vasylytsiv, V. Voloshyn, T. Duyunova, V. Karkavchuk, T. Lunkina, K. Mikulyak, V. Nitsenko, B. Pogrishchuk, S. Rudenko, N. Sirenko, K. Utenkova, V. Yarova [1—8] and others. However, despite the significant scientific achievements in this area, the issue of ensuring the proper level of economic security of agricultural business entities and the timely detection and diagnosis of threats continue to require increased attention.

FORMULATION OF THE OBJECTIVES OF THE ARTICLE

The aim of this article is to substantiate the process of identifying and overcoming investment threats in the system of management of economic security of agricultural enterprises.

STATEMENT OF THE MAIN MATERIAL

The need for scientific, technological, and innovative developments arises from the need to ensure economically sustainable and sustainable development of the agricultural sector of the Ukrainian economy. This is especially true in the growing public demand for high-quality and competitive products, which involves the modernization, reconstruction, and restructuring of the agro-industrial complex.

The scientific substantiation of innovative investments is carried out with the help of business planning. The standard structure and content of the project of real investment in agriculture includes six stages (Table 1).

At the investment object's analysis stage and its implementation conditions, a comprehensive description of the essence, purpose, and expected results of investment activity is provided. Characterization of investments, such as new construction or the purchase of technical means and equipment is carried out. The object of investment and its parameters, the method of their implementation (by contract or economic means), the term of implementation, and the expected results from the implementation of the project, such as the increase in production and profit and improvement of working conditions, are determined.

At the next stage, calculations are made regarding the need for investment to determine the necessary capital investments for implementing the investment project. This includes calculations of the cost of building materials, payment for work, and other costs for construction or renovation. In addition, the need for capital investments to purchase new equipment is determined by considering the number and cost of equipment, delivery, and installation costs. The need for capital investments is calculated for the project for the entire period of its implementation and broken down by periods.

In the third stage, which concerns the planning of funding sources, plans are developed regarding the

Table 1. Typical structure of an investment project in the development of an agricultural enterprise

Stage of development and presentation of project results	Synopsis
1. Characteristics of the investment object and the conditions for its implementation	The essence of the investment, the purpose of the investment, the technical characteristics of the investment object, the method of investment, the timing of the investment, the expected results
2. Need for investment	Determination of the amount of investment costs for individual areas of expenditure and for the project as a whole with a breakdown into periods of their implementation
3. Planning the sources of funding for the project	Determination of the number of investment sources and the amount of financing for each of them with a breakdown into periods of attraction
4. Optimization of the project financing structure	Estimation of additional revenues of the enterprise from the implementation of the project – estimation of additional costs in connection with the implementation of the project – estimation of cash flow from the implementation of the project
5. Threat assessment of the investment project	Determination of the list of investment risks and assessment of the level of each of them – justification of forms of risk insurance
6. Evaluation of the effectiveness of the investment project	Calculation of performance indicators: net present value of the project; profitability of the project; payback period; internal rate of return

Source: Systematized, summarized, and grouped by the author.

sources of funding for the project and the amount of funding at different stages of its implementation. The main tasks include:

- ensuring a balance between the need for investment and available resources,
- optimizing the funding structure by sources and timing,
- efficiently using resources and
- reducing project financing costs.

To solve these problems at the stage of developing a business plan for an investment project, you need to perform the following actions:

1. Determination of the company's need for investment resources at each stage of project implementation. This means determining the demand for capital required for investment. Quantitatively, this is the difference between the total costs of the enterprise for implementing the planned activities, which are provided for by the investment plan, and the planned income from the project during a specific period.

2. Formation of sources of project financing and determination of the possible amount of funds for each. To cover the enterprise's need for investment resources, it is necessary to provide appropriate sources of their formation. These sources must correspond to the volume and time structure of the demand for capital.

To solve this problem, they identify the sources of funds that can be used to finance the project and calculate the amount of funds for each of them at each stage of its implementation. First, a detailed assessment of the possible volumes and terms of use of own investment resources is made.

The amount of net profit of an enterprise suitable for investment activity depends on several indicators, such as the volume of economic activity (revenue from the sale of products, services), profitability of production, the level of income taxation, as well as other needs of the enterprise (social development, payment of dividends, etc.).

The amount of net profit that can be used for investment purposes is calculated using the formula:

$$NPI = \frac{RSP \times ELP \times (100 - LT)}{100 \times 100} - RANP \quad (1),$$

where *NPI* — the amount of net profit for investments;

RSP — the amount of revenue from the sale of products in the forecast period;

ELP — the expected level of profitability of production, percentage;

LT — the level of taxation of the company's profit, as a percentage of its total volume;

RANP — the required amount of net profit in other areas of its use.

The availability of funds from the depreciation fund for financing projects is influenced by several factors: the value of the enterprise's fixed and intangible assets, the extent to which these assets have depreciated, the prevailing depreciation rates, and the balance of the depreciation fund at the onset of the investment project.

The total amount of the depreciation fund available for investment is determined using a specific formula.

This formula typically considers the initial balance of the depreciation fund at the start of the investment period, plus the total depreciation charges accumulated over the investment period, minus any depreciation expenses allocated for the maintenance or replacement of existing assets during that same period. The formula might look something like this:

$$DFI = D + \sum_{i=1}^n \frac{RVEV - VFA + VIA}{100} \times ARDA \quad (2),$$

where *DFI* — the depreciation fund for investments;

D — the balance of the depreciation fund at the beginning of the investment;

RVEV, *VFA*, *VIA* — respectively the value of the company's existing assets, the volume of their disposal and acquisition (fixed assets and intangible assets);

ARDA — the average rate of depreciation of assets used in the first month;

n — the number of months in the period for which the volume of investment resources is calculated.

The profit generated from selling property that is either disposed of or no longer in use is calculated by subtracting the costs associated with dismantling, transportation, the direct sale process, and applicable tax payments from the sale price. This calculation helps in determining the net gain from such sales, which can be used as a financial resource for the enterprise. The calculation of the size of this source of investment resources of the enterprise is carried out according to the formula:

$$SID = SPP - ESP - VAT - TCI \quad (3),$$

where *SID* — the source of investment from disposal;

SPP — the sale price of the property to be disposed of;

ESP — expenses related to the sale of property;

VAT — value-added tax on the difference between the sale and purchase price of the disposed property;

TCI — a tax on the company's income from the sale of disposed property.

The total amount of own investment resources is calculated as the sum of possible funds for all sources of their formation.

After analyzing potential sources of investment resources and establishing the amount and timing of funds from each source, the next phase involves optimizing the project's financing structure. An optimal financing structure is one that ensures the project's continual solvency, minimizes the risks associated with procuring funds from various sources, and reduces the overall cost of financing the project. Additionally, this structure should aim to increase the return on equity for the enterprise. This approach balances financial stability, cost-efficiency, and risk management, thereby contributing to the project's financial health and overall success.

To form an optimal project financing structure, it is necessary to carry out the following work:

1. Analyze the degree of self-financing of the project. For this purpose, the coefficient of self-financing of the project ($K_{\text{сф}}$), which characterizes the share of own sources of financing the project in the total volume of investment resources, is calculated, and analyzed. The higher the self-financing ratio of the project, the greater the risks associated with the implementation of self-financing, and the greater the return on the project that remains with the enterprise.

2. Assess the feasibility of using equity capital to finance an investment project. Solving this problem involves studying alternative opportunities for the use of own investment resources and comparing the planned rate of return on invested equity capital as a result of investments ($P_{\text{пл.інв.}}$) with the rate of return prevailing at this enterprise ($P_{\text{факт.}}$) or other alternative opportunities for its use ($P_{\text{альтерн.}}$).

Provided $P_{\text{пл.інв.}} < P_{\text{факт.}}$ or $P_{\text{альтерн.}} < P_{\text{факт.}}$, it is necessary to provide for the possibility of minimizing the use of own investment resources to finance the project.

3. To study the possibilities of using the planned amount of funds raised and timely fulfillment of obligations to service them (payment of interest and repayment of debts). To do this, indicators such as loan profitability ($P_{\text{кр}}$) and interest multiplicity ratio (KKB) are calculated.

It is intended to compare the indicator of the profitability of the loan with the price of credit resources to assess the effectiveness of the policy of attracting credit. The excess profitability of a loan compared to its price indicates the success of the strategy for attracting a loan. When the cost of credit resources exceeds the calculated profitability of the project, this may indicate an unprofitable distribution of financing — the project brings more benefits to the lender than to the company initiating the investment project.

A positive value of the interest coverage ratio during the project implementation indicates the company's ability to promptly fulfill its obligations on borrowed funds. A higher ratio value is associated with a higher level of project solvency with the planned financing structure and fewer risks associated with attracting borrowed resources.

If the value of the interest coverage ratio is less than one, the company may experience difficulties with the timely fulfillment of obligations related to borrowed investment resources. In this case, it is worth considering changes in the project financing structure or adjusting the repayment schedule of obligations.

4. It is essential to analyze the cost of financing an investment project and compare it with the estimated internal rate of return. Suppose the cost of financing exceeds the internal rate of return. In that case, it is recommended to reject the project as inefficient or consider changing the financing structure to reduce the cost of investment capital. If there are alternative options for financing an investment project, the choice is recommended to be made based on cost.

Implementing the considered analytical work allows the development of reasonable proposals for improving the structure of financing the project to increase the efficiency of its implementation.

During the implementation of the project, it is expected to receive investment profit, which arises from the difference between additional profits and additional current costs of the enterprise caused by the implementation of the project. In contrast to investment costs that arise during investment, additional income and costs from the project implementation arise during the life of the fixed assets created during the project process.

Additional income from the project includes additional profit received through an increase in production and sales of products; cost savings due to increasing the level of mechanization of labor-intensive processes and other intensification factors; proceeds from the sale of exempt fixed assets; increase in the depreciation fund due to the commissioning of new fixed assets; tax benefits obtained through investment activities.

The operational expenses linked to executing an investment project encompass various elements: heightened operating costs resulting from the realization of investments and augmented depreciation charges following the acquisition of new fixed assets; outlays for maintaining these assets, funding for repairs, salaries, and mandatory contributions stemming from an expanded workforce; diminishment of the depreciation fund upon disposal of existing assets freed up by the project; taxation on revenue from selling these released assets; escalated property insurance premiums upon activating new assets; and increased tax liabilities due to expanded business operations and profits tied to the investment.

When using borrowed funds to finance the project, it is necessary to consider the payment of interest on the loan by the terms of the loan agreement as part of the costs associated with the investment.

The difference between additional income and expenses is the cash flow from the investment ("cash flow"). The size of the cash flow (CF) from the implementation of the project reflects the return on invested capital (investments). It characterizes the growth of the company's financial resources (net profit + depreciation). Quantitatively, this indicator is calculated as follows:

$$CF = AI - AOC \text{ або } CF = EANP + IDF \quad (4),$$

where CF — cash flow;

AI — additional income from investment;

AOC — additional operating costs due to investment;

CF — estimated additional net profit from the implementation of the project;

IDF — the increase in the depreciation fund obtained through investment.

The cash flow from the project implementation should be determined by the total amount and distributed over the periods of operation of the commissioned fixed assets during their use (depreciation period).

The analysis and assessment of threats to the investment project are carried out at the next stage of the business plan. This section describes the potential risks of this investment project and discusses possible measures to mitigate or finance them.

It's important to differentiate between risks encountered during the investment and establishment of fixed assets, and those emerging during their operational lifespan. Initial risks encompass project delays, failure of project participants (like contractors or creditors) to meet commitments, escalations in project costs (both in terms of necessary investment and financing schedule), and increases in capital costs. During the asset's useful life, risks include not achieving expected performance metrics, elongated investment payback periods, obsolescence of the investment, and unforeseen damage or loss. These considerations are especially pertinent to the economic security of the agricultural sector.

The level of threats is assessed by their main types (probability and size of possible losses). On this basis, the overall level of risks of the project is determined using the industry average or regional average level of risks as a criterion.

According to the assessment of individual threats, the business plan determines the most effective measures for prevention, minimization, and insurance. This includes the development of preventive measures, distributing responsibility for risk among project participants, creating reserve funds and allowances, and obtaining documentary guarantees and external insurance.

The final and responsible section of the business plan concerns the evaluation of the effectiveness of the investment project. Here, the project's feasibility is determined, the expected effect for the enterprise (project initiator) is developed, and the payback period and return on investment is determined.

Evaluation of the effectiveness of project implementation is based on the following principles:

- the assessment is carried out based on the expected financial results represented by the additional cash flow from the implementation of the project;
- taking into account the time factor when assessing the cost indicators of the project, in particular, by bringing the flow of investment costs and cash flows from the project implementation to the present value;
- differentiation of the discount rate, taking into account the different risk and liquidity of the project;
- variation of the interest rate according to the assessment's purpose and the investment project's characteristics, using indicators such as the expected inflation rate, deposit or credit rate, alternative rate of return, etc.

Evaluation of the effectiveness of project implementation in agro-industrial production includes calculating and analyzing indicators such as the project's net present value, profitability, payback period, internal rate of return, etc.

An integrated approach to creating, analyzing, evaluating, and implementing an innovation and investment

project in agro-industrial production contributes to ensuring economic security both at the level of the agricultural sector and at the level of individual agricultural enterprises, based on increasing the efficiency of innovations and increasing competitiveness.

These tasks determine the priority directions of development of domestic agrarian science and innovation activity in all spheres of the agrarian economy.

There's an urgent need to expedite comprehensive research for developing a concept focused on state regulation and support of the agrarian economy during wartime. This concept should integrate an innovation and investment model, aligned with the principles of sustainable development. Such research will aim to provide strategic guidelines and frameworks for maintaining and enhancing the agricultural sector's resilience and productivity in times of conflict, ensuring that it adapts and thrives despite challenges. The integration of innovation and investment strategies within this framework is crucial for sustaining the sector's growth and stability, even under adverse conditions.

Much attention should be paid to the substantiation of practical systems, methods, and means of state support and regulation of the development of the agrarian economy, considering integration into the EU.

Science should actively develop urgent measures to prevent the socio-economic backwardness of rural settlements and natural and ecological degradation.

Overall, an investment and innovation policy aimed at ensuring economic security involves the implementation of state-defined investment priorities within the agricultural sector. This includes establishing conditions that facilitate the free movement of capital and encourage increased investment in rural development. Such a policy framework is crucial for promoting sustainable growth and resilience in the agricultural sector. It encompasses not only directing resources to key areas as per state priorities but also creating an enabling environment where private investment can thrive, thus driving innovation and development in rural areas.

Creating a sustainable innovation policy is vital for the economic stability and protection of the country's agricultural sector from investment risks. This policy requires the initiation of various measures that focus on developing and executing strategic programs incorporating advanced technologies in agriculture. Such programs span a broad spectrum of activities, encompassing improved crop selection techniques, enhanced methods in livestock and poultry farming, energy-saving practices, better irrigation and land management, the production of biodiesel and ethanol as alternative energy sources, in-depth processing of agricultural products, and the application of genetic engineering. These initiatives aim to modernize and secure the agricultural sector through innovative and efficient practices.

The measures for enhancing the agricultural sector's economic security through sustainable innovation extend beyond the application of high technologies. They also involve the improvement of standardization and certification systems, aligning them more closely with international standards. Furthermore, the development of

a legislative and regulatory framework to bolster organic farming is a crucial aspect of these measures. Additionally, these initiatives encompass the provision of funding for various research endeavors. This includes fundamental research, applied research, and research and development activities, particularly focusing on the creation of new, high-yielding crop varieties and hybrids. They also prioritize the development of technologies for organic farming and the creation of environmentally friendly products for plant and animal protection. These comprehensive efforts aim to ensure the agricultural sector is not only technologically advanced but also sustainable and globally competitive. Measures for energy saving, alternative energy sources in rural areas, creating economic models of agro-industrial integrated formations, and computerizing agricultural production are also necessary.

Prevention of investment risks is also focused on improving the state procurement system for innovative products, deepening international cooperation in the innovation sphere, increasing the commercialization of research and innovation results, developing the infrastructure of advisory activities, and maintaining its quality.

CONCLUSIONS

The primary objectives for the agrarian sector of the Ukrainian economy in countering investment threats revolve around fostering the processes of accumulating and effectively utilizing investment resources. This requires a focus on prioritizing economic growth and the innovative development potential of the sector. Adopting an integrated approach in the development, analysis, evaluation, and implementation of innovation and investment projects within agro-industrial production is key to ensuring economic security. This approach should be applied at both the levels of the agricultural sector and individual agricultural enterprises. It emphasizes enhancing innovation efficiency and competitiveness.

In a broader context, the investment and innovation policy aimed at ensuring economic security entails the execution of state investment priorities in the agricultural sector. This includes establishing an environment conducive to the free flow of capital and bolstering investment in rural development. Such a policy framework is designed to support the agricultural sector's growth, innovation capacity, and resilience, contributing to the overall stability and progress of the economy.

Література:

1. Василішин С. І. Обліково-аналітичне забезпечення в системі ризиків та загроз економічної безпеки аграрних підприємств України: монографія. Харків: ТОВ "Друкарня Мадрид", 2020. 419 с. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/9849>
2. Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія. Львів: Арал, 2012. 386 с.
3. Дуюнова Т. В. Управління економічною безпекою аграрних підприємств: системи, механізми, інструментарій. Харків: Смуґаста типографія, 2018. 321 с.

4. Ніценко В. С., Руденко С. В. Управління ризиками на підприємствах агропродовольчої сфери. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2017. № 3. С. 12-21.

5. Поґрішук Б. В. Економічна безпека аграрного сектору у системі економічної безпеки держави. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка". 2019. № 1 (53). С. 48—52.

6. Утенкова К. О. Економічна безпека аграрного сектора: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: ПромАрт, 2020. 360 с.

7. Vasylishyn S., Yarova V. Analytical Provision Of Socio-Economic Security Management At Macro And Microlevels. Studies of Applied Economics. 2020. Vol. 38 (4). URL: <http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/> (дата звернення: 20.11.2023).

8. Sirenko, N., Lunkina T., Burkovs'ka A., Mikuliak, K. An Assessment of the Financial and Economic Security of the Agricultural Sector in Ukraine. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2021. Vol. 4 (39). P. 241—250.

References:

1. Vasylishyn, S.I. (2020), *Oblikovo-analitychne zabezpechennia v systemi ryzykiv ta zahroz ekonomichnoi bezpeky ahrarnykh pidpryemstv* [Accounting and analytical support in the system of risks and threats to the economic security of agricultural enterprises of Ukraine], TOV "Drukarnya Madrid", Kharkiv, Ukraine.

2. Vasylytsiv, T.H., Voloshyn, V.I., Boykevych, O.R. and Karkavchuk, V.V. (2012), *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpryemstv Ukrayiny: stratehiya ta mekhanizmy zabezpechennya* [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and mechanisms of support], Aral, Lviv, Ukraine.

3. Duiunova, T.V. (2018), *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu ahrarnykh pidpryemstv: systemy, mekhanizmy, instrumentarij* [Management of economic security of agrarian enterprises: systems, mechanisms, tools], Smuhasta typohrafiia, Kharkiv, Ukraine.

4. Nitsenko, V.S., and Rudenko, S.V. (2017), "Risk management at enterprises in the agro-food sector", *Aktual'ni problemy innovatsijnoi ekonomiky*, vol. 3, pp. 12—21.

5. Pohrishchuk, B.V. (2019), "Economic security of the agricultural sector in the system of economic security of the state", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii "Ekonomika"*, vol. 1 (53), pp. 48—52.

6. Utenkova, K.O. (2020), *Ekonomichna bezpeka ahrarnoho sektora: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Economic security of the agricultural sector: theory, methodology, practice], PromArt, Kharkiv, Ukraine.

7. Vasylishyn, S. and Yarova, V. (2020), "Analytical Provision Of Socio-Economic Security Management At Macro And Microlevels". *Studies of Applied Economics*, vol. 38 (4), available at: <http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/> (Accessed 20 November 2023).

8. Sirenko, N., Lunkina T., Burkovs'ka A., and Mikuliak, K. (2021). "An Assessment of the Financial and Economic Security of the Agricultural Sector in Ukraine". *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 4 (39), pp. 241—250.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2024 р.

В. В. Дранус,
к. е. н., доцент кафедри фінансів і кредиту,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5617-6740>

К. В. Жиравова,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальність 072 "Фінанси, банківська справа та страхування",
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-5497-3020>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.154

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ, ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ КРЕДИТІВ БАНКІВ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЇХ УПРАВЛІННЯ

V. Dranus,
PhD in Economics, Associate Professor,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
K. Zhyrakova,
Applicant for higher education specialty 072 Finance, banking and insurance,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE, FACTORS OF NON-PERFORMING LOANS OF BANKS AND DIRECTIONS FOR IMPROVING THEIR MANAGEMENT

Стаття присвячена аналізу сучасного стану проблемних кредитів банку та факторам їх виникнення у сучасних умовах. У статті систематизовано підходи авторів до виділення та класифікації факторів виникнення проблемних кредитів. Здійснено аналіз динаміки кредитних операцій та частки непрацюючих кредитів у 2018—2022 роках в банківській системі України та визначено, що частка проблемних кредитів у портфелях банків України протягом останніх років має тенденцію до скорочення. Основними напрямками вдосконалення управління проблемними кредитами банків в Україні визначено заходи, що здійснюються в межах державної політики, використання зарубіжного досвіду щодо управління проблемними кредитами, як з боку держави, так і з боку банків та розробка та впровадження банками інноваційних підходів при кредитуванні клієнтів та управлінні проблемними кредитами.

The article is devoted to the analysis of the current state of problem loans and the reasons for their occurrence in banks in modern conditions. The emergence of bad debts is due, firstly, to the negative impact of the economic crisis, and secondly, the lack of willingness of borrowers to make payments and errors in the credit policy of banks. A detailed study of the causes of problem loans makes it possible to reduce the negative impact of both external and internal factors. The management of non-performing loans is one of the most urgent issues of the banking system during the years of Ukraine's independence. This issue has become especially relevant in recent years, because of the crisis in the economic and financial systems.

The authors' approaches to the selection and classification of factors for the occurrence of problem loans have been analyzed and it has been determined that it is appropriate to divide the factors into internal and external in terms of the bank's ability to influence or limit the influence of the factor. The article systematizes the authors' approaches to the identification and classification of factors of non-performing loans. The article analyses the dynamics of credit operations and the share of non-performing loans in the banking system of Ukraine in 2018–2022 and determines that the share of non-performing loans in the portfolios of Ukrainian banks has been tending to decrease in recent years.

The main directions for improving the management of non-performing loans of banks in Ukraine are the measures implemented within the framework of the State policy, the use of foreign experience in managing non-performing loans, both by the State and banks, and the development and implementation of innovative approaches by banks in lending to customers and managing non-performing loans. Changes in external factors should be used to forecast problem loans and identify tools for preventive management. There are identified key trends and the reasons of the problem credits occurrence in the article. Particular attention is focused on the analysis of foreign experience in banks problem credits managing. The improvement of the problem credits managing and its priority steps are offered for Ukrainian banks.

Ключові слова: непрацюючий кредит (NPL), кредитний портфель, банківська система, управління проблемними кредитами.

Key words: non-performing loan (NPL), loan portfolio, banking system, management of problem loans.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Низький рівень погашення кредитів в Україні мав місце ще до початку повномасштабної війни, сьогодні, в умовах дії військового стану загострилася проблема управління кредитами банків, адже до традиційних проблем додалися руйнування майна через військові дії та обстріли, втрата контролю банками на тимчасово окупованих територіях тощо. Збільшення розмірів проблемних заборгованостей викликає підвищення рівня прояву системних ризиків, що загрожує функціонуванню як окремих комерційних банків зокрема, так і банківської системи України в цілому. Тому пошук шляхів підвищення ефективності управління проблемними обумовлює актуальність дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ПРОБЛЕМ

Проблема управління простроченими кредитами банків є актуальною не лише в Україні, такі ж проблеми існують і в зарубіжних країнах. Питання управління проблемними кредитами банків та факторів їх виникнення досліджують вітчизняні вчені: О. Вовчак, Н. Волкова, Н. І. Демчук, О. Коць, Л. Примостка, Н. Приказюк та багато інших. Питанням проблемних кредитів приділяють увагу й зарубіжні вчені, зокрема К. Баузе, С. Маззу, Б. Бруно, М. Дейкман, П. Кампос, М. Фернандес, Р. Рібейро та інші. Науковці досліджують суть проблемних кредитів, причини їх виникнення та фактори, що його зумовлюють, здійснюють пошук напрямів ефективного управління ними. Проте наявність значних розбіжностей у дослідженнях, відсутність єдиної думки щодо цієї проблеми, свідчать про те, що питання управління проблемними кредитами банків серед науковців повністю не розкрито та дає можливість здійснювати подальші дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою написання статті є аналіз сучасного рівня проблемних кредитів, дослідження особливостей управління ними та визначення напрямків подолання проблеми непрацюючих банківських кредитів з врахуванням дії військового стану в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Останні роки банківська система функціонує в нестабільному, волатильному та досить складному середовищі. До традиційних проблем та ризиків, що притаманні банківській діяльності, в глобальному масштабі додався період кризи, що пов'язана із пандемією COVID-19 та її наслідками, а вітчизняний банківський сектор, крім того, зіштовхнувся ще й з проблемами, що викликані повномасштабною війною.

Кредитна діяльність банків є однією з основних складових їх функціонування, за рахунок кредитних операцій банківські установи мають можливість отримувати прибуток, використовуючи тимчасово вільні кошти вкладників для потреб суб'єктів підприємницької діяльності або фізичних осіб, яким вони потрібні у певні моменти часу. Н. Приказюк виділяє два основних типи проблемної заборгованості банків [1, с. 104]:

— реальна заборгованість, проблеми повернення за якою вже є наявними у банку. Вона являє собою суму заборгованості, відображену в бухгалтерському обліку на відповідних рахунках простроченої кредитної заборгованості;

— потенційна заборгованість, термін погашення за якою поки не настав, проте під час кредитного моніторингу було діагностовано наявність деяких ознак проблемності. Такими ознаками, зокрема щодо корпоративних позичальників можуть бути: порушення періодичності надання клієнтом звітних даних про свою діяльність, відхилення показників господарсько-фінансової

Рис. 1. Класифікація факторів, що обумовлюють виникнення проблемних кредитів в банках

Джерело: систематизовано авторами на основі [1, с.807; 2, с. 65; 3, с. 100; 4, с. 19; 5, с. 100].

діяльності компанії-позичальника від планових, зменшення обсягів виручок, відсутність зростання чи зниження надходжень коштів на рахунки клієнта, збільшення простроченої кредиторської заборгованості, зокрема з податків тощо. Як щодо корпоративних, так і для фізичних осіб-позичальників також ознаками проблемності можуть бути: прохання про перегляд умов кредитування або пролонгації виплати відсотків за кредитом, зміна клієнтом без вагомих обґрунтувань складу та/або предмета застави або гаранта по кредиту, відхилення в сис-

темі обліку та контролю клієнта тощо [1, с. 104].

темі обліку та контролю клієнта тощо [1, с. 104].

На виникнення та збільшення частки непрацюючих кредитів має вплив цілий ряд факторів, що виникають внаслідок політичної, соціальної та фінансової нестабільності в Україні. В науковій літературі існують різні підходи до класифікації таких факторів. Зокрема, О. Крухмаль стверджує, що поява проблемних кредитів спричинена великою кількістю факторів, які умовно поділяються на ті, впливу яких не можна уникнути (зовнішні або некеровані), та на ті, якими можна управляти (внутрішні або керовані). Здійснювати вплив на зовнішні фактори практично неможливо, але такий вплив можна передба-

чити та мінімізувати [2, с. 62].

В. Варцаба запропонував класифікувати за такими групами:

- зовнішні фактори (відносини між кредитором і позичальником);
- внутрішньобанківські фактори (відносини з банками-кредиторами);
- внутрішні фактори (відносини з позичальником).

[3, с. 100].
Н. Приказюк пропонує умовно згрупувати фактори як такі, що мають першоджерелом макроекономічну нестабільність, недосконалу роботу банку з позичальником і нестабільність самої банківської системи [1, с. 104].

Систематизована класифікація факторів виникнення проблемних кредитів на основі аналізу теоретичних джерел та поглядів різних авторів представлена на рис. 1.

Отже, після 24 лютого 2022 року має місце погіршення якості банківських кредитних портфелів, зростання частки проблемної заборгованості по кредитах, що негативно впливає на рівень платоспроможності та ліквідності вітчизняних банків.

Так, за даними НБУ, повномасштабне військове вторгнення в Україну переломило тенденцію до поступового скорочення частки непрацюючих кредитів (NPL), яке тривало з 2018 року: за цей час обсяг NPL зменшився на майже 300 млрд грн, частка в кредитному портфелі скоротилася з 55% до 27% станом на 1 березня 2022 року [6]. У березні — травні 2022 року частка непрацюючих кредитів залишалася майже незмінною, зокрема завдяки впровадженню регулятором пом'якшення в підходах до оцінки кредитних ризиків. Проте, починаючи з червня 2022 року, банки розпочали поступове визнання NPL. На 1 січня 2023 року частка непрацюючих кредитів у бан-

Таблиця 1. Динаміка кредитних операцій та частки непрацюючих кредитів у 2018—2022 роках

Активна операція	Всього					
	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023
Кредитні операції:						
Кредити корпоративному сектору	892 900	959 601	847 259	795 405	835 658	847 586
непрацюючі кредити	500 263	535 770	456 074	371 157	301 665	363 321
частка непрацюючих кредитів, %	56,03	55,83	53,83	46,66	36,10	42,87
Кредити фізичним особам (включно із фізичними особами-підприємцями)	174 448	202 202	214 252	208 383	256 291	224 260
непрацюючі кредити	93 353	93 086	73 077	58 230	43 210	68 272
частка непрацюючих кредитів, %	53,51	46,04	34,11	27,94	16,86	30,44
Міжбанківські кредити, депозити (за виключенням коррахунків)	22 046	28 888	31 368	34 057	30 581	36 917
непрацюючі кредити	1 372	1 073	946	984	256	4
частка непрацюючих кредитів, %	6,22	3,71	3,02	2,89	0,84	0,01
Кредити органам державної влади та місцевого самоврядування	1 519	2 867	4 717	11 734	27 037	24 800
непрацюючі кредити	10	838	683	0	0	507
частка непрацюючих кредитів, %	0,69	29,22	14,48	0,00	0,00	2,04
Всього	1 090 914	1 193 558	1 097 595	1 049 579	1 149 567	1 133 563
непрацюючі кредити	594 999	630 767	530 780	430 371	345 131	432 105
частка непрацюючих кредитів, %	54,54	52,85	48,36	41,00	30,02	38,12

Джерело: розраховано авторами з використанням даних [6].

ківському секторі України зросла до 38%. Обсяг непрацюючих кредитів за березень — грудень 2022 року збільшився на 127 млрд грн до 432 млрд грн [6].

Руїнування активів, майна, що є заставою під забезпечення кредитів, зменшення доходів як населення, так і суб'єктів господарської діяльності, погіршення платоспроможності позичальників зменшують їх здатність обслуговувати отримані кредити, знижують якість кредитних портфелів банківських установ та зумовлюють збільшення відрахувань у резервні фонди. Банки вже визнали значні кредитні втрати — від початку повномасштабної війни обсяги відрахування в резерви під кредити перевищили 100 млрд грн і становлять понад 12% кредитного портфеля, що банки мали наприкінці лютого 2022 року. Потенційні втрати кредитного портфеля внаслідок війни, економічної кризи та енергетичного терору країни-агресора можуть сягнути 30% [6].

В показниках таблиці 1 розглянемо ключові аспекти динаміки кредитних операцій та їх вплив на стан фінансової стійкості банків.

Динаміка кредитної діяльності українських банків свідчить про позитивний вплив на економіку та здійснення, таким чином, фінансової підтримки різних секторів народного господарства. Однак диференціація за сегментами, вказує на потребу в детальному аналізі факторів, що впливають на обсяги кредитування в різних галузях економіки.

Здійснений аналіз свідчить, що найвища частка непрацюючих кредитів спостерігається в сегменті корпоративного сектору у 2023 році, досягаючи 42,87%. Це є свідченням фінансових труднощів, з якими стикаються підприємства цього сектору. З іншого боку, міжбанківські кредити та депозити відзначаються низьким рівнем непрацюючих кредитів, лише 0,01%, що підтверджує стабільність та надійність міжбанківських відносин. Низький рівень непрацюючих кредитів у цьому сегменті свідчить про високий рівень взаємодії між банками та їхню фінансову надійність.

Динаміка кредитів, що надані фізичним особам, за рахунок порівняння частки непрацюючих кредитів, вказує на стабільність цього сегменту, але має передумови щодо прояву кредитного ризику та необхідність ретельного аналізу профілів клієнтів під час кредитування.

Позитивний тренд у зниженні частки непрацюючих кредитів свідчить про покращення фінансової стійкості та управління ризиками в українських банках. Проте, важливо зауважити відмінності в динаміці між корпоративним та роздрібним сегментами, що може вказувати на необхідність різноманітних стратегій та уважного моніторингу для забезпечення стійкості кредитного портфелю.

Кредитна якість є ключовим показником фінансового здоров'я банків та визначає їхню стійкість у відносинах з клієнтами та ризиками неплатоспроможності. Аналіз динаміки частки непрацюючих кредитів українських банків підкреслює позитивний тренд: загальна частка знизилася з 54,54% в 2018 році до 38,12% в 2023 році.

Важливим аспектом є аналіз різниці в динаміці кредитів у корпоративному та роздрібному сегментах. Хоча загальна частка непрацюючих кредитів знизилася, можна відзначити важливі відмінності. Наприклад, у корпоративному секторі, після піку у 2019 році, частка непра-

цюючих кредитів зросла до 42,87% в 2023 році. У роздрібному секторі, навпаки, частка зменшилася з 53,51% в 2018 році до 30,44% в 2023 році.

На мікрорівні зростання обсягу проблемної заборгованості призводить до виникнення додаткових витрат банку, що пов'язані з обслуговуванням непрацюючих кредитів, що, досить часто, стають абсолютними втратами (прямими збитками) внаслідок неповернення позики. Саме тому ефективність управління проблемними кредитами є основою забезпечення протидії банківським ризикам, зокрема доходності та стабільності банківського сектору Банківська сфера в Україні, так само, як і світова економіка, піддана постійним змінам та викликам. Ключовим аспектом фінансової стійкості банків є якість їхнього кредитного портфелю. Аналіз обсягів, динаміки та якості кредитів надасть цінний інсайт щодо стійкості банківської системи та ризиків, які можуть впливати на фінансову стабільність [7, с. 200].

Процес утворення, під впливом означених вище факторів, та накопичення непрацюючого кредитного портфелю в українських банках є об'єктом дослідження з метою визначення причин, механізмів та наслідків цього явища. Зважаючи на динаміку проаналізованих показників, можемо визначити, що актуальною є проблема покращення управління проблемними кредитами банків для зменшення їх обсягу та покращення якості кредитного портфелю.

Виникнення обставин, що вимагають цілеспрямованих заходів держави для доповнення зусиль банків щодо скорочення проблемних кредитів ініціювали з метою мінімізації негативного впливу наслідків військової агресії та сприяння стабільності банківської системи України Правління Національного банку України ухвалило постанову від 25 лютого 2022 року № 23 (зі змінами), якою:

— встановлено тимчасові особливості застосування банками вимог окремих нормативно-правових актів Національного банку України в умовах воєнного стану, а саме: Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30 червня 2016 року № 351 (зі змінами), Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 11 червня 2018 року № 64 (зі змінами), Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 18 липня 2019 року № 97 (зі змінами), Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Правління Національного банку України 28 серпня 2001 року, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 26 вересня 2001 року за № 841/6032 (зі змінами) тощо;

— скасовано проведення у 2022 році щорічної оцінки стійкості банків;

— передбачено незастосування до банків та відповідальних осіб банківських груп заходів впливу за порушення економічних нормативів, лімітів відкритої валютної позиції, строків подання звітності, якщо такі порушення виникли після початку військової агресії та спричинені негативним впливом російської військової агресії [6].

Водночас з метою недопущення поглиблення ризиків функціонування банківської системи в умовах воє-

ного стану Правління Національного банку встановило окремі заборони/обмеження/вимоги щодо діяльності банків, зокрема:

— передбачено окремі заборони на операції банку з пов'язаними з ним особами щодо укладання нових кредитних договорів та договорів про надання банком фінансових зобов'язань, унесення змін до кредитних договорів щодо збільшення сум кредитів та фінансових зобов'язань/строків користування кредитами (крім кредитів наданих на стандартних умовах), а також дострокового повернення вкладів (депозитів) пов'язаним із банком особам (крім спрямування достроково повернених коштів на збільшення капіталу банку);

— для банків, до яких не застосовувалися заходи впливу за порушення економічних нормативів через військову агресію, встановлено обмеження щодо проведення окремих операцій;

— встановлено вимоги до банків із метою забезпечення безперервної діяльності банківської системи України, які, зокрема, стосуються: з метою вдосконалення підходів до регулювання діяльності банків внесено зміни до Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями стосовно:

— зміни вимог, починаючи з 31 травня 2022 року до визначення банками розміру кредитного ризику за активними операціями боржників, які мають вид економічної діяльності "Фінансовий лізинг", зокрема щодо вдосконалення визначення ознак високого кредитного ризику таких боржників;

— запровадження вимог щодо визнання дефолтними знецінених активів на третій стадії зменшення корисності, що визнані такими згідно з МСФЗ та нормативно-правовими актами Національного банку з бухгалтерського обліку;

— удосконалення порядку розрахунку розміру кредитного ризику за іпотечними кредитами боржників, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, зокрема на територіях, окупованих після 24 лютого 2022 року [6].

Таким чином, держава прийняла ряд заходів щодо стабільної роботи банківської системи, незважаючи на умови воєнного стану, зокрема такі заходи покликані полегшити ситуацію для українців-позичальників на час війни та на початок післявоєнного відновлення економіки, адже не всі позичальники в поточних умовах спроможні вчасно обслуговувати кредити. Відповідні зміни передбачають і звільнення від сплати штрафів за прострочення кредитів, і можливість запровадження кредитних канікул, і заборону збільшення відсоткової ставки за користування кредитом, окрім випадків, коли про це зазначено в кредитному договорі.

Проте, варто зазначити, що значною мірою поява проблемних кредитів банків була викликана впливом внутрішніх факторів. Для українських банків вагомими факторами є низькі кредитні стандарти, нехтування принципами диверсифікації та лімітами концентрації боргів, кредитування пов'язаних осіб на неринкових умовах, які до того ж припинили обслуговувати кредити під час кризи, значний обсяг проблемних кредитів, що виникли через кредитування в іноземній валюті позичальників, що не мають надходжень у ній, зниження

платіжної дисципліни, недобросовісність позичальників, зменшення постійних доходів домогосподарств та суб'єктів господарювання, недостатній рівень професійності менеджменту банку, низький рівень корпоративного управління, недосконалість кредитно-інвестиційної політики банку, Неякісне оцінювання кредитоспроможності позичальника, помилки, завищення вартості під час оцінювання заставного майна, прорахунки в роботі з проблемними кредитами та заставами, помилки під час структурування кредитів (щодо термінів, сум, процентів), недостатній рівень контролю після видачі кредиту [2, с.67; 7, с. 205].

За даними НБУ, ті NPLs, що в повному обсязі визнані українськими банками, покривають резервами приблизно 98% кредитів, що не працюють, тому, вони не здійснюють тиску на банківський капітал та його рентабельність. Проте, одночасно, рівень проблемних кредитів залишається високим, особливо в балансах держбанків (понад 70% всіх NPLs сектора, а близько 42% припадає на Приватбанк) [6], тому НБУ наполягає на більш інтенсивному застосуванні заходів щодо управління ними: розчищенні балансів банку через списання кредитів, що не працюють, реструктуризацію чи продаж.

Закордонний досвід управління проблемними кредитами банків свідчить, що банки здійснюють реструктуризацію кредитного портфеля, керуючись правилом, що реструктуризації підлягають перш за все іпотечні кредити. Реструктуризація проблемних кредитів безпосередньо використовується банками у Канаді, Японії, США тощо. Водночас у Болгарії, Угорщині, Чехії, Південній Кореї, Філіппінах питаннями реструктуризації проблемних кредитів займаються державні агентства, створені для викупу проблемних кредитів та управління ними [5, с. 809].

Для скорочення та врегулювання проблемних кредитів у деяких країнах створюються Агентства з управління активами (в Україні — Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів) [8]. Агентство з управління активами (АУА) здійснює управління проблемними активами, виведені з фінансової системи, для максимізації відновлювальної вартості цих активів. АУА створюються для врегулювання значного обсягу проблемних кредитів у фінансовій системі та є частиною ширшого пакету заходів, спрямованих на відновлення фінансової стабільності та припливу кредитів в економіку, хоча в деяких країнах також функціонують і приватні агенції з управління активами. Державні агентства з управління активами можуть створюватися або як організація, завданням якої є врегулювання проблем неспроможних фінансових установ та ліквідація їх активів, або як організація, яка набуває активів у функціонуючих банків. Прикладами перших є Resolution Trust Corporation (RTC) у США, Securum у Швеції та Фонд страхування ощадних вкладів (SDIF) у Туреччині, тоді як Кореїнська корпорація з управління активами (KAMCO), Danaharta у Малайзії є прикладами АУА, що купують активи у функціонуючих банків [4, с. 19].

Отже, основними напрямками вдосконалення управління проблемними кредитами банків в Україні можемо визначити:

— заходи державної політики (повинні допомогти банкам у подоланні бар'єрів та значно прискорити темпи скорочення обсягів проблемних кредитів);

— використання зарубіжного досвіду щодо управління проблемними кредитами, як з боку держави, так і з боку банків (використання методів реструктуризації проблемної заборгованості; пролонгація термінів кредитування, зниження процентних ставок за кредитом, конвертація валюти кредиту, створення за підтримки держави компаній по управлінню активами, метою діяльності яких є придбання проблемних кредитів, що забезпечує звільнення балансів банків, застосування цифрових рішень, у тому числі, виникнення спеціальних цифрових платформ транзакції проблемних кредитів)

— розробка та впровадження банками інноваційних підходів при кредитуванні клієнтів та управлінні проблемними кредитами (розробка системи санкцій за не своєчасне погашення кредиту, вдосконалення роботи з проблемними позичальниками; впровадження практики перекредитування за умови неможливості позичальником своєчасного погасити кредит, здійснення аналізу кредитного портфеля банку, виявлення кредитів, які в майбутньому можуть стати проблемними, управління цими кредитами за допомогою розробленого інструментарію).

ВИСНОВКИ

Дослідженням встановлено, що питання виникнення та управління проблемними кредитами банків вимагають розробку та реалізацію активних, негайних та комплексних заходів. В результаті дослідження систематизовано існуючі наукові підходи щодо класифікації факторів, що обумовлюють виникнення проблемних кредитів в банках. Детальний аналіз як зовнішніх, так і внутрішніх факторів виникнення проблемних кредитів дозволить визначити необхідні напрями вдосконалення підходів до планування, організації та контролю кредитних операцій в банках. За результатами аналізу динаміки кредитних операцій та частки непрацюючих кредитів у 2018—2022 роках визначено, що вона має позитивну тенденцію. Запропоновано напрями вдосконалення управління проблемними кредитами банків в Україні, що ґрунтуються на макропруденційній діяльності НБУ, використанні зарубіжного досвіду управління проблемними кредитами банків, розробці та впровадженні комерційними банками інноваційних підходів при кредитуванні клієнтів та управлінні проблемними кредитами. Перспективи подальших досліджень зосереджуються у сфері розроблення теоретично-прикладних методів та моделей управління проблемними кредитами банків.

Література:

1. Приказюк Н. В., Загороднюк Ю. В. Сучасні підходи до управління проблемними кредитами в банках. Причорноморські економічні студії. 2022. Вип. 73. С. 103—109.

2. Крухмаль О. В., Павленко Л. Д., Тарасенко Я. Ю. Проблемні кредити: сутність та причини виникнення в сучасних умовах. *Modern Economics*. 2021. № 27 (2021). С. 61—69. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon-V27\(2021\)-08](https://doi.org/10.31521/modecon-V27(2021)-08).

3. Варцаба В. І. Проблеми та напрями підвищення якості кредитних портфелів українських банків у реаліях часу. *Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: Економіка*. 2022. Випуск 1 (59). С. 98—104.

4. Андрос С.В. Механізм врегулювання проблемних банківських кредитів в умовах війни. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2023. № 1 (65). С. 12—25. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2023/No1/12.pdf>

5. Коць О.О., Ільчук П.Г., Карпів О.В. Сутність та управління проблемними кредитами банків. *Електронне наукове видання "Глобальні та національні проблеми економіки"*. Випуск 22. 2018. С. 806—810.

6. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>

7. Зайцева І. Ю., Малишко Н. В., Палій О. В. Управління проблемними кредитами банків. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 68. С. 199—207.

8. Cerruti, C., Neyens, R. (2016). *Public Asset Management Companies. A Toolkit*. The World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/24332/9781464808746.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.

References:

1. Prykaziuk, N.V. and Zahorodniuk, Yu.V. (2022), "Modern approaches to the management of problem loans in banks", *Black Sea Economic Studies*, vol. 73, pp. 103—109.

2. Krukmal, O.V., Pavlenko, L.D. and Tarasenko, Ya.Yu. (2021), "Problem Loans: Essence and Causes in Modern Conditions", *Modern Economics*, [Online], vol. 27, pp. 61—69. [https://doi.org/10.31521/modecon.V27\(2021\)-08](https://doi.org/10.31521/modecon.V27(2021)-08).

3. Vartsaba, V.I. (2022), "Problems and directions of improving the quality of loan portfolios of Ukrainian banks in the realities of time", *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economics*, vol. 1 (59), pp. 98—104.

4. Andros, S.V. (2023), "Mechanism of settlement of problematic bank loans in the conditions of war", *Economics: the realities of time. Scientific journal*, [Online], vol. 1 (65), pp. 12—25. Available at: <https://economics.net.ua/files/archive/2023/No1/12.pdf> (Accessed 05 Jan 2024).

5. Kots, O.O., Ilchuk, P.G. and Karpiv, O.V. (2018), "The essence of problem loans of banks and their management", *Global and national economic problems*, [Online], vol. 22, pp. 806—810, available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/152.pdf> (Accessed 05 Jan 2024).

6. Official site of the National Bank of Ukraine (2023), Available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 05 Jan 2024).

7. Zaitseva, I. Yu., Malyshko, N.V. and Paliy, O.V. (2019), "Management of problem loans of banks", *Bulletin of Transport Economics and Industry*, vol. 68, pp. 199—207.

8. Cerruti, C. and Neyens, R. (2016), *Public Asset Management Companies. A Toolkit*. The World Bank. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/24332/9781464808746.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (Accessed 05 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 11.01.2024 р.

Р. В. Пікус,

*к. е. н., професор, професор кафедри страхування, банківської справи та фінансово-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1951-148X>

В. В. Каганець,

*студентка спеціальності 072 "Фінанси, банківська справа та страхування",
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-0765-8511>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.160

ІПОТЕЧНЕ КРЕДИТУВАННЯ В РОЗВИНЕНИХ ЕКОНОМІКАХ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПОГЛЯД У ПЕРСПЕКТИВИ

R. Pikus,

PhD in Economics, Professor, Professor of the Department of Insurance,
Banking and Risk Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv

V. Kahanets,

Student of the speciality 072 "Finance, banking and insurance", Taras Shevchenko National University of Kyiv

MORTGAGE LENDING IN DEVELOPED ECONOMICS: CURRENT STATE, PERSPECTIVE

У статті узагальнено теоретичні основи іпотечного кредитування в частині визначення змісту, видів та функцій іпотечного кредиту. Іпотечний кредит — це особлива форма кредиту, пов'язана з наданням позик під заставу нерухомого майна (іпотеки) — землі, виробничих або житлових будівель тощо. Виокремлено та охарактеризовано три основних типи іпотек: законна, судова та договірна. Визначено фактори впливу іпотечного кредитування на економічний розвиток країни в залежності від основних функцій іпотеки: економічної, соціальної та політичної. Іпотечне кредитування зміцнює та стабілізує фінансовий сектор економіки, стимулює розвиток виробничої інфраструктури, її модернізацію, що в свою чергу покращує якість продукції та підвищує конкурентоспроможність у відповідних галузях економіки. Іпотека вирішує проблеми забезпечення житлом громадян, а також забезпечує економічну незалежність. Проведена оцінка та порівняльний аналіз розвитку іпотечного кредитування в розвинених країнах, виокремлено сучасні тенденції. Незважаючи на критичну важливість іпотечної системи для фінансової стабільності країни, розвиток фінансових відносин, пов'язаних з іпотекою, у багатьох країнах є суперечливим і дуже залежним від глобального фінансового середовища. Зазначено, що іпотечне кредитування в розвинутих країнах є широко поширеним та добре розвинутим. Американська модель іпотечного кредитування є найбільш розвинутою у світі, як дворівнева іпотечна система, що дозволяє посередникові купити видані іпотечні позики від кредитора і дає змогу кредиту підвищити ліквідність, диверсифікувати ризики, а також збільшити дохід за рахунок збільшення обсягів іпотечного кредитування. Визначено перспективні інноваційні підходи до іпотечного кредитування з метою підвищення його ефективності. Відмічено, що іпотечний бізнес повинен значною мірою покладатися на інноваційні технології, особливо в умовах сучасних викликів, оскільки це дозволить прискорити та зробити більш ефективною співпрацю з клієнтами, знизити витрати, мінімізувати різноманітні ризики, захиститися від шахраїв та підвищити свою конкурентоспроможність. Охарактеризовано можливості імплементації кращих світових стандартів в українську практику на сучасному етапі в частині обрання моделі функціонування та розвитку ринку іпотечного кредитування, застосування сучасних інформаційних технологій.

The article summarizes the theoretical foundations of mortgage lending in terms of determining the content, types and functions of a mortgage loans. A mortgage loan is a special form of credit related to the provision of loans secured by real estate (mortgage) — land, industrial or residential buildings, etc. Three main types of mortgages have been allocated and characterized: legal, judicial and contractual. The factors of influence of mortgage lending on the economic development of the country are determined depending on the main functions of mortgage: economic, social and political. Mortgage lending strengthens and stabilizes the financial sector of the economy, stimulates the development of industrial infrastructure, its modernization, which in turn improves the quality of products and increases competitiveness in the relevant sectors of the economy. Mortgage solves the problems of providing housing for citizens, as well as ensures economic independence. An assessment and comparative analysis of the development of mortgage lending in developed countries have been carried out, current trends have been determined. Despite the critical importance of the mortgage system for a country's financial stability, the development of mortgage-related financial relationships in many countries is controversial and highly dependent on the global financial environment. It is noted that mortgage lending in developed countries is widespread and well-developed. The American model of mortgage lending is the most developed in the world as a two-tier mortgage system, which allows an intermediary to buy issued mortgage loans from a lender and allows the lender to increase liquidity, diversify risks, and increase income by increasing the volume of mortgage lending. Promising innovative approaches to mortgage lending in order to increase its efficiency have been identified. It is noted that the mortgage business should largely rely on innovative technologies, especially in the face of modern challenges, as this will speed up and make more effective cooperation with clients, reduce costs, minimize various risks, protect against fraudsters and increase its competitiveness. The possibilities of implementing the global best practices at the present stage in Ukraine are characterized in terms of choosing a model for functioning and development of mortgage lending market as well as use of modern information technologies.

Ключові слова: іпотека, іпотечне кредитування, функції іпотечного кредитування, моделі іпотечного кредитування, інноваційні технології в іпотечному кредитуванні.

Key words: mortgage, mortgage lending, functions of mortgage lending, models of mortgage lending, innovative technologies in mortgage lending.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У глобальному вимірі ринок іпотечного кредитування виступає ефективним механізмом трансформації вільних грошових ресурсів в інвестиційні ресурси, що забезпечує розвиток як житлового сектору, так і економіки в цілому. Розвиток іпотечного кредитування в розвинених економіках є визначальним чинником розвитку фінансової системи. Отже, в умовах сучасних викликів, відбувається суттєве загострення цієї проблематики. Будь-які зміни у функціонуванні ринків іпотек можуть мати чималий вплив не тільки на внутрішні економіки, а і на загальні фінансові ринки.

Формування системи житлового фінансування є одним з найважливіших економічних і соціальних викликів у сучасному світі, оскільки впливає на пропозицію житла, розподіл доходів домогосподарств і різке прискорення розвитку житлового будівництва та пов'язаних з ним галузей. Сьогодні іпотечне житлове кредитування є не тільки напрямком банківської діяльності, що найактивніше розвивається, а й важливою умовою підвищення якості життя людей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика іпотечного кредитування вивчалася і досліджувалася багатьма зарубіжними і вітчизняними науковцями. Особливу увагу вирішенню питань в рамках іпотечного кредитування приділили такі вчені: В.Д. Базилевич, Б.М. Гнатівський, М.О. Губа, Р.І. Дмитришин, О.Т. Євтух, А.В. Журавель, О.І. Завидівська, Г.М. Золотарева, О.М. Калівошко, І.О. Лютий, Н.П. Погорельцева, В.І. Савич, Н.Б. Сердюченко. В своїх наукових працях вони дослідили теоретичні основи іпотечного кредитування, проаналізували зарубіжну практику і зробили відповідні висновки. Зазначена проблематика висвітлена і в роботах зарубіжних економістів. У. Баффет, К. Блек, Д. О'Брайєн, Р. Брейлі, К. Гарриджа, Дж. Кемпбелл, Дж. Кокко, С. Коррадин, С. Майєрс, Дж. Маршалл, Н. Морімото, Р. Мюррей досліджували проблематику іпотечного кредитування насамперед з точки зору вдосконалення його теоретичних основ. Сучасні виклики формують необхідність повернутися до питань зазначеної проблеми, як з точки зору теорії так і сучасної практики, особливо в розвинених економіках, з метою визначення перспектив розвитку іпотечного кредитування та імплементації його кращих стандартів в українську практику.

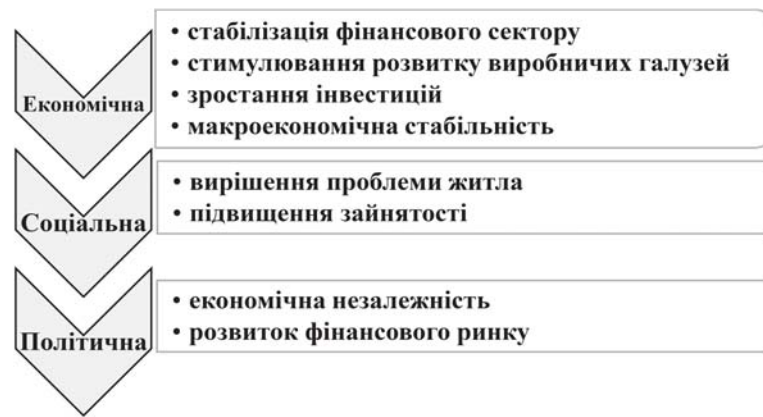

Рис. 1. Функції іпотеки в забезпеченні економічного розвитку

Джерело: складено авторами на основі [4].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є виокремлення та характеристика сучасних тенденцій розвитку іпотечного кредитування в розвинених економіках, окреслення його перспектив його в умовах сучасних викликів та визначення можливостей імплементації кращих світових стандартів іпотечного кредитування в українську практику.

Для досягнення поставленої мети в роботі були вирішені такі завдання:

- узагальнено теоретичні основи іпотечного кредитування в частині визначення змісту, видів та функцій іпотечного кредиту;
- визначено фактори впливу іпотечного кредитування на економічний розвиток країни;
- проведена оцінка та порівняльний аналіз розвитку іпотечного кредитування в розвинених країнах, виокремлено сучасні тенденції;
- визначено перспективні інноваційні підходи до іпотечного кредитування з метою підвищення його ефективності;
- охарактеризовано можливості імплементації кращих світових стандартів в українську практику.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Іпотечний кредит — це особлива форма кредиту, пов'язана з наданням позик під заставу нерухомого майна (іпотеки) — землі, виробничих або житлових будівель тощо. Іпотечні позики надаються на довгостроковій основі. Іпотечний кредит стає можливим лише за умови приватної власності на землю і нерухомість [7].

У світовій практиці існують три основних типи іпотек, кожен з яких відрізняється своєю особливістю та вимогами. Законна іпотека -використовується лише там, де закон передбачає певні умови або терміни, за яких іпотека може бути створена. Цей вид іпотеки ґрунтується не на волі сторін, а на чітких правових нормах та умовах, встановлених законом. Судова іпотека — створюється за рішенням суду для забезпечення вимог позивача. Цей вид іпотеки використовується, коли суд вирішує, що іпотека необхідна для забезпечення судового рішення або враховується в судовому процесі. Договірна іпотека — створюється на підставі іпотечного договору між сторонами, ініціатором укладення якого є

власник майна. Цей вид іпотеки ґрунтується на намірі сторін іпотечного договору, який визначає умови, права та обов'язки сторін і розмір іпотеки.

Іпотечне кредитування широко розповсюджене в розвинених країнах і є важливим фінансовим інструментом впливу на економіку, насамперед стимулює її зростання та зміцнює стабільність. Система іпотечних відносин мобілізує довгострокові інвестиційні ресурси та дозволяє використовувати їх найбільш ефективно.

Напрями впливу іпотечного кредитування на розвиток економіки можна виокремити в залежності від основних функцій іпотеки: економічної, соціальної та політичної (рис. 1).

Головною функцією іпотечного кредитування є економічна. Іпотечне кредитування зміцнює та стабілізує фінансовий сектор, оскільки сприяє накопиченню капіталу. Це допомагає банкам та іншим фінансовим установам збільшити свої активи та зміцнити фінансовий стан. Розвиток іпотеки позитивно впливає на реальний сектор економіки, зокрема призводить до збільшення обсягів виробництва у багатьох галузях. Крім того, іпотека може використовуватися для фінансування інвестицій у бізнес або освіту, що також сприяє зростанню виробництва. Це стимулює розвиток виробничої інфраструктури, її модернізацію, що в свою чергу покращує якість продукції та підвищує конкурентоспроможність у відповідних галузях економіки.

Соціальна функція іпотечне кредитування сприяє підвищенню активності в секторі житлового будівництва. З'являються нові робочі місця, зростають обсяги виробництва будівельних матеріалів і послуг, що позитивно впливає на рівень зайнятості та валовий внутрішній продукт (ВВП). Іпотека вирішує проблеми забезпечення житлом громадян, а це є важливим фактором для підвищення соціального статусу та активності на ринку праці.

Політична функція іпотеки полягає у тому, що іпотечне кредитування забезпечує економічну незалежність, яка у свою чергу є головною умовою політичної незалежності держави. Розширення ринку іпотечного кредитування сприяє розвитку фінансового сектору, зокрема підвищує активність банків та інших фінансових інституцій, що може підтримати фінансовий розвиток країни.

Іпотечне кредитування відіграє ключову роль у правильному функціонуванні ринкової економіки. забезпе-

Таблиця 1. Основні показники розвитку ринку іпотечного кредитування в розвинених економіках

	США	Японія	Німеччина	Франція	Велика Британія	Італія	Канада	Австралія
Обсяг іпотечних кредитів, виданих у 2022 році дол. США	1,8 трл	1,1 трл	350 млрд	250 млрд	200 млрд	150 млрд	400 млрд	250 млрд
Загальна сума заборгованості за іпотечним житловим кредитом дол. США	11,12 трл	3,5 трл	1,8 трл	1,3 трл	1,2 трл	0,9 трл	0,7 трл	0,6 трл
Відношення загального обсягу непогашених іпотечних кредитів до ВВП	43,67%	82,72%	44,2%	46,71%	39,08 %	44,77%	32,71%	35,81%
Відношення загального обсягу нових іпотечних кредитів до ВВП	7,07%	26%	8,59%	8,98%	6,51%	7,46%	18,69%	14,92%
Щорічна відсоткова ставка за іпотечним кредитом для 20-річних іпотек з фіксованою ставкою	6,65	1,72	3,62	3,04	5,18	3,77	6,80	5,92
Процентна ставка за іпотечним кредитом 2023	7,85	2,47	3,88	3,8	5,5	3,74	6,84	6,24

Джерело: розраховано та складено авторами на основі [8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 23].

чення стабільного розвитку національної економіки є критично важливим для забезпечення макроекономічної стабільності, зокрема шляхом розв'язання соціальних проблем, таких як безробіття, і створення умов для активного вирішення житлових потреб населення. Іпотечне кредитування не лише сприяє позитивному впливу на фінансово-банківську систему та ринок нерухомості, але й стимулює розвиток реального сектору економіки.

В умовах, коли іпотечне кредитування є надмірним, а ринок не регулюється ефективно, може відбутися негативний вплив на економічний розвиток. Таким прикладом стала криза 2008 року, що розпочалася в США та розповсюдилася на світові фінансові ринки. Причиною стали проблеми в американській економіці, а саме у фінансовій сфері, що виникли внаслідок різкого скорочення заощаджень, зростання дешевих кредитів, неадекватного споживання та спекуляції на ринку ризикованих іпотечних цінних паперів [2].

Отже, негативними наслідками іпотечного кредитування на економіку мажуть стати:

— фінансові кризи та нестабільність, що виникають через брак ефективного регулювання та нагляду за ринком іпотечного кредитування, а також через зневажання ризиками іпотеки.

— "бульбашки" на ринку нерухомості, тобто коли відбувається торгівля за завищеними цінами при зростанні попиту. Проте пізніше інтерес споживачів знижується, "бульбашка" здувається, ціни на нерухомість раптово і несподівано падають;

— зростання боргового навантаження, що відбувається внаслідок збільшення процентних ставок за іпотечним кредитуванням, а також збільшенням вартості на житло;

— спекуляції на ринку нерухомості — купівля нерухомості за низькими цінами з метою перепродажу за більшу вартість. Такий процес дає не тільки поштовх

для зміцнення "бульбашки", а й несе додаткові ризики для економіки;

— збільшення ризику банкрутства. Наслідком зростання боргового навантаження може стати дефолт, тобто коли позичальник не спроможний виконати свої зобов'язання перед кредитором. В результаті банки можуть понести великі фінансові втрати, що вимагатимуть капіталовкладення або допомогу від уряду.

Отже, іпотечне кредитування має свої як і позитивні так і негативні аспекти, що впливають на економіки країн. Аби запобігти або знизити негативний вплив варто забезпечити ефективне регулювання та нагляд за процесами на ринку іпотечного кредитування. Насамперед, запровадити більш жорсткі умови до позичальників та встановити обсяги кредитування, аби уникнути надмірної видачі кредитів та заборгованості позичальників.

Іпотечне кредитування є важливою складовою фінансової системи багатьох країн і впливає на економічний розвиток та якість життя населення. Економічно розвинені країни, як правило, мають більш досконалі іпотечні ринки, що забезпечує доступність житла та сприяє сталому економічному зростанню. З точки зору пошуку кращих світових стандартів іпотечного кредитування доцільно проаналізувати ринки іпотечного кредитування високорозвинених країн, в яких іпотечне фінансування надзвичайно поширене і є важливим фінансовим інструментом впливу на економіку.

Незважаючи на критичну важливість іпотечної системи для фінансової стабільності країни, розвиток фінансових відносин, пов'язаних з іпотекою, у багатьох країнах є суперечливим і дуже залежним від глобального фінансового середовища, як це продемонструвала криза 2008 року.

Основні показники розвитку ринку іпотечного кредитування в розвинених економіках за підсумками 2022 року представлено в таблиці 1.

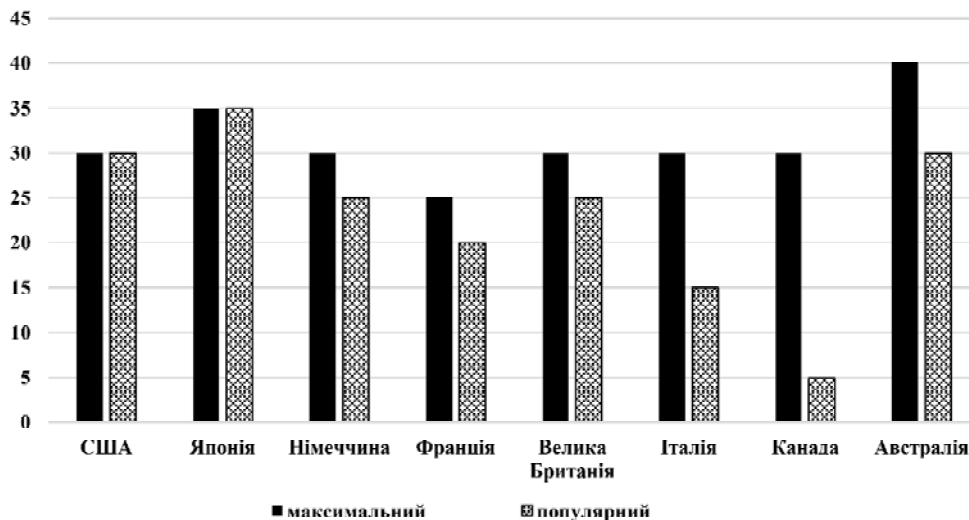

Рис. 2. Терміни виплати іпотечного кредиту

Джерело: складено авторами на основі [8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19].

За останні кілька років іпотечне кредитування за кордоном суттєво змінилося, насамперед щодо мінімальної та максимальної суми кредиту. Ще кілька років тому іспанські банки могли профінансувати 100% суми позики, а зараз їм доводиться розраховувати максимум на 60%. Такі ж обмеження діють і в Німеччині. У Великій Британії максимальний кредитний ліміт збільшено до 70%, а у Франції — до 80%. Таким чином, схожі системи діють у більшості країн, і суттєвих відмінностей у максимальних лімітах немає.

Важливою умовою іпотечного кредиту є термін виплати. Приблизно у всіх досліджуваних країнах пропонується однаковий термін виплати (рис. 2). Явна різниця спостерігається в найбільш поширених термінах кредитування. Так, японці надають перевагу більш довгим термінам, коли канадці обирають лише 5 років. Хоча і в США частіше іпотека береться на 30 років, громадяни намагаються якомога скоріше виплатити борг. Ймовірно це пов'язано саме з відсотковими ставками, адже Японія має найнижчі (таблиця 1).

Слід зазначити, що майже 83% ВВП Японії становить обсяг непогашених іпотечних кредитів. Це означає, що іпотечне кредитування є більш важливим компонентом фінансової системи саме цієї країни. Низькі процентні ставки, попит на житло, а також менталітет — є наслідком такої тенденції. З іншої сторони, такий показник свідчить про потенційний ризик, адже у разі підвищення ставок, а згодом і дефолтів, може статися фінансова криза.

На рахунок відношення загального обсягу нових іпотечних кредитів до ВВП, то провідні позиції займає знову таки Японія. Іпотечне кредитування є активним сектором фінансової системи США, Великої Британії та Італії. Ці країни мають активні ринки іпотечних кредитів із порівняно низьким відсотком.

Іпотечний ринок США є одним із найбільших та найрозвиненіших у світі, завдяки великому обсягу нерухомості та високим обсягам іпотечного кредитування. Відсоткові ставки можуть бути фіксованими або плаваючими. Розрізняють кредити ФНА, застраховані Федеральною адміністрацією житлового господарства, та

позики для ветеранів (VA). Процес іпотечного кредитування включає критичний аналіз кредитної історії та оцінку нерухомості для забезпечення безпеки банку та позичальника. Добре розвинений і вторинний ринок, де кредити перепродаються інвесторам.

Ринок іпотечного кредитування Японії характеризується низькими відсотковими ставками, що у свою чергу бувають як плаваючими, так і фіксованими (на певний проміжок часу і на весь термін іпотеки). Переважають довгострокові кредити терміном до 35 років. Через високий рівень довіри до банків, іпотечні кредити надійні та безпечні, проте важкодоступні для іноземців.

Іпотечні кредити в Німеччині дозволяють покрити 100% вартості нерухомості, хоча частіше цей відсоток становить 80. Найбільш популярними є кредити терміном від 25 до 30 років з фіксованою ставкою. Уряд Німеччини (Bundesregierung) надає різні кредити, пільги та субсидії, щоб допомогти з купівлею житла.

Французький ринок нерухомості є одним із основних ефективних ринків Європи. Французькі банки та брокери надають різноманітні іпотечні продукти резидентам та закордонним покупцям. Основними видами іпотек у Франції є: з фіксованою ставкою, зі змінною ставкою, лише під відсотки — коли повертаються лише відсотки, а не капітал, з обмеженою ставкою — обмежений верхній ліміт для всього або частини терміну погашення, прохідні позички — короткострокове фінансування. Доступні підтримки від держави — PTZ, тобто безпроцентна позика, позика для роботодавців, позика на соціальне забезпечення.

Іпотечне кредитування у Великій Британії є більш популярним, ніж у багатьох країнах Європи. У Великій Британії існують різні типи іпотеки, доступні через банки та будівельні товариства. Середня тривалість приблизно 25 років, хоча вони можуть бути довшими або коротшими. Після виходу Британії з ЄС, ціни на житло значно впали. Основними двома видами іпотеки у Великобританії є іпотека з фіксованою та змінною ставкою. Ринок іпотечного кредитування у Великій Британії дуже конкурентний, що дозволяє позичальникам вибирати серед різноманітних пропозицій.

Італія — нація домовласників. Майже 74% італійців володіють нерухомістю. В Італії позичальникам доступно кілька різних типів іпотеки. Іпотечні кредити з фіксованою та змінною ставками є двома найпоширенішими варіантами. Крім того, ви можете взяти іпотечний кредит із гібридною ставкою — коли вид ставки змінюється через встановлений час, чи роздільною ставкою — коли одна сума позичається за фіксованою, а інша — за змінною ставкою. Кредитори в Італії обмежують суму, яку ви можете позичити, яке правило до 80% вартості нерухомості. У 2022 році іпотечні кредити подорожчали після того, як Європейський центральний банк підвищив процентні ставки, що призвело до зменшення попиту на іпотеку.

Іпотечні кредити в Канаді як і у більшості розвинених країн є з фіксованою та плаваючою ставками. Також розрізняють закриту іпотеку — умови якої встановлені і не можуть бути змінними, а також відкриту — умови якої є більш гнучкими. Проте більшість домогосподарств надають перевагу саме закритій іпотеці, оскільки вона має нижчі процентні ставки. Банки в Канаді вважаються надійними, а отже і іпотечні кредити зазвичай є безпечними для позичальників.

Основна частина кредиторів Австралії вимагають депозит у розмірі 20% від вартості майна, тобто вони позичатимуть 80% від вартості майна. Іпотека в Австралії встановлюється на 30 років, і позичальники можуть обирати між змінною ставкою або фіксованою ставкою. Особливість австралійської іпотеки — це компенсаційний субрахунок — окремий рахунок, пов'язаний з кредитом на житло. Є три основні види іпотеки, з яких позичальник може обрати: іпотека з фіксованою ставкою, іпотека зі змінною ставкою або розділена іпотека. Тривалість іпотечних позик може бути різною, але більшість становить від 20 до 30 років, окремі — сягають 40 років.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що іпотечне кредитування в розвинутих країнах є широко поширеним та добре розвинутим. Зазвичай іпотека видається під фіксовані або плаваючі ставки терміном на 20-30 років.

Американська модель іпотечного кредитування є найбільш розвинутою у світі. Це дворівнева іпотечна система, що дозволяє посередникові купити видані іпотечні позики від кредитора і дає змогу кредитору підвищити ліквідність, диверсифікувати ризики, а також збільшити дохід за рахунок збільшення обсягів іпотечного кредитування. Державні органи влади впроваджують конкретну політику, яка сприяє забезпеченню страхування та гарантії як для населення, так і для інших учасників ринку шляхом надання правової та фінансової підтримки. Зазначена модель іпотечного кредитування набула значного поширення не тільки в США, а і в Канаді та в Австралії.

Європейська модель діє в межах первинного іпотечного ринку — є більш простою за рахунок низької вартості впровадження та спрощеного законодавчого регулювання та, відповідно, менш стабільною. В цій моделі кредитор відіграє роль інвестора. Така однорівнева модель підходить для країн з недостатньо розвинутою інфраструктурою і набула найбільшого поширення у Франції, Великій Британії, Італії та Японії, де іпотечне кредитування здійснюється переважно банками.

Показною є збалансована автономна модель Німеччини — система ощадно-позикових вкладень. Джерелом надання кредитів виступають лише кошти, накопичені учасниками іпотечних відносин впродовж певного періоду згідно укладених депозитних договорів [3]. Це і є головний недолік моделі, оскільки ресурси мають обмежений характер. Разом з тим у такого підходу є суттєва перевага — незалежність від загальної ситуації грошово-кредитного ринку, а також мінімізація ризику неповерненості кредитів. Кредит можна отримати за умови, що половина вартості майбутнього житла вже накопичена.

Підсумовуючи аналіз щодо розвитку ринків іпотечного кредитування в розвинених економіках слід зазначити, що американська модель є найбільш розвинутою. Вона вже ефективно функціонує протягом тривалого періоду. Найбільші обсяги виданих іпотечних кредитів також підтверджують стабільність і довіру до ринку іпотеки Сполучених Штатів Америки. Хоча процентні ставки досить високі, що обмежують доступність кредитів для менше забезпечених громадян, тим не менш існують державна підтримка забезпечення житлом.

Слід також зазначити, що ринок іпотечного кредитування в США характеризується розвинутою інфраструктурою, де функціонують іпотечні агентства, що купують іпотечні кредити, а також інституційні інвестори, що купують MBS — цінні папери забезпечені активами, які утворюються шляхом об'єднання іпотечних кредитів. Найбільш активними на ринку є спонсоровані державою агентства Fannie Mae та Freddie Mac, які надають гарантії за MBS, а також Ginnie Mae, що надає гарантії від уряду США, оскільки є Державною національною іпотечною асоціацією [30].

З метою підвищення ефективності свого функціонування сучасний іпотечний бізнес повинен значною мірою покладатися на інноваційні технології. Згідно з даними ICE Mortgage Technology, Федеральна резервна система США підвищує процентні ставки та вартість позик, банки відмовляються від обслуговування іпотечних кредитів, а 49% покупців житла віддають перевагу самообслуговуванню. Саме тому учасники іпотечного ринку повинні швидко впровадити інноваційні технології, щоб залишатися конкурентоспроможними [6].

Опитування Borrower and Lender Insights показало, що переважна більшість (90%) кредиторів вважає, що технологія може допомогти покращити процес подачі заявки на іпотеку, посилаючись на переваги, які включають спрощення всього процесу (74%), скорочення часу на закриття (70%) і мінімізацію введення даних (67%).

Іпотечна галузь стрімко розвивається, а технологічний прогрес постійно змінює спосіб взаємодії споживачів з кредиторами та посередниками. Штучний інтелект (ШІ), включаючи ChatGPT, має потенціал змінити іпотечну галузь. Покращення клієнтського досвіду: чат-боти на основі ШІ, такі як ChatGPT, забезпечують швидку відповідь на запитання та надають персоналізовані рекомендації, покращуючи задоволеність клієнтів та спрощуючи процес подання заявки. Удосконалена оцінка ризиків: ШІ та алгоритми машинного навчання допомагають більш точно оцінювати ризики, враховуючи різні фактори, такі як кредитний рейтинг та історія зай-

нятості. Спрощення обробки кредитів: автоматизація на основі ШІ скорочує час обробки кредитів та зменшує помилки. Персоналізований маркетинг і продуктові пропозиції: використовуючи ШІ, кредитори можуть надавати персоналізовані маркетингові кампанії та пропонувати іпотечні продукти за індивідуальними потребами. Виявлення та запобігання шахрайству: ШІ може аналізувати дані в режимі реального часу, допомагаючи виявляти шахрайство та підозрілу активність.

ChatGPT може покращити іпотечне консультування, надаючи точну інформацію позичальникам у режимі реального часу. З розвитком ШІ та використанням ChatGPT, іпотечна галузь може стати більш доступною та ефективною для всіх її учасників [13].

Роботизована автоматизація процесів (RPA) — технологія, яка дозволяє виконувати робочі процеси на основі правил в найбільш трудомістких та повторюваних процесах. За даними Gartner, майже 80 відсотків фінансових лідерів вловили тренд RPA. Провідні банки, такі як Deutsche Bank в Німеччині, впроваджують цю технологію, тоді як великі японські банки: Sumitomo Financial Group, MUFG і Mizuho Financial Group — також звертаються до RPA-рішень для скорочення трудових та операційних витрат.

Цифрова іпотека на основі NFT дозволяє кредиторам і позичальникам зберігати заставу та дані про позичальника в блокчейні. Окрім того, оскільки NFT існують лише в одному екземплярі, покупець може володіти цифровим активом, який неможливо відтворити. Це означає, що існує більший захист від шахраїв порівняно з традиційними методами. Токенізуючи іпотечні кредити, можна як підвищувати ліквідність активу, так і знизити витрати для позичальників.

Інтерфейс прикладного програмування іпотеки (API) дозволяє програмі третьої сторони підключатися до інформації на сервері. Банки та інші кредитні установи надають API, щоб полегшити споживачам пошук варіантів кредитування. Відкритий банкінг особливо процвітає в банківській сфері Великої Британії, лише тут налічується 246 постачальників API (величезна цифра порівняно з 338 постачальниками в усій Європейській економічній зоні) [6]. Однією з найбільших переваг API є автоматизація робочого процесу, яка допомагає зменшити кількість помилок, робочий час і витрати, а також надає позичальникам швидкий і актуальний доступ до виписок та інформації про кредит.

Найбільш технологічно розвинутими на ринку іпотечного кредитування є США, Японія та Велика Британія. Ці країни суттєво інвестують в розробку та впровадження нових технологій. Зокрема у США широко застосовується ШІ для автоматизації повторюваних завдань, покращення оцінки ризиків і надання персоналізованого консультування клієнтам. Японські ж банки та фінтех-компанії розробляють нові технології, які можуть автоматизувати завдання, надавати персоналізовані рекомендації та зменшувати шахрайство.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Іпотечне кредитування є складним процесом, важливим для активізації інвестування, а також для вирі-

шення проблеми забезпечення житлом населення країни. Іпотечне кредитування здійснює вагомий вплив на економічний розвиток національних економік. Іпотечний ринок продовжує розвиватися і тому фінансові установи повинні продовжувати впроваджувати інновації та покращувати клієнтський досвід, щоб залишатися конкурентоспроможними. За впровадженням нових технологій та альтернативних моделей кредитування — майбутнє іпотечного ринку, що буде визначатися поєднанням традиційних і цифрових рішень з метою підвищення його ефективності, зручності та стабільності.

В умовах сучасних викликів важливо правильно і вчасно реагувати на зміни з точки зору перспектив розвитку ринку іпотечного кредитування в країні. За наслідками війни Україна зазнала чималого спаду в усіх сферах економіки. Державна підтримка, через встановлення низьких процентних ставок для окремих категорій громадян, надала імпульс певним крокам відновлення в тому числі і ринку іпотечного кредитування. Прискореному розвитку іпотечного кредитування в Україні може сприяти процес імплементації його кращих світових стандартів. Насамперед — це обрання ефективної для сучасних умов моделі ринку іпотечного кредитування, а також впровадження в бізнес процеси на ринку інноваційних інформаційних технологій. В цьому напрямку доцільно розвивати вторинний ринок іпотечного кредитування, а саме — в розрізі іпотечних установ, нагальною є модернізація інфраструктури ринку та системи інституційних інвесторів. Цей процес сприятиме створенню більш гнучкого та конкурентного середовища для іпотечного кредитування, що, в свою чергу, сприятиме зростанню його обсягів, стабілізації економічного середовища та, в кінцевому підсумку, стане важливим інструментом для повоєнного відновлення України. Особливої уваги потребує модернізація законодавства, що врегулює певні прогалини діючих нормативно-правових актів, а також стане важливим кроком подальшої інтеграції України в Європейський економічний простір. Окреслені завдання потребують подальших наукових розвідок стосовно впровадження інновацій на ринку іпотечного кредитування, підвищення ефективності ризик-менеджменту, особливо в частині захисту від кібер-загроз, з метою забезпечення його сталого розвитку.

Література:

1. Базилевич В.Д., Погорельцева Н.П. Іпотечний ринок: підручник. Київ: Знання, 2008. 717 с.
2. Дзьобак В.В. Справжня причина світової економічної кризи. Економічна правда. 2009. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2009/05/14/193016/>
3. Євтух О. Моделі іпотечних механізмів і вплив на них різноманітних факторів. Вісник НБУ. 2001. № 3. С. 54.
4. Завидівська О.І. Сутність, роль і функції іпотеки та іпотечного кредитування в забезпеченні розвитку національної економіки. Регіональна економіка. 2011. № 3. С. 114—121.
5. Позика Федеральної житлової адміністрації (FHA). URL: <https://uk.bienngocruise.com/federal-housing-administration-loan>

6. 10 Latest Mortgage Technology Trends For 2023. URL: <https://djangostars.com/blog/mortgage-tech-trends/>

7. A brief history of the mortgage, from its roots in ancient Rome to the English 'dead pledge' and its rebirth in America. URL: <https://theconversation.com/a-brief-history-of-the-mortgage-from-its-roots-in-ancient-rome-to-the-english-dead-pledge-and-its-rebirth-in-america-193005>

8. Australian Prudential Regulation Authority. URL: <https://www.apra.gov.au/>

9. Banca d'Italia. URL: <https://www.bancaditalia.it/>

10. Bank of England. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/>

11. Bank of Japan. URL: <https://www.boj.or.jp/>

12. Canada Mortgage and Housing Corporation. URL: <https://www.cmhc-schl.gc.ca/>

13. Chris Black. The Future of Mortgages: Technology and Trends Shaping the Industry — The Impact of AI and ChatGPT. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/future-mortgages-technology-trends-shaping-industry-impact-black/>

14. Expatica. URL: <https://www.expatica.com/>

15. Federal Housing Finance Agency. URL: <https://www.fhfa.gov/>

16. Federal Reserve Bank of St. Louis. URL: <https://fred.stlouisfed.org/>

17. Manoj Singh. The 2007-2008 Financial Crisis in Review. URL: <https://www.investopedia.com/articles/economics/09/financial-crisis-review.asp>

18. MBS (Mortgage-backed security). URL: <https://cbonds.ua/glossary/mbs-mortgage-backed-security/>

19. Mortgage Bankers Association. URL: <https://www.mba.org/>

20. Mortgage interest rates worldwide 2023. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/1211807/mortgage-interest-rates-globally-by-country/>

21. Noriyuki Morimoto. Cultural Differences between US and Japan as Seen in Mortgage Loans. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/cultural-differences-between-us-japan-seen-mortgage-loans-morimoto-1c/>

22. Spaskykh, N.M. Zarubizhnyi dosvid rozvytku ipotechnoho kredytuvannia: zbirnyk naukovykh prats ChDTU. 2008. C. 72—74.

23. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/>

References:

1. Bazilevich, V.D. and Pohoreltseva, N.P. (2008), *Ipotechnyj rynek: pidruchnyk [The mortgage market: a textbook]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.

2. Dzobak, V.V. (2009), "The real cause of the world economic crisis", *Economic truth*, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2009/05/14/193016/> (Accessed 05 Jan 2024).

3. Yevtukh, O. (2001), "Models of mortgage mechanisms and the influence of various factors on them", *Bulletin of the NBU*, vol. 3, pp. 54.

4. Zavidivska, O.I. (2011), "The essence, role and functions of mortgage and mortgage lending in ensuring the development of the national economy", *Regional economy*, vol. 3, pp. 114—121.

5. bienngocruise.com (2023), "Federal Housing Administration (FHA) loan", available at: <https://uk.bienngocruise.com/federal-housing-administration-loan> (Accessed 05 Jan 2024).

6. Peterheria, N. (2023), "10 Latest Mortgage Technology Trends For 2023", available at: <https://djangostars.com/blog/mortgage-tech-trends/> (Accessed 05 Jan 2024).

7. Highfield, M. J. (2022), "A brief history of the mortgage, from its roots in ancient Rome to the English 'dead pledge' and its rebirth in America", available at: <https://theconversation.com/a-brief-history-of-the-mortgage-from-its-roots-in-ancient-rome-to-the-english-dead-pledge-and-its-rebirth-in-america-193005> (Accessed 05 Jan 2024).

8. Australian Prudential Regulation Authority (2023), available at: <https://www.apra.gov.au/> (Accessed 05 Jan 2024).

9. Banca d'Italia (2023), available at: <https://www.bancaditalia.it/> (Accessed 05 Jan 2024).

10. Bank of England (2023), available at: <https://www.bankofengland.co.uk/> (Accessed 05 Jan 2024).

11. Bank of Japan (2023), available at: <https://www.boj.or.jp/> (Accessed 05 Jan 2024).

12. Canada Mortgage and Housing Corporation (2023), available at: <https://www.cmhc-schl.gc.ca/> (Accessed 05 Jan 2024).

13. Black, Ch. (2023), "The Future of Mortgages: Technology and Trends Shaping the Industry — The Impact of AI and ChatGPT", available at: <https://www.linkedin.com/pulse/future-mortgages-technology-trends-shaping-industry-impact-black/>

14. Expatica (2023), available at: <https://www.expatica.com/> (Accessed 05 Jan 2024).

15. Federal Housing Finance Agency (2023), available at: <https://www.fhfa.gov/> (Accessed 05 Jan 2024).

16. Federal Reserve Bank of St. Louis (2023), available at: <https://fred.stlouisfed.org/> (Accessed 05 Jan 2024).

17. Singh, M. (2023), "The 2007—2008 Financial Crisis in Review", available at: <https://www.investopedia.com/articles/economics/09/financial-crisis-review.asp> (Accessed 05 Jan 2024).

18. Cbonds (2023), "MBS (Mortgage-backed security)", available at: <https://cbonds.ua/glossary/mbs-mortgage-backed-security/>

19. Mortgage Bankers Association (2023), available at: <https://www.mba.org/> (Accessed 05 Jan 2024).

20. Statista (2023), "Mortgage interest rates worldwide 2023", available at: <https://www.statista.com/statistics/1211807/mortgage-interest-rates-globally-by-country/> (Accessed 05 Jan 2024).

21. Morimoto, N. (2019), "Cultural Differences between US and Japan as Seen in Mortgage Loans", available at: <https://www.linkedin.com/pulse/cultural-differences-between-us-japan-seen-mortgage-loans-morimoto-1c/> (Accessed 05 Jan 2024).

22. Spaskykh, N.M. (2008), "Foreign experience in the development of mortgage lending", *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU*, pp. 72—74.

23. The World Bank (2023), available at: <https://data.worldbank.org/> (Accessed 05 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 11.01.2024 р.

V. A. Viter,
аспірант, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-5391-4950>

Ю. С. Цаль-Цалко,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, бізнесу та маркетингових технологій,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4525-9449>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.168

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄС

V. Viter,
Postgraduate student, State University "Zhytomyr Polytechnic"
Yu. Tsalko,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Management, Business and Marketing Technologies, State University "Zhytomyr Polytechnic"

CURRENT STATE AND TRENDS OF FOREIGN INVESTMENT DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN ECONOMY AMIDST EU INTEGRATION

У статті детально проаналізовано динаміку обсягів та структури іноземних інвестиційних потоків в економіку України за 2014–2023 роки, виділено періоди значних коливань та обґрунтовано причини впливу на зміни, що відбулися. Розглянуто сутність, динаміку та структуру міжнародної інвестиційної позиції країни, значна увага зосереджена на важливості прямих іноземних інвестицій, їх структурі та змінах обсягів. Проведено порівняльний аналіз надходжень в Україну та відтоку прямих іноземних інвестицій з України. Визначено, які галузі та регіони економіки України є найбільш привабливими для іноземних інвесторів. Зокрема, встановлено, що наразі пріоритетними сферами для інвестування залишається фінансова та страхова діяльність, промисловість, а також оптова та роздрібна торгівля. При цьому з урахуванням наявних соціально-економічних проблем та важливості для подальшої євроінтеграції, виділено ключові галузі, що потребуватимуть першочергового фінансування: енергетика, оборонна промисловість, інновації в агросфері, екологічна безпека та реабілітація військових і постраждалого цивільного населення. Наголошено на тому, що інвестиційна політика країни має сприяти не лише економічному, а й соціальному розвитку. Для цього необхідно залучати додатковий капітал у види економічної діяльності, які пов'язані з людським капіталом та безпосередньою якістю життя населення (освіта, охорона здоров'я, спорт тощо). Досліджено розподіл прямих іноземних інвестицій за топ-10 країн-інвесторів, зазначено, що завданням України, як кандидата на вступ до ЄС, має бути розробка ефективного механізму скринінгу іноземних інвестицій, спрямованого на забезпечення чистоти іноземних ресурсів з метою унеможливлення недобросовісного їх використання.

The relevance of the research topic is determined by the fact that on the path to Eurointegration, a significant obstacle is the traditionally low investment attractiveness of the country for foreign investors. The aforementioned emphasizes the necessity of paying increased attention to the development of an effective mechanism for attracting foreign investments. To formulate such a mechanism in the context of a rapidly changing environment, constant monitoring of the dynamics and structure of investment volumes, problems, and prospects of investment processes activation is essential both at the national level in Ukraine and at the regional and local levels.

The article provides a detailed analysis of the dynamics, volumes, and structure of foreign investment flows into Ukraine from 2014 to 2023. It identifies periods of significant fluctuations and substantiates the reasons influencing these changes. The essence, dynamics, and structure of the country's international investment position are examined, with a focus on the importance of foreign direct investments (FDI), their structure, and volume changes. A comparative analysis of FDI inflows to and outflows from Ukraine is conducted.

The study determines the most attractive sectors and regions of Ukraine's economy for foreign investors. Currently, priority investment areas include finance and insurance, industry, wholesale and retail trade. Considering existing socio-economic problems and the importance for further Eurointegration, key sectors requiring priority funding are highlighted: energy, defense industry, innovation in agriculture, environmental safety, and the rehabilitation of military and civilian victims.

The article emphasizes that the country's investment policy should contribute not only to economic development but also to social progress. It advocates for attracting additional capital into sectors related to human capital and the direct quality of life (education, healthcare, sports, etc.). The distribution of foreign direct investments among the top 10 investor countries is examined. It is noted that, as an EU candidate, Ukraine's task should be to develop an effective mechanism for screening foreign investments, ensuring the purity of foreign resources to prevent their unscrupulous use.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, іноземні інвестиції, чинники впливу, інтеграційні процеси, країни-інвестори.

Key words: investment activity, foreign investments, influencing factors, integration processes, investor countries.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У березні 2024 року Україна почне переговори про вступ до ЄС. На шляху до цієї мети залишається чимало серйозних перепон, серед яких не менш гострою є традиційно низька інвестиційна привабливість для іноземних інвесторів. Оскільки залучення іноземного інвестиційного капіталу є важливим компонентом інтеграції, постає завдання підвищити інвестиційний імідж держави, що виступає як засіб зміцнення міжнародної конкурентоспроможності та водночас національної економічної безпеки. Однак процес його формування наразі ускладнюється як військовими діями на території України, так і іншими ключовими бар'єрами: відсутністю спеціально уповноважених органів управління у сфері іноземних інвестицій; недостатнім захистом прав інтересів інвесторів спричиненим слабкістю державних інститутів, зокрема неефективністю судової системи, високим рівнем корупції та тіньової економіки; недостатнім рівнем державної допомоги у напрямі пришвидшеного ухвалення і ратифікації нормативно-правових актів, необхідних для підтримки інвестиційної діяльності підприємств; низькою спроможністю населення до заощаджень, що у свою чергу впливає на потенціал розширення ринків збуту і як наслідок на потенційну зацікавленість інвестора у збільшенні виробництва тощо.

Вище зазначене актуалізує необхідність посилення уваги до розробки ефективного механізму залучення іноземних інвестицій. Для його формування на фоні швидкозмінюваного середовища необхідним є постійний моніторинг динаміки та структури обсягів інвестицій, проблем та перспектив активізації процесів інвестування як в цілому в Україні, так і на регіональному та локальному рівнях.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням іноземного інвестування в економіку України значну увагу приділяли вітчизняні науковці. Проведення аналізу інвестиційної привабливості України

для іноземних інвесторів висвітлено у працях Дзеніс В.О., Дзеніс О.О., Шестакової О.А. [3], Дудчик О.Ю., Пашикян І.С., Соловйової А.Г. [5]. Аналіз сучасного стану, особливостей, масштабів та структури залучення прямих іноземних інвестицій здійснювали Куцик В.І., Герасимова А.В. [7], Мацука В.М. [9], Тимоць М.В., Стахів Г.І. [14], Цаль-Цалко Ю.С., Нагірняк М.Ф. [16]. Проте, з урахуванням динамічності тенденцій надходження іноземних інвестицій їх аналіз та узагальнення проблематики іноземного інвестування залишаються досить актуальними.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою наукового дослідження є здійснення аналізу сучасного стану та тенденцій розвитку іноземних інвестицій в економіку України в умовах інтеграції України до ЄС.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Можливість України розпочати переговори про вступ до ЄС є позитивним сигналом для міжнародних інвесторів, оскільки тепер Україна стає перспективною платформою для стартапів. Органи ЄС, співпрацюючи з Україною у питаннях відновлення економіки, можуть розглядати такі проєкти не тільки через призму допомоги постраждалим від збройної агресії країні, а й через призму інвестицій у наближення України до стандартів ЄС [1].

На першому етапі оцінювання обсягів іноземного інвестування слід визначити місце коштів іноземних інвесторів у загальному обсязі капітальних інвестицій України (табл. 1). Дані таблиці 1 відображають тенденції зростання обсягів капітальних інвестицій протягом 2014—2021 років в економіку України за рахунок всіх джерел з деяким спадом у 2020 році. Проте частка коштів іноземних інвесторів в структурі капітальних вкладень залишається досить незначною, коливаючись від 3,0% у 2015 році і лише 0,1% у 2021 році і характеризується спадом з 2017 року. Такі показники можуть

свідчити про те, що інвестиційний клімат нашої держави є несприятливим.

Капітальні вкладення в Україні інвестують також й іноземні банки через кредитування, зокрема в 2021 році було видано кредитів на суму 9810,9 млн грн або 1,9% загальної суми кредитування [16].

В сучасних умовах для оцінки стану міжнародних розрахунків зростає значення міжнародної інвестиційної позиції (МІП) країни — статистичного звіту, що відображає вартість і структуру зовнішніх фінансових активів та зобов'язань країни на певний момент часу [13].

Щоб зрозуміти наскільки країна є інвестиційно привабливою насамперед слід використати дані щодо чистої міжнародної інвестиційної позиції, яка являє собою різницю між фінансовими активами та зобов'язаннями резидентів країни перед нерезидентами. Якщо МІП країни є позитивною, це означає, що країна — чистий кредитор по відношенню до інших країн світу, а якщо вона негативна — то чистий боржник.

Динаміку МІП України за 2014–2023 рр. відображено у табл.2. Як бачимо, Україна в рази більше залучає інвестицій, ніж здійснює інвестування в економіку інших країн. Чиста міжнародна інвестиційна позиція України (ЧМІП) станом на 31.12.2022 року є негативною у розмірі 2806 млн дол. США, що означає перевищення вартості зобов'язань України перед інвесторами над вартістю її активів за кордоном. На кінець III кварталу 2023 року негативна величина міжнародної іноземної позиції збільшилася на 2321 млн дол. США. або на 82,7% [13]. Отже, інвестування української економіки відбувається на умовах зовнішнього боргу.

Можна прослідкувати й те, що збільшення від'ємної ЧМІП відбувалося напередодні економічних криз. Так, у 2015 р. маємо зменшене значення показника майже вдвічі порівняно з попереднім роком, та знову його зростання у 2019 році на 25,6% або на 5662 млн дол. США.

МІП розглядаємо як комплексний показник, за яким можливо проводити аналіз не лише її загального стану, але й структури. До спільних статей активів та пасивів, які практично повністю співпадають, належать прямі та портфельні інвестиції, інвестиції в похідні цінні папери

Таблиця 1. Динаміка обсягів капітальних інвестицій та частка іноземного капіталу в їх структурі, млн грн

Показник	Обсяг інвестицій							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Капітальні інвестиції	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5	578726,4	623978,9	419836,7	528802,0
в т.ч. кошти іноземних інвесторів	5639,8	8185,4	9831,4	6206,4	1795,5	4663,9	1729,2	779,0
у %	2,6	3,0	2,7	1,4	0,3	0,7	0,4	0,1

Джерело: сформовано на основі [6].

та інші інвестиції, а також резервні активи. Слід розуміти, що інвестиції в активах відображають обсяги інвестиційних ресурсів, які вітчизняні інвестори вклали за кордон, така ж стаття у пасивах показує іноземні інвестиції, які в країну надійшли.

Важливими складовими є інвестиції за цілями інвестування. Варто зауважити, що плануючи залучення інвестицій, необхідно розуміти мотиваційні цілі інвесторів, оскільки їхня діяльність може мати різний вплив на економіку країни. Якщо інвестори, які здійснюють вливання прямих інвестицій зацікавлені у довгостроковому інтересі до підприємства шляхом довгострокових вкладень реальних активів та ефективного контролю за реципієнтом, то портфельні інвестори — у тому, аби заробити на різниці між ціною купівлі та продажу цінних паперів у короткостроковій (інструменти грошового ринку) або довгостроковій (боргові зобов'язання та векселі) перспективі без активної участі в управлінні інвестованими суб'єктами господарювання. Якщо іноземні портфельні інвестиції (ІПІ) — це додавання міжнародних активів до портфеля компанії (диференціація портфеля шляхом придбання акцій або облігацій іноземної компанії), натомість прямі іноземні інвестиції (ПІІ) вимагають значних їх обсягів або прямого придбання компанії, розташованої в іншій країні, а не лише її цінні папери. Порогове значення для ПІІ, яке встановлює контрольний пакет акцій, відповідно до вказівок, встановлених Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), становить мінімум 10% частки власності в іноземній компанії [19].

Відмітимо, що характерною рисою для України є переважання прямих іноземних інвестицій над портфельними. Для України саме ПІІ — це ефективна реструктуризація економіки, зростання рівня конкурентоспроможності, розвиток підприємництва, розвиток нових

Таблиця 2. Динаміка міжнародної інвестиційної позиції України

Показник	Обсяг інвестицій									
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023*
Активи всього, млн дол.	122500	124571	124280	129347	133490	140853	149762	159099	168074	189394
в т.ч. ПІІ, млн дол.	9704	3265	3261	3438	3524	4343	3958	3885	2837	3199
у %	7,92	2,62	2,62	2,66	2,64	3,08	2,64	2,44	1,69	1,69
ПІІ, млн дол.	188	173	96	98	129	546	703	616	1281	2943
у %	0,15	0,14	0,08	0,07	0,10	0,39	0,47	0,39	0,76	1,55
Пасиви всього, млн дол.	185623	157337	151386	154975	156555	168580	171665	185293	170980	194521
в т.ч. ПІІ, млн дол.	63910	48694	50426	50459	49829	56810	55142	69926	54691	58923
у %	34,4	30,9	33,3	32,6	31,8	33,7	32,1	37,7	32,0	30,2
ПІІ, млн дол.	32961	28758	28778	30569	32674	38575	37500	38329	35939	35335
у %	17,7	18,3	19,0	19,7	20,9	22,9	21,8	20,7	21,0	18,1
ЧМІП	-63123	-32766	-27106	-25628	-22065	-27727	-21903	-26194	-2806	-5127

* станом на III квартал 2023 року.
Джерело: сформовано на основі [13].

галузей, реалізація великих проектів, запровадження прогресивної техніки і технологій, створення нових робочих місць та підвищення кваліфікації місцевої робочої сили, приток іноземної валюти, поліпшення платіжного балансу, підвищення експортних показників та диференціація експорту, створення сприятливих умов для місцевих постачальників, нові практики корпоративного управління тощо [5; 10; 14; 15].

Натомість, відмітимо, що у структурі активів за період 2023 року у 2,2 рази збільшився обсяг портфельних інвестицій, сягнувши 92% від величини ПІІ. Одним з етапів дослідження їх динаміки є оцінка тенденції інвестиційних потоків в Україну та з України. Для більшого наочного відображення динаміки змін припливу та відтоку ПІІ нами побудовано графік (рис. 1), за яким спостерігаємо за досліджуваній період три піки зниження обсягів їх надходження (2015 р., 2020 р. 2022 р.).

Щодо прямих інвестицій з України, то суттєвих змін їх обсягів не відбувалося, починаючи з різкого падіння у 2015 році й до 2022 року.

Як прямі, так і портфельні інвестиції за досліджуваній період перевищують потік в Україну у кілька разів. Якщо розглядати співвідношення ПІІ в Україну та з України, то перші переважають обсяги останніх на кінець III кварталу 2023 року у 18,4 рази (для порівняння таке співвідношення щодо портфельних інвестицій сягає росту у 12 разів). У 2014 році залучені в економіку України прямі іноземні інвестиції перевищували ті, що виходили з України лише у 6,6 раз, тоді як цей показник за портфельними інвестиціями сягнув позначки у 175 разів.

Цікавим є той факт, що портфельні інвестиції за своєю сутністю мали б оперативніше реагувати на кризові явища. Однак, з аналізу зрозуміло, що ситуація спостерігається дещо інша: обсяг прямих інвестицій у кризові роки скорочувався швидше, ніж портфельних. Зокрема, у 2015 році ПІІ в економіку України порівняно з 2014 роком зменшилися на 23,8 % та у 2020 — на 21,8%, у той час портфельні зменшилися на 2,8% та 6,3% відповідно. Аналогічна ситуація простежується з відтоком інвестицій: у 2015 році прямі іноземні інвестиції зменшилися на 66,4%, портфельні — на 8%; у 2020 році визначаємо спад прямих інвестицій на 27% та ріст портфельних більше ніж у 2 рази. Це вказує на те, що одним із трендів іноземного інвестування є активізація іноземних інвесторів, які орієнтовані на швидку віддачу невеликого капіталу або посередницькі та спекулятивні операції [9, с.92].

Причинами різкого коливання обсягів інвестицій у 2014—2015 рр. стала нестабільність економічного та політичного стану в Україні, викликана початком революції гідності, окупацією Криму та війною на сході, у 2020—2022 рр. — невизначеністю ситуації через початок масового карантину та повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України.

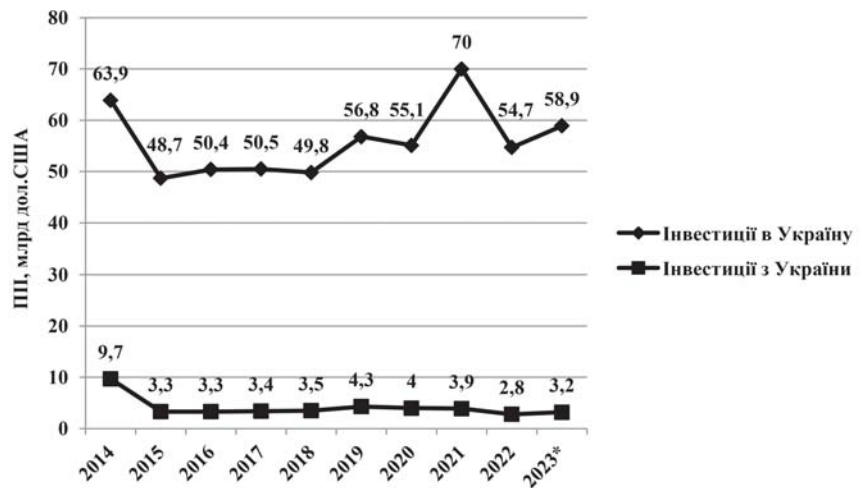

Рис. 1. Динаміка надходження в Україну та відтоку прямих іноземних інвестицій з України

* станом на III квартал 2023 року
Джерело: сформовано на основі [13].

Для порівняння зі світовою ситуацією, за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку, у 2020 році прямі іноземні інвестиції в усьому світі скоротилися через пандемію COVID-19. Загальний обсяг глобальних інвестицій того року становив 859 мільярдів доларів США порівняно з 1,5 трильйонами доларів США попереднього року. У 2021 році світові ПІІ відновилися на 88% [20].

За період 2014—2023 рр. сума вкладених прямих інвестицій в економіку України була найбільшою у 2021 році і складала 37,7% в структурі пасивів. Припускаємо, що це пов'язано із прийняттям законопроекту про "інвест-нянь", який започаткував комплексний підхід до підтримки інвесторів у формі податкових пільг, забезпечення права користування земельною ділянкою, необхідною для реалізації інвестиційного проекту, а також побудови інженерно-транспортної інфраструктури за рахунок державних коштів [12]. Крім того, можемо спостерігати збільшення обсягів інвестицій у 2023 році. Лише за три квартали даного року приток інвестицій збільшився на 7,7% порівняно з попереднім роком. Активізувався й процес відтоку інвестицій: за досліджуваній період 2023 року обсяг ПІІ з України збільшився на 12,7% порівняно з 2022 роком.

Ще одним механізмом стимулювання залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України є введена в дію система підтримки розвитку індустріальних парків, зокрема прийняті у червні 2022 року Закони України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустріальних парків в Україні" та "Про внесення зміни до статті 287 Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустріальних парків в Україні". Внесені зміни до Митного та Податкового кодексів України щодо індустріальних проектів обумовлюють звільнення від податку на прибуток (термін до 10 років), від ПДВ на ввезення обладнання та від ввізного мита за умови, що вивільнені від оподаткування кошти будуть використані учасниками індустріальних парків на розвиток їх діяльності в межах парку. З цією ж метою визначено можливість на часткову чи повну ком-

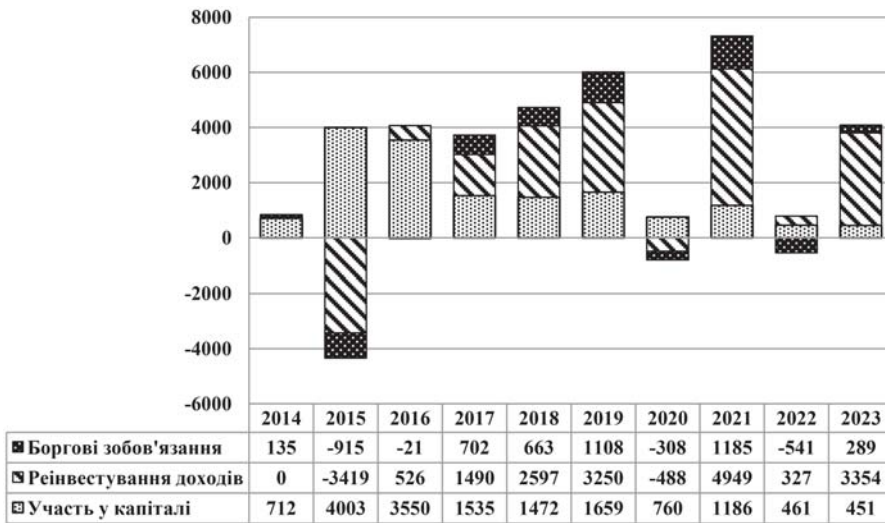

Рис. 2. Прямі іноземні інвестиції в економіку України за принципом спрямованості, млн дол. США

Джерело: сформовано на основі [13].

Таблиця 3. Розподіл прямих іноземних інвестицій за країною походження (топ-10 країн-інвесторів в економіку України), млн дол. США

Країна-інвестор	Обсяг ПІІ							
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Австрія	406,6	236,0	-54,6	59,7	121,1	41,7	167,8	121,8
Кіпр	-2919,9	-796,3	402,2	1019,8	2661,0	-910,0	1674,4	-73,8
Люксембург	167,4	74,5	124,6	15,7	185,1	214,5	321,1	262,4
Нідерланди	212,7	782,6	379,2	923,1	589,0	-266,3	1435,2	-537,
Німеччина	120,2	257,1	414,1	341,4	93,3	-299,5	695,3	-283,1
Польща	-10,6	114,3	141,0	143,2	211,2	129,3	227,9	97,2
США	81,3	25,1	108,9	127,8	112,3	-12,6	326,6	215,4
Франція	339,5	134,9	112,3	119,6	161,4	112,5	177,2	213,7
Швейцарія	60,0	292,3	842,6	764,2	287,5	498,6	693,3	362,0
Велика Британія	127,0	347,1	213,3	88,6	177,8	221,2	245,5	266,8
Всього	-331,0	4055,4	3726,9	4732,0	6017,4	-36,0	7320,0	556,9

Джерело: сформовано на основі [13].

пенсацію відсоткової ставки за кредитами, а також відшкодування витрат за побудову інженерно-транспортних мереж [2, с. 64].

Проаналізуємо як змінювалася структура П за принципом спрямованості (поток), аби зрозуміти їх походження (рис. 2). За останні 10 років ПІІ в економіку України залучалися досить нерівномірно. Згідно даних платіжного балансу України за III квартали 2023 року приплив ПІІ в економіку України за напрямом участі у формуванні власного капіталу склав 3,8 млрд дол. США (у т.ч. реінвестування доходів — 3,3 млрд дол. США) та 0,29 млрд дол. США як боргові інструменти.

За роки повномасштабного вторгнення агресора на територію України вкладення інвестицій у власний капітал іноземними інвесторами суттєво скоротився. Зокрема у 2022 році зниження становило 61,1% порівняно з 2021 роком. У 2023 році цей показник ще знизився на 2,2%. Ця динаміка говорить про невпевненість іноземних інвесторів в українському діловому кліматі та перспективах вкладення коштів шляхом придбання статутного та акціонерного капіталу в сучасних умовах.

Значна частина прямих інвестицій, які зараз надходять — це реінвестування доходів, отриманих нерезидентами. Їх приріст у 2021 році є значно вищим, ніж за будь-який з останніх шести років. Можемо говорити про позитивний знак того, що інвестори, які здійснювали

вкладення коштів у нашу економіку, отримали доходи і вирішили їх залишити в Україні, використовуючи для нових інвестицій.

Максимальний обсяг залучених прямих іноземних інвестицій в економіку України за період 2015—2022 рр. припадає на 2021 рік — понад 7,3 млрд дол. США, зменшившись на наступний рік у 13 разів або на 6,8 млн дол. США. Рейтинг 10-ти найбільших країн-інвесторів, які здійснюють пряме інвестування в українську економіку за період останнього десятиліття висвітлено у табл. 3.

На першому місці серед країн за часткою прямих інвестицій у загальному їх обсязі знаходиться Кіпр. Частка цієї країни сягає найбільшого показника у 2019 р. — 44,2%, що на 21,3% більше, ніж у 2021 році. Друге місце займають Нідерланди з часткою 19,6% у 2021 році, далі — Німеччина і Швейцарія — 9,5%, США — 4,5%, Люксембург — 4,4%, Великобританія — 3,3%, Польща — 3,1%, Франція — 2,4%, Австрія — 2,3%. На 2022 рік порівняно з 2021 роком збільшились обсяги інвестицій лише з Франції (на 20,6%) та Великої Британії (на 8,7%).

Як відомо, до недавнього часу Кіпр, а також на сьогодні Нідерландські Антильські острови — це офіційно визнані в Україні офшорні зони, масштабність таких інвестицій пов'язують з капіталом, раніше виведеним з України, який повертався назад у статусі міжнародних інвестицій.

Подібне формування запасів інвестицій характеризується нестабільністю, вибірковістю галузевого розподілу, невисокою технологічною якістю. За таких умов зовнішні інвестиції неспроможні створювати позитивні ефекти підвищення продуктивності та зростання економіки [17, с. 45]. Оскільки Кіпр втратив свою офшорну юрисдикцію, у 2022 році зменшились відповідні надходження ПІІ до України.

Зазначимо, що завдання України, як кандидата на вступ до ЄС, має бути, по-перше: впровадження за прикладом країн ЄС механізму скринінгу іноземних інвестицій, спрямованого на забезпечення чистоти (перевірки) іноземних ресурсів з метою унеможливлення недобросовісного їх використання; по-друге, збереження співпраці з партнерськими демократичними країнами, завдяки яким країна вистояла і зможе закріпити вже досягнуті вигоди у світовій економіці [18]. Залучаючи високоякісні інвестиції за джерелами походження можна одержати високопродуктивні активи та оновити виробничий потенціал за стандартами розвинених країн.

Необхідно зауважити, що проблема оцінки міжнародної інвестиційної привабливості підприємства може бути вирішена лише після визначення усіх факторів, що впливають на її рівень як з боку держави, регіону так і галузі та із середини тобто з боку самого підприємства [3]. Тому вважаємо за необхідне провести регіональний

та галузевий аналіз залучення іноземних інвестицій в економіку України.

Для визначення найбільш привабливих сфер економічної діяльності, що викликають інтерес іноземних інвесторів, нами проаналізовано галузеву структуру надходжень прямих іноземних інвестицій в економіку України у період 2015—2022 років (табл. 4).

Згідно даних табл. 4 бачимо, що практично лідером з надходження іноземних інвестицій впродовж досліджуваного періоду є фінансова діяльність, що може засвідчувати те, що на жаль, переважають інвестори, які шукають вигоди щодо експлуатації купівельної спроможності місцевої економіки без позитивного ефекту її розвитку. Однак, надмірне інвестування у фінансовий сектор, з одного боку, наповнює фінансову систему обіговими коштами, що сприяє стабільній ліквідності фінансової системи країни, а з іншого, — створює підстави для екстенсивного розвитку економіки [7, с. 56].

У 2021 році найвагоміші обсяги ПІІ були спрямовані до підприємств промисловості — 55,2%, агросфери — 15,4%, організацій з оптової та роздрібною торгівлі — 9,0%, установ, які здійснюють фінансову і страхову діяльність — 8,8%.

Найменшого обсягу в структурі прямих іноземних інвестицій у цьому році було вкладено в освіту (0,01%) та мистецтво (0,12%), відтік інвестицій з України спостерігався у професійній, науковій та технічній діяльності, а також, інформаційно-комунікаційній діяльності. Проте ця галузь є найбільш інвестованою у 2022 році і, передбачаємо, зберігатиме позитивну динаміку, оскільки український сектор інформаційно-комунікаційних технологій вже чітко зорієнтований на співпрацю з розвинутими країнами. Також переважаючий відтік капіталу можемо констатувати з таких галузей як мистецтво, спорт, відпочинок, тимчасове розміщування й організація харчування.

Суттєвими є вкладення в торгівлю — галузь з порівняно невисокими комерційними ризиками, де швидко оновлюється асортимент та окупаються витрати. Найбільше інвестицій в галузь було залучено у 2018 році, що складає 18,6% від загального обсягу та 14,3% у 2019 році. У 2022 році торгівля являється другим сектором економіки за кількістю притоку іноземних інвестицій з позитивною динамікою росту порівняно з попереднім роком на 23,4 млн дол. США.

Досліджуючи структуру прямих іноземних інвестицій спостерігаємо, що види економічної діяльності, які пов'язані з людським капіталом та безпосередньою якістю життя населення (освіта, охорона здоров'я, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, тимчасове розміщення та організація харчування) характеризуються низькою інвестиційною привабливістю. Однак, інвестиційна політика країни має сприяти не лише економічному, а й соціальному розвитку. Зауважимо, що освічена та кваліфікована робоча сила є важливим інвес-

Таблиця 4. Розподіл прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності, що надійшли в економіку України, млн дол. США

Вид економічної діяльності	Обсяг ПІІ							
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Сільське, лісове та рибне господарство	589,3	389,5	257,6	-8,5	38,0	224,6	1127,8	378,3
Промисловість	-2143,2	128,1	1705,4	2391,9	2480,2	-851,1	4039,5	-1655,4
Будівництво	-99,3	33,0	66,4	57,9	25,2	-119,0	74,1	-166,0
Оптова та роздрібно торгівля	-1115,1	433,3	358,2	880,5	862,9	-48,4	656,7	680,1
Транспорт, складсь-ке господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-452,5	40,3	120,7	70,6	345,6	26,9	165,9	159,6
Організація харчування	-79,4	-10,9	37,9	28,3	48,7	-46,9	38,3	-40,6
Інформація та телекомунікації	368,5	193,0	86,3	96,3	-67,6	373,8	-2,1	570,5
Фінансова та страхова діяльність	3054,4	2741,0	1073,4	776,5	1172,0	226,0	644,6	1 078,9
Операції з нерухомим майном	-327,9	-94,1	48,4	397,7	494,1	-157,5	347,3	-281,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	-67,3	149,1	-57,7	-53,0	468,3	79,2	-37,8	-57,2
Освіта	1,0	9,0	-2,3	-4,6	-3,6	-0,4	1,1	*
Охорона здоров'я	1,8	2,5	-3,2	7,9	36,7	7,8	29,8	-22,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-58,5	-11,6	-4,5	-3,6	-30,1	-3,3	8,9	10,6
Всього	-331,0	4055,4	3726,9	4732,2	6017,4	-36,0	7320,0	556,9

* дані не оприлюднено.

Джерело: сформовано на основі [13].

тиційним критерієм для багатьох глобальних компаній. Низький рівень фінансування даних галузей призводить до знецінення людського капіталу. Тому країни, які інвестують в освіту та прагнуть покращити свою робочу силу за допомогою професійної підготовки визнають першочергову роль людини у суспільному виробництві та виглядають більш привабливими для іноземних фірм.

Отже, в економіку України в основному вкладаються кошти за галузями, які мають можливість забезпечити найвищу швидкість обороту капіталу і відносно високу норму прибутку. При цьому, ефективність залучення ПІІ потребує скоординованої економічної політики держави.

Якщо розглянути соціально-економічні проблеми сьогодення, з якими стикається бізнес та суспільство, і які зростатимуть у повоєнні часи та будуть важливими для подальшої євроінтеграції, то першочерговими ключовими галузями, що потребуватимуть фінансування та можуть бути інвестиційно привабливими у довгостроковій перспективі, є галузі, пов'язані з питаннями:

— енергетичної стійкості країни. У паливно-енергетичному комплексі є необхідними капіталовкладення у програми модернізації та технічного переозброєння обладнання атомних, теплових, вітрових та гідроелектростанцій, ліній електропередач і будівництва газопроводів. До прикладу, корпорація ДТЕК наразі реалізує інвестиційні проєкти Полтавської та Тилігульської вітрових електричних станцій. Зокрема, найбільший приватний інвестиційний проєкт в галузі енергетики із загальним обсягом інвестицій, що перевищують 650 млн євро — завершення будівництва Тилігульської ВЕС — найбільшої в Україні та в цілому у Східній Європі вітрової електростанції. Подібні проєкти наближають Україну до її кінцевої мети — стати хабом зеленої енергетики для Європи [4];

Таблиця 5. Розподіл прямих іноземних інвестицій, що надійшли в економіку України за регіонами, млн дол. США

Область	Обсяг інвестицій								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Вінницька	63,7	65,7	12,5	64,4	31,0	-90,7	121,3	253,5	
Волинська	-48,7	-32,7	53,3	29,7	-41,3	50,3	49,4	57,8	
Дніпропетровська	-390,6	86,2	798,4	1 195,4	544,9	-617,5	1 640,8	752,3	
Донецька	-847,6	-104,4	52,2	310,8	-846,9	-297,0	304,0	*	
Житомирська	-29,1	13,3	-0,4	74,6	170,6	3,2	116,0	- 38,3	
Закарпатська	-16,3	18,7	-10,4	51,7	43,4	33,8	50,8	18,7	
Запорізька	-210,3	112,5	255,5	237,3	-44,2	-102,9	522,7	- 218,7	
Івано-Франківська	-46,1	-22,4	59,2	21,6	-46,2	-199,6	335,2	- 202,7	
Київська	-515,9	-23,7	116,5	276,7	401,0	-87,6	348,9	- 1,1	
Кіровоградська	-25,7	16,3	-0,7	12,6	32,1	10,6	89,8	56,6	
Луганська	-785,0	-436,4	-339,2	-92,9	316,0	-383,3	-2,3	*	
Львівська	69,5	152,7	156,5	97,7	317,1	-56,8	121,6	366,4	
Миколаївська	-3,3	2,8	-22,7	41,5	172,8	272,9	193,2	- 24,9	
Одеська	-376,0	91,9	64,7	-66,8	139,9	119,6	51,6	9,4	
Полтавська	131,3	2,6	283,7	238,2	490,0	573,0	720,0	480,9	
Рівненська	-273,5	-50,9	-26,1	28,7	175,5	-122,8	134,0	- 226,4	
Сумська	-18,2	1,0	-13,0	-27,1	77,7	-59,5	-97,3	0,4	
Тернопільська	27,1	2,3	21,6	-42,2	43,6	24,3	7,2	57,9	
Харківська	110,0	163,2	97,5	138,6	64,6	123,5	149,5	- 154,6	
Херсонська	8,5	-21,5	8,4	42,5	183,9	21,5	145,6	*	
Хмельницька	-40,7	41,1	86,2	-71,1	43,5	70,1	210,9	86,9	
Черкаська	-53,7	45,9	17,8	47,8	152,6	-99,8	238,5	- 147,4	
Чернівецька	3,5	3,2	-31,0	1,2	15,3	7,1	6,3	13,0	
Чернігівська	-23,4	125,0	230,6	100,1	94,9	122,8	169,4	54,9	
м. Київ	2 898,8	3 756,0	1 803,5	1 949,8	3 630,1	568,8	1 545,4	1 254,5	
Всього	-331,0	4055,4	3726,9	4732,2	6017,4	-36,0	7320,0	556,9	

* дані не оприлюднено у зв'язку з низьким рівнем звітування.
Джерело: сформовано на основі [13].

— розвитку інновацій в оборонній промисловості, зокрема, розробки сучасних систем навігації, логістики, розробок у сферах штучного інтелекту, робототехніки, дронів, хмарних обчислень та кібербезпеки [9];

— інновацій в агросфері, яка зіткнулася з великими проблемами та ризиками внаслідок окупацій територій, замінування, постійних обстрілів, відсутності морської та річкової логістики, втрати кваліфікованого персоналу тощо. Після російського вторгнення у світі з'явилося значне занепокоєння пов'язане з продовольчою безпекою, тому стратегічним напрямом для України залишатиметься сільськогосподарське виробництво та харчова промисловість, що з урахуванням світової тенденції на екологічність та безпеку продуктів харчування вимагає швидких технологічних трансформацій. Крім того, залучення інвестицій у сільськогосподарське машинобудування прискорить впровадження передових розробок в області вирощування плодовоовочевих продуктів;

— гарантій екологічної безпеки та "зеленої" відбудови України, що є частиною відновлення економіки та євроінтеграції. Екологічні інвестиції — це нові технології у відновлення українського довкілля, яке досить серйозно постраждало від воєнних дій, у розвиток електромобільної інфраструктури, екологічного будівництва та енергетики, водопостачання та водовідведення, вивезення та утилізація сміття, а також капіталовкладення у розвиток екологічної громадської свідомості, зокрема екологічне споживання та правильне поводження з відходами тощо;

— реабілітації, лікування та ментальної підтримки військових та цивільних громадян, які зазнали фізичних та психологічних травм внаслідок військових дій, зокрема фінансування соціальних реабілітаційних центрів,

виробників протезів, розробників програм для психологічних консультацій та виробництва ліків.

Від ефективності інвестиційних процесів залежить значною мірою економічний регіональний розвиток. Приплив додаткового капіталу в регіони забезпечує повноцінне функціонування господарюючих суб'єктів та збільшення конкурентоспроможності регіонального виробництва. Однак, за регіонами України обсяги надходжень прямих інвестицій від іноземних інвесторів значно відрізняються (табл. 5). Найбільші обсяги інвестицій припадають на сировинні та великі індустріальні регіони, в той же час поза увагою залишаються менш розвинуті області.

У зальному значенні по Україні лідером щодо залучення ПІІ залишається столиця держави. У 2015—2016 рр., коли по всіх регіонах України спостерігається зниження інвестиційної діяльності, на м. Київ припадає рекордний обсяг у 2016 році — 92,6% вкладеного капіталу. Це пояснюється його економіко-політичним станом, адміністративним статусом міста, розміщенням значної кількості офісів та філіалів відомих підприємств та ін. Значна частина інвестицій залучена у промислово розвинені східні регіони, зокрема Дніпропетровську область — 25,3% у 2018 р. та 22,4% у 2021 р., у Полтавську область — 9,8% та Запорізьку — 7,1%.

Найменше інвестицій надійшло в Тернопільську та Чернівецьку області — 0,10% та 0,08% відповідно. Такий нерівномірний розподіл іноземних інвестицій в регіональному розрізі посилює розрив у соціально-економічному розвитку областей та послаблює між ними економічні взаємозв'язки. Лише дієва інвестиційна політика держави, у якій мають бути закладені потреби розвитку кожного регіону у конкретних регіональних планах підвищення інвестиційної привабливості сприятиме усуненню регіональних диспропорцій.

Враховуючи проведений аналіз, можна говорити про необхідність комплексної стратегії підвищення інвестиційної привабливості України з низкою елементів у контексті галузевого та регіонального розвитку з використанням можливостей, які отримує Україна зі статусом країни-кандидата на вступ до ЄС. Важливо активізувати діалог щодо розширення доступу до фінансових інструментів, програм фінансової і технічної підтримки ЄС. Для залучення в економіку України іноземних інвесторів вже створено електронну платформу "Advantage Ukraine", на якій представлено інвестиційні проекти, зокрема у промисловості — у сферах металургії та металообробки, фармацевтики, машинобудування, деревообробки та виготовлення меблів [11]. Водночас, зростатиме попит на будівельні послуги і техніку, медицину, транспортну інфраструктуру, агропереробку та відновлення інфраструктури в різних регіонах нашої держави.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, можемо констатувати, що економіка України потребує впровадження ефективної інвестиційної політики на шляху подальшої інтеграції у Європейський економічний простір та стабілізації економічного стану. Проведене дослідження дозволило виокремити сфери, які можуть бути успішними для іноземного інвестора за умов стабілізації економічних та політичних факторів країни. Водночас, як кандидат на вступ в ЄС, Україна має демонструвати виваженість у виборі інвестиційних партнерів, уважно застосовуючи механізми їх перевірки щоб, з однієї сторони надмірна складність процедур інвестування не стала причиною відлякування потенційних інвесторів, а з іншої — для інвесторів, які переслідують сумнівні цілі при входженні у вітчизняне економічне середовище не допускати корупційних лазівок.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на виявлення та обґрунтування чинників та особливостей залучення іноземних інвестицій в економіку України, беручи до уваги курс на інтеграцію у світову економіку, як кандидата до ЄС.

Література

1. Богдан Т. Статус кандидата на вступ до ЄС: економічні та фінансові переваги. Економічна правда: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/28/688638/>
2. Вітер С., Вітер В. Податкове стимулювання інвестиційних процесів. Роль бухгалтерського обліку, аудиту та податкової політики у розбудові незалежної України на шляху до Європейського Союзу: зб. праць учасників II Міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 листоп. 2023 р.). Житомир: Поліський національний університет, 2023. С.61—65. DOI: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.24658692.v1>
3. Дзеніс В.О., Дзеніс О.О., Шестакова О.А. Міжнародна інвестиційна привабливість підприємства. Інфраструктура ринку. Вип.5, 2017. С. 23—29. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/5_2017_ukr/6.pdf
4. ДТЕК і Vestas готові реалізувати найбільший приватний інвестиційний проєкт в галузі енергетики з моменту набуття Україною незалежності. Новини ДТЕК: офіційний веб-сайт. URL: <https://renewables.dtek.com/media-center/press/dtek-and-vestas-ready-to-implement-ukraines-largest-private-investment-project-in-the-energy-sector-since-gaining-independenc/>
5. Дудчик О.Ю., Пашикян І.С., Соловйова А.Г. Інвестиційна привабливість України. Економіка та суспільство. 2016. Вип.2. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/96.pdf
6. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України: веб-сайт. 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm
7. Куцик В.І., Герасимова А.В. Моніторинг сучасного стану залучення іноземних інвестицій у економіку України. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. № 69, 2022. С. 53—58. URL: <http://www.journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/1265/1192>
8. Маркевич К. Хто і як інвестує в Україну. Центр Розумкова. URL: <http://razumkov.org.ua/statti/khto-i-iaak-investuie-v-ukrain>
9. Мацука В.М. Сучасні тренди іноземного інвестування в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 12. С. 88—94. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1740/1754>
10. Мережко Г.М., Ткачук М.Є. Статистичний аналіз прямих іноземних інвестицій в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2015. Випуск 8. С. 1213—1215. URL: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015/16-vipusk-8-listopad-2015-r/1632-merezhko-g-m-tkachuk-m-e-statistichnij-analiz-pryamikh-inozemnikh-investitsij-v-ukrajini>
11. Підтримка інвестицій у промисловість України в умовах війни та повоєнного відновлення. Національний інститут стратегічних досліджень: офіційний сайт. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-investytsiy-u-promyslovisht-ukrayiny-v-umovakh-viyny-ta>
12. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12. 2020 № 1116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>
13. Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України: офіційний сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/IIP_q.pdf
14. Тимоць М.В., Стахів Г.І. Фінансові аспекти залучення іноземних інвестицій в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. Вип.47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2155/2084>
15. Федоров Р. Осовець О. Як залучати прямі іноземні інвестиції: практичний посібник для українських міст та районів. ПРООН, 2013. URL: https://regionet.org.ua/files/02_How_to_attract_FDI_-_UA.pdf
16. Цаль-Цалко Ю.С., Нагірняк М.Ф. Українські перспективи іноземного інвестування: стан, об'єкти, контролювання бізнесу та облік. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 4. С. 39—47. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1088/1097>
17. Шовкун І. Вплив ПІІ на структурні зміни економіки у контексті перспектив повоєнного відновлення України. Економіка і прогнозування. 2023, № 2. С. 33—65. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-62>
18. Юрчишин В. Залучення добросовісних інвестицій. Центр Розумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/05/2023-ПАКТ-8.pdf>
19. The World Bank, World Bank Open Data. "Foreign Direct Investment, Net Inflows (% of GDP)." URL: https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?name_desc=false
20. Organisation for Economic Co-operation and Development. "FDI in Figures," Page 1. URL: <https://www.oecd.org/investment/investment-policy/FDI-in-Figures-April-2022.pdf>

References:

- Bohdan, T. (2022), "The status of a candidate for joining the EU: economic and financial advantages", *Ekonomichna pravda*, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/28/688638/> (Accessed 5 Jan 2024).
- Viter, S. and Viter, V. (2023), "Tax stimulation of investment processes", *Rol bukhhalterskoho obliku, audytu ta podatkovoyi polityky u rozbudovi nezaleznoyi Ukrayiny na shlyakhu do Yevropeys'koho Soyuzu. Zbirnyk prats' uchasnykiv II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsiyi* [The role of accounting, auditing and tax policy in the development of independent Ukraine on the way to the European Union, collection of works of the participants of the II International science and practice conferences], Polissia National University, Zhytomyr, Ukraine, pp. 61—65. DOI: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.24658692.v1>
- Dzenis, V.O., Dzenis, O.O. and Shestakova O.A. (2017), "International investment attractiveness of the enterprise", *Infrastruktura rynku*, Vol.5, pp. 23—29. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/5_2017_ukr/6.pdf (Accessed 5 Jan 2024).
- DTEK news (2023), "DTEK and Vestas are ready to implement the largest private investment project in the field of energy since Ukraine gained independence", available at: <https://renewables.dtek.com/media-center/press/dtek-and-vestas-ready-to-implement-ukraines-largest-private-investment-project-in-the-energy-sector-since-gaining-independenc/> (Accessed 5 Jan 2024).
- Dudchuk, O.YU., Pashykyan, I.S. and Solovyova, A.H. (2016), "Investment attractiveness of Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo*, [Online], vol.2. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/96.pdf (Accessed 5 Jan 2024).
- State Statistics Service of Ukraine (2022), "Capital investments by sources of financing by types of economic activity", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm (Accessed 5 Jan 2024).
- Kutsyk, V.I. and Herasymova, A.V. (2022), "Monitoring of the current state of attracting foreign investments into the economy of Ukraine", *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. C. 53—58. Available at: <http://www.journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/1265/1192> (Accessed 5 Jan 2024).
- Markevych, K. (2019), "Who and how invests in Ukraine", *Tsentr Rozumkova*, available at: <http://rozumkov.org.ua/statti/khto-i-iak-investuie-v-ukrain> (Accessed 5 Jan 2024).
- Matsuka, V.M. (2023), "Modern trends of foreign investment in Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol.12, pp. C. 88—94, Available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1740/1754> (Accessed 5 Jan 2024).
- Merezhko, H.M. and Tkachuk, M.YE. (2015), "Statistical analysis of direct foreign investments in Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky. Mykolayivs'kyy natsional'nyy universytet imeni V.O. Sukhomlyns'koho*, vol.8, pp. 1213—1215, Available at: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015/16-vipusk-8-listopad-2015-r/1632-merezhko-g-m-tkachuk-m-e-statistichnij-analiz-pryamikh-inozemnikh-investitsij-v-ukrajini> (Accessed 5 Jan 2024).
- National Institute of Strategic Studies (2023), "Support of investments in the industry of Ukraine in the conditions of war and post-war recovery", available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-investytsiy-u-promyslovisht-ukrayiny-v-umovakh-viyny-ta> (Accessed 5 Jan 2024).
- The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), *The Law of Ukraine "About state support of investment projects with significant investments in Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (Accessed 5 Jan 2024).
- National Bank of Ukraine (2023), "Statistics of the external sector", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm (Accessed 5 Jan 2024).
- Tymots', M.V. and Stakhiv, H.I. (2023), "Financial aspects of attracting foreign investment in the conditions of martial law", *Ekonomika ta suspil'stvo*, [Online], vol. 47, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2155/2084> (Accessed 5 Jan 2024).
- Fedorov, R. and Osovets', O. (2013), *Yak zaluchaty pryami inozemni investytsiyi: praktychnyy posibnyk dlya ukraiyins'kykh mist ta rayoniv* [How to attract foreign direct investment: a practical guide for Ukrainian cities and districts], PROON, Simferopol', Ukraine, available at: https://regionet.org.ua/files/02_How_to_attract_FDI_UA.pdf (Accessed 5 Jan 2024).
- Tsal'-Tsalko, YU.S. and Nahirnyak, M.F. (2023), "Ukrainian prospects for foreign investment: state, objects, business control and accounting", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 39—47, Available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1088/1097> (Accessed 5 Jan 2024).
- Shovkun, I. (2023), "The impact of FDI on structural changes in the economy in the context of prospects for post-war recovery of Ukraine", vol. 2, pp. 33—65, Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-62> (Accessed 5 Jan 2024).
- Yurchyshyn, V. (2023), "Attracting virtuous investments", *Tsentr Rozumkova*, available at: <https://rozumkov.org.ua/images/2023/12/05/2023-PAKT-8.pdf> (Accessed 5 Jan 2024).
- The World Bank, World Bank Open Data (2022), "Foreign Direct Investment, Net Inflows (% of GDP)", Available at: https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?name_desc=false (Accessed 5 Jan 2024).
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2022), "FDI in Figures", Page 1, Available at: <https://www.oecd.org/investment/investment-policy/FDI-in-Figures-April-2022.pdf> (Accessed 5 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 07.01.2024 р.

О. І. Пархоменко-Куцевіл,
д. держ. упр., професор, завідувач кафедри публічного управління
та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.177

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

O. Parkhomenko-Kutsevil,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department
of Public Administration and Administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav

CURRENT PROBLEMS OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE YOUTH POLICY IN UKRAINE

У статті здійснена систематизація сучасних проблем формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні. Зазначено, що молодь виступає стратегічним ресурсом інноваційного розвитку держави на довгострокову перспективу, тому не випадково настільки пильна увага приділяється державній молодіжній політиці, що реалізується на всіх рівнях соціального управління, включаючи державний та регіональний рівень.

Виокремленні наступні проблеми формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні: по-перше, відсутність системи досліджень, системи моніторингу динаміки розвитку молодіжного середовища та впливу на молодь України сучасних заходів державної молодіжної політики; по-друге, низька поінформованість молоді про заходи та механізми державної молодіжної політики; по-третє, низький кадровий потенціал галузі; по-четверте, низьке фінансування заходів та механізмів, спрямованих на реалізацію державної молодіжної політики; по-п'яте, слабка взаємодія установ, що реалізують молодіжну політику з освітніми установами вищої та професійної освіти, а також з бізнес-сектором; по-шосте, відсутність на законодавчому рівні єдиної методики оцінки ефективності реалізації державної молодіжної політики; по-сьоме, відсутня системна, постійна та планомірна діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо формування та розвитку заходів державної молодіжної політики; по-восьме, освітня політика на сьогодні характеризується системою обмежень; по-дев'яте, відсутність законодавчого врегулювання питання першого робочого місця для молодого фахівця; по-десяте, відсутність соціального захисту та соціальної підтримки молоді та молоді сім'ї.

Зазначено, що молодіжна політика будь-якої держави відображає рівень її соціально-економічного, демографічного, політичного, духовно-культурного розвитку, є внеском держави у майбутнє молоді. У зв'язку з цим особливу актуальність набувають шляхи вирішення наявних проблем молоді будь-якої держави. Тому, напрями державної молодіжної політики мають повною мірою відповідати потребам та інтересам молоді.

The article systematizes modern problems of formation and implementation of state youth policy in Ukraine. The author states that youth is a strategic resource for the innovative development of the state in the long term, and it is not by chance that so much attention is paid to the state youth policy, which is implemented at all levels of social management, including the state and regional levels.

The article highlights the following problems of the formation and implementation of the state youth policy in Ukraine: firstly, the lack of a research system, a system for monitoring the dynamics of the development of the youth environment and the impact of modern state youth policy measures on the youth of Ukraine; secondly, low awareness of youth about measures and mechanisms of state youth policy; thirdly, low personnel potential of the industry; fourth, low funding of measures and mechanisms aimed at implementing the state youth policy; fifth, weak interaction of institutions implementing youth policy with educational institutions of higher and professional education, as well as with the business sector; sixth, the lack of a single methodology for assessing the effectiveness of state youth policy implementation at the legislative level; seventhly, there is no systematic, permanent and planned activity of state authorities and local self-government bodies regarding the formation and development of state youth policy measures; eighthly, educational policy today is characterized by a system of restrictions; ninth, lack of legislative regulation of the issue of the first workplace for a young specialist; tenth, lack of social protection and social support for young people and young families.

The author states that the youth policy of any state reflects the level of its socio-economic, demographic, political, spiritual and cultural development, and is the state's contribution to the future of youth. In this connection, the ways of solving the existing problems of the youth of any country are gaining special relevance. Therefore, the directions of state youth policy should fully meet the needs and interests of young people.

Ключові слова: публічне управління; публічна політика; державна молодіжна політика; молодіжна робота; гармонійний розвиток; здоровий спосіб життя; європейський досвід; децентралізація; інституціоналізація; принципи, інструменти та моделі; стратегії, програми та проекти; взаємодія; місцеве самоврядування; місцеві ініціативи.

Key words: public administration; public policy; state youth policy; youth work; harmonious development; Healthy Lifestyle; European experience; decentralization; institutionalization; principles, tools and models; strategies, programs and projects; interaction; Local Government; local initiatives.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Молодіжний чинник у суспільстві є одним із ключових у розвитку країни та здійснення багатьох модернізаційних процесів. Ступінь участі молоді у життєдіяльності сучасного суспільства зумовлений діяльністю державної, регіональної влади, яка має бути орієнтована насамперед на реалізацію державних пріоритетів та установок. Одним із яких є забезпечення оптимальних умов для життєдіяльності молоді та реалізації її потенціалу на користь країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження специфіки формування та реалізації державної молодіжної політики, основних складових елементів та механізмів державної молодіжної політики, проблем реалізації державної молодіжної політики аналізують багато вчених, у тому числі: В. Барабаш, О. Балакіревіч, І. Беззуб, Є. Бородін, Б. Буяк, М. Головатий, С. Голуб, І. Гузенко, А. Данилов, І. Єрмоленко,

І. Ільїнський, Р. Левін, Е. Лібанова, А. Мінаєв, В. Панасюк, М. Перепелиця, Ю. Поліщук, Ю. Рубан, Б. Савченко, В. Цветков, О. Яременко та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної роботи є систематизація сучасних проблем формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні та виокремлення шляхів їх вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Молодь — це не тільки соціально-вікова група населення, а й стратегічний ресурс суспільства, здатний створювати та стимулювати розвиток інновацій, відтворювати матеріальні та інтелектуальні ресурси. Необхідно врахувати, що молодим людям у процесі життя доводиться долати різного роду проблеми та труднощі.

Оскільки молодь виступає стратегічним ресурсом інноваційного розвитку держави на довгострокову перспективу не випадково стільки пильної уваги приділяється державній молодіжній політиці, що реалізується на

всіх рівнях соціального управління, включаючи державний та регіональний рівень. У зв'язку з цим виникає необхідність наукового розкриття змісту "молодіжна політика", оскільки досі у науковому розумінні немає її універсального тлумачення. У науковому розумінні це поняття представляється як багатогранна система суспільних відносин, де в якості структурних компонентів виступають наукові підходи, ідеї, функції, пріоритетність напрямів, що передбачають стратегію соціального розвитку молоді.

Так, у науковій літературі поняття "державна молодіжна політика" аналізується як:

1) своєрідний механізм, за допомогою якого держава, політичні партії, громадські організації і інші соціальні інститути вступають у взаємини з молодим поколінням [1];

2) комплексна система заходів щодо правової захищеності молодого покоління, реалізації його права на вільний соціальний розвиток, творчу ініціативу та врахування інтересів молоді у системі формування та реалізації державної молодіжної політики [2];

3) політичний напрямок у діяльності владних структур, який передбачає створення умов для життєвого самовизначення молоді, реалізації її творчого потенціалу та успішного входження в сучасне життя суспільства [3];

4) рушійна сила в інтегруванні зусиль різних молодіжних державних та недержавних організацій, створення правових, економічних та організаційних умов та гарантій для самореалізації особистості молодої людини та розвитку молодіжних об'єднань та рухів [4].

Важливим аспектом державної молодіжної політики є прояв уваги до цієї соціальної групи із боку держави. Причому важливо враховувати, що вирішення молодіжних проблем передбачає пошук нових шляхів та форм стимулювання політичної та правової активності молодого покоління, розробки нової концепції формування політичної та правової культури молоді з метою трансформації її активності у соціально-корисному напрямі.

Таким чином, державна молодіжна політика є сукупність інструментів, механізмів, методів, інституцій, які спрямовані на соціальну підтримку та розвиток молоді, вирішення питань отримання освіти, самоідентичності, працевлаштування, захисту її прав та реалізації інтересів. Як інструмент державної молодіжної політики виступає діяльність молодих людей у прийнятті управлінських рішень щодо питань життєдіяльності конкретної території спільно з представниками владних структур.

На підставі вищесказаного випливає, що державна молодіжна політика покликана сприяти формуванню найважливішого стратегічного ресурсу нації — молоді. Водночас важливо розуміти, що ця соціальна група потребує надання постійної допомоги та підтримки з боку держави.

Державна молодіжна політика представляє собою загальний концепт комплексу ідей та пропозицій, що генеруються органами влади з метою створення максимально комфортних соціально-економічних умов для прогресивного розвитку сучасної молодіжної спільноти. Вона реалізується за такими напрямами, як: надання підтримки молодіжній спільноті у соціальній сфері,

створення умов їхнього патріотичного виховання та громадянського становлення, профілактика проявів правопорушень, девіантних проявів серед молоді, розвиток молодіжної кадрової політики, надання сприяння у професійній, науковій, громадській самореалізації молоді, у розвитку їхнього лідерського потенціалу, сприяння у наданні допомоги талановитій молоді та ін. Водночас, найбільш значущими напрямками є створення оптимальних умов та можливостей у країні, регіоні для забезпечення ефективної соціалізації та самореалізації молодого покоління для розвитку її потенціалу. При цьому важливо налагодити комунікації між органами державної влади, насамперед, на регіональному рівні, та представниками молодіжної спільноти, які мають носити оперативний характер і мати можливість отримання зворотний зв'язок. Саме молодіжна політика, що реалізується на регіональному рівні, дозволяє визначити конкретний зміст та напрямок роботи залежно від умов соціально-економічного розвитку конкретного регіону та специфічних особливостей його території.

Головним показником ефективності державної молодіжної політики стає збільшення чисельності молодих людей, мотивованих на позитивні дії; які розділяють загальнолюдські та національні духовні цінності; які мають гарне фізичне здоров'я; що займаються фізичною культурою та спортом; не мають шкідливих звичок; працюючих над своїм особистісним та професійним розвитком; тих, хто любить свою Батьківщину і готових захищати її інтереси; які докладають зусиль для динамічного розвитку країни [5].

У сучасних реаліях державна молодіжна політика має низку проблем, що знижують соціальний, інтелектуальний та економічний потенціал молодого покоління та потребують вирішення: зниження кількості молоді у регіонах; погіршення їх фізичного та психічного здоров'я; простежується тенденція "втрати людського капіталу"; відтік молодого покоління за кордон; зменшення можливостей щодо отримання бажаної освіти; зростання відсотка безробітних молодих людей; недостатнє забезпечення ресурсним та кадровим потенціалом тощо.

На сьогоднішній момент процес реалізації державної молодіжної політики не завжди ефективна. До цього призводять певні причини:

1. Відсутність системи досліджень, системи моніторингу динаміки розвитку молодіжного середовища та впливу на молодь України сучасних заходів державної молодіжної політики. На сьогоднішній день реалізація молодіжної політики в основному здійснюється через непривабливі та неефективні заходи для молоді. Система моніторингу та дослідження цього середовища допомогло б чіткіше розуміти настрої молоді, а також модернізувати наявні програми в рамках молодіжної політики з урахуванням цих досліджень.

2. Низька поінформованість молоді про заходи та механізми державної молодіжної політики. Це питання вимагає поліпшення та доопрацювання, оскільки покращення якості інформаційної роботи з молоддю, без сумніву підвищить активність молодого населення, молодь зможе отримувати однозначно більше інформації щодо заходів. Зараз одним із факторів низької активності молоді є край низька інформаційна освіченість. Мо-

лодь, як правило, не знає про заходи державної молодіжної політики і, як наслідок, не бере в них участь.

3. Низький кадровий потенціал галузі. На державному та регіональному рівні спостерігається недостатньо ефективна практика підбору та розстановки кадрів, у тому числі залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Молодь не хоче працювати в державних установах, внаслідок невисокої заробітної плати та відсутності прозорої побудови кар'єрного зростання в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

4. Досить низьке фінансування заходів та механізмів, спрямованих на реалізацію державної молодіжної політики. На сьогодні було б важливим залучити до реалізації державної молодіжної політики бізнес-середовища на засадах державно-приватного партнерства.

5. Слабка взаємодія установ, що реалізують молодіжну політику з освітніми установами вищої та професійної освіти, а також з бізнес-сектором, що не дає у повному обсязі реалізувати заходи сучасної державної молодіжної політики в Україні. Крім того, оскільки освіта та отримання роботи є важливими пріоритетами для молоді — то така співпраця змогла сформувані дієві механізми розвитку молоді та її залучення до соціально-економічних процесів у суспільстві.

6. Відсутність на законодавчому рівні єдиної методики оцінки ефективності реалізації державної молодіжної політики. В даний час при підбитті підсумків ефективності реалізації державної молодіжної політики використовують різні індикатори для оцінки ефективності виконаної роботи у галузі молодіжної політики. Стандартизація цього процесу могла б призвести до єдиного методу оцінки ефективності реалізації державної молодіжної політики.

7. Відсутня системна, постійна та планомірна діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо формування та розвитку заходів державної молодіжної політики. На сьогодні основним пріоритетом в державі, звичайно, є військова та національна безпека, разом з тим потрібно розуміти, що відбудовувати Україну буде молоде покоління. Молодь потрібно готувати до цього відповідального завдання, потрібно навчати, розвивати, формувати відчуття національної ідентичності та патріотизму.

8. Освітня політика на сьогодні характеризується системою обмежень щодо можливості молоді отримувати вищу освіту за кошти бюджету, що створює ситуацію відтоку молоді до інших країн на навчання та подальше працевлаштування. Сучасна молода людина залучена до глобального процесу змін, в якому постійно стикаються протилежні цінності та орієнтації, що кидають виклик і потребують адекватного вибору необхідних рішень. У період, коли йде переоцінка цінностей та норм, молоді складно орієнтуватися у питаннях, що стосуються її життєвої перспективи, цілей та сенсу життя. Важливе місце в ієрархії життєвих цінностей молоді займає здобуття освіти. При цьому освіта перестає бути самостійною цінністю, воно стає переважно засобом для досягнення вищих позицій у суспільстві, пов'язаних з матеріальним добробутом, соціальним статусом, рівнем життя. Тому, для молоді людини вкрай необхідно отримати відповідну сучасну інноваційну освіту, яка

б давало можливості реалізувати власний потенціал у діяльності та приносити користь не лише собі, а й у суспільстві.

9. Відсутність законодавчого врегулювання питання першого робочого місця для молодого фахівця, що впливає на тіньову та нелегальну занятість молоді. Крім того, заробітна плата для молодих фахівців не забезпечує нормального існування людини та молоді сім'ї, що також впливає на відтік молодих кадрів з країни.

Серед пріоритетів підтримки зайнятості молоді мають бути безперервно акцентовані:

- сфера здобуття якісної доступної професійної освіти та професійної підготовки (у тому числі додаткової професійної освіти, включаючи перепідготовку);

- проблема набуття практичних навичок у період навчання та першого працевлаштування після завершення навчання;

- необхідність підтримки зайнятості соціально вразливих груп молоді (у тому числі підлітків та молоді без батьків, інвалідів, одиноких жінок та одиноких чоловіків з малолітніми дітьми);

- можливості сприяння трудовій мобільності молоді (у тому числі територіальної);

- розвиток молодіжного підприємництва;

- формуванні молодіжних хабів тощо.

10. Відсутність соціального захисту та соціальної підтримки молоді та молоді сім'ї, у тому числі відсутні гарантії забезпечення житлом молоді та можливості брати безвідсоткові кредити на житло.

Окремо стоїть проблема залучення молоді до соціально-політичного життя суспільства. У науковій літературі зазначається, що у виборчій системі існують квоти для молоді. Так, характер квот може змінюватись в залежності від політичної та виборчої систем кожної країни, а також від її соціокультурних особливостей та рівня політичної поінформованості. Існує два основні види квот: законодавчі квоти, які встановлюються державою лише на рівні конституції і законів, і добровільні квоти, які політичні партії можуть вільно обирати та впроваджувати на свій розсуд.

Законодавчі квоти: держава обирає тип квот, які найкраще підходять для своїх інститутів, з метою досягнення відповідного паритету в найбільш можливих умовах. Квоти можна передавати під мандат за допомогою різних законодавчих інструментів: вони можуть бути конституційними через доповнення до конституції певної країни, або законодавчими, якщо вони втілюються через законодавчу систему. Цей тип обов'язкових квот поширений в Латинській Америці. Переваги встановлення квот у тому, що вони застосовуються до всіх без виключення партій у країні; також застосовуються санкції за невиконання. Різні країни приймають їх на місцевому, регіональному, державному рівнях, з великим або меншим успіхом в залежності від їх політичної чи виборчої системи [6].

"Добровільні квоти" представляють собою механізм, за якого одна або кілька політичних партій самостійно встановлюють квоти для молоді у своїх офіційних статутах, стратегіях, процедурах або внутрішніх правил функціонування. Причини, що спонукають партії до запровадження таких квот, можуть змінюватись від прагнення завоювати підтримку виборців до зміцнення

політичної обізнаності, встановлення рівності представництва чи впровадження своїх цілей. Важливо, що у разі порушення добровільних квот, відсутні офіційні санкції. Натомість, внутрішній тиск та критика з боку виборців виступають основними механізмами контролю. Ця система квот найбільш поширена та пріоритетна для країн Скандинавії [7]. Ці дві системи не є взаємовиключними та можуть спокійно поєднуватися та передбачає, що рівності можна досягти більш легко та швидко.

Слід звернути увагу, якщо гендерні квоти вже достатньо вивчені та застосовуються у світовій практиці, то квоти молоді ("молодіжна квота", "квота для новачків") є відносно новим явищем для політичної чи виборчої системи.

Деякі країни вже прийняли "квоти для новачків". Аналогічно гендерним квотам, при розподілі квот для молоді виділяють три підходи. Перший підхід, "зарезервовані місця" ("reservedseats"), гарантує представленість молодого покоління у парламенті. Однак, якщо кількість місць перетворити на загальну кількість депутатів, то співвідношення буде дуже низьким. Найчастіше до числа "зарезервованих місць" також входять квоти для жінок. Другий підхід — накладення зобов'язання для всіх партій у межах закону (законодавчі квоти). Третій підхід — партійні квоти. В рамках останнього підходу спостерігається найвищий відсоток квот, проте немає жодної гарантії, що молоді люди справді потраплять до парламенту, бо немає впевненості в тому, чи взагалі буде обрано партію, яка застосовує квоти. [6; 7].

Враховуючи, що робота з активного залучення молоді до діяльності політичних партій, у виборних процес розвивається, доцільним є внесення відповідних законодавчих поправок щодо встановлення молодіжних квот при проведенні виборів в Україні.

Важливим аспектом формування ефективної державної молодіжної політики в Україні є залученість молоді до формування такої політики, адже тільки молодь розуміє свої проблеми і знає або може знайти шляхи їх вирішення.

На нашу думку, більш продуктивною формою організації молодіжної політики сьогодні є модель, яка виключає пріоритети ієрархічних форм інституційного регулювання, що породжують заорганізованість, формалізм та відірваний від життя інструменти та заходи реалізації державної молодіжної політики. Така модель за змістом відносин держави з молоддю передбачає підтримку повсякденної уваги органів державного управління до проблем молоді та залучення молодих людей до спеціалізованих форм своєї діяльності на основі заохочення їх громадських ініціатив. Такі по суті мережеві форми взаємодії держави та молоді дозволяють виховувати справжніх молодіжних лідерів, застосовувати інструменти наставництва, розширювати молодіжну аудиторію, яка залучена до практичних суспільних перетворень. У рамках такої співпраці знижуватимуться витрати централізації та ризику формалізації діяльності державних інститутів, розширюватиметься простір самоорганізації та самопрезентації молодіжних інтересів.

Досвід показує перспективність організації та проведення молодіжних (галузевих, відомчих, територіаль-

них та ін.) проектів на основі реальної взаємодії молодих людей із представниками державної влади. Все це розширює простір творчої активності молоді, свободи реалізації нею свого соціального та громадянського потенціалу, активного просування її ціннісних імперативів та внутрішніх установок.

Таким чином, перехід до нової стратегії держави повинен базуватися на постійному вимірі позитивних та проблемних результатів державної молодіжної політики, що дозволить зрозуміти трансформації в життєдіяльності молоді [8]. На практиці запорукою успіху такої стратегії має стати послідовна система формування державної молодіжної політики, яка спрямована на залучення молоді до політичного життя та презентації своїх інтересів на різних рівнях державної влади, розкриття творчої енергії молоді, довіра до її поглядів та переконань та залучення молодих людей у реальні проекти з управління суспільними процесами.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Молодіжна політика будь-якої держави відображає рівень її соціально-економічного, демографічного, політичного, духовно-культурного розвитку, є внеском держави у майбутнє молоді. У зв'язку з цим особливу актуальність набувають шляхи вирішення наявних проблем молоді будь-якої держави. Тому, напрями державної молодіжної політики мають повною мірою відповідати потребам та інтересам молоді.

Сучасна робота з молоддю потребує нових підходів і має відповідати тим викликам, які зараз стоять перед суспільством. Нова молодіжна політика має забезпечити запит самої молоді. Молоді люди хочуть бути не лише суб'єктами молодіжної політики, а й брати активну участь у її реалізації. Йдеться не лише про їхню участь у форумах та заходи — конкурси, творчі майданчики, мова про те, що молодь хоче сама визначати свої проблеми та брати участь у розробці та реалізації їх рішення. І, коли відбувається саме так, молодіжна політика щодо її реалізації стає максимально ефективною, оскільки дійсно відповідає на запити самої молоді.

Враховуючи, що метою державної молодіжної політики є створення умов для успішної соціалізації та ефективної самореалізації молоді, розвиток потенціалу молоді та її використання на користь інноваційного розвитку країни в даний час необхідно звернути увагу на наступні тренди:

— прийняття різних підходів та методів для розвитку та захисту молоді без обмеження права і свободи неповнолітніх;

— визнання молодих людей певною соціальною групою, яка має спеціальний статус та специфічні інтереси та потреби;

— забезпечення гарантованої мінімальної кількості соціальних послуг для молодих громадян, включаючи освіту, професійну підготовку, фізичний та розумовий розвиток, охорону здоров'я, професійну зайнятість, масштаб, якість та кількість яких повинні дати необхідну підготовку молоді до їхнього самостійного життя;

— визнання та підтримка не тільки державних, а й громадських, приватних та інших форм навчання, отри-

мання професійної освіти, роботи, соціального захисту, рекреації та дозвілля молоді.

Підсумовуючи, можна сказати, що державна молодіжна політика на даний момент перебуває у стадії свого формування. Для підвищення її ефективності потрібно проведення науково обгрунтованої розробки та подальшої реалізації заходів, які дозволять зорієнтувати та залучити молодь до вирішення їхніх проблем та важливих завдань. Її напрямками можуть виступити такі: розвиток молодіжних та волонтерських рухів; підвищення поінформованості молоді про різноманітні заходи та події; створення спеціалізованих порталів для молоді; проведення моніторингу актуальних запитів молодих людей; залучення додаткового фінансування до молодіжної політики.

Література:

1. Головатий М. Ф. Молодіжна державна політика. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

2. Мотречко В. В. Організація діяльності суб'єктів місцевого самоврядування щодо реалізації молодіжної політики: автореф... дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.04 / Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2018. 23 с. URL: http://www.oridu.odessa.ua/8/4/doc/aref_motr.pdf

3. Свиридов К. Основи державної молодіжної політики: компаративний аналіз (Україна і світ). Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2014. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Спец. вип. С. 332-338.

4. Коваль Г. Розвиток державної молодіжної політики: теорія, методологія, механізми реалізації: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 432 с.

5. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні: (регіональний аспект): монографія. Київ: Укр. ін-т соц. дослідж., Укр. центр політолог. менеджменту, 2001. 242 с.

6. Новикова Е.А. Квоты: за и против. Система ценностей современного общества. Серия Политические науки, политология. 2013. № 3 (43). С. 47—50.

7. Степанова Н. М. Опыт использования гендерных квот в странах Западной Европы. Общественные науки и современность. 1999. № 4. С. 185—196.

8. Catalano R.F., Berglund M.L., Ryan J.A.M., Lonczak H.S., Hawkins J.D. Positive Youth Development in the United States: Research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs. Prevention & Treatment. 2002. Vol. 5. Is. 1. DOI: <https://doi.org/10.1037/1522-3736.5.1.515a>.

References:

1. Holovaty, M. F. (2004), Molodizhna derzhavna polityka. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Youth state policy. Political science encyclopedic dictionary], Heneza, Kyiv, Ukraine.

2. Motrechko, V. V. (2018), "The organization of activities of local self-government subjects regarding the

implementation of youth policy", Ph.D. Thesis, Public administration, Odesa Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Odesa, Ukraine, available at: http://www.oridu.odessa.ua/8/4/doc/aref_motr.pdf (Accessed 5 Dec. 2023).

3. Svyrydov, K. (2014), "Fundamentals of state youth policy: a comparative analysis (Ukraine and the world)", Naukovy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seria 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin, Spets. vol., pp. 332—338.

4. Koval, H. (2013), Rozvytok derzhavnoi molodizhnoi polityky: teoriia, metodolohiia, mekhanizmy realizatsii [Development of state youth policy: theory, methodology, implementation mechanisms], Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, Mykolaiv, Ukraine.

5. Perepelytsia, M. P. (2001), Derzhavna molodizhna polityka v Ukraini: (rehionalnyi aspekt) [State youth policy in Ukraine: (regional aspect)], Ukr. in-t sots. doslidzh., Ukr. tsentr politoloh. menedzhmentu, Kyiv, Ukraine.

6. Novykova, E.A. (2013), "Quotas: pros and cons. The value system of modern society", Systema tsennosti sovremennoho obshchestva. Seryia Polytycheskye nauky, polytolohiia, vol. 3 (43), pp. 47—50.

7. Stepanova, N. M. (1999), "Experience of using gender quotas in Western European countries", Obshchestvennye nauky y sovremennost, vol. 4, pp. 185—196.

8. Catalano, R.F. & Berglund, M.L. & Ryan, J.A.M. & Lonczak, H.S. & Hawkins, J.D. (2002), "Positive Youth Development in the United States: Research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs", Prevention & Treatment, Vol. 5, Is. 1.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 323.2

І. А. Сазонець,
д. е. н., професор, директор науково-дослідного інституту,
ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8032-3675>

О. І. Ханіна,
к. мед. н., докторант кафедри публічного управління та землеустрою,
Класичного приватного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8738-0805>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.183

РОЗВИТОК МЕДИЧНОГО ВОЛОНТЕРСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

I. Sazonets,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Director of the Research Institute, Dnieper Humanities University
O. Khanina,
PhD in Medical Sciences, Doctoral student of the Department of Public Administration
and land Management, Classical private university

DEVELOPMENT OF MEDICAL VOLUNTEERING IN THE CONDITIONS MARTIAL LAW

Визначено, що медичне волонтерство активно розвивається у військовий час. Медичні волонтери співпрацюють із територіальними центрами соціального обслуговування одиноких громадян та людей похилого віку. Однак, основна діяльність волонтерів в Україні пов'язана із допомогою бійцям ВСУ та мирним громадянам, що постраждали внаслідок бойових дій. Найбільш поширеними видами медичної волонтерської діяльності для цивільного населення на теперішній час є: допомога в гуманітарних штабах; навчання для людей; допомога в центрах для переселенців; допомога для евакуйованих, безкоштовні медичні консультації.

Для бійців ВСУ, що отримали поранення, осіб, які зазнали шкоди здоров'ю розвиваються такі форми медичного волонтерства як: клініки охорони здоров'я; хірургічні польові госпіталі; тренування з метою недопущення масових жертв при застосуванні хімічної, біологічної, ядерної зброї; хірургічна підтримка волонтерами в період гострого попиту на спеціалізовану хірургію; постачання медичного приладдя та обладнання в зону бойових дій та на території, що до них прилягають.

It was determined that one of the most common types of volunteering, which is comprehensively supported and regulated by the state, is medical volunteering. Medical volunteering is a voluntary activity in the field of health care, which includes the following areas: assistance to medical personnel in hospitals, preventive work with the population, free consultations of doctors, conducting free medical examinations of the population. In Ukraine, during hostilities, medical volunteering took on a new color: medical volunteers went to the front lines during vacations or unpaid time off to treat illnesses that did not have the character of a combat injury.

It has been proven that medical volunteering actively develops in wartime. The main activity of volunteers in Ukraine is related to helping the soldiers of the Ukrainian Armed Forces and civilians who suffered as a result of hostilities. Currently, the most common types of medical volunteering for the civilian population are: assistance in humanitarian headquarters; training for people; assistance in centers for displaced persons; assistance for evacuees. Not all resettled people intend to live in special centers. This creates the need to open separate volunteer points; free medical consultations.

It has been established that for the soldiers of the Ukrainian Armed Forces who were injured, persons who suffered health damage as a result of hostilities and need medical assistance and at the same time are in the immediate vicinity of the combat zone, such forms of medical volunteering are rapidly developing in our country as: health clinics that provide primary health care to people who have been displaced by the conflict; surgical field hospitals, staffed by surgeons who specialize in the treatment of war-wounded and limb reconstruction; training aimed at preventing mass casualties when using chemical, biological, and nuclear weapons; surgical support by volunteers during the period of meeting the acute demand for specialized surgery for people injured on the front line; supply of medical supplies and equipment to the combat zone and the territories adjacent to them.

Ключові слова: медичне волонтерство, ЗСУ, допомога, бойові дії, цивільне населення, види.
Key words: medical volunteering, Armed Forces, aid, hostilities, civilian population, species.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним з найбільш поширених видів волонтерської діяльності, який всебічно підтримується та регулюється державою є медичне волонтерство. Медичне волонтерство — це добровільна діяльність у сфері охорони здоров'я, що включає такі напрями: допомогу медичному персоналу в лікарнях, профілактичну роботу з населенням, безкоштовні консультації лікарів, проведення безкоштовних медичних оглядів населення. В Україні під час проведення бойових дій медичне волонтерство отримало нове забарвлення: медики-волонтери виїжджали на передову під час відпусток чи неоплачуваних відгулів для лікування хвороб, що не мали характеру бойової травми [1].

В теперішній час в Україні мільйони людей залишили свої домівки та подорожують на великі відстані без їжі, води чи доступу до медичної допомоги. Волонтери на місцях, надають безпосередню медичну допомогу, навчають та підтримують людей в Україні. На сьогоднішній день Україна стала найбільшою службою реагування на надзвичайні ситуації. Велика кількість лікарів, медсестер, хірургів і парамедиків були направлені для надання життєво необхідної медичної допомоги. Лікарі оперативного прибувають у зону конфлікту і надають допомогу на місці. Зі зміною ситуації змінюються і форми роботи військових лікарів та лікарів - волонтерів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

В сфері соціально-економічних досліджень та досліджень з проблем державного управління незначна кількість авторів приділила увагу проблемам розвитку медичного волонтерства, а особливо в умовах воєнного стану. Слід виділити напрацювання окремих авторів, зокрема Сазонця І.Л., Вівсянника О.М., Баб'як О.В. щодо інституційних засад волонтерства [5], Тесленко Т.В., щодо формування системи волонтерства в Україні [6], дослідження соціальних основ становлення волонтерства в Україні Горінова П.В. та Драпушко Р.Г. [1]. Крім того в дослідженні ми спиралися на власні напрацювання в сфері медичного волонтерства [8, 9, 10].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Спираючись на попередні власні напрацювання форм та методів державного регулювання волонтерської діяльності, тенденцій розвитку медичного волонтерства в Україні, нами було поставлено мету дослідження — визначити тенденції розвитку медичного волонтерства в Україні в період воєнного стану. Такий підхід був пов'язаний з великою практичною значущістю цього питання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні на теперішній час відбувається військовий конфлікт, який призвів до активного розвитку волонтерської діяльності в цілому та медичного волонтерства зокрема. Крім безпосередньої діяльності в зоні бойових дій, медичні волонтери в Україні активно співпрацюють із територіальними центрами соціального обслуговування одиноких громадян та людей похилого віку, які діють при Управліннях праці та соціального захисту населення. Волонтери допомагають працівникам центрів у виконанні їх функціональних обов'язків, здійснюючи надання таких послуг: догляд; підтримання належних умов проживання; паліативний/хоспісний догляд; реабілітація, соціальна профілактика; соціальний супровід/патронаж [1].

Однак, основна діяльність волонтерів в Україні в сучасних умовах пов'язана із допомогою бійцям ВСУ та мирним громадянам, що постраждали внаслідок бойових дій. Найбільш поширеними видами медичної волонтерської діяльності для цивільного населення на теперішній час є:

допомога в гуманітарних штабах. Гуманітарні штаби тісно співпрацюють з органами місцевого самоврядування та центральними органами державної влади, що проводять загальну політику, що дислокації та функцій гуманітарних штабів. Багато місцевих штабів отримують лікарські засоби, медичне обладнання, санітарно-гігієнічні матеріали, які необхідно сортувати, відбирати, розподіляти фахівцям з медичною освітою;

навчання для людей. Під час проведення бойових дій, вимушеного переселення населення країни піддається великій кількості ризиків. Не завжди поряд з людиною є професійний лікар. Саме тому отримання

базових навичок, знань та умінь з медичної допомоги є важливим чинником збереження здоров'я. Організація медичних курсів з первинної допомоги, практичних, теоретичних занять для різних категорій громадян є важливим напрямом медичної волонтерської діяльності в умовах військової агресії;

допомога в центрах для переселенців. Сучасні центри для переселенців, які здебільшого створюються та керуються місцевою владою мають всі належні умови для перебування людей в період довгого часу. Особи, що знаходяться в таких центрах потребують медико-соціальної реабілітації у зв'язку з тим, що вони відірвані від звичайного способу життя та знаходились певний час рядом з зоною бойових дій. Дуже часто в таких центрах мешкають переважно літні люди, що робить центри місцем, в яких з більшою часткою вірогідності мешканці потребують медичної допомоги. Присутність медичних працівників є обов'язковою в таких центрах. Оскільки місцева влада не завжди має кошти на забезпечення цілодобової медичної допомоги, вона активно співпрацює з волонтерами та волонтерськими організаціями в плані забезпечення медичної допомоги;

допомога для евакуйованих. Не всі переселенці мають намір проживати в спеціальних Центрах. В великих містах України є значна кількість переміщених осіб, які проживають у родичів, або у знайомих в окремому житлі. Для такої категорії громадян потрібно також організувати первинну медичну допомогу у місцях їх великої концентрації, наприклад: на вокзалах, автостанція, пунктах волонтерської допомоги, гуманітарних штабах;

безкоштовні медичні консультації. Велика кількість українських громадян — як ті, що проживають на території України, так і ті, що покинули країну потребують медичної допомоги, але не можуть оперативної її отримати. Безумовно, останнім часом телемедицина, яка активно розвивається розширює можливості лікарняних закладів надавати такі консультації, але все ж таки велика кількість людей звертається за такими консультаціями у волонтерські штаби, якщо в них є присутні медичні працівники. Значною мірою це пов'язано із тим, що на тимчасово окупованих територіях лікарняні заклади не працюють, а до закладів охорони здоров'я переселенець ще на прикріпленій (не підписав декларацію) [2].

Для осіб, які зазнали шкоди здоров'ю у наслідок бойових дій та потребують медичної допомоги і при цьому знаходяться у безпосередній близькості від зони бойових дій, в нашій країні стрімко розвиваються такі форми медичного волонтерства як:

- клініки охорони здоров'я, які надають первинну медичну допомогу людям, які були вигнані через конфлікт і покинули свої домівки. Клініки схожі на "лікарню загальної практики на колесах", у якій працюють лікар загальної практики, медсестра та консультант;
- хірургічні польові госпіталі, у яких працюють хірурги, які спеціалізуються на лікуванні поранених на війні та реконструкції кінцівок. Наприклад, було встановлено такий госпіталь в кінотеатрі, який був зруйнований артобстрілом;

- тренування з метою недопущення масових жертв при застосуванні хімічної, біологічної, ядерної зброї. Це тренування для великої кількості осіб медичного персоналу, які першими повинні відреагувати при застосу-

ванні відповідної зброї та у відповідь на термінові запити лікарень з цього приводу;

- хірургічна підтримка волонтерами в період задоволення гострого попиту на спеціалізовану хірургію для людей, які отримали поранення на передовій, зокрема поранення на війні, а також реконструкцію кінцівок і обличчя. На теперішній час міжнародні організації спрямовують в Україну хірургів-волонтерів, які працюють разом з українськими медиками в лікарнях по всій Східній Україні;

- постачання медичного приладдя та обладнання, включаючи аптечки першої допомоги, хірургічне обладнання, набори для невідкладної допомоги (які розраховані на 10 000 осіб і заповнюють медичні прогалини відразу після надзвичайної ситуації), пристрої зовнішньої фіксації для лікування відкритих ран, спричинених вогнепальними пораненнями та вибухами[3].

В сучасних умовах існують можливості для роботи різних груп волонтерів за кордоном, включаючи сім'ї, молодь, жінки, студенти старших курсів медичних університетів. Лікарі, медсестри, практикуючі лікарі, стоматологи, терапевти, помічники лікарів і медичні техніки потрібні для задоволення величезних потреб людей, які обслуговуються під час волонтерських заходів в Україні. Особи з будь-якою медичною кваліфікацією будуть затребувані в зоні бойових дій та на територіях, що знаходяться поряд з нею. До таких груп відносяться як початківці медичні професіонали, які прагнуть попрацювати в галузі медицини, зрілі та молоді дорослі люди (будь-яка молода людина коледжу або старшого віку) які мають навички медичної роботи, представники релігійних організацій.

Основними вимогами до участі різних груп фахівців у волонтерських медичних програмах наступні:

- 1) Мати медичну /клінічну освіту або бути зарахованим на медичне навчання; клінічний досвід не є обов'язковим;
- 2) Бути віком від 18 років (у деяких випадках допускається навіть 17 років);
- 3) Бути зацікавлений у навчанні та відкритий для роботи в групі, допомагаючи та дотримуючись інструкцій професіоналів;
- 4) Бути ентузіазмом і адаптивною особистістю.
- 5) Бути культурно чутливим та толерантним;
- 6) Здатність говорити іншими мовами є бонусом, тому що незалежно від освітньої компетенції, волонтери можуть виступати в якості перекладача[4].

Необхідно визначити, що медичне волонтерство найбільш активно розвивається в таких сферах охорони здоров'я як: соціальна інклюзія, невідкладна лікарняна допомога, психічне здоров'я, паліативна допомога, догляд вдома, будинки для людей похилого віку, та громадське здоров'я в цілому. В Україні на теперішній час медичне волонтерство щільно пов'язано з бойовими діями.

ВИСНОВКИ

Медичне волонтерство активно розвивається у військовий час. Крім безпосередньої діяльності в зоні бойових дій, медичні волонтери в Україні активно співпрацюють із територіальними центрами соціального обслуговування самотніх громадян та людей похилого віку. Однак, основна діяльність волонтерів в Україні пов'язана

на із допомогою бійцям ВСУ та мирним громадянам, що постраждали внаслідок бойових дій. Найбільш поширеними видами медичної волонтерської діяльності для цивільного населення на теперішній час є: допомога в гуманітарних штабах; навчання для людей; допомога в центрах для переселенців; допомога для евакуйованих. Не всі переселенці мають намір проживати в спеціальних Центрах; безкоштовні медичні консультації.

Для бійців ВСУ, що отримали поранення, осіб, які зазнали шкоди здоров'ю у наслідок бойових дій та потребують медичної допомоги і при цьому знаходяться у безпосередній близькості від зони бойових дій, в нашій країні стрімко розвиваються такі форми медичного волонтерства як: клініки охорони здоров'я, які надають первинну медичну допомогу людям, які були вигнані через конфлікт і покинули свої домівки; хірургічні польові госпіталі, у яких працюють хірурги, які спеціалізуються на лікуванні поранених на війні та реконструкції кінцівок; тренування з метою недопущення масових жертв при застосуванні хімічної, біологічної, ядерної зброї; хірургічна підтримка волонтерами в період задоволення гострого попиту на спеціалізовану хірургію для людей, які отримали поранення на передовій; постачання медичного приладдя та обладнання в зону бойових дій та на територіях, що до них прилягають.

Література:

1. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
2. Як можуть допомагати люди з медичною освітою? URL: <https://platforma.volunteer.country/posts/yak-mozhut-dopomahaty-liudy-z-medychnoiu-osvitoiu> (дата звернення: 10.09.2023 р.).
3. UK-Med. Our Work in Ukraine. URL: https://www.uk-med.org/ukraine?gclid=Cj0KCQjwz8emBhDrARIsANNJjS4BpJt8S0Em5GQFTThA224Tc-IGP7WKprYs0JCgELLt4Dgs4zZ1DeFUaAjiREALw_wcB (дата звернення: 10.09.2023 р.).
4. Humanity & Health Foundation. Офіційний сайт. URL: <https://www.humanitynhealth.org/project/medical-mission/> (дата звернення: 10.06.2023 р.).
5. Igor Sazonets, Oleh Vivsyannuk, Olena Babiak, Olena Khanina, Petro Fesianov. (2023). Institutional tools for the development of volunteering. Revista Conhecimento & Diversidade. v. 15 n. 37. (Web of Science).
6. Тесленко Т.В., Сазонець І.Л. Феномен волонтерства в Україні та вплив на його розвиток міжнародних організацій. Теоретико-прикладні аспекти розвитку індустрії гостинності, туризму, виробництва в умовах міжнародної економічної інтеграції. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 20 трав. 2021 р. Дніпро: ДГУ, 2021. С. 63—66.
7. Тохтарьова І.М. Волонтерський рух в Україні: шляхи до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. Теорія і практика державного управління і місцевого самоврядування. 2014. № 2. С. 156—161.
8. Ханіна О.І. Становлення та складові державного регулювання волонтерської діяльності в Україні Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 24. С. 188—194.

9. Ханіна О.І. Принципи та систематизація волонтерства і його вплив на функціонування держави в умовах воєнного стану. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 23. С. 138 — 144.

10. Ханіна О.І. Визначення мотивів волонтерської діяльності та необхідність її інституційного оформлення. Державне управління: удосконалення та розвиток. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/2665/2701> (дата звернення: 23. 12. 2023 р.).

References:

1. Horinov, P. and Drapushko, R. (2022), Volonters'ka diial'nist' v Ukraini: sotsial'no-pravove doslidzhennia [Volunteer activity in Ukraine: socio-legal study], Derzhavnyj instytut simejnoi ta molodizhnoi polityky, Kyiv, Ukraine.
2. Volunteer Platform (2023), "How can people with medical education help?", available at: <https://platforma.volunteer.country/posts/yak-mozhut-dopomahaty-liudy-z-medychnoiu-osvitoiu> (Accessed 10.09.2023).
3. UK-Med (2023), "Our Work in Ukraine", available at: https://www.uk-med.org/ukraine?gclid=Cj0KCQjwz8emBhDrARIsANNJjS4BpJt8S0Em5GQFTThA224Tc-IGP7WKprYs0JCgELLt4Dgs4zZ1DeFUaAjiREALw_wcB (Accessed 10.09.2023).
4. Humanity & Health Foundation (2023), available at: <https://www.humanitynhealth.org/project/medical-mission/> (Accessed 10.06.2023).
5. Sazonets, I. Vivsyannuk, O. Babiak, O. Khanina, O. and Fesianov, P. (2023), "Institutional tools for the development of volunteering", Revista Conhecimento & Diversidade, vol. 15, no. 37.
6. Teslenko, T.V. and Sazonets, I.L. (2021), "The phenomenon of volunteering in Ukraine and its influence on the development of international organizations", Teoretyko-prykladni aspekty rozvytku industrii hostynnosti, turyzmu, vyrobnytstva v umovakh mizhnarodnoi ekonomichnoi intehratsii. materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii [Theoretical and applied aspects of the development of the hospitality industry, tourism, production in the conditions of international economic integration. Materials of the International Scientific and Practical Conference], DHU, Dnipro, Ukraine, pp. 63—66.
7. Tokhtarova, I.M. (2014). "Volunteer movement in Ukraine: The way to development of civil society as a sphere of social relations", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia, vol. 2, pp. 156—161.
8. Khanina, O.I. (2023), "Establishment and components of state regulation of volunteer activities in Ukraine", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 24, pp. 188—194.
9. Khanina, O.I. (2023), "The principles and systematisation of volunteering and its impact on the functioning of the state under the conditions of marital state", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 138—144.
10. Khanina, O.I. (2023), "Determining the motives of volunteer activity and the need for its institutional formation", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 12, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/2665/2701> (Accessed 23. 12. 2023).

Стаття надійшла до редакції 10.01.2024 р.

УДК 347.1; 343.24

О. В. Банар,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, практичної психології
та інклюзивної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5331-2513>
Т. В. Понедільчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та економічної теорії,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-43180>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.187

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРАВОЗНАВСТВА

О. Banar,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Management, Practical Psychology
and Inclusive Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
T. Ponedilchuk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics
and Economic Theory, Bila Tserkva National Agrarian University

LEGAL SECURITY OF HONOR AND DIGNITY OF A PERSON AS A COMPONENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY AND JURISPRUDENCE

У статті досліджуються питання негативного впливу відсутності кримінальної відповідальності за вчинення діянь, що порушують честь та гідність особи на розвиток суспільно-економічних відносин в Україні. На основі ретроспективного аналізу норм права, які регламентували захист честі та гідності, починаючи з часів Київської Русі і до сьогодення, автором запропоновано ряд кримінально-процесуальних принципів за рахунок ідей поважного ставлення до людської гідності. Важливою і необхідною передумовою наукового аналізу сучасного правового інституту захисту честі та гідності являється історико-правове дослідження захисту честі особи в Україні. Зазначена тема практично не була досліджена в радянський і пострадянський період, що підвищує її актуальність. Розвиток правового регулювання захисту честі відображає діалектику взаємозв'язку людини і суспільства, дає наочне уявлення про затвердження в Україні ідей прав особистості і становлення громадянського суспільства. Видимий світ представляє ряд предметів та явищ, які постійно змінюються. Змінюється все — від власного нашого тілесного складу до найдрібнішої частинки, від повітря до твердого тіла, змінюються відносини, що обов'язково виникають в суспільстві, але залишаються ті суспільні закони, які визначають подальший розвиток суспільства в цілому. Людина споконвічно прагнула бути вільною: мати реальну свободу слова, свободу від бідності, свободу самореалізації, свободу самовизнання. Реалізувати ж це право їй не завжди вдавалося, оскільки такі природні блага, як воля та особиста недоторканність, постійно піддавалися всіляким обмеженням. Але раніше неможливість або обмежена можливість реалізації людиною цих прав, як правило, пов'язана з історичною еволюцією української держави, законами соціальної природи і сприймається як закономірність, оскільки суспільні відносини мають історичний характер. Враховуючи сучасні обставини розвитку Української правової держави та громадянського суспільства, перелік кримінально-процесуальних принципів потребує доповнення за рахунок того, що ідея поважного ставлення до людської гідності з урахуванням її багатовимірного й всеосяжного характеру повинна самотійно виступати, як окремий правовий принцип.

The article examines the negative impact of the absence of criminal liability for committing acts that violate the honor and dignity of a person on the development of socio-economic relations in Ukraine. On the basis of a retrospective analysis of the norms of law that regulated the protection of honor and dignity, from the times of Kyivan Rus to the present, the author proposes a number of criminal procedural principles at the expense of the ideas of respect for human dignity. An important and necessary prerequisite for the scientific analysis of the modern legal institution of protection of honor and dignity is the historical and legal study of the protection of the honor of a person in Ukraine. This topic was practically not studied in the Soviet and post-Soviet periods, which increases its relevance. The development of legal regulation of the protection of honor reflects the dialectics of the relationship between man and society, gives a clear idea of the establishment in Ukraine of the ideas of individual rights and the formation of civil society. The visible world represents a series of objects and phenomena that are constantly changing. Everything changes, from our own bodily composition to the smallest particle, from air to a solid body, the relations that necessarily arise in society change, but the social laws that determine the further development of society as a whole remain. From time immemorial, man has strived to be free: to have real freedom of speech, freedom from poverty, freedom of self-realization, freedom of self-recognition. It was not always possible to exercise this right, since such natural goods as freedom and personal inviolability were constantly subjected to all kinds of restrictions. But previously, the impossibility or limited ability of a person to exercise these rights, as a rule, was associated with the historical evolution of the Ukrainian state, the laws of social nature and was perceived as a regularity, since social relations are of a historical nature. Taking into account the current circumstances of the development of the Ukrainian rule of law and civil society, the list of criminal procedural principles needs to be supplemented due to the fact that the idea of respect for human dignity, taking into account its multidimensional and comprehensive nature, should independently act as a separate legal principle.

Ключові слова: правознавство, честь, гідність, суспільно-економічні відносини, функції кримінального законодавства, права та свободи людини.

Key words: jurisprudence, honor, dignity, socio-economic relations, functions of criminal legislation, human rights and freedoms.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою і необхідною передумовою наукового аналізу сучасного правового інституту захисту честі та гідності являється історико-правове дослідження захисту честі особи в Україні. Зазначена тема практично не була досліджена в радянський і пострадянський період, що підвищує її актуальність. Розвиток правового регулювання захисту честі відображає діалектику взаємозв'язку людини і суспільства, дає наочне уявлення про затвердження в Україні ідей прав особистості і становлення громадянського суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

Питання необхідності криміналізації діянь, що порушують честь та гідність особи останнім часом практично не досліджувались.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Видимий світ представляє ряд предметів та явищ, які постійно змінюються. Змінюється все — від власного нашого тілесного складу до найдрібнішої частинки, від повітря до твердого тіла, змінюються відносини, що

обов'язково виникають в суспільстві, але залишаються ті суспільні закони, які визначають подальший розвиток суспільства в цілому. Людина споконвічно прагнула бути вільною: мати реальну свободу слова, свободу від бідності, свободу самореалізації, свободу самовизнання. Реалізувати ж це право їй не завжди вдавалося, оскільки такі природні блага, як воля та особиста недоторканність, постійно піддавалися всіляким обмеженням. Але раніше неможливість або обмежена можливість реалізації людиною цих прав, як правило, пов'язана з історичною еволюцією української держави, законами соціальної природи і сприймається як закономірність, оскільки суспільні відносини мають історичний характер.

Чість, гідність, совість, гріх — є морально-етичними категоріями та не можуть визначати повноту життя особи в суспільстві без врахування реалій духовного світу людини, та її моральності. Формування громадянського суспільства неможливе:

- без соціально-економічного розвитку суспільства;
- цілковитої відповідальності суспільства за окремо взяту особу та в свою чергу зворотньої відповідальності;

— формування морального аспекту життя особи;
 — без розвитку матеріально-економічних можливостей кожного члена цього суспільства, адже людина може бути вільною, лише за умови економічної незалежності.

Формування морального (духовного) та матеріального стану членів громадянського суспільства має прямий вплив на формування правових відносин, що існують в суспільстві. А тому залежність розвитку правових відносин в суспільстві цілком залежить від розвитку соціально економічного та морального (духовного) стану цього суспільства.

З початком формування права в суспільстві, такі поняття, як честь та гідність особи, поступово піддавалися криміналізації, зокрема, в Руській Правді Ярослава Мудрого, а потім у Воїнському Артикулі 1715 року Петра I, в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, в Кримінальному кодексі Української Радянської Соціалістичної Республіки (1960р.), який діяв в незалежній Україні до 2001 року.

Основними категоріями моралі є честь і безчестя, гріх і святість, добро і зло, повага і образа, совість і сором, гідність і підлість, обов'язок і безвідповідальність.

Гідність — уявна самооцінка особи, тобто суб'єктивна оцінка особистістю своїх якостей, духовного світу, можливостей, здібностей, світогляду, виконаного обов'язку і свого суспільного значення. Самооцінка ґрунтується на соціально-значимих критеріях оцінки моральних, духовних, фізичних якостей особистості. Водночас, почуття власної гідності є самоповагою, із якою людина ставиться до себе, як до особистості. Воно не є вродженою властивістю, воно з'являється і розвивається, або деградує з віком, з набуттям досвіду та різноманітних вмінь, знань, можливостей.

Честь — оцінка суспільством особи її морально-ділових якостей та здібностей, можливостей. Честь і гідність тісно пов'язуються між собою, а отже, взаємовпливові. Честь є історичною категорією, оскільки вона виникла із появою людського суспільства.

Отже, честь і гідність мають між собою нерозривний зв'язок у силу того, що в їх основі лежить єдиний критерій — моральність, однак вони не є тотожними, але взаємозалежними. Розбіжність полягає в тому, що честь є об'єктивною суспільною властивістю особи, яка суб'єктивно оцінюється суспільством, а гідність — суб'єктивною самооцінкою, що залежить від її внутрішнього духовного світу. Честь і гідність в повній мірі залежить від конкретного індивідуума і культури суспільства в цілому, та є вищим немайновим благом особистості. У цілому ж право на честь і гідність відноситься до прав, що забезпечують соціальне існування особи [1].

З часу створення Київської держави та появи "Руської Правди", найдавнішої пам'ятки слов'янського права, яка являє собою збірку норм звичаєвого права та княжих уставів, складену в XI—XII ст., виникають певні форми захисту честі і гідності особи. В Руській Правді поняття "злочин" трактувалося як "образа", під якою розумілось будь-яке правопорушення проти суспільного ладу, що виявлялось, насамперед, у нанесенні потерпілому фізичної, матеріальної або моральної шкоди.

Необхідно врахувати те, що ранньофеодальне право не мало чіткого розмежування між кримінальним правопорушенням та цивільно-правовими відносинами. При цьому, Руська Правда містила норми про образи у вузькому розумінні цього слова, тобто називала дії, в яких виявлялась пряма неповага до особи. Сфера об'єктів злочинів за давнім правом є досить вузькою. В першу чергу, це права осіб фізичних, а тому класифікація злочинів проводиться у Руській Правді на підставі їхніх об'єктів. Вже найдавніша Правда дотримується у цьому випадку певної системи, розглядаючи спочатку злочини проти особистих прав: вбивство, посягання на здоров'я і на честь, а потім розглядалися злочини майнові.

Недоторканність приватного життя починається з охорони честі та гідності. Руській Правді не відома образа честі словом, тільки дією, яка проявляється у виді умисного поштовху, ударів у обличчя рукою або жердиною тощо. Тому, злочини цього роду за зовнішнім складом подібні до злочинів проти здоров'я. Перелік зазначених предметів, якими міг бути нанесений удар свідчить, що закон не надавав значення ступеню небезпеки для здоров'я того знаряддя, яким завдавалися побої. Отже, важливий не стільки удар, скільки образа, яка ним нанесена. Тому, удар у відповідь, тобто помста, має слідувати відразу ж за образою. У випадку, якщо ображений з тієї або іншої причини не зміг відразу ж помститися, то той хто образив, піддавався грошовому стягненню. Розмір стягнення також вказує на те, що удари розглядалися, як образливі [1].

Дослідники Руської Правди пояснюють ці положення тим, що зазначені предмети не належать до бойових, а тому удари ними сприймаються, як ганебні, більш образливі, ніж удари в бою, такі, що демонструють крайнє презирство до потерпілого. Видається, що саме тому законодавець наділяв такі дії внутрішнім образливим змістом, незалежно від їх наслідків. Одним із способів нанесення образи було виривання вусів та бороди, які багатьма народами у давнину шанувались, як символ честі, гідності та мужності. Тільки вагомністю моральної образи можна пояснити те, що за відняття пальця стягувалось 3 гривні, а за виривання вуса передбачався штраф у 12 гривень. Тому, в оцінці злочинних діянь моральні мотиви переважають над фізичною шкодою.

Слід зазначити, що в Статуті князя Володимира про церковні суди зустрічаються положення про судовий розгляд обставин образи словами. Так, пункт 6 вищезазначеного Статуту встановлює церковний суд у випадку трьох образ словом.

Заслугує на увагу той факт, що честь жінки мала привілейований статус. При тому, що Руська Правда не відносила удар жінки до особливо тяжких злочинів, але пам'ятка права — "Договір з німцями" (1195 р.) передбачала за таке діяння штраф, який дорівнював вірі за вбивство вільної людини, і стільки ж приватної винагороди ображеній особі. Призначення такого розміру штрафу свідчило лише про те, що честь жінки цінувалась дуже високо. Стаття 8 вказаного Договору містить положення про карність таких діянь проти честі жінки, а саме: "...хто зірве у чужої дружини головний покрив, з того 6 гривень, за сором". У більш пізніх редакціях церковного Статуту Ярослава, в статті 25 зазначається

образа словом, зокрема жінки, причому честь, на відміну від Руської Правди, оцінюється залежно від соціального стану ображеної. Образа жінки ганебним словом, так само, як і образа дією також карається штрафом залежно від соціальної належності потерпілої. Публічно назвати поважну заміжню жінку особою легкої поведінки означало тяжко образити не лише її, але й її чоловіка і всю їхню сім'ю. Стаття передбачає відповідальність за образу чужої дружини словом, яке розцінювалось, як таке, що ганьбить та принижує честь та гідність особи. Встановлення відповідальності за образу словом історично виникло в результаті розвитку самосвідомості особи та її почуття поваги до моральної гідності людини [2].

Отже, положення Руської Правди та вище згаданих Статутів та Договорів, формують уявлення про цінність честі та гідності особи та їх забезпечення кримінально-правовою охороною, а також відображають досить високу правову культуру суспільства й розвиток правових ідей на той час.

У 80-х роках XVIII ст. на території України поширюється російсько-імперське законодавство, основним джерелом якого було Соборне уложення 1649 року. В Уложенні містились норми про відповідальність за вже відомий законодавству злочин проти особи — образа словом чи дією.

Необхідно згадати перші спроби проведення кодифікації права за Петра I та створене ним законодавство, а саме "Артикул Воїнський" (1715 р.), який криміналізував дії за образу честі та гідності особи. Зокрема, Арт. 149 — 153 вказували на об'єкт посягання: честь та гідність, при цьому передбачалось покарання винних, у вигляді півроку позбавлення волі.

Основним джерелом кримінального права на території України, яка знаходилась в складі Російської імперії в XIX ст., стало "Уложення про покарання кримінальні й виправні" 1845 р.

По законодавству Уложення злочини проти честі поділялися на два види: перше — на образу чи образливе ставлення до людини, вираження неповаги до неї принизливим поведінням; друге — на ганьбу, тобто протизаконне поширення відомостей про вчинки чи якінебудь обставини та взагалі поширення фактів, які стосуються особи і здатні порочити його добре ім'я.

Ганьба передбачала поширення неправдивих відомостей про особу, і не обов'язково, щоб у поширену інформацію хтось повірив. Під образою розумілось умисне і протизаконне вираження неповаги до іншої людини та завідомо принизливим поведінням з ним.

До образи відносилися ті символічні дії, які здійснювалися шляхом знаків і жестів, а також погрози посяганням на фізичну недоторканність. Поняття образи дією знаходиться в зв'язку зі спричиненням тілесних пошкоджень. По Уложенню образа дією включала безпосередньо легке порушення тілесної недоторканності, передбачене статтею 1533.

Другим видом злочинів проти честі являлася ганьба — оголошення обставин, які ображають честь людини. По Уложенню закріплювалося два види ганьби:

- 1) наклеп, передбачала стаття 1535;
- 2) дифамація (позбавлення доброго імені, оголошення, як правило в пресі дійсних або вигаданих відомостей,

що ганьблять честь особи) чи ганьба в вузькому сенсі цього слова, передбачено статтею 1039.

Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. в статті 1535 визначало наклеп, як оголошення завідомо неправдивих відомостей, які принижують іншу особу. Наклеп міг бути здійснений усно, письмово, символічно або в друкованих виданнях.

В Уложенні 1845 р. і Кримінальному уложенні 1903 р. в статті 530 передбачалась образа словом: "...якщо винний в умисній, особистій образі поведінням або відгуком, яке пригноблює ображеного чи члена його сім'ї, навіть померлого, карається арештом чи грошовим штрафом на суму 500 карбованців". Окремі випадки образи діями (жести, знаки) укладачі Уложення включили в поняття "поводження", але під це поняття підпадали такі дії, які не тягли порушення фізичної недоторканності ображеного і завдали йому фізичної болі.

Норми про захист приватності зустрічаються також у "Статуті про покарання, які призначаються мировими суддями" 1864 року — збірнику загальних кримінальних законів, які доповнюють Уложення [2].

На відміну від норм кримінального законодавства попередніх періодів, зазначена стаття є прикладом охорони приватної таємниці, незалежно від походження чи майнового стану людини. У кримінальному законодавстві цього періоду спостерігається певна схожість із нормами попередніх періодів, коли до злочинів проти честі відносились посягання і дією, і словом. Недоліком Уложення в редакції 1885 року була його загромождаючість нормами та несистематизованість положень, зокрема тих, що передбачали злочини проти особистих благ людини. Як позитивний досвід слід відзначити те, що справи про злочини проти честі порушувались за скаргами самих потерпілих чи їхніх родичів, передбачались випадки звільнення від відповідальності, встановлювалась посиленна відповідальність за образу честі та гідності службових осіб та публічне поширення образливих творів чи чуток.

Більш широке коло злочинних посягань проти приватності містилось у Кримінальному Уложенні 1903 року. Уложення зазнало суттєвих змін, зокрема у частині охорони честі особи. Так, із відповідних злочинів були виключені тілесні образи (образи дією). Злочини проти честі поділялись на два види: образа і ганьба або наклеп.

"Обида" (образя) — розголошення відомостей, що ображають особу або члена його родини, навіть померлого, і тільки безпосередньо доведена до потерпілого.

"Опозорение" (ганьба) — схожий з образою злочин, що вчинявся з метою принизити потерпілого, і незалежно від того, чи був при цьому присутній потерпілий. За наявності "Опозорение в печати", потерпілий мав можливість на вибір:

— переслідувати винного за наклеп, і тим самим надати можливість винному доводити правдивість розголошених відомостей;

— переслідувати його за дифамацію (від лат. *diffamare* — позбавлення доброго імені) — публічне поширення дійсних або вигаданих відомостей, які принижують честь, гідність чи ділову репутацію особи, тобто позбавити права винного доводити правдивість розголошеної події.

Крім того, об'єктивна істинність розголошених відомостей не призводила до відповідальності винного. Кваліфікація діянь, які ображали потерпілого, залежала від ознак суб'єкта.

Уложення 1903 року характеризувалось більшою систематизованістю норм, спрямованих на охорону особистих благ особи. Поділ злочинів проти честі та гідності на два види свідчить, що в цей період уже розрізняли поширення неправдивих відомостей, які принижували честь та гідність особи, та розголошення відомостей, які становили приватну таємницю. Позитивним моментом варто відзначити й те, що в Уложенні встановлювались межі права на приватність, коли винний доводив, що розголошення відомостей було виправдано державними чи суспільними інтересами. Захист особистих прав та інтересів, а безпосередньо — честі і гідності особи, в українському суспільстві того часу, відзначається серйозністю покарання. Влада в суспільстві зуміла побудувати такі відносини, які забезпечували соціально-економічний розвиток держави.

В період перебування України в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік, законодавство нашої країни ґрунтувалось на основі соціалістичної законності, охорони правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян УРСР. Слід зазначити, що декларування радянськими правовими нормами захисту особистості та прав громадян не носили формальний характер.

Так, в особливій частині Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки (1960 р.) глава III "Злочини проти жаття, здоров'я, свободи та гідності особи" передбачалась ст. 125, — наклеп.

Наклеп — поширення в будь-якій формі завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять іншу особу. Вказана стаття мала дві частини: перша загальна частина передбачала покарання до одного року позбавлення волі; друга частина зазначала, що наклеп вчинений особою раніше засудженою за вказаний злочин або поєднаний з обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого злочину, передбачала покарання до трьох років позбавлення волі.

Суспільною небезпекою даного злочину являлось те, що він посягав на честь і гідність особи, як невід'ємну частину особистих благ громадянина. Цей злочин знаходився в різкій невідповідності з вимогами комуністичної моралі, яка передбачала законослухняну, гідну, достойну поведінку всіх громадян соціалістичного суспільства. Потерпілим від наклепу могла бути лише фізична особа — громадянин. Стосовно юридичних осіб, передбачалась кримінальна відповідальність за ст. 187-1, — поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять радянський державний та суспільний устрій. За що передбачалось покарання у вигляді позбавлення волі строком до трьох років.

Поширення неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність особи, визнавались в будь-якій формі: усній, письмовій, навіть в анонімних заявах в пресі та інших засобах масової інформації.

Крім того, ст. 126 КК УРСР був передбачений склад злочину, як образа — умисне приниження честі і гідності особи, виражене в непристойній формі, за що наступало покарання у вигляді виправних робіт строком до трьох місяців або штрафом.

Суспільна небезпека вказаного злочину полягала в тім, що він посягав на честь і гідність особи та вступав у протиріччя з принципами соціалістичного громадсько-громадянського та комуністичної моральності.

У відповідності з радянським законодавством, з об'єктивної сторони образа полягала в непристойній формі поведінки з людиною, яке принижує особисту гідність потерпілого. В образі заключається приниження оцінка особистості людини.

Способи образи для кваліфікації складу злочину значення не мали, однією з необхідних ознак зазначеного злочину є те, що гідність потерпілого принижувалась поведінкою винного в непристойній формі та здійснювалась оцінка його особистих якостей та поведінки.

Кримінальне покарання в радянському законодавстві передбачало особливу форму державного примусу, застосовану судом від імені держави до особи, визнаною винною в скоєному злочині, що виражає негативну морально-політичну та юридичну оцінку злочинця і його діяння, передбачаючи мету попередження злочинів та притягнення винного до відповідальності. На відміну від інших форм державного примусу (дисциплінарного, адміністративного) кримінальне покарання мало чітко визначений особистий характер, а саме застосовувалось лише у відношенні самого злочинця. Таке правове вираження засудження злочину та особи, що його скоїла, призначалось виключно судом, публічно та від імені держави [3].

Суб'єктивна сторона злочинів проти свободи, честі та гідності особи характеризується умисною формою вини. У більшості випадків умисел прямиий. Необхідною ознакою окремих складів злочинів проти свободи, честі та гідності особи є мотив та мета.

Як наслідок, в радянському суспільстві існувала реальна відповідальність будь-якої особи за вчинення дій, які принижують честь та гідність особи. Моральність суспільства повністю відображалась в соціально-економічному розвитку радянської держави, яка на той час вважалась — наддержавою.

В сучасній Україні злочини проти волі, честі та гідності особи — це закріплені в розділі III Особливої частини КК України протиправні суспільно небезпечні винні діяння, вчинені суб'єктом злочину. Родовим об'єктом злочинів, передбачених в нормах даного розділу, є особиста свобода, честь та гідність особи.

Відомо, що головним завданням законодавства про кримінальну відповідальність є охорона соціальних цінностей. Першочергова ж функція Кримінального кодексу полягає в захисті особистих благ людини, її фундаментальних прав і свобод від будь-яких протиправних посягань. Суспільна небезпека діянь, що розглядаються у цьому розділі, полягає в тому, що вони заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди волі, честі та гідності особи, як члена суспільства. Сукупність цих відносин і є основними безпосередніми об'єктами вказаних злочинів.

Але слід зазначити, що статті вказаного розділу не передбачають захист особи від наклепу, образи та інших дій, що принижують честь та гідність особи. Можливість відстояти свої права та інтереси при захисті честі та

гідності особи, остання має безпосередньо при зверненні до суду в порядку цивільного судочинства.

Як слідує зі ст.3 Конституції України: "Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю". Відповідно до ст.21 Конституції України: "Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними". Ст.28 стверджує: "Кожен має право на повагу до його гідності". Отже, захист прав та інтересів громадян — є конституційним обов'язком держави.

Натомість ми повсякденно зустрічаємо в нашому суспільстві порушення вищевказаних норм права. Образа та наклеп у відношенні конкретно взятої особи, ми можемо почути з високих трибун державних мужів законодавчої та виконавчої влади, які своїм прикладом стають взірцем правового нігілізму та моральної деградації окремих громадян. Таке явище набуває все більшого поширення в суспільстві, що в свою чергу негативно відображається на суспільних відносинах. Оскільки особи за вчинення дій, які ображають гідність та принижують честь громадян, не несуть реальної відповідальності, то у них виникає впевненість у безкарності та вседозволеності. Як результат, в суспільстві виникає соціальна напруга, що в свою чергу негативно впливає на соціально-економічний розвиток держави та її суспільні відносини. Прикладом може слугувати невиконання державою свого конституційного обов'язку зі збереження генофонду Українського народу.

На підставі викладеного можна констатувати, що злочинами проти свободи, честі та гідності особи є протиправні умисні суспільно небезпечні діяння, які заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди свободі особи, її честі та гідності. В нашому суспільстві, враховуючи відсутність кримінальної відповідальності за вчинення вищевказаних злочинів, захистити честь та гідність особи, практично неможливо. Зазначений факт негативно впливає на формування в суспільстві відчуття захищеності особи зі сторони держави.

Покарання завжди повинно бути справедливим та законним, залежати від тяжкості вчиненого та небезпечності винної особи, тільки тоді можлива ефективність кримінального переслідування, яка залежить від співвідношення переконання та примусу. У громадян необхідно формувати повагу до оточуючих та думку про невідворотність покарання за вчинення протиправних дій.

Слід зазначити, що методи примусу повинні застосовуватись до меншої частини суспільства в інтересах більшої його частини, лише в тих випадках, коли переконання не дало бажаних результатів. Мета покарання визначається його соціальним призначенням, що відповідає принципам та задачам кримінального права. Охороняючи від злочинних дій громадський правопорядок, особу та права громадян покарання сприяє розвитку Української правової держави та громадянського суспільства на сучасному історичному етапі.

В самому широкому аспекті кінцевою метою покарання являється попередження вчинення злочину, виправлення та перевиховання винного. Необхідно створи-

ти такі умови, які б забезпечили ліквідацію в особі негативних проявів та привили їй повагу до закону, правопорядку, загальноприйнятим людським моральним засадам.

Сьогодні, в умовах демократичних перетворень, ідея гідності особи відіграє провідну роль у побудові правової держави, виражаючи фундаментальну закономірність сучасного громадянського суспільства, щодо соціальної цінності кожного його члена. Усе це наперед визначає особливий правовий статус гідності особи відносно системи права. З аналізу ж чинного законодавства України вбачається, що можливості особи відстояти свої права та інтереси при захисті честі та гідності, в порівнянні з минулими можливостями — зменшились [3].

Повертаючись до кримінально-процесуального аспекту цього питання, слід зазначити, що ідея людської гідності не повною мірою відображається в принципах кримінального судочинства.

ВИСНОВКИ

Враховуючи сучасні обставини розвитку Української правової держави та громадянського суспільства, перелік кримінально-процесуальних принципів потребує доповнення за рахунок того, що ідея поважного ставлення до людської гідності з урахуванням її багатомірності й всеосяжного характеру повинна самостійно виступати, як окремий правовий принцип.

А тому існує реальна необхідність у криміналізації таких діянь, як образа та наклеп. Оскільки "...права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави", відповідно до ст.3 Конституції України.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 24.11.2023).
2. Потеряйко С. П. Механізми державного управління у структурно функціональній побудові єдиної державної системи цивільного захисту. Право та державне управління. 2021. № 2. С. 165—171.
3. Музиченко П. П. Історія держави і права України : Навч. посіб. / П. П. Музиченко. — К. : Знання, 2007. 471 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#top> (Accessed 24 Nov 2023)
2. Poteriako, S.P. (2021), "Mechanisms of state administration in the structural and functional construction of a unified state system of civil protection", *Pravo taderzhavne upravlinnia*, vol. 2, pp. 165—171.
3. Muzychenko, P. P. (2007), *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy [History of the State and Law of Ukraine]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2024 р.

УДК 355.61:328.02:185(477)

О. П. Голота,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та фінансового забезпечення,
Національний університет оборони України, Україна, м. Київ
ORCIDID: <https://orcid.org/0000-0003-4323-4344>

О. І. Титковський,
директор Департаменту,
Департамент внутрішнього аудиту Міністерства оборони України, Україна, м. Київ
ORCIDID: <https://orcid.org/0009-0004-0403-9962>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.193

МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ КРИТЕРІЇВ І ПОКАЗНИКІВ ОЦІНЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАКУПІВЕЛЬ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ ТА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

О. Holota,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics
and Financial Support, the National Defence University of Ukraine, Ukraine, Kyiv
О. Tytkovskyi,

Director of the Department, Department of Internal Audit of the Ministry of Defence of Ukraine, Ukraine, Kyiv

THE MECHANISM FOR APPLICATION OF CRITERIA AND INDICATORS FOR ASSESSING
THE FUNCTIONING OF THE PROCUREMENT SYSTEM OF THE MINISTRY
OF DEFENSE AND ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER
THE CONDITIONS OF THE MARTIAL LAW

Стаття присвячена аналізу сучасного стану механізму здійснення закупівель (заходи процедур закупівель) в Міністерстві оборони України за тилowym напрямком за централізованими розрахунками (на період дії правового режиму воєнного стану). Проаналізовано процес функціонування системи закупівель (заходи процедур закупівель) для потреб Міністерства оборони та Збройних Сил України за тилowym напрямком за централізованими розрахунками. На основі проведеного аналізу запропонований можливий механізм застосування критеріїв і показників оцінювання функціонування системи оборонних закупівель, який дозволяє оцінити наскільки відповідає встановленим регламентам дії посадових осіб на кожному етапі закупівельних процедур в системі оборонних закупівель. Результати зазначеного аналізу лягають в основу подальшого вивчення функціонування системи оборонних закупівель, а вивчені проблемні питання стають базовими для розроблення можливих заходів з реагування за результатами оцінювання.

Given that Ukraine is in a state of repelling full-scale aggression from Russia, the issue of compliance with the principles of efficiency, effectiveness, economy and legality of spending public funds becomes extremely urgent. It is especially important in this sense to spend funds in the defence procurement system for the needs of the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine, because if the specified principles are followed, it will allow spend optimally the allocated funds. Accordingly, it create the prerequisites for meeting the needs of the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine with procurement items of the required quality. This, in turn, will have a positive effect on the achievement of the appropriate level of national security, which is especially important in the conditions of warfare.

The article is devoted to the analysis of the current state of the procurement mechanism (measures of procurement procedures) in the Ministry of Defence of Ukraine in the rear direction according to centralized settlements (for the period of the legal regime of martial law).

The methodological basis of the article is the complex of methods, including methods of scientific cognition, analysis and synthesis, systematisation and scientific abstraction. The informational basis of the conducted research is the legal and regulation acts, scientific works of the domestic scientists in the field of defence acquisitions (procurement) and internal control.

As a result, based on the conducted analysis, the author proposed a possible mechanism for the application of criteria and indicators for evaluating the functioning of the defence procurement system, which allows assessing the extent to which the actions of officials at each stage of procurement procedures in the defence procurement system comply with the established regulations. In the conditions of the legal regime of martial law for the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine, the mentioned mechanism will be extremely important in creating an effective internal control system, which in turn will have a positive effect on the proper functioning of the defiance procurement system.

The results of the analysis form the basis of further study of the functioning of the defence procurement system, and the studied problematic issues become basic for the development of possible response measures based on the evaluation results.

Ключові слова: оборонні закупівлі; внутрішній контроль; управління ризиками; механізм застосування критеріїв; Міністерство оборони України; Збройні Сили України; воєнний стан.

Key words: defence procurement (acquisition); internal control; risk management; the mechanism of applying the criteria; Ministry of Defence Ukraine; Armed Forces of Ukraine; martial law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Враховуючи, що Україна знаходиться в стані відбиття повномасштабної агресії з боку росії, вкрай актуальним постає питання дотримання принципів ефективності, результативності, економії та законності витрачання державних коштів. Особливо важливим в цьому сенсі є витрачання коштів у системі оборонних закупівель для потреб Міністерства оборони та Збройних Сил України, оскільки в разі дотримання вказаних принципів це дозволить і оптимально витратити кошти, які виділяються, і, відповідно, створити передумови для забезпечення потреб Міністерства оборони та Збройних Сил України предметами закупівель необхідної якості. Це, в свою чергу, позитивно позначиться на досягненні належного рівня національної безпеки, що особливо важливо в умовах ведення війни.

Одне з головних завдань системи оборонних закупівель полягає у забезпеченні ефективності використання державних коштів, як оптимального співвідношення ціни та якості предметів закупівель, дотримуючись при

цьому вимог норм права ЄС, національного законодавства й політики у сфері оборонних закупівель.

Досягти належного результату можна завдяки належному управлінню системою оборонних закупівель. В свою чергу, однією з функцій управління є контроль, тому сприяти налагодженню необхідного рівня функціонування системи закупівель для потреб Міністерства оборони та Збройних Сил України може дієва система внутрішнього контролю.

Побудова механізму оцінювання функціонування системи державних оборонних закупівель є сферою постійних досліджень та пошуків найкращих аналітичних рішень серед науковців та фахівців. В умовах дії правового режиму воєнного стану для Міністерства оборони та Збройних Сил України згаданий механізм буде надзвичайно важливим у створенні дієвої системи внутрішнього контролю, яка в свою чергу позитивно впливатиме на належне функціонування системи закупівель для потреб Міністерства оборони та Збройних Сил України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні питання дослідження різних юридичних та економічних аспектів проведення державних (публічних) закупівель викладено у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених як М. В. Голованенко [1], В. П. Горин [2], Д. Є. Мартинович [3], В. П. Міняйло [4], В. В. Морозов [5], В. М. Новаковець [6], І. М. Парасій-Вергуненко [7], М. С. Письменна [8], Г. І. Пінькас [9], В. В. Смиринський [10], А. О. Сошніков [11] та інші. Водночас питанню розроблення механізму оцінювання функціонування системи державних оборонних закупівель як складової системи внутрішнього контролю за використанням бюджетних коштів науковцями майже не приділялось уваги.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є проаналізувати механізм здійснення закупівель (заходи процедур закупівель) та запропонувати можливий механізм застосування критеріїв і показників оцінювання функціонування системи оборонних закупівель на прикладі централізованих закупівель за тилімовим напрямком Міністерства оборони та Збройних Сил України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянемо можливий механізм застосування критеріїв і показників функціонування системи закупівель в Міністерстві оборони та Збройних Силах України до заходів процедур закупівель зазначеної системи за тилімовим напрямком за централізованими розрахунками (на період дії правового режиму воєнного стану).

В практиці закупівель процедура здійснення кожної закупівлі складається з декількох етапів, а саме:

етапу формалізації процедури закупівлі (визначення та призначення особи/осіб, які відповідають за: формування потреби у закупівлях, визначення характеристик предмету закупівлі та вимог щодо його постачання, визначення порядку здійснення процедури закупівлі, експертизу проєкту договору (контракту) та порядку ведення претензійно-позовної діяльності, перевірку якості та повноти отриманих товарів, робіт та послуг тощо; а також встановлення регламентів здійснення усіх етапів закупівлі);

етапу планування (безпосереднє визначення потреби закупівлі, складання та затвердження плануючого документу закупівель (Переліку та обсягу закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення, інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони Міністерства оборони України, далі — Переліку);

етапу пошуку постачальника (визначення закупівельної процедури та застосування критеріїв відбору). Так, у відповідності до вимог Особливостей здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 № 1275 визначено що державні замовники здійснюють оборонні закупівлі то-

варів і послуг оборонного призначення, інших товарів і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони, вартість яких дорівнює або перевищує 200 тис. гривень, робіт оборонного призначення та робіт для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони, у разі коли їх вартість дорівнює або перевищує 1,5 млн гривень (крім закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю, а також закупівлі озброєння, військової і спеціальної техніки, боєприпасів та їх складових частин та послуг із розроблення, ремонту, модернізації озброєння, військової і спеціальної техніки, боєприпасів та їх складових частин), у порядку проведення відкритих торгів, що визначений Особливостями здійснення публічних закупівель..., затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 № 1178 (далі Особливостей № 1178) [12], або в порядку проведення спрощених закупівель, визначених Законом України "Про публічні закупівлі" (далі Закону), в електронній системі закупівель, або в порядку відбору постачальника шляхом запиту ціни пропозицій постачальників відповідно до Порядку формування та використання електронного каталогу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.09.2020 № 822 [13], а також без застосування конкурентних процедур закупівель допускається за однієї з таких умов: розрахунок ціни договору передбачає прибуток до 25 відсотків собівартості товарів, робіт та послуг, у разі коли виконавець державного контракту (договору) є виробником запропонованого товару, надавачем послуг або виконавцем робіт; якщо виконавець державного контракту (договору) не є виробником товару, він має гарантувати, що сукупний прибуток усіх суб'єктів господарювання, що були залучені в ланцюгу постачання між виробником товару і виконавцем державного контракту (договору), становить до 25 відсотків первинної собівартості товару¹ [14]. Відповідно, решта закупівель державних замовників, які здійснюють оборонні закупівлі товарів і послуг оборонного призначення, інших товарів і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони може здійснюватися без застосування конкурентних процедур;

етапу укладання контракту (договору, додаткової угоди до контракту (договору)) (застосування критеріїв оцінювання ризиків контракту (договору)) та порядку оплати контракту (договору);

етапу виконання контракту (договору) (оцінювання повноти та якості виконання договору (контракту), а також, за потребою, обґрунтованості та результативності ведення претензійно-позовної діяльності).

Тому вважаємо, що оцінювання функціонування системи закупівель в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України повинно відбуватись на усіх етапах здійснення закупівлі та відповідно надавати комплексне уявлення за рахунок агрегування показників оцінювання її окремих складових.

Розглянемо окремо кожний етап здійснення закупівель для потреб Міністерства оборони та Збройних Сил України на прикладі вказаних закупівель (за ти-

¹ Собівартість товарів, робіт і послуг визначається виробником товару, надавачем послуг або виконавцем робіт на підставі стандартів бухгалтерського обліку.

ловим напрямком за централізованими розрахунками) та можливий механізм застосування критеріїв і показників функціонування до заходів процедур цих закупівель.

Як було зазначено вище, початковий етап, це етап формалізації процедури закупівлі. Необхідно відмітити, що цей етап є особливо важливим в сенсі запровадження ефективної системи внутрішнього контролю, основою якої є базовий компонент — внутрішнє середовище, яке має передбачати:

встановлення мети та стратегічних цілей процесу закупівель;

визначення посадових осіб (колегіального органу тощо), відповідального за організацію та проведення процедури закупівель;

встановлення переліку завдань та функцій, їх розподіл та закріплення за визначеними посадовими особами (колегіальним органом тощо);

чітку регламентацію внутрішніх порядків та процедур процесу закупівлі, повноважень, відповідальності та підзвітності визначених посадових осіб (колегіального органу тощо);

забезпечення контролю керівництва за дотриманням визначеними посадовими особами (колегіальним органом тощо) законодавства (у тому числі у сфері запобігання і виявлення корупції), правил етичної поведінки, бюджетної дисципліни та внутрішніх порядків і процедур процесу закупівлі, складення та подання звітності про результати діяльності.

Крім цього, запровадження системи внутрішнього контролю передбачає здійснення попередньо регламентованого комплексу заходів на усіх етапах оборонних закупівель, які стосуються:

управління ризиками (ідентифікацію, оцінку та обрання способів реагування на ризики на усіх етапах процесу закупівлі тощо);

здійснення заходів контролю (зокрема встановлення процедур авторизації та підтвердження операцій процесу закупівель, проведення оцінки діяльності визначених посадових осіб (колегіального органу тощо));

здійснення інформаційного та комунікаційного обміну (встановлення порядків обміну інформацією про стан процесу закупівлі, організації документообігу та роботи з документами стосовно процесу закупівлі тощо);

здійснення моніторингу (проведення періодичної оцінки виконання окремих завдань та функцій, інформування керівництва установи щодо недоліків у системі

Таблиця 1. Застосування визначених критеріїв на етапі формалізації процесу закупівель

Критерій	Застосування (порівняння з фактичним станом)
1. Відповідність мети та стратегічних цілей процесу закупівель завданням та функціям Міністерства оборони України	2 – відповідає: мета та стратегічні цілі процесу закупівель у повному обсязі відповідають завданням та функціям Міноборони, зокрема стосовно забезпечення життєдіяльності Збройних Сил, їх функціонування, бойової та мобілізаційної готовності, боєздатності, підготовки до виконання покладених на них завдань, використання фінансових ресурсів згідно з потребами у межах коштів, передбачених державним бюджетом та здійснення контролю за їх ефективним використанням, організації виконання робіт і надання послуг в інтересах Збройних Сил 1 – частково відповідає: мета та цілі процесу закупівель підлягають коригуванню та доопрацюванню щодо їх відповідності завданням та функціям Міноборони 0 – не відповідає: мета та цілі процесу закупівель не відповідають завданням та функціям Міноборони
2. Посадові особи (члени колегіального органу тощо), відповідальні за організацію та проведення процедури закупівель, відповідають кваліфікаційним (фаховим, етичним тощо) вимогам, необхідним для якісного виконання завдань та функцій.	2 – відповідає: посадові особи (члени колегіального органу тощо), відповідальні за організацію та проведення процедури закупівель мають фахові компетенції, навички, освіту та досвід роботи у сфері публічних закупівель 1 – частково відповідає: визначені посадові особи (члени колегіального органу тощо) частково мають необхідні фахові компетенції, навички, освіту та досвід роботи 0 – не відповідає: визначені посадові особи (члени колегіального органу тощо) не мають необхідних фахових компетенцій, навичок, освіти та досвіду роботи
3. Внутрішні регламенти процесу закупівель передбачають: належне документування порядку здійснення кожної операції; розподіл завдань, функцій, прав, повноважень та відповідальності учасників процесу закупівлі; порядок підзвітності керівнику державного органу.	2 – відповідає: внутрішні регламенти належним чином оформлені, затверджені, містять передбачені критерієм норми у повному обсязі, доведені під розпис кожному учаснику процесу закупівель, переглядаються на періодичній основі та коригуються в залежності від зміни обставин 1 – частково відповідає: внутрішні регламенти оформлені не належним чином, керівником не затверджені, містять передбачені критерієм норми не у повному обсязі, не доведені під розпис кожному учаснику процесу закупівель, не переглядаються на періодичній основі та не коригуються в залежності від зміни обставин 0 – не відповідає: внутрішні регламенти відсутні
4. Керівництво державного органу здійснює належний контроль за дотриманням визначеними посадовими особами (колегіальним органом тощо): вимог законодавства; правил етичної поведінки; бюджетної дисципліни; внутрішніх порядків і процедур процесу закупівлі; складенням та поданням звітності.	2 – відповідає: у державному органі розроблені та застосовуються ефективні заходи контролю за результатами ідентифікації та оцінки ризиків, які виникають під час процесу закупівель, а також налагоджений процес моніторингу реалізації заходів контролю 1 – частково відповідає: заходи контролю мають формальний характер та не базуються на результатах ідентифікації та оцінки ризиків; моніторинг реалізації заходів контролю здійснюється формально 0 – не відповідає: заходи контролю не розроблені, процес моніторингу не здійснюється

Джерело: розроблено авторами.

внутрішнього контролю, виявлених за результатами здійснення моніторингу тощо).

Слід зазначити що належне функціонування усіх елементів системи внутрішнього контролю [15] передбачає періодичну оцінку її ефективності.

Для якісного здійснення такої оцінки необхідно розробити та запровадити механізм застосування критеріїв, алгоритм дії якого можна визначити наступним чином:

1) визначити (встановити) низку критеріїв, які визначають належний (якісний, ефективний, результативний, економний та законний) стан виконання кожної окремої операції (як має бути);

2) визначення фактичного стану виконання кожної окремої операції (як є фактично);

3) здійснити порівняння фактичного стану виконання кожної окремої операції з визначеним (встановленим) відповідним критерієм;

4) визначити ступінь відповідності (невідповідності) фактичного стану виконання кожної окремої операції визначеному (встановленому) критерію.

За результатами оцінки ефективності необхідно у мінімальні терміни розробити та запровадити заходи реагування, які дозволять максимально наблизити фактичний стан виконання кожної окремої операції процесу закупівлі до належного (якісного, ефективного, результативного, економного та законного) стану виконання.

Так, у таблицях 1—5 можна відслідкувати запропонований механізм застосування критеріїв на кожному з етапів закупівель.

Результатами застосування механізму критеріїв вважаються кількісні показники (сумарна кількість балів), які вказують на те, чи створені належні умови для забезпечення принципів ефективності, результативності, економії та законності (далі — Принципи під час здійснення процесу закупівель).

Так, з урахуванням визначеної суми балів за результатами застосування зазначених вище критеріїв, процес закупівель можна вважати таким, що:

Таблиця 2. Застосування визначених критеріїв на етапі планування оборонних закупівель

Критерій	Застосування (порівняння з фактичним станом)
1. Необхідність предмету закупівлі, включеного до Переліку, належним чином обгрунтована.	2 – відповідь: обгрунтування предмету закупівлі належним чином документально оформлено та ґрунтується на достовірних матеріалах та інформації, які можливо перевірити 1 – частково відповідь: обгрунтування предмету закупівлі не ґрунтується на достовірних матеріалах та інформації, які можливо перевірити 0 – не відповідь: обгрунтування предмету закупівлі відсутнє
2. Терміни та обсяги постачання предмету закупівлі, включеного до Переліку, відповідають принципу реальності для потенційних постачальників.	2 – відповідь: вимоги щодо термінів та обсягів постачання предмету закупівлі, включеного до Переліку, за результатами дослідження спроможностей потенційних постачальників, відповідають таким спроможностям (виробничим, логістичним тощо) 1 – частково відповідь: вимоги щодо термінів та обсягів постачання предмету закупівлі, за результатами дослідження спроможностей потенційних постачальників, частково відповідають таким спроможностям та викликають сумніви щодо їх реальності 0 – не відповідь: вимоги щодо термінів та обсягів постачання предмету закупівлі не відповідають спроможностям потенційних постачальників
3. Технічні та якісні характеристики предмету закупівлі, включеного до Переліку, належним чином обгрунтовані (не є занадто вузькими або занадто розмитими).	2 – відповідь: в наявності документально оформлене детальне та достовірне обгрунтування технічних та якісних характеристик предмету закупівель, яке ґрунтується на достовірних матеріалах та інформації, які можливо перевірити 1 – частково відповідь: в наявності документально оформлене обгрунтування технічних та якісних характеристик предмету закупівель, яке не ґрунтується на достовірних матеріалах та інформації, які можливо перевірити 0 – не відповідь: обгрунтування технічних та якісних характеристик предмету закупівель відсутнє
4. Розмір очікуваної вартості предмету закупівель, включеного до Переліку, належним чином обгрунтований та відповідає принципам ефективності та економії.	2 – відповідь: розмір очікуваної вартості розрахований відповідно до затвердженої методики, яка передбачає застосування методів та процедур дослідження та верифікації, які забезпечують дотримання принципів ефективності та економії під час процесу закупівлі 1 – частково відповідь: розмір очікуваної вартості розрахований без застосування попередньо розробленої та затвердженої методики 0 – не відповідь: відсутній будь-який розрахунок розміру очікуваної вартості предмету закупівлі

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 3. Застосування визначених критеріїв на етапі пошуку постачальника, а саме здійснення процедури закупівлі з визначенням переможця (на прикладі спрощеної процедури)

Критерій	Застосування (порівняння з фактичним станом)
1. Оголошення про проведення закупівлі оприлюднено у визначені законодавством терміни.	2 – відповідь: терміни оприлюднення оголошення про проведення закупівлі дотримані 0 – не відповідь: терміни оприлюднення оголошення про проведення закупівлі не дотримані
2. Оприлюднене оголошення про проведення закупівлі містить інформацію відповідно до ст. 10 Закону... у повному обсязі.	2 – відповідь: оприлюднене оголошення про проведення закупівлі у повному обсязі містить інформацію відповідно до ст. 10 Закону... 1 – частково відповідь: оприлюднене оголошення про проведення закупівлі не містить інформацію відповідно до ст. 10 Закону..., яка може несуттєво впливати на ефективність та результативність закупівлі 0 – не відповідь: оприлюднене оголошення про проведення закупівлі не містить інформацію відповідно до ст. 10 Закону..., яка може суттєво впливати на ефективність та результативність закупівлі
3. Оголошення про проведення закупівлі та вимоги до предмета закупівлі не містять вимог, що обмежують конкуренцію та призводять до дискримінації учасників	2 – відповідь: оприлюднене оголошення про проведення закупівлі не містять вимог, що обмежують конкуренцію та призводять до дискримінації учасників 0 – не відповідь: оприлюднене оголошення про проведення закупівлі містить вимоги, що обмежують конкуренцію та призводять до дискримінації учасників
4. Строк розгляду найбільш економічно вигідної пропозиції не перевищує встановлений законодавством термін з дня завершення електронного аукціону	2 – відповідь: строк розгляду найбільш економічно вигідної пропозиції не перевищує 5 робочих днів (20 робочих днів)* з дня завершення електронного аукціону 0 – не відповідь: строк розгляду найбільш економічно вигідної пропозиції перевищує 5 робочих днів (20 робочих днів) з дня завершення електронного аукціону
5. Випадки відхилення пропозиції учасника замовником відповідають вимогам, визначеним законодавством	2 – відповідь: випадки відхилення пропозиції учасника замовником відповідають вимогам частини 13 статті 14 Закону... 0 – не відповідь: випадки відхилення пропозиції учасника замовником не відповідають вимогам частини 13 статті 14 Закону...
6. Оприлюднення повідомлення про намір укласти контракт (договір) про закупівлю в електронній системі закупівель здійснюється у визначений законодавством термін	2 – відповідь: оприлюднення повідомлення про намір укласти контракт (договір) про закупівлю в електронній системі закупівель здійснюється протягом 1 дня з дати ухвалення такого рішення 0 – не відповідь: терміни оприлюднення не дотримані

* У відповідності до п. 10 ст. 29 Закону строк розгляду тендерної пропозиції/пропозиції, що за результатами оцінки визначена найбільш економічно вигідною, не повинен перевищувати п'яти робочих днів з дня визначення найбільш економічно вигідної пропозиції. Такий строк може бути аргументовано продовжено замовником до 20 робочих днів. У разі продовження строку замовник оприлюднює повідомлення в електронній системі закупівель протягом одного дня з дня прийняття відповідного рішення.

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 4. Застосування визначених критеріїв на етапі укладання контракту про закупівлю

Критерій	Застосування (порівняння з фактичним станом)
1. Предмет контракту (договору) закупівлі чітко відповідає даним Переліку	2 – відповідає: в умовах контракту (договору) визначений предмет закупівель, передбачений Переліком, з урахуванням визначених технічних та якісних характеристик 1 – частково відповідає: в умовах контракту (договору) визначений предмет закупівель, передбачений Переліком, із зміненими (зниженими) технічними та якісними характеристиками 0 – не відповідає: в умовах контракту (договору) визначений предмет закупівель, який не відповідає Переліку та обсягам
2. Замовником підтверджено відсутність інформації у доступних джерелах про банкрутство виконавця, кримінальні провадження, позови, суми заборгованості тощо	2 – відповідає: інформація про роботу з ризиками невиконання умов контракту (договору) з боку виконавця (банкрутство виконавця, кримінальні провадження, позови, суми заборгованості тощо) ґрунтується на достовірних матеріалах та інформації, які можливо перевірити 1 – частково відповідає: інформація про роботу з ризиками невиконання умов контракту (договору) з боку виконавця (банкрутство виконавця, кримінальні провадження, позови, суми заборгованості тощо) не підтверджена задокументованими результатами досліджень 0 – не відповідає: інформація про роботу з ризиками невиконання умов контракту (договору) з боку виконавця відсутня
3. Умови контракту (договору) та подальших змін до нього (особливо у частині обсягів поставки поточного бюджетного періоду) враховують обсяги фінансування та бюджетних зобов'язань.	2 – відповідає: в умовах контракту (договору) під час визначення обсягів постачання предмету закупівель враховані результати дослідження обсягів фінансування та бюджетних зобов'язань поточного бюджетного періоду 1 – частково відповідає: в умовах контракту (договору) під час визначення обсягів постачання предмету закупівель частково враховані результати дослідження обсягів фінансування та бюджетних зобов'язань поточного бюджетного періоду 0 – не відповідає: дослідження обсягів фінансування та бюджетних зобов'язань поточного бюджетного періоду не здійснювалися

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 5. Застосування визначених критеріїв на етапі виконання контракту про закупівлю

Критерій	Застосування (порівняння з фактичним станом)
1. Істотні умови контракту (договору) не змінювалися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами в повному обсязі, крім випадків	2 – відповідає: істотні умови контракту (договору) не змінювалися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами в повному обсязі, крім випадків, визначених пунктом 19 Особливостей №1178, або якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами, прийнятими на виконання п. 2 ч. III ст. 30 Закону... 1 – частково відповідає: істотні умови контракту (договору) змінювалися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами в повному обсязі, проте це не вплинуло на дотримання принципів ефективності, результативності та економності процесу закупівлі 0 – не відповідає: істотні умови контракту (договору) змінювалися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами та це погіршило ефективність, результативність та економність процесу закупівлі
2. Рішення про здійснення попередньої оплати прийнято відповідно до належного обґрунтування та висновків стосовно спроможності виконавця забезпечити виконання умов контракту (договору)	2 – відповідає: рішення про здійснення попередньої оплати прийнято за наявності документально оформленого обґрунтування спроможності виконавця забезпечити виконання умов контракту (договору) 1 – частково відповідає: рішення про здійснення попередньої оплати прийнято за наявності не підтверджених документально даних щодо спроможності виконавця забезпечити виконання умов контракту (договору) 0 – не відповідає: рішення про здійснення попередньої оплати за відсутності даних стосовно спроможності виконавця забезпечити виконання умов контракту (договору)
3. Рішення щодо перенесення терміну погашення попередньої оплати прийнято відповідно до належного обґрунтування	2 – відповідає: рішення про перенесення терміну погашення попередньої оплати прийнято за наявності документально оформленого обґрунтування (сертифікату / висновку Торгово-промислової палати України) 0 – не відповідає: рішення про перенесення терміну погашення попередньої оплати прийнято за відсутності документально оформленого обґрунтування (сертифікату / висновку Торгово-промислової палати України)

Джерело: розроблено авторами.

забезпечує дотримання Принципів — від 35 до 40 балів;

частково забезпечує дотримання Принципів — від 11 до 34 балів;

не забезпечує дотримання Принципів — від 0 до 10 балів.

На підставі отриманих результатів необхідно розробити відповідні заходи реагування з метою удосконалення системи внутрішнього контролю та управління ризиками з метою максимально ефективного та результативного витрачання бюджетних коштів під час здійснення процесу закупівель.

ВИСНОВКИ

У статті проаналізовано механізм здійснення централізованих закупівель (заходи процедур закупівель) за тилем напрямком для потреб Міністерства оборони та Збройних Сил України в умовах правового режиму воєнного стану та запропонований механізм застосування критеріїв і показників, який дозволяє оцінити наскільки відповідає встановленим регламентам дії посадових осіб на кожному етапі закупівельних процедур в системі оборонних закупівель. У подальших дослідженнях доцільно розробити можливі заходи з реагування за результатами оцінювання.

Література:

1. Голованенко М. В. Ефективність державної закупівельної логістики в умовах запровадження системи "Прозоро". Теоретичні та прикладні питання економіки. 2016. Вип. 2. С. 79—87.
2. Горин В. Фінансові аспекти системи державних закупівель. Вісник КНТЕУ. 2011. № 6. С. 65—73.
3. Мартинович Д. Є. Аналіз ефективності публічних закупівель як інструменту державної допомоги. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 18. С. 70—76.
4. Міняйло В. П. До питання оцінки ефективності державних закупівель. Економічні науки. Серія "Облік і фінанси". 2010. № 7 (25). Ч. 2. С. 305—313.
5. Морозов В. В. Основи закупівель товарів, робіт та послуг в проєктах: тендерні процедури та контракти. Київ: Таксон, 2003. 744 с.
6. Новаковець В. М. Фінансово-правовий механізм регулювання державних закупівель: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2012. 252 с.
7. Парасій-Вергуненко І. М. Аналіз публічних закупівель: методичні та практичні аспекти. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка". 2017. № 7 (35). С. 65—71.
8. Письменна М. С. Контроль дотримання принципів державних закупівель. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: "Економіка і менеджмент". 2016. № 22. С. 176—179.
9. Пінкас Г. І. Система ефективного державного фінансового контролю і координації у сфері державних закупівель. Актуальні проблеми економіки. № 2 (92). 2009. С. 57—69.
10. Смирчинський В. Аналіз, контроль і аудит процедур державних закупівель. Державні закупівлі України. 2007. № 9. С. 28—32.
11. Сошніков А. О. Теоретичні засади здійснення публічних закупівель. Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 221—226.
12. Особливості здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених законом України "Про публічні закупівлі", на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. № 1178. Офіційний вісник України, 2022 р., № 84, ст. 5176.
13. Про затвердження Порядку формування та використання електронного каталогу: постанова Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2020 р. № 822. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 3 січня 2024).
14. Особливості здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2022 р. № 1275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 3 січня 2024).
15. Про затвердження Порядку організації в системі Міністерства оборони України внутрішнього контролю та управління ризиками: наказ Міністерства оборони України від 02.04.2015 № 145. URL: https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/n145_020419.pdf (дата звернення 3 січня 2024).

References:

1. Holovanenko, M. V. (2016), "The effectiveness of state procurement logistics in the context of the implementation of the "Prozoro" system", *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, vol. 2, pp. 79—87.
 2. Horyn, V. (2011), "Financial aspects of the public procurement system", *Visnyk KNTEU*. vol. 6, pp. 65-73.
 3. Martynovych, D. Ye. (2016), "Analysis of the effectiveness of public procurement as an instrument of state aid", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 18, pp. 70—76.
 4. Minaiilo, V. P. (2010), "To the issue of evaluating the effectiveness of public procurement", *Ekonomichni nauky. Serii "Oblik i finansy"*, vol. 7 (25), no. 2, pp. 305—313.
 5. Morozov, V. V. (2003), *Osnovy zakupivel' tovariv, robit ta posluh v proektakh: tenderni protsedury ta kontrakty* [Basics of procurement of goods, works and services in projects: tender procedures and contracts], Takson, Kyiv, Ukraine.
 6. Novakovets, V. M. (2012), "Financial and legal mechanism for regulation of public procurement", Ph.D. Thesis, Legal Sciences, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine.
 7. Parasii-Verhunencko, I. M. (2017), "Analysis of public procurement: methodical and practical aspects", *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Serii "Ekonomika", vol. 7 (35), pp. 65—71.
 8. Pysmenna, M. S. (2016), "Control of compliance with the principles of public procurement", *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: "Ekonomika i menedzhment", vol. 22, pp. 176—179.
 9. Pinkas, H. I. (2009), "The system of effective state financial control and coordination in the field of public procurement", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 2 (92), pp. 57—69.
 10. Smyrychynskiy, V. (2007), "Analysis, control and audit of public procurement procedures", *Derzhavni zakupivli Ukrainy*, vol. 9, pp. 28—32.
 11. Soshnikov, A. O. (2015), "Theoretical foundations of public procurement", *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, vol. 3, pp. 221—226.
 12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "Peculiarities of public procurement of goods, works and services for customers provided for by the Law of Ukraine "On Public Procurement" for the period of the martial law legal regime in Ukraine and within 90 days from the date of its termination or cancellation", *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, vol. 84, art. 5176.
 13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "About the approval of the Procedure for the formation and use of the electronic catalog", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 3 January 2024).
 14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "Peculiarities of defense procurement during the period of the martial law legal regime", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 3 January 2024).
 15. Ministry of Defence of Ukraine (2019), Order "On the approval of the Organization Procedure in the system of internal control and risk management of the Ministry of Defence of Ukraine", available at: https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/n145_020419.pdf (Accessed 3 January 2024).
- Стаття надійшла до редакції 09.01.2024 р.*

В. І. Шандрюк,
к. держ. упр., докторант кафедри публічного управління та адміністрування,
Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9188-8396>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.200

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ НА ЗАСАДАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

V. Shandryk,
PhD in Public Administration, Doctoral candidate of the Department
of Public Management and Administration, National Aviation University, Kyiv

FORMATION OF STATE REGULATION OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE ON THE BASIS OF DIGITALIZATION

У статті досліджено сутність і зміст процесів становлення та розвитку процесів державного регулювання суспільних відносин в будівельній галузі України на засадах цифровізації. Зазначається, що сучасна модель державного регулювання будівництва в Україні базується на засадах норм Європейського Союзу, де домінуючу ролі відіграє цифрова трансформація будівельної індустрії. У відповідності до євроінтеграційного курсу України, в нашій державі також розпочато процеси цифрової трансформації економіки й суспільства та такої її складової як будівництво.

Встановлено, що впровадження сучасних інноваційних цифрових технологій у будівельну галузь є необхідним для її ефективного розвитку та адаптації до європейських та світових стандартів. Цифрові технології дозволяють підвищити продуктивність праці, зменшити витрати, покращити якість продукції та послуг, а також забезпечити екологічну безпеку. Впровадження Індустрії 4.0 в Україні дасть можливість підвищити ефективність виробництва, знизити витрати, підвищити конкурентоспроможність українських підприємств на світовому ринку та створити нові робочі місця.

Доведено, що становлення державного регулювання будівельної галузі в Україні на засадах цифровізації має комплексний характер. Воно спрямоване на вирішення широкого спектра завдань, пов'язаних з забезпеченням безпеки, функціональності та якості будівель і споруд, захистом життя і здоров'я людей, навколишнього середовища та майна, а також підвищенням конкурентоспроможності будівельної продукції за допомогою інформаційних технологій сучасності.

Зроблено висновок, що цифрова трансформація будівельної галузі України є важливим завданням для України. Вона дозволить підвищити конкурентоспроможність будівельної галузі на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також сприятиме економічному та соціальному розвитку країни.

The article examines the essence and content of the processes of formation and development of the processes of state regulation of public relations in the construction industry of Ukraine on the basis of digitalization. It is noted that the modern model of state regulation of construction in Ukraine is based on the principles of the norms of the European Union, where the digital transformation of the construction industry plays a dominant role. In accordance with the European integration course of Ukraine, the processes of digital transformation of the economy and society and such a component as construction have also begun in our country.

It was established that the implementation of modern innovative digital technologies in the construction industry is necessary for its effective development and adaptation to European and world standards. Digital technologies make it possible to increase labor productivity, reduce costs, improve the quality of products and services, as well as ensure environmental safety. The implementation of Industry 4.0 in Ukraine will provide an opportunity to increase production efficiency, reduce costs, increase the competitiveness of Ukrainian enterprises in the world market and create new jobs.

It has been proven that the formation of state regulation of the construction industry in Ukraine on the basis of digitalization has a complex nature. It is aimed at solving a wide range of tasks related to ensuring the safety, functionality and quality of buildings and structures, protecting the life and health of people, the environment and property, as well as increasing the competitiveness of construction products with the help of modern information technologies.

It was concluded that the digital transformation of the construction industry of Ukraine is an important task for Ukraine. It will make it possible to increase the competitiveness of the construction industry on the domestic and foreign markets, as well as contribute to the economic and social development of the country.

*Ключові слова: публічне управління, будівництво, державне регулювання будівництва, будівельна галузь.
Key words: public administration, construction, state regulation of construction, construction industry.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будівництво є ключовою системоутворючою галуззю сучасної економіки. Від будівництва залежить загальний стан економіки, але й водночас, саме економічна ситуація буде основним фактором, що впливає на формування майбутньої будівельної галузі. Майбутнє визначатиме поступове впровадження інновацій у сфері процесів та матеріалів, що сприятиме підвищенню ефективності, головним чином за рахунок оптимізації використання ресурсів.

Сучасна модель державного регулювання будівництва в Україні базується на засадах норм Європейського Союзу, де домінуючу ролі відіграє цифрова трансформація будівельної індустрії. У відповідності до євроінтеграційного курсу України, в нашій державі також розпочато процеси цифрової трансформації економіки й суспільства та такої її складової як будівництво.

Варто зазначити, що будівельна галузь як об'єкт державного регулювання складається з різних взаємопов'язаних економічних підсистем, кожна з яких має певну ступінь самостійності у виборі свого режиму функціонування. Для досягнення оптимальних результатів з меншими втратами часу і ресурсів, потрібно впроваджувати зовнішні регулюючі впливи на окремі складові системи. Іншими словами, необхідно знайти баланс між загальним режимом функціонування системи і можливістю підсистем самостійно вибирати свої режими діяльності. Такий зовнішній (для самої системи) вплив здійснюється виключно у форматі державного регулювання та державного управління, функціонально метою якого визначається створення необхідних умов для сталого ефективного функціонування будівельного комплексу країни як відповідної економічної підсистеми народного господарства.

Глобалізація, прогрес науки та техніки, а також зміни в Україні у сфері соціальної, економічної, політичної, військової та екологічної безпеки, спричинені пандемією COVID-19, призводять до швидкого впровадження цифровізації економіки, штучного інтелекту та концепції smart-спеціалізації. Україна з часів своєї Незалежності здійснила ряд цифрових модернізацій економіки, зокрема: впровадження електронного урядування, що сприяє підвищенню прозорості та ефективності публічного управління; розвиток ІКТ-сектору. Україна має значний потенціал у розвитку ІКТ-сектору, який є одним із драйверів економічного зростання; впровадження електронної комерції, що сприяє розвитку торгівлі та підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств; впровадження цифрових технологій у виробництві, що дозволяє підвищити продуктивність праці та якість продукції.

Це обумовлює актуальність дослідження генезису становлення та розвитку процесів державного регулювання суспільних відносин в будівельній галузі України на засадах цифровізації, що й становить мету даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Стан та проблеми державного регулювання та державного управління в будівельній сфері доволі широко опрацьовуються в українському науковому дискурсі. Тематика наукових публікації зазначеної проблематики, з огляду на багатогранність та багатоаспектність суспільно-виробничих відносин в будівництві, як правило є мультидисциплінарною, вона розгортається в рамках цілої низки сучасних наукових напрямків: державного й публічного управління, економіки та будівництва, технічних наук та менеджменту, інформаційних технологій та екології, соціології та національної безпеки. Зокрема, в зазначеній сфері плідно працюють такі українські дослідники як: І. В. Білецький [1], Г. Жекало [2], І. Іртищева та О. Сенкевич [3], І. Крамаренко, О. Іртищев та А. Гарагуля [4], Д. Ісаєнко та С. Теренчук [5], Л. Ноджак та М. Парашич [6], Т. П. Ткаченко та С. О. Тульчинська [10], Д. Чернишов, А. Ключко та С. Теренчук [11] та інші.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цифрові технології дуже стрімко входять у наше життя, суттєво трансформуючи його як приватному, так і у публічному просторі. Діджиталізація призводить до зміни і модернізації системи публічного управління та економічного зростання, підвищення ефективності та конкурентоспроможності України. Цілком можна погодитися з Н. Ноджак та М. Парашич, що цифрова трансформація економіки у незалежній Україні пройшла певну трансформацію і включає такі етапи:

— Цифрова Індустрія 1.0 (1991—2000 рр.) — незначене просування та доступ до мережі Інтернет у життя споживачів в Україні, яке було призначене тільки для читання без розміщення та просування.

— Цифрова Індустрія 2.0 (2000—2010 рр.) — користувачі стали активними учасниками накопичення та створення даних.

— Цифрова Індустрія 3.0 (2010—2020 рр.) — знайомлення з ерою месенджерів, соціальних мереж, автоматизації та ІТ у всі сфери життя.

— Індустрія 4.0 — провідний автоматизовано — технологічний тренд, який базується на впровадженні його і бізнес — процеси в теперішньому часі, а також враховує зміни зовнішніх та внутрішніх факторів. На даному етапі лежить завдання побудови нейронету, тобто також мережі, при якій люди могли би комунікувати між собою за допомогою всеосяжної системи Інтернет, даних, процесів, а також у використанні штучного інтелекту [6].

Важливо зазначити, що Україна нещодавно визначила курс на розвиток як високоіндустріальної країни. Однак на цей процес впливає низка факторів, які мо-

жуть як уповільнювати, так і прискорювати його. До таких факторів можна віднести:

— Поширення COVID-19: пандемія також негативно вплинула на економіку України, в тому числі на промисловість. Це призвело до скорочення виробництва та інвестицій.

— Повномасштабна війна в Україні, яка призвела до значних руйнувань промислової інфраструктури та завдала шкоди бізнесу. Це негативно вплинуло на темпи індустріалізації в Україні.

— Незначне державне стимулювання для підприємців: державна політика не завжди сприяє розвитку інновацій у промисловості. Недостатньо стимулів для підприємців змінювати бізнес та переходити на "розумні" підприємства.

— Відсутність фінансування в smartпроекти: для реалізації інноваційних проектів у промисловості необхідне фінансування. Однак в Україні відсутні ефективні механізми фінансування таких проектів.

— Наявність на підприємствах старого обладнання та відсутність коштів на купівлю інноваційного: на багатьох українських підприємствах використовується застаріле обладнання, яке не відповідає сучасним вимогам. Це ускладнює впровадження інновацій та підвищення продуктивності праці.

— Відсутність ефективних засобів захисту персональних даних: для розвитку цифрової економіки необхідно забезпечити ефективний захист персональних даних. Однак в Україні відсутня належна законодавча база та практика захисту персональних даних.

— Відсутність в громадян відповідних навичок в цифрових інноваціях: для успішної реалізації індустріалізації в Україні необхідна кваліфікована робоча сила, яка має навички роботи з цифровими технологіями.

Впровадження Індустрії 4.0 в Україні дасть можливість підвищити ефективність виробництва, знизити витрати, підвищити конкурентоспроможність українських підприємств на світовому ринку та створити нові робочі місця.

Впровадження сучасних інноваційних цифрових технологій у будівельну галузь є необхідним для її ефективного розвитку та адаптації до європейських та світових стандартів. Цифрові технології дозволяють підвищити продуктивність праці, зменшити витрати, покращити якість продукції та послуг, а також забезпечити екологічну безпеку.

Сучасна світова економіка стає все більш цифровою. Цифрові технології швидко проникають у всі сфери життя, включаючи виробництво, управління, торгівлю та споживання. У провідних країнах світу концепція "Індустрія 4.0" та розроблення цифрових технологій є одними з пріоритетних напрямів державної політики та бізнесу [11].

Перехід до цифрового формату інформації та використання мережевих та цифрових технологій дозволяють людям та машинам у реальному часі збирати, аналізувати та обмінюватися великими обсягами даних про діяльність, продукти та послуги різних компаній. Прискорення цифровізації економіки України, яке стимулюється державою, має найближчого часу позитивно вплинути на її економічний розвиток та ефективність [3, с. 14].

Цифрові технології дозволяють автоматизувати багато завдань, що звільняє час для інших видів діяльності. Наприклад, використання електронної пошти замість традиційних листів дозволяє економити час на написанні

та доставці листів. Вони також створюють нові можливості для бізнесу, що призводить до появи нових товарів та послуг. Наприклад, розвиток Інтернету призвів до появи нових форм торгівлі, таких як електронна комерція. Нарешті, цифрові технології дозволяють виробникам зменшувати витрати, що може призвести до зниження цін на продукти. Наприклад, використання 3D-друку дозволяє виробникам створювати продукти з меншою кількістю матеріалів, що знижує витрати на виробництво. Ці непрямі переваги цифрових технологій є значними та сприяють зростанню світової економіки та підвищенню якості життя населення.

Україна прагне долучитися до європейського цифрового простору та стати конкурентоспроможною у цій сфері. Для цього уряд України у 2018 році схвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки передбачала здійснення заходів щодо:

— Стимулювання цифровізації: створення сприятливого середовища для розвитку цифрової економіки та суспільства, включаючи податкові пільги, гранти та інші стимули для бізнесу та громадян.

— Розвиток цифрової інфраструктури: розширення доступу до Інтернету, розвиток 5G-мереж та інших цифрових технологій.

— Набуття цифрових компетенцій: підвищення цифрової грамотності населення, включаючи навчання нових цифрових навичок та вмій.

— Визначення критичних сфер цифровізації, таких як електронне урядування, освіта, медицина та інші.

— Розвиток внутрішнього ринку цифрових технологій: створення сприятливих умов для виробництва, використання та споживання цифрових технологій в Україні [8].

Цифрові технології мають значний потенціал для трансформації будівельної галузі. Вони можуть допомогти підприємствам цієї галузі підвищити свою прибутковість і конкурентоспроможність, а також покращити якість та ефективність проектування, будівництва та експлуатації будівель.

Впровадження цифрових технологій у будівельну галузь є складним і тривалим процесом. Однак, підприємства, які успішно впровадять цифрові технології, отримують значні переваги та виявляться конкурентоспроможними на сучасному ринку. Взагалі цифровізація економіки взагалі і будівельної галузі окремо відбувається швидкими темпами. За оцінками експертів, цифровізація промисловості, бізнесу та виробництва в Україні до 2030 року може призвести до позитивних наслідків. Так, загальний обсяг інвестицій у цифровізацію може сягнути до 70 млрд доларів США, а в цифрові інфраструктури — до 16 млрд доларів США. При цьому 80% інвестицій у цифровізацію будуть здійснювати приватні компанії. Споживання продукції та послуг сектору інформаційно-комунікаційних технологій локальним ринком становитиме від 86 до 100 млрд доларів США. Цифрові технології значно збільшать продуктивність праці та стануть потужним мультиплікатором, здатним забезпечити українській економіці зростання на 10—12% на рік. За 10 років можливо збільшити надходження до бюджету на 240 млрд доларів США і створити 700 тис. нових робочих місць в країні [4].

Ці прогнози свідчать про те, що цифровізація має значний потенціал для трансформації української економіки та суспільства. Вона може призвести до зростання продуктивності праці, підвищення конкурентоспроможності економіки, створення нових робочих місць та збільшення надходжень до бюджету.

Однак, для того, щоб досягти цих позитивних наслідків, необхідно вжити відповідних заходів. В першу чергу, необхідно забезпечити належний рівень розвитку цифрової інфраструктури та сформувати сприятливе середовище для розвитку цифрових технологій. Крім того, необхідно підвищити рівень цифрової грамотності населення та забезпечити доступ до цифрових технологій для всіх громадян.

Державне управління будівництвом ґрунтується на врахуванні інтересів державного, регіонального рівнів та місцевого самоврядування, що спричинено розподілом державної власності на загальнодержавну та місцеву з відповідним закріпленням за органами місцевого самоврядування об'єктів будівництва та житлово-комунального господарства. В управлінні цими сферами компетентні органи публічного управління виконують свої функції в основному через координацію, узгодження, контроль-нагляд і повноваження в сформованих економічних умовах [1, с. 15].

Держава впливає на інвестиційно-будівельну діяльність за допомогою адміністративних та економічних методів.

Адміністративні методи управління є прямою формою впливу держави на інвестиційний процес. Вони передбачають застосування таких заходів, як:

1. Нормування у будівництві — це діяльність з розроблення та затвердження будівельних норм, які є обов'язковими для застосування у сфері будівництва, містобудування та архітектури [7]. Будівельні норми встановлюють вимоги до безпеки, функціональності та якості будівель та споруд. Вони також забезпечують захист навколишнього середовища та здоров'я людини. Основними цілями нормування у будівництві є: забезпечення безпеки людей, які проживають, працюють або перебувають у будівлях та спорудах; створення безпечного та комфортного середовища для життя та роботи; захист навколишнього середовища; покращення якості будівель та споруд. Нормування у будівництві є важливою складовою системи управління будівельним процесом. Воно дозволяє забезпечити відповідність будівель та споруд вимогам безпеки, функціональності та якості.

2. Стандартизація — це діяльність, спрямована на упорядкування в певній сфері шляхом встановлення загальних і неодноразових вимог до продукції, процесів та послуг [8]. Вона є важливим інструментом забезпечення якості, безпеки та ефективності. Стандарти можуть бути розроблені на національному, регіональному або міжнародному рівні. Національні стандарти розробляються національними органами стандартизації. Регіональні стандарти розробляються регіональними організаціями стандартизації. Міжнародні стандарти розробляються міжнародними організаціями стандартизації.

3. Оцінка відповідності — це процес, який дозволяє встановити, чи відповідає продукція, процес, послуга, система, особа чи орган встановленим вимогам. Вона є важливою складовою системи управління якістю та безпеки. Оцінка відповідності може здійснюватися на добровільній або обов'язковій основі. Добровільна

оцінка відповідності здійснюється за ініціативою суб'єкта господарювання або іншої організації. Обов'язкова оцінка відповідності здійснюється на підставі закону.

Основними завданнями державного регулювання у будівництві є:

— забезпечення відповідності будівельних процесів, продукції та послуг вимогам безпеки, функціональності та якості. Це завдання реалізується шляхом встановлення державних норм і стандартів, а також контролю за їх дотриманням;

— створення рівних умов для конкуренції на будівельному ринку. Це завдання реалізується шляхом розробки і реалізації єдиних правил і процедур для учасників ринку, а також захисту прав споживачів;

— захист життя і здоров'я людей, навколишнього середовища та майна від несприятливого впливу будівельної діяльності. Це завдання реалізується шляхом встановлення вимог до безпеки будівель і споруд, а також контролю за їх дотриманням;

— підвищення конкурентоспроможності будівельної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. Це завдання реалізується шляхом підтримки вітчизняних виробників будівельної продукції, а також сприяння розвитку інновацій у будівництві.

Конкретніше, ці завдання можна сформулювати таким чином:

По-перше — це приведення у відповідність процесів, підходів проєктування, виробництва, будівництва, монтажу, налагодження, експлуатації, зберігання, перевезення, реалізації, утилізації продукції означає, що держава встановлює вимоги до всіх етапів життєвого циклу будівель і споруд. Ці вимоги спрямовані на забезпечення їх безпеки, функціональності та якості.

По-друге — створення рівних можливостей для учасників ринку означає, що держава забезпечує рівні умови для конкуренції на будівельному ринку. Це досягається шляхом розробки і реалізації єдиних правил і процедур для учасників ринку, а також захисту прав споживачів.

По-третє — введення єдиних правил виведення продуктів на ринок для захисту користувачів від небезпечної, шкідливої продукції означає, що держава встановлює єдині вимоги до безпеки будівельної продукції. Ці вимоги спрямовані на захист життя і здоров'я людей, навколишнього середовища та майна від несприятливого впливу будівельної діяльності.

По-четверте — захист життя і здоров'я фізичних осіб від несприятливого впливу означає, що держава встановлює вимоги до безпеки будівель і споруд. Ці вимоги спрямовані на захист життя і здоров'я людей, які проживають, працюють або перебувають у будівлях і спорудах.

По-п'яте — захист навколишнього середовища від несприятливого впливу означає, що держава встановлює вимоги до екологічної безпеки будівельної діяльності. Ці вимоги спрямовані на захист навколишнього середовища від негативних впливів, пов'язаних з будівництвом, експлуатацією та ліквідацією будівель і споруд.

По-шосте — підвищення конкурентоспроможності продукції в межах ринку означає, що держава підтримує вітчизняних виробників будівельної продукції, а також сприяє розвитку інновацій у будівництві. Ці заходи спрямовані на підвищення конкурентоспроможності будівельної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

ВИСНОВКИ

Таким чином підводячи підсумок щодо становлення державного регулювання будівельної галузі в Україні на засадах цифровізації, можна зазначити, що державне регулювання у будівництві має комплексний характер. Воно спрямоване на вирішення широкого спектра завдань, пов'язаних з забезпеченням безпеки, функціональності та якості будівель і споруд, захистом життя і здоров'я людей, навколишнього середовища та майна, а також підвищенням конкурентоспроможності будівельної продукції за допомогою інформаційних технологій сучасності. Цифрова трансформація будівельної галузі України є важливим завданням для України. Вона дозволить підвищити конкурентоспроможність будівельної галузі на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також сприяти економічному та соціальному розвитку країни.

Література:

1. Білецький І. В. Будівельна галузь та ринок житлової нерухомості як об'єкти державного управління. Підприємництво та інновації. 2023. Вип. 26. С. 14—18.
2. Жекало Г. І. Цифрова економіка України: проблеми та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 26, ч. 1. 2019. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/26_1_2019ua/12.pdf.
3. Іртишева І., Сенкевич О. Цифрова трансформація регіонів України: об'єктивна необхідність, принципи цифрового розвитку та особливості регулювання. Регіональна економіка. 2020. № 1. (95). С. 14—21. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-1-2>
4. Іртишева І. О., Крамаренко І. С., Іртищев О. С., Гарагуля А. В., Ставцов Р. В. Цифрова економіка в Україні: виклики сьогодення та завдання управління. Ефективна економіка. 2020. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8074>
5. Ісаєнко Д. В., Теренчук С. А. Моделювання інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень з технічного регулювання в будівництві. Вісник Одеської державної академії будівництва та архітектури. 2018, № 72. С. 18—25.
6. Ноджак Л., Паращич М. Розвиток 4.0 індустрії в Україні: проблеми, перспективи. Економіка та суспільство. 2022. Випуск № 45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-29>.
7. Про будівельні норми. Закон України. від 05.11.2009 № № 1704-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text>
8. Про стандартизацію. Закон України № 1315-VII від 05.06.2014 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 31, ст.1058). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>
9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018, № 67-р. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-konceptsiyu-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-2018-2020>.
10. Ткаченко Т. П., Тульчинська С. О. Особливості управління економічною безпекою будівельних підприємств у воєнний період. Economic synergy. 2023. Iss. 3. С. 192—201.

11. Chernyshev D., Klochko A., Terenchuk S., Ternavska V., & Zapryvoda V. Semantic Analysis Models and Methods of the Text Information in the Building Normative Base. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE). 2020. Vol. 9. Issue-6. Pp. 1873—1879.

References:

1. Biletskyi, I. V. (2023), "The construction industry and the residential real estate market as objects of state administration", *Pidpryyemnytstvo ta innovatsiyi*, vol. 26, Pp. 14—18.
2. Zhekalo, G. I. (2019), "Digital economy of Ukraine: problems and development prospects", *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, Vol. 26, no. 1, available at: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/26_1_2019ua/12.pdf (Accessed 25 Dec 2023).
3. Irtischeva, I., Sienkovych, O. (2020). "Digital transformation of the regions of Ukraine: objective necessity, principles of digital development and peculiarities of regulation", *Rehional'na ekonomika*, Vol. 1. (95), pp. 14—21. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-1-2>
4. Irtysheva, I.O., Kramarenko, I.S., Irtyshev, O.S., and others. (2020), "Digital Economy in Ukraine: Current Challenges and Management Tasks", *Efektivna ekonomika*, Vol. 7, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8074> (Accessed 25 Dec 2023).
5. Isaenko, D. V., Terenchuk, S. A. (2018). "Modeling of an intelligent decision support system for technical regulation in construction", *Visnyk Odes'koyi derzhavnoyi akademiyi budivnytstva ta arkhitektury*, Vol. 72, pp. 18—25.
6. Nodzhak, L., Parashchych, M. (2022), "Development of industry 4.0 in Ukraine: problems, prospects", *Ekonomika ta suspil'stvo*, Vol. 45. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-29>.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2009), *The Law of Ukraine "About building regulations"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text> (Accessed 25 Dec 2023).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *The Law of Ukraine "About standardization"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (Accessed 25 Dec 2023).
9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), "On the approval of the Concept of the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018—2020 and the approval of the plan of measures for its implementation", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-konceptsiyu-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-2018-2020> (Accessed 25 Dec 2023).
10. Tkachenko, T. P. and Tulchynska, S. O. (2023), "Features of managing the economic security of construction enterprises during the war", *Economic synergy*, vol. 3, pp. 192—201.
11. Chernyshev, D., Klochko, A., Terenchuk, S., Ternavska, V., & Zapryvoda, V. (2020), "Semantic Analysis Models and Methods of the Text Information in the Building Normative Base", *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, Vol. 9, Issue 6, pp. 1873—1879.

Стаття надійшла до редакції 01.01.2024 р.

О. М. Вівсянник,
к. держ. упр., докторант кафедри публічного управління та землеустрою,
Класичний приватний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9373-047X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.205

ВИЯВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ДЕТЕРМІНАНТ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

О. Vivsyannyk,
PhD in Public Administration, Doctoral student of the Department Public Administration
and Land Management, Classical Private University

DISCOVERY OF SOCIAL DETERMINANTS OF THE MODERN STATE ADMINISTRATION SYSTEM

В статті досліджено теоретичні основи державного управління з акцентом на участі в управлінні місцевого населення, розвитку нових моделей державно-приватного партнерства призвели до формування нової організаційної економіки та менеджменту на державному рівні, появленні нових детермінант, що стають основою для нової системи державного управління.

Визначено що складовими системи державного управління є такі детермінанти, як: економічні, етичні, суспільні, географічні, кліматичні, соціальні, глобальні, регіональні і т.і. Всі детермінанти, що є особливо значущими на теперішній час існують в глобальному просторі сучасної цивілізації.

Частина виокремлених науковцями детермінант спрямована на створення етичних, соціальних основ співпраці органів державної влади та громадянського суспільства, населення країни, громадських організацій. Є також детермінанти, які спрямовано на розвиток окремих перераг розвитку суспільства та соціальних груп

The article examines the theoretical foundations of public administration with an emphasis on participation in the management of the local population, the development of new models of public-private partnership that led to the formation of a new organizational economy and management at the state level, the emergence of new determinants that become the basis for a new system of public administration.

It was determined that the components of the public administration system are such determinants as: economic, ethical, social, geographical, climatic, social, global, regional, etc.

It has been proven that the current situation in the world regarding the role of public administration refers not only to specific measures to strengthen and accelerate recovery in the short term, but also to improve public administration systems at the national level in such a way that they contribute to sustainable, inclusive and equitable development. The relevant determinants must be taken into account by the science of public administration.

Some of the determinants identified by scientists are aimed at creating ethical and social foundations for cooperation between state authorities and civil society, the country's population, and public organizations. There are also determinants aimed at the development of certain advantages of the development of society and social groups. Such a determinant should be defined separately as the appearance of special demands on the authorities. In modern conditions, the demands of society and an individual to power have not only changed systematically, but have also become more diversified. In the social sphere, the demands on the authorities as a guarantor of medical and epidemiological safety, a guarantor of social peace and sustainable development, peace and military security have increased.

The presence of individual determinants and taking into account their influence is due to the different level of economic development of the regions, the level of implementation in practice of the activities of state authorities, public organizations, enterprises of the social sphere that provide certain types of services.

Ключові слова: державне управління, детермінанти, соціальні, державний, регіональний, рівень, систематизація.

Key words: public administration, determinants, social, state, regional, level, systematization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Теоретичні основи державного управління з акцентом на участі в управлінні місцевого населення, розвитку нових моделей державно-приватного партнерства призвели до формування нової організаційної економіки та менеджменту на державному рівні, появленні нових детермінант, що стають основою для нової системи державного управління. Можна вважати, що такі детермінанти сформували нову парадигму державного управління. Старий стиль державного управління, зарегламентований та забюрократизований, замінюється новою стратегією, яка намагається поєднати сучасні практики управління з потребами громад, державними сервісами, адміністративними послугами, логікою економічних процесів, зберігаючи при цьому основні суспільні соціальні цінності.

В цілому наука визначає, що "детермінанти — це різноманітні предмети, події, явища, процеси, стани природи і суспільства, що відображаються свідомістю і становлять передумови, підстави для інших, похідних від них явищ, процесів, станів свідомості, форм діяльності, типів відносин. До числа таких детермінант належать географічні, кліматичні, антропологічні, соціальні, психологічні та багато інших чинників, що діють у великих системах (природних та соціальних) і виступають рушійною силою змін в оточуючому світі" [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Серед науковців, що досліджували соціальні складові, детермінанти державного управління, слід визначити наступних науковців та напрями їх робіт: Возна Ю.І., яка досліджувала сутність та принципи детермінант формування державної регуляторної політики [3], Павленко О. П., що досліджувала методичні підходи до оцінювання детермінант-факторів розвитку регіону в умовах децентралізації публічного управління [4], Стукало Н. В., Деркач М.І., що проаналізували сучасні детермінанти регіонального розвитку [6], Карпенко О. В., Савченко Н. В.,

що визначали контракціонізм та клієнтизм як базові детермінанти формування сервісно-орієнтованої державної політики [7], Сазонець І. Л., Саленко А. С., які визначали соціальні детермінанти постіндустріальної економіки [8], Колосовська І.І., що досліджувала соціальні детермінанти та пріоритети розвитку публічного управління [9]. Крім цього, необхідно визначити також окремі праці Сазонця І.Л. в сфері державного управління та місцевого самоврядування [10, 11].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі систематизації наукових матеріалів в статті зроблено спробу виявлення соціальних детермінант сучасної системи державного управління. Система державного управління базується на конституційній нормі про Україну як соціальну державу, тому мета дослідження є комплексною та багатогранною.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В державному управлінні, як процесі, який охоплює різні сфери буття людини, створення суспільно-політичних, правових, економічних, соціальних відносин, можна визначити такі детермінанти, як: економічні, етичні, суспільні, географічні, кліматичні, соціальні, глобальні, регіональні і т.і. Всі детермінанти, що є особливо значущими на теперішній час існують в глобальному просторі сучасної цивілізації. Глобалізація — це рух до більшої інтеграції капіталу, технологій, інформації, взаємодії між людьми, організаціями та транзакцій через національні кордони. Вона пропонує нові економічні можливості, але також створює нові суспільні та політичні проблеми, які уряди повинні вирішити, щоб стимулювати формування більш справедливого економічного і соціального розвитку. На теперішній час світова економіка та система міжнародних відносин переживає одну з найбільших криз. Багато великих економік зазнали рецесії. Уряди як на національному, так і на наднаціональному рівнях стикаються з величезними фінансовими обмеженнями у виконанні своїх функцій і відчу-

вають тиск, щоб адаптуватися до нових обставин і стати більш ефективними інституціями розвитку в майбутньому.

Традиційно наукою про державне управління визначалися такі основні її об'єктивні детермінанти:

- природно-географічні умови, (грунт, клімат, рельєф, водні ресурси, географічне положення та ін.), які диктують людям відповідні технології виробничої діяльності та форми суспільного життя;
- природничо-суспільні умови, що сформувалися внаслідок тривалої взаємодії людини і природи;
- культурно-історична спадщина [2].

Ці об'єктивні детермінанти створюють основу для існування базових детермінант державного управління. Базові детермінанти визначають ефективність системи державного управління. Без них неможливо уявити ефективне використання базових детермінант. До об'єктивних детермінант відносяться:

- система економічних відносин, яка поєднує виробничу базу з людським потенціалом і забезпечує відтворення матеріальних продуктів, а також соціальних та інших послуг;
- управлінські впливи на основі соціальних потреб і інтересів громадян з метою їх задоволення;
- система духовних цінностей (релігійних, світоглядних, ідеологічних, етичних, художніх, педагогічних та ін.);
- демократична організація державного управління, яка забезпечує його відкритість, прозорість, а також узгодженість, взаєморозвиток та актуальність інтересів і цілей державного управління, як суб'єктивного чинника [2].

Глобальні зміни, екзогенні фактори та енергетична криза ймовірно продовжуватимуть формувати державне управління. Однак немає єдиної думки щодо того, чи призведе це до глибоких змін у практиці державного управління. Електронний уряд та електронне урядування, мережеве управління та залучення зацікавлених сторін вважаються все більш важливими для зміни управління, але це вирішує нові питання підзвітності, прозорості та довіри. У той же час стратегічне планування, розробка політики на основі фактичних даних, вимірювання ефективності та управління відіграють дуже важливу роль у державному управлінні. Крім того, основні уроки, винесені з сучасної ситуації в світі щодо ролі державного управління стосуються не лише конкретних заходів зміцнення та прискорення відновлення в короткостроковій перспективі, але й вдосконалення систем державного управління на національному рівні, таким чином, щоб вони сприяли сталому, інклюзивному та справедливому розвитку.

Ю.І. Возна в роботі "Визначальні детермінанти формування державної регуляторної політики: сутність та принципи" визначає основні складові державної регуляторної політики через:

- нормативно-правову призму;
- вплив способу підготовки проєктів нормативно-правових актів на якість та ефективність регуляторних актів;
- специфіку застосування регуляторної політики в різноманітних галузях (зовнішній торгівлі, сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією, митній сфері,

сфері малого підприємництва на регіональному рівні, в напрямі стримування нелегального підприємництва, сфері енергозбереження, господарської діяльності загалом) [3, с. 20—26].

Таким чином підхід цього автора концентрується на нормативно-правових аспектах організації системи державного управління. Він визначаються якістю вже існуючої нормативно-правової бази державного управління, ефективністю роботи щодо генерації нових регуляторних документів (що в свою чергу обумовлено вдало визначеним загальним вектором розвитку держави), якістю нормативно-правової бази в секторальному розрізі, що зумовлюється наявністю в кожній сфері управління соціально-економічним розвитком професійних кадрів.

В умовах децентралізації та посилення регіональних векторів державного управління цікавим є дослідження О. Павленко "Методичні підходи до оцінювання детермінант-факторів розвитку регіону в умовах децентралізації публічного управління". Авторка пропонує "теоретико-цільовий підхід до оцінювання системи публічного управління на підставі глибокого моніторингу і аналізу ефективності індикаторів Стратегії Сталого розвитку "Україна-2030". За допомогою запропонованого підходу визначено вектори, що підлягають оцінюванню. Серед них: соціальний, економічний, екологічний та безпека. Моніторинг усього комплексу цілей і завдань Стратегії визначається за допомогою індикаторів. Результатом застосування теоретико-цільового підходу до оцінки системи публічного управління регіонального розвитку в умовах децентралізації є оцінювання рівня та частки виконання всього комплексу цілей і завдань Стратегії" [4, с. 235—242].

Наукові підходи автора щодо класифікації детермінант державного управління на регіональному рівні ґрунтуються на чотирьох типах детермінант: соціальних, економічних, екологічних та безпекових. Базою для наукових доробок є Указ Президента України "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року". По суті ці Цілі є розгорнутими орієнтирами формування сучасних детермінант державного управління як в соціальній сфері, так і в сфері екології, безпеки, підвищення якості життя, матеріального добробуту населення. В регіональному аспекті в цьому Указі наголошується на відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічній стійкості міст, інших населених пунктів та створення сучасних регіональних економічних систем [5].

Регіональний аспект розвитку держави та його детермінанти досліджували також Н. Стукало та М. Деркач. В роботі "Сучасні детермінанти регіонального розвитку" вони наголошували, що "за сучасних умов регіональний розвиток перебуває під впливом детермінантів різного рівня: з одного боку, глобальних, національних, регіональних, локальних, а з іншого — макроекономічних, галузевих, корпоративних, індивідуальних. Ці детермінанти здійснюють потужний вплив на розвиток регіонів та унеможливають формування ефективної регіональної політики без їх урахування" [6, с. 22—27].

Суперечливий характер державного управління на регіональному рівні, розвиток системи місцевого самоврядування зумовлений тим, що великі проєкти глобаль-

ного масштабу учасником яких є певна країна, реалізуються на регіональному рівні. Проекти міжнародних організацій в сфері охорони здоров'я, волонтерства, підтримки підприємництва реалізуються на рівні регіону, або ефект від їх впровадження досягається на рівні регіону. Крім того, на національному рівні держава прикладає зусиль в сфері розвитку регіонів. Зокрема, в туристичній сфері багато проектів реалізується в регіонах зусиллями місцевої влади.

Важливим чинником діяльності органів державної влади є створення соціального діалогу між населенням та корпоративними структурами регіону. Великі корпорації, що працюють в регіонах повинні дотримуватися підходів Глобального договору ООН, особливо в контексті поліпшення соціальної інфраструктури, співпраці з місцевими громадами, створення нових робочих місць, підтримки працівників після виходу на пенсію. Такі дії є основою для розвитку територій перебування корпорацій.

Прикладом реалізації локальних проектів є програми міжнародних інституцій щодо фінансування проектів розвитку місцевих громад. Такі проекти реалізуються на теперішній час в будь-якій сфері. Вони спрямовані і на розвиток туристичних дестинацій, і на поліпшення інфраструктури публічних просторів, і на підвищення якості та зручності надання медичних послуг на віддалених територіях, і на розвиток підприємницької ініціативи за рахунок використання місцевих природних, продовольчих, мінеральних ресурсів. Окремо слід визначити велику кількість проектів у соціальній сфері (освіта, культура, послуги, соціальний захист). Одним з активних напрямів діяльності міжнародних організацій на місцевому рівні є створення Центрів надання адміністративних послуг, що надає можливість органам місцевого самоврядування реалізувати сервісну функцію держави і підвищує комфортність надання послуг.

Сервісна функція держави набуває все більшого значення в парадигмі діяльності органів державного управління. Сервісна функція надзвичайно близька до соціальних підходів діяльності держави, тому що вона робить життя громадян більш комфортним. Вітчизняні науковці приділяють значну увагу дослідженням проблем в цій сфері державного управління. Зокрема, професор О. В. Карпенко та Н. В. Савченко в роботі "Базові детермінанти формування сервісно-орієнтованої державної політики: контракціонізм та клієнтизм" визначають два рівні таких детермінант. Вищий рівень базується на філософсько-правових засадах сучасної інтерпретації концепції суспільного договору. Теоретичною основою для таких інтерпретацій науковці визначають контракціонізм та клієнтизм. На рівні визначення детермінант практичної реалізації сервісної функції держави науковці визначають наступні складові: "підвищення якості публічних послуг, зміну організаційної культури, акцентуючи увагу на включеності емоційній, залученості персоналу (engagement), постійному навчанні, необхідності розвитку соціальних та емоційних компетенцій, зниженні ступеня формалізації" [7, с. 10—15].

Найбільшим викликом сьогодні є адаптація державного управління до соціальних змін у глобальній економіці. Таким чином, роль держави потребує гнучкого підходу до розробки та реалізації державного управлін-

ня. Сазонець І.Л. в роботі "Соціальні детермінанти постіндустріальної економіки в глобальному ландшафті економіки знань М. Полякова" визначає наступні соціальні детермінанти розвитку суспільства:

- гуманізація, посилення уваги до людини та суспільства;

- розвиток окремих соціальних груп;
- домінування або рівноправність громадських груп;
- досягнення високого рівня свободи громадських відносин, економічної свободи, творчості, діяльності;
- поява нових форм соціальної організації;

- гуманізація, посилення уваги до людини та суспільства

- розвиток окремих соціальних груп;
- домінування або рівноправність громадських груп;
- досягнення високого рівня свободи громадських відносин, економічної свободи, творчості, діяльності;
- поява нових форм соціальної організації, в яких люди можуть об'єднуватися і взаємодіяти для отримання прибутку;

- розвиток соціальних організацій, незалежних від центральної влади;

- розвиток простору соціальних комунікацій;
- посилення ролі громад, розвиток територіальних і мережевих спільнот на противагу державі і корпораціям;

- індивідуалізація, автономність особистості, акцент на підвищенні самостійності, відповідальності;
- поява особливих вимог до влади [8, с. 4—9].

Прикладом адаптації державного управління до соціальних змін є створення системи державного регулювання волонтерською діяльністю. Волонтерська діяльність стрімко розвивається в умовах воєнного стану. Важливою її складовою є медичне волонтерство. На відміну від інших видів волонтерства, медичне волонтерство потребує високої спеціальної професійної підготовки її учасників, тісної взаємодії закладів охорони здоров'я з волонтерами, лікарями, органами державного управління та місцевого самоврядування та відповідними підрозділами Збройних сил України. Медичне волонтерство є прикладом співпраці органів державного управління з інститутами громадянського суспільства.

Можна визначити, що частина виокремлених детермінант спрямована на створення етичних основ співпраці органів державної влади та громадянського суспільства, населення країни, громадських організацій. До таких ми можемо віднести: розвиток певних соціальних груп, гуманізація, збільшення уваги до індивіда та суспільства, домінування або рівноправність соціальних груп, досягнення свободи у суспільних відносинах, свободи творчості, діяльності. Є також детермінанти, які спрямовано на розвиток окремих переваг розвитку суспільства та соціальних груп, зокрема: пріоритетний розвиток соціальних організацій, незалежних від окремих обмежень державної влади, розвиток вільного простору соціальних, мовних комунікацій, значне посилення ролі місцевих громад, розвиток територіальних громад та мережевих спільнот на противагу державним органам. Окремо слід визначити таку детермінанту як поява особливих вимог до влади. В сучасних умовах вимоги суспільства та окремою людини до влади змінились не тільки системно, але й стали більш диверсифіковани-

ми. В соціальній сфері посилились вимоги до органів влади як гаранта медичної, епідеміологічної безпеки, гаранта соціального спокою та сталості розвитку, мира та військової безпеки.

З інших методологічних позицій підходить до цього питання І. Колосовська. В роботі "Соціальні детермінанти та пріоритети розвитку публічного управління" визначає, що соціальні детермінанти розвитку публічного управління доцільно типологізувати за відповідними критеріями:

- соціальна врівноваженість;
- соціальна відповідальність (ступінь відповідальності перед споживачами; кількість створених робочих місць, співвідношення соціальних інвестицій та прибутку);
- соціальний капітал (міцність соціальних відносин та зв'язків, ефективність інституційних форм співпраці; рівень довіри до публічних інститутів)
- соціальна безпека;
- соціальна якість (індекс людського розвитку; індекс економічної свободи; паритет купівельної спроможності) [9, с. 281—284].

Подані автором підходи до типологізації соціальних пріоритетів дозволяють врахувати регіональні відмінності соціального розвитку, які обумовлені різним рівнем економічного розвитку регіонів, рівень впровадження в практику діяльність органів державної влади, громадських організацій, підприємств соціальної сфери, що надають окремі види послуг, в тому числі і соціального характеру принципів соціальної відповідальності, співпраці органів державної влади та громадянського суспільства, наявність та ефективність використання соціального капіталу, який накопичений в сфері державного управління та, взагалі, в державному секторі економіки, дозволяють забезпечити безпеку країни, регіонів, окремих верств населення на основі дотримання відповідних норм і стандартів, дозволяють проводити моніторинг якості життя населення на основі якості державного управління на основі загальноприйнятих показників.

Іншим новим складним питанням для нового публічного менеджменту є етична проблема. Кодекси етики для державних службовців у різних країнах світу намагаються сформулювати цінності та принципи, яким повинні слідувати державні службовці у випадку, коли вони стикаються з неясними або неоднозначними етичними обставинами. Такі кодекси можуть бути використані як основа для створення сучасних адміністративних систем. Крім того, нове державне управління має постійно стикатися з великими очікуваннями громадян у поєднанні з критеріями оцінки ефективності, результативності, економії.

Наприкінці 1970-х і на початку 1980-х років нові підходи до державного управління стали ключовим питанням порядку денного реформ у багатьох розвинених країнах, головним чином у країнах ОЕСР]. Початкова увага в реформуванні систем державного управління була зосереджена на підвищенні ефективності та результативності інститутів державного сектора. Філософські основи державного управління з акцентом на участі в управлінні місцевого населення, розвитку но-

вих моделей державно-приватного партнерства призвели до нової організаційної економіки та менеджменту на державному рівні. Це визначається як зміна парадигми державного управління. Старий стиль державного управління, зарегаментований та забюрократизований, замінюється новою стратегією, яка намагається поєднати сучасні практики управління з потребами громад, державними сервісами, адміністративними послугами, логікою економічних процесів, зберігаючи при цьому основні суспільні цінності.

Можна визначити вісім основних елементів нової системи державного управління:

- економічна ефективність;
- більша прозорість у розподілі ресурсів в процесі надання послуг;
- децентралізація традиційних бюрократичних інститутів;
- ефективність управління в державних установах;
- відокремлення функцій державних послуг від їх придбання;
- задоволення інтересів всіх зацікавлених сторін;
- управління на основі ефективності;
- догівірні послуги та оцінка їх ефективності;
- посилення уваги до якості послуг, встановлення стандартів в сфері співпраці з громадськістю.

Усі ці елементи нової системи державного управління, трансформували традиційну роль державного управління в контексті посилення функцій місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування стало більш активним, незалежним та економічно ефективним.

У багатьох дослідженнях було проблем державного управління було запропоновано концепції фінансової мотивації та їх ролі в підвищенні продуктивності співробітників у кожній організації. Деякі з цих моделей широко використовувалися та приймалися сучасними керівниками організацій. Величезна кількість теорій мотивації базується на різних підходах до походження або джерел мотивації. Це можуть бути енергія, спадковість, навчання, соціальна взаємодія, когнітивні процеси, активація мотивації, гедонізм або мотивація зростання.

У більшості країн сьогодні звичайні громадяни, бізнес-лідери та громадянське суспільство все більше сподіваються, що уряди встановлять і забезпечуватимуть вищі стандарти етики та доброчесності в державній службі, державних установах і самому уряді. Щоб отримати стандарт, уряд має прийняти Кодекс етики, Кодекс поведінки та інші правила щоденної діяльності кожної державної установи. Управління етикою на основі відповідності стало основним методом підтримки високих етичних стандартів в урядових і неурядових організаціях.

Є доцільним визначення детермінант державного управління на основі визначення інтересів зацікавлених сторін. До таких детермінант ми можемо віднести:

1. Мотивація працівників має позитивний значний вплив на належне врядування. Фактори, які мотивують працівника, є центральною проблемою продуктивності працівників, без цих факторів державні службовці не дадуть найкращого результату у вигляді ефективних рішень, а їх продуктивність знизиться. Працівники за-

галом підтвердили, що грошові винагороди у вигляді премій, надбавки за понаднормову роботу є переважними формами мотивації, і якщо робоче місце є сприятливим, вони будуть мотивовані працювати наполегливо.

2. Планування інфраструктури має значний позитивний вплив на належне врядування. Суб'єкти державного управління повинні переконатися, що вони є придатними для досягнення відповідних цілей, їх основні структури управління та персоналу повинні дозволяти їм надавати заплановані послуги. У той же час, розвиток їх можливостей повинен дозволити суб'єкту успішно реагувати на зміну правових і політичних вимог, а також на економічні, політичні та екологічні зміни та ризики для досягнення запланованих результатів. Технології доброго врядування глибоко неоднозначні, з одного боку, вони передбачають організацію та/або індивіда як ресурсу уряду та зміцнюють їх самоврядну здатність;

3. Відповідність організації та її зобов'язання мають позитивний значний вплив на належне врядування. Лише кілька десятиліть тому етичні кодекси та кодекси поведінки вважалися езотеричною розкішшю для державної служби. Ефективні кодекси та етичні норми, які їх підтримують, тепер визнаються невід'ємною частиною сучасного державного управління. Без добросовісності державні програми не можуть бути ефективними, а тим більше ефективними та справедливими. Неналежне дотримання правил або зобов'язань можуть уповільнити реагування, витрачати ресурси та погіршити продуктивність. Регуляторне управління полягає у забезпеченні послідовних і узгоджених правил для мінливого середовища;

4. Залучення зацікавлених сторін має значний позитивний вплив на належне врядування. У більшості випадків організації громадянського суспільства зазвичай прагнуть визначити бажання та потреби людей, щоб сформулювати свою місію. Ця діяльність породжує концепцію участі в управлінні роботою місцевого самоврядування та розробки спільної мети. Важливість місцевого самоврядування впливає з його зростаючої ролі в місцевому розвитку та послугах. У зв'язку з цим, успішний місцевий розвиток було визначено як необхідний для досягнення цілей держави. Це включає в себе методи розширення повноважень місцевих органів влади та сприяння обізнаності громадян про місцеві справи з метою сприяння прозорості, підзвітності та доступності місцевих органів влади, і, у свою чергу, підвищення задоволеності громадян діяльністю муніципалітету.

5. Залучення зацікавлених сторін має позитивний значний вплив на відповідність організації її зобов'язанням.

Грунтуючись на проведених дослідженнях можна систематизувати детермінанти сучасної системи дер-

Таблиця 1. Систематизація детермінант сучасної системи державного управління

№	Ознака	Детермінанти
1	Базові	- природно-географічні умови, (грунт, клімат, рельєф, водні ресурси, географічне положення та ін.), які диктують людям відповідні технології виробничої діяльності та форми суспільного життя; - природничо-суспільні умови, що сформувалися внаслідок тривалої взаємодії людини і природи; - культурно-історична спадщина.
2	Об'єктивні	- система економічних відносин, яка поєднує виробничу базу з людським потенціалом і забезпечує відтворення матеріальних продуктів, а також соціальних та інших послуг; - управлінські впливи на основі соціальних потреб і інтересів громадян з метою їх задоволення; - система духовних цінностей (релігійних, світоглядних, ідеологічних, етичних, художніх, педагогічних та ін.); - демократична організація державного управління, яка забезпечує його відкритість, прозорість, а також узгодженість, взаєморозвиток та актуальність інтересів і цілей державного управління, як суб'єктивного чинника.
3	Регуляторні	- нормативно-правові; - вплив способу підготовки проєктів нормативно-правових актів на якість та ефективність регуляторних актів; - специфіка застосування регуляторної політики в різноманітних галузях.
4	Соціальні	- соціальна врівноваженість; - соціальна відповідальність; - соціальний капітал (міцність соціальних відносин та зв'язків, ефективність інституційних форм співпраці; рівень довіри до публічних інститутів) - соціальна безпека; - соціальна якість (індекс людського розвитку; індекс економічної свободи; паритет купівельної спроможності).
5	За масштабом та характером	з одного боку: глобальні, національні, регіональні, локальні, а з іншого – макроекономічні, галузеві, корпоративні, індивідуальні.
6	Сервісні	підвищення якості публічних послуг, зміну організаційної культури, включеність емоційної залученості персоналу (engagement), постійне навчання, розвиток соціальних та емоційних компетенцій, зниження ступеня формалізації
7	Організаційно-економічні	економічна ефективність; прозорість у розподілі ресурсів в процесі надання послуг; децентралізація традиційних бюрократичних інститутів; ефективність управління в державних установах; відокремлення функцій державних послуг від їх придбання; задоволення інтересів всіх зацікавлених сторін; управління на основі ефективності; договірні послуги та оцінка їх ефективності; посилення уваги до якості послуг, встановлення стандартів в сфері співпраці з громадськістю.

жавного управління. Така систематизація подана в таблиці 1.

ВИСНОВКИ

Формування сучасних суспільно-політичних, правових, економічних, соціальних відносин, базується на ефективному державному управлінні. Складовими системи державного управління є такі детермінанти, як: економічні, етичні, суспільні, географічні, кліматичні, соціальні, глобальні, регіональні і т.і. Всі детермінанти, що є особливо значущими на теперішній час існують в глобальному просторі сучасної цивілізації. Глобалізація — це рух до більшої інтеграції капіталу, технологій, інформації, взаємодії між людьми, організаціями та транзакцій через національні кордони. Вона пропонує нові економічні можливості, але також створює нові суспільні та політичні проблеми, які уряди повинні вирішити, щоб стимулювати формування більш справедливого економічного і соціального розвитку.

Сучасна ситуація в світі щодо ролі державного управління стосуються не лише конкретних заходів зміцнення та прискорення відновлення в короткостроковій перспективі, але й вдосконалення систем державного управління на національному рівні, таким чином,

щоб вони сприяли сталому, інклюзивному та справедливому розвитку. Відповідні детермінанти повинні враховуватися наукою державного управління.

Частина викремлених науковцями детермінант спрямована на створення етичних, соціальних основ співпраці органів державної влади та громадянського суспільства, населення країни, громадських організацій. Є також детермінанти, які спрямовано на розвиток окремих переваг розвитку суспільства та соціальних груп. Окремо слід визначити таку детермінанту як поява особливих вимог до влади. В сучасних умовах вимоги суспільства та окремою людини до влади змінилися не тільки системно, але й стали більш диверсифікованими. В соціальній сфері посилились вимоги до органів влади як гаранта медичної, епідеміологічної безпеки, гаранта соціального спокою та сталості розвитку, мира та військової безпеки.

Наявність окремих детермінант та врахування їх впливу обумовлено різним рівнем економічного розвитку регіонів, рівень впровадження в практику діяльність органів державної влади, громадських організацій, підприємств соціальної сфери, що надають окремі види послуг, в тому числі і соціального характеру принципів соціальної відповідальності, співпраці органів державної влади та громадянського суспільства, наявність та ефективність використання соціального капіталу. Такі підходи дозволяють забезпечити безпеку країни, регіонів, окремих верств населення на основі дотримання відповідних норм і стандартів, дозволяють проводити моніторинг якості життя населення на основі якості державного управління на основі загальноприйнятих показників.

Література:

1. Поняття кримінологічної детермінації. URL: http://lib-net.com/content/9606_Ponyattya_kriminologichnoi_determinacii.html (дата звернення: 15.12.2023 р.)
2. Державне управління як діяльність виконавчорозпорядчого характеру. URL: http://www.cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=386/ (дата звернення: 15.12.2023 р.)
3. Возна Ю.І. Визначальні детермінанти формування державної регуляторної політики: сутність та принципи Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування, 2021 р., № 2 (72). С. 20—26.
4. Павленко О. Методичні підходи до оцінювання детермінант-факторів розвитку регіону в умовах децентралізації публічного управління Український журнал прикладної економіки та техніки. 2021. Том 6. № 3. С. 235—242.
5. Указ Президента України "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року". № 722/2019, від 30.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 15.12.2023 р.)
6. Стукало Н. В., Деркач М.І. Сучасні детермінанти регіонального розвитку. Економіка розвитку. 2012. № 3 (63). С. 22—27.
7. Карпенко О. В., Савченко Н. В. Базові детермінанти формування сервісно-орієнтованої державної політики: контракціонізм та клієнтизм. Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія "Державне управління"). № 3. 2017. С. 10—15.

8. Сазонець І. Л., Саленко А. С. Соціальні детермінанти постіндустріальної економіки в глобальному ландшафті економіки знань М. Полякова. Економіка та держава. 2021. № 7. С. 4—9.

9. Колосовська І.І. Соціальні детермінанти та пріоритети розвитку публічного управління. Право та державне управління 2021 р., № 2. С. 281—284.

10. Наукові основи та імплементація світових практик місцевого самоврядування та об'єднання територіальних громад: монографія / І. Л. Сазонець, О. І. Алейнікова [та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. н., проф. І. Л. Сазонця. Рівне: Волин. обереги, 2017. 216 с.

11. Місцеве самоврядування: понятійно-термінологічний словник / за редакцією І. Л. Сазонця. Рівне: НУВГП, 2020. — 172 с.

References:

1. Lib Net (2023), "The concept of criminological determination", available at: http://lib-net.com/content/9606_Ponyattya_kriminologichnoi_determinacii.html (Accessed 15 Dec 2023).
2. cpk.org.ua (2023), "State administration as an activity of an executive-administrative nature", available at: http://www.cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=386/ (Accessed 15 Dec 2023).
3. Vozna, Yu.I. (2021), "Determinants of the formation of state regulatory policy: essence and principles", Derzhava ta rehiony. Serii: Publichne upravlinnia i administruvannia, vol. 2 (72), pp. 20—26.
4. Pavlenko, O. (2021), "Methodical approaches to the assessment of determinant factors of regional development in the conditions of decentralization of public governance", Ukrain's'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky, vol. 6, no. 3, pp. 235—242.
5. President of Ukraine (2019), Decree "About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030", available at: (Accessed 15 Dec 2023).
6. Stukalo, N.V. and Derkach, M.I. (2012), "Modern determinants of regional development", Ekonomika rozvytku, vol. 3 (63), pp. 22—27.
7. Karpenko, O.V. and Savchenko, N.V. (2017), "Basic determinants forming service-oriented public policy: contractualism and clientelism", Visnyk NADU pry Prezidentovi Ukrainy (Serii "Derzhavne upravlinnia"), vol. 3, pp. 10—15.
8. Sazonets, I. and Salenko, A. (2021), "Social determinants of post-industrial economy in the global landscape of the knowledge economy m. polyakov", Ekonomika ta derzhava, vol. 7, pp. 4—9.
9. Kolosov's'ka, I.I. (2021), "Social determinants and priorities for the public administration development", Pravo ta derzhavne upravlinnia, vol. 2, pp. 281—284.
10. Sazonets', I.L. and Alejnikova, O.I. (2017), Naukovi osnovy ta implementatsiia svitovykh praktyk mistsevoho samovriaduvannia i obiednannia terytorialnykh hromad [Scientific bases and implementation of world practices of local self-government and unification of territorial communities], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.
11. Sazonets', I.L. (2020), Mistseve samovriaduvannia: poniatijno-terminolohichnyj slovnyk [Local self-government: conceptual and terminological dictionary], NUVHP, Rivne, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2024 р.

Г. І. Кузнецова,
аспірант, Комунальний заклад вищої освіти "Дніпровська академія неперервної освіти"
Дніпропетровської обласної ради
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-2291-1090>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.212

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАЦІЯМИ У СФЕРІ ОСВІТИ

Н. Kuznetsova,
Postgraduate student, Communal Institution of Higher Education
"Dnipro Academy of Continuing Education" of the Dnipropetrovsk Regional Council", Dnipro

DEVELOPMENT FACTORS OF MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF EDUCATION

У статті здійснено аналіз чинників, що впливають на розвиток механізмів публічного управління комунікаціями у сфері освіти. Зокрема, розглянуто заклад освіти як соціальний інститут, який підлягає впливу соціального клімату в суспільстві. Продемонстровано специфіку впливу соціально-психологічних та етичних факторів на розвиток механізмів публічного управління у сфері освіти. Зазначено, що соціально-психологічні та етичні фактори, спосіб та стиль життя різних соціальних груп, реально діючі моральні норми та правила, як важливі показники соціокультурної ситуації вимагають від закладу освіти значної перебудови в роботі зі здобувачами освіти, показуючи їм норми та способи діяльності, поведінки, відносини, спілкування, які допомогли б їм зберегти свободу, почуття власної гідності, довіру та відкритість світу, людям, і водночас протистояти аморальності та нелюдяності. Підкреслено, що, будучи соціальним інститутом суспільства, заклад освіти завжди відчував і відчуває на собі вплив соціального клімату у суспільстві. Економічні, правові, демографічні, культурні, духовно-моральні, соціально-психологічні процеси у своєму комплексному впливі визначають ціннісні орієнтації, мотивацію поведінки дітей та підлітків. У сучасних дослідженнях справедливо зазначається, що соціальний клімат у суспільстві, загальний рівень соціальної стабільності (або напруженості), що склався у соціальній структурі та соціальне розшарування, стан етноконфесійних відносин створюють більш менш прийнятні умови для діяльності закладу освіти для вирішення поставлених перед ним завдань. Визначено роль економічних чинників та фактичного стану фінансової системи у суспільстві, які здатні вплинути на рівень задоволення освітніх потреб громадян. Показано, що ситуація, що склалася в сучасній Україні, в економіці різко скорочує можливості оптимізації мережі освітніх закладів, матеріального стимулювання праці працівників освіти, ставить тим самим як безпосередньо освітній заклад, так і всю систему освіти в умови виживання, що загрожує незворотністю процесу падіння якості української освіти, втрати престижу українських освітніх закладів, і це при тому, що в даний час освітні заклади є чи не єдиними соціокультурними факторами стабілізації українського суспільства, збереження його соціокультурної ідентичності та морально-правової нормативності.

The article analyzes the factors affecting the development of mechanisms of public administration in the field of education. In particular, an educational institution is considered as a social institution that is a subject to influence of the social climate in society. The specifics of influence of socio-psychological and ethical factors on the development of mechanisms of public administration in the field of education are demonstrated. It is noted that socio-psychological and ethical factors, the way and style of life of various social groups, the moral norms and rules that are actually in effect, as important indicators of the socio-cultural situation, require the educational institution to make significant changes in its work with students, showing them the norms and methods of activity, behavior, relationships, communication that would help them to preserve their freedom, sense of self-worth, trust and openness to the world, people, and at the same time to resist immorality and inhumanity. It is emphasized that, being a social institution of society, the educational institution has always felt and still feels the influence of the social climate in society. Economic, legal, demographic, cultural, spiritual-moral, social-psychological processes in their complex influence on determination of value orientations, motivation of behavior of children and adolescents. In modern studies, it is rightly noted that the social climate in society, the general level of social stability (or tension) that has developed in the social structure and social stratification, the state of ethno-confessional relations create more or less acceptable conditions for the activity of an educational institution to solve the tasks set before it. The role of economic factors and the actual state of the financial system in society, which can influence the level of satisfaction of educational needs of citizens, is determined. It is shown that the situation that has developed in modern Ukraine, in the economy, sharply reduces the possibilities of optimizing the network of educational institutions, materially stimulating the work of education workers, thereby putting both the educational institution directly and the entire education system in conditions of survival, which threatens the irreversibility of the process of quality decline Ukrainian education, the loss of prestige of Ukrainian educational institutions, despite the fact that currently educational institutions are almost the only socio-cultural factors of stabilization of Ukrainian society, preservation of its socio-cultural identity and moral and legal normativity.

Ключові слова: механізми публічного управління, сфера освіти, комунікації, економічні чинники, соціаль-но-психологічні чинники, етнічні чинники.

Key words: mechanisms of public administration, field of education, communications, economic factors, socio-psychological factors, ethnic factors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У процесі модернізації освіти належить забезпечити відкритість освіти як "державно-суспільної системи" та здійснити перехід від патерналістської моделі до моделі "взаємної відповідальності" у сфері освіти, до "посилення ролі" всіх суб'єктів в освітній політиці та їхньої взаємодії.

Цілком очевидно, що найважливішим завданням і одним із пріоритетних напрямів модернізації системи освіти є модернізація самої моделі управління цією системою, де питання формування комунікативного середовища освітнього закладу, пошуку соціальних механізмів управління комунікативними процесами в системі освіти з метою посилення ролі духовно-моральної складової у вихованні підростаючих поколінь висувуються на передній план науково-практичної педагогічної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато дослідників, зокрема, Н. Драгомирецька, М. Прищак, А. Яковлев та ін. наразі стверджують, що стратегічним завданням початку XXI століття стала модернізація освіти, де проблема управління процесом дорослішання перестає бути локальним завданням представників педагогічних професій і набуває характеру політичного та загальнонаціонального завдання через те, що інтереси суспільства і держави в галузі освіти не завжди збігаються з галузевими інтересами самої системи освіти. Вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є аналіз тенденцій розвитку механізмів публічного управління комунікаціями у сфері освіти.

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується поставити та вирішити такі завдання:

- розглянути заклад освіти як соціальний інститут, який підлягає впливу соціального клімату в суспільстві;
- визначити роль економічних чинників та фактичного стану фінансової системи у суспільстві, які здатні вплинути на рівень задоволення освітніх потреб громадян;
- продемонструвати специфіку впливу соціально-психологічних та етичних факторів на розвиток механізмів публічного управління у сфері освіти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розглядаючи соціалізацію як процес, з якого у здобувача освіти розвиваються якості, необхідні для успішного функціонування у суспільстві, слід зазначити, що аналізований феномен забезпечує наступність у розвитку культури, і навіть закріплення її цінностей у духовному житті людей. З функціональної точки зору система освіти входить до інституційних структур, що забезпечують соціалізацію індивідів [1; 2].

У ході суспільного розвитку відбувається розробка та накопичення системи засобів ідейного, психологічного й організаційного характеру, спрямованих на виховання та навчання молодих поколінь, здатних успадковувати накопичений соціальний та культурний досвід як у галузі практичного перетворення дійсності, так і в галузі регулювання людських взаємин. Комунікативній стороні у створенні життя підростаючих поколінь надавалося величезне значення на будь-яких етапах суспільного розвитку. Проблема виховання було присвячено праці педагогів і психологів, які приділяли велику увагу ролі спілкування у становленні здобувача освіти. Значний внесок у розробку теорії соціалізації особистості та місця спілкування (комунікації) у цьому процесі внесли соціологи та філософи [1; 4].

Початок ХХІ століття яскраво висвітлив диспропорцію, що розростається, між ступенем поінформованості підростаючого покоління і рівнем його моральності. Пріоритети прагматично орієнтованого наукоподібного знання сучасної системи освіти дедалі більше витісняли духовно-моральні цінності зі сфери повсякденного спілкування, системи нормативно-регламентуючих чинників поведінки.

Освіта дедалі частіше сприймається як "процес виховання людини у культуру", "особисте і творче засвоєння нею духовних цінностей", створення сприятливого середовища для вироблення молоді людиною "власної світоглядної позиції", адаптації її у сучасному інформаційному суспільстві з метою подальшої успішної реалізації [2; 3].

У діяльності самої системи освіти також відтворюється двояка функція процесу соціалізації: розвиток особистості та відтворення культурних цінностей у ряді поколінь. Очевидно, що на освіті лежить завдання підготовки людини до входження у світ реальних життєвих процесів, коли особистість буде поставлена віч-на-віч з необхідністю усвідомленого вибору визначальних її життєвих шляхів цінностей.

Будучи соціальним інститутом суспільства, заклад освіти завжди відчував і відчуває на собі вплив соціального клімату у суспільстві. Економічні, правові, демо-

графічні, культурні, духовно-моральні, соціально-психологічні процеси у своєму комплексному впливі визначають ціннісні орієнтації, мотивацію поведінки дітей та підлітків. У сучасних дослідженнях справедливо зазначається, що соціальний клімат у суспільстві, загальний рівень соціальної стабільності (або напруженості), що склався у соціальній структурі та соціальне розшарування, стан етноконфесійних відносин створюють більш менш прийнятні умови для діяльності закладу освіти для вирішення поставлених перед ним завдань. Переплетення проблем економічного та соціокультурного розвитку суспільства, трансформація комунікативних процесів, що відбуваються під впливом посилення впливу інструментальної раціональності, її дедалі глибшого вкорінення в комунікативному просторі сучасної цивілізації посилює духовно-моральне навантаження на заклад освіти [1—3].

Наприклад, економічні чинники, фактичний стан фінансової системи у суспільстві здатні вплинути як на рівень задоволення освітніх потреб громадян, так і визначають можливість бюджетного фінансування самої освітньої системи. Ситуація, що склалася в сучасній Україні, в економіці різко скорочує можливість оптимізації мережі освітніх закладів, матеріального стимулювання праці працівників освіти, ставить тим самим як безпосередньо освітній заклад, так і всю систему освіти в умови виживання, що загрожує незворотністю процесу падіння якості української освіти, втрати престижу українських освітніх закладів, і це при тому, що в даний час освітні заклади є чи не єдиними соціокультурними факторами стабілізації українського суспільства, збереження його соціокультурної ідентичності та морально-правової нормативності. Процеси аномії та маргіналізації, руйнування культури мовної картини світу ведуть до дестабілізації комунікативних процесів і цим до десоціалізації особистості [2; 3].

Соціально-психологічні та етичні фактори, спосіб та стиль життя різних соціальних груп, реально діючі моральні норми та правила, як важливі показники соціокультурної ситуації вимагають від закладу освіти значної перебудови в роботі зі здобувачами освіти, показуючи їм норми та способи діяльності, поведінки, відносини, спілкування, які допомогли б їм зберегти свободу, почуття власної гідності, довіру та відкритість світу, людям, і водночас протистояти аморальності та нелюдності.

Стан сучасної системи освіти ставить питання необхідності глибокого дослідження фундаментальних основ навчання, його філософсько-методологічної парадигми у тих принципово нових тенденціях у суспільному розвитку з урахуванням впливу нових інформаційних технологій на свідомість людини, розширення її когнітивних і комунікативних можливостей. Як методологічний стрижень філософії гуманітарної освіти все частіше заявляється культуроцентрична парадигма, орієнтована на максимальну затребуваність потенціалів культури [1; 4].

Одним із завдань сьогодення є модернізація системи освіти, найважливішим напрямом якої є використання інноваційних технологій, зокрема — технологій комунікативного публічного управління. Будь-яка організація являє собою систему, цілісність і функціональна

ефективність якої забезпечується ефективним управлінням комунікаціями, що виступають необхідним компонентом зв'язку всіх ланок внутрішнього та зовнішнього середовища освітніх установ.

Сьогодні принципово важливо усвідомлення того, що стратегічні цілі модернізації освіти можуть бути досягнуті лише в процесі постійної взаємодії освітньої системи з представниками всіх зацікавлених відомств та громадських організацій, а розвиток самої освіти здійснюватиметься "як відкрита державно-громадська система".

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

У цілому, як результат проведеного дослідження, у роботі було отримано такі висновки.

1. Розглянуто заклад освіти як соціальний інститут, який підлягає впливу соціального клімату в суспільстві. Підкреслено, що переплетення проблем економічного та соціокультурного розвитку суспільства, трансформація комунікативних процесів, що відбуваються під впливом посилення впливу інструментальної раціональності, її дедалі глибшого вкорінення в комунікативному просторі сучасної цивілізації посилює духовно-моральне навантаження на заклад освіти.

2. Визначено роль економічних чинників та фактичного стану фінансової системи у суспільстві, які здатні вплинути на рівень задоволення освітніх потреб громадян. Показано, що ситуація, що склалася в сучасній Україні, в економіці різко скорочує можливості оптимізації мережі освітніх закладів, матеріального стимулювання праці працівників освіти, ставить тим самим як безпосередньо освітній заклад, так і всю систему освіти в умови виживання, що загрожує незворотністю процесу падіння якості української освіти, втрати престижу українських освітніх закладів, і це при тому, що в даний час освітні заклади є чи не єдиними соціокультурними факторами стабілізації українського суспільства, збереження його соціокультурної ідентичності та морально-правової нормативності.

3. Продемонстровано специфіку впливу соціально-психологічних та етичних факторів на розвиток механізмів публічного управління у сфері освіти. Зазначено, що соціально-психологічні та етичні фактори, спосіб та стиль життя різних соціальних груп, реально діючі моральні норми та правила, як важливі показники соціокультурної ситуації вимагають від закладу освіти значної перебудови в роботі зі здобувачами освіти, показуючи їм норми та способи діяльності, поведінки, відносини, спілкування, які допомогли б їм зберегти свободу, почуття власної гідності, довіру та відкритість світу, людям, і водночас протистояти аморальності та нелюдності.

Література:

1. Драгомирецька Н. М., Кандагура К. С., Букач А. В. Комунікативна діяльність в державному управлінні: навчальний посібник. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2017. 180 с.

2. Кришок С. В. Державне управління освітою: навч. посіб. для слухачів, асп., докторантів спец. "Державне управління освітою". Київ: НАДУ, 2009. 220 с.

3. Прищак М. Д. Трансформація освіти України: пошук парадигми. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2011. Вип. 35. С. 30—33.

4. Яковлев А. О. Філософські концепції освіти: методологічний і аналітичний потенціал. Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". 2013. № 2 (16). С. 91—99.

References:

1. Drahomyretska, N. M., Kandahura, K. S. and Bukach, A. V. (2017). Komunikatyvna diialnist v derzhavnomu upravlinni : navchalnyi posibnyk [Communicative activity in public administration: tutorial], ORIDU NADU, Odesa, Ukraine.

2. Krysiuk S. V. Derzhavne upravlinnia osvitoiu: navchalnyi posibnyk dlia slukhachiv, aspirantiv, doktorantiv spetsialnosti "Derzhavne upravlinnia osvitoiu" [Tutorial for students, graduate students, doctoral students of the specialty "Public administration of education"], NADU, Kyiv, Ukraine.

3. Pryshchak, M. D. (2011), "Transformation of education of Ukraine: search for paradigm", Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia, vol. 35, pp. 30—33.

4. Yakovlev, A. O. (2013), "Philosophical concepts of education: methodological and analytical potential", Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho", vol. 2 (16), pp. 91—99.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

Є. В. Кисельов,
аспірант, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.2.216

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

I. Kyselov,
Postgraduate student, V. I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF ENERGY SECURITY

У статті здійснено виокремлення адаптивних механізмів публічного управління функціонуванням енергетичних систем. Визначено стратегічні загрози енергетичній безпеці. Стратегічні загрози енергетичної безпеки породжують негативний імпульс, що проходить між системними зв'язками від елемента до елемента економічної системи країни, що включає і енергетику, і взаємодію між іншими елементами підсистем. Або, іншими словами, товарні та фінансові ланцюжки передають негативний імпульс, сформований тією чи іншою несприятливою подією, призводячи до зниження економічної активності та зниження рівня добробуту громадян. У рамках економічної системи відбувається або згасання, або посилення негативного початкового імпульсу, спричиненого реалізацією тієї чи іншої загрози енергетичній безпеці. Виокремлено принципи розвитку механізмів публічного управління забезпеченням енергетичної безпеки: принцип взаємопов'язаності (відповідно до цього принципу розвиток має здійснюватися з урахуванням екологічних, соціальних та економічних наслідків тих чи інших політичних рішень); принцип соціальної відповідальності комерційних компаній, що передбачає їх активну участь у реалізації суспільно важливих програм, що сприяють досягненню збалансованого розвитку; принцип глобальної відповідальності (збалансований розвиток може бути досягнутий лише на світовому рівні, що передбачає об'єднання фінансових, наукових, енергетичних та інших ресурсів світової спільноти); принцип наукового вирішення поточних соціальних, економічних, енергетичних та політичних проблем; принцип рівності всередині одного покоління та між різними поколіннями щодо доступу до ресурсів та можливостей задоволення своїх потреб. Обґрунтовано необхідність формування та реалізації комплексної енергетичної та економічної політики. Підкреслено, що забезпечення енергетичної безпеки в рамках зниження впливу реалізації стратегічних загроз енергетичній безпеці на якість життя населення можливе через формування та реалізацію комплексної енергетичної та економічної політики, спрямованої на створення таких соціально-економічних та фінансових умов, які дозволять нівелювати деструктивний ефект несприятливих стресових явищ.

The article highlights the prospects of development of mechanisms of public administration of energy security. Strategic threats to energy safety insuring are identified. Strategic threats to energy safety generate a negative impulse between system links from element to element of the country's economic system, including both energy and interaction between other elements of subsystems. Or, in other words, commodity and financial chains transmit a negative impulse formed by one or another adverse event, leading to a decrease in economic activity and a decrease in the level of welfare of citizens. Within the economic system, there is either a decay or an increase in the negative initial impulse caused by the implementation of a particular threat to energy security. The principles of development of mechanisms of public administration of energy safety are allocated: the principle of interconnectedness (in accordance with this principle, development should be carried out taking into account the environmental, social and economic consequences of certain political decisions); the principle of social responsibility of commercial companies, which provides their active participation in the implementation of socially important programs that contribute to the achievement of balanced development; the principle of global responsibility (balanced development can be achieved only at the world level, involving the unification of financial, scientific, energy and other resources of the world community); the principle of scientific solution of current social, economic, energy and political problems; the principle of equality within the same generation and between different generations regarding access to resources and opportunities to meet their needs. The necessity of formation and implementation of complex energy and economic policy is

substantiated. It is emphasized that energy safety ensuring within the framework of reducing the impact of the implementation of strategic threats to energy safety on the quality of life of the population is possible through the formation and implementation of a comprehensive energy and economic policy aimed at creating such socio-economic and financial conditions that will level the destructive effect of adverse stress events.

Ключові слова: механізми публічного управління, енергетична безпека, енергетична політика, стратегічні загрози.

Key words: public administration mechanisms, energy safety, energy policy, strategic threats.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На поточному рівні науково-технічного та соціального розвитку стає реальною можливість переходу енергетики, а слідом за нею та економіки, до нової парадигми функціонування. У найбільш загальному вигляді трансформація енергетичного укладу, що склався, характеризується фундаментальними змінами в енергетичній системі, пов'язаними з переходом до нових видів палива і технологій перетворення енергії. Історично перехід до нового енергетичного укладу завжди був пов'язаний з переходом до нового домінуючого виду енергетичних ресурсів (від деревини до кам'яного вугілля, від кам'яного вугілля до нафти, від абсолютного домінування у світовому енергобалансі нафти до збільшення частки природного газу, що використовується) і появою зеленої енергетики. Перехід до стійкої енергетики передбачає впровадження та поширення безлічі різних нових технологій (у тому числі інформаційних) та значну диверсифікацію енергетичного балансу у поєднанні з більш ефективним використанням вуглеводнів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Концепція стійкої енергетики також перебуває у стадії свого становлення: у роботах вчених і практиків рідко зустрічаються комплексні, всебічні дослідження структури, динаміки та закономірностей розвитку стійкої енергетики. Вивчаючи проблеми енергетики, дослідники часто концентруються на більш вузьких проблемах: розвиток поновлюваних джерел енергії, способи зниження викидів парникових газів, підвищення енергоефективності економіки, посилення енергетичної безпеки та інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є виокремлення перспектив розвитку механізмів публічного управління забезпеченням енергетичної безпеки.

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується поставити та вирішити такі завдання:

- визначити стратегічні загрози енергетичній безпеці;
- обґрунтувати необхідність формування та реалізації комплексної енергетичної та економічної політики;
- виокремити принципи розвитку механізмів публічного управління забезпеченням енергетичної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблема впливу реалізації загроз енергетичної безпеки на якість життя населення ставить питання необхідності вирішення проблем забезпечення енергетичної безпеки у межах всієї соціально-економічної системи, а не лише в межах національної енергетики. Стратегічні загрози енергетичної безпеки породжують негативний імпульс, що проходить між системними зв'язками від елемента до елемента економічної системи країни, що включає і енергетику, і взаємодію між іншими елементами підсистем. Або, іншими словами, товарні та фінансові ланцюжки передають негативний імпульс, сформований тією чи іншою несприятливою подією, призводячи до зниження економічної активності та зниження рівня добробуту громадян. У рамках економічної системи відбувається або згасання, або посилення негативного початкового імпульсу, спричиненого реалізацією тієї чи іншої загрози енергетичній безпеці. Імпульс посилюється, коли внаслідок неефективної роботи системи він прискорює внутрішні деструктивні процеси, що призводить до зниження якості життя населення [2; 4].

Негативний імпульс може мати різну природу, проте в кінцевому підсумку він негативно впливає на якість життя населення, призводячи до зниження як реально наявних доходів, так і темпів економічного зростання.

Поширення негативного імпульсу не може бути одностороннім (лінійним) з одного сегмента до іншого. Потрапляючи до наступного сегмента свого впливу, імпульс видозмінюється і з ланцюжках міжсистемних зв'язків ініціює нові негативні зміни у сегментах свого первісного поширення.

Фактично чим нижча виробнича та економічна ефективність енергетичних компаній, чим вища монополізація енергетичного ринку, чим нижча якість та кількість міжсистемних зв'язків тощо, тим вищий деструктивний ефект реалізації стратегічної загрози в енергетичній системі, що призводить до зниження рівня добробуту громадян [2; 3].

Коли провідну роль у національній економіці відіграє енергетичний сектор, виробнича діяльність слабо диверсифікована, а багато фірм-виробників працюють з низьким "запасом міцності" (мають високу точку беззбитковості), тоді негативні процеси, зумовлені реалізацією загроз енергетичній безпеці, призводять до лавиноподібного ефекту, вираженого у падінні сукупного попиту та ділової активності. Соціальна сфера може посилювати деструктивний ефект негативного імпуль-

су насамперед через високий ступінь соціальної нерівності, низьку мобільність трудових ресурсів та високий рівень корупції, що призводить до зниження адаптивних механізмів економіки та кризових явищ [1; 4].

Забезпечення енергетичної безпеки в рамках зниження впливу реалізації стратегічних загроз енергетичній безпеці на якість життя населення можливе через формування та реалізацію комплексної енергетичної та економічної політики, спрямованої на створення таких соціально-економічних та фінансових умов, які дозволять нівелювати деструктивний ефект несприятливих стресових явищ.

Комплексний соціально-економічний розвиток, що дозволяє вирішувати проблему забезпечення енергетичної безпеки за рахунок підвищення адаптивних властивостей енергетичних та економічних систем, зниження чутливості рівня добробуту громадян до стресів різної природи тощо може бути забезпечено в рамках реалізації концепції сталого розвитку [2; 3].

Зокрема, в рамках концепції сталого економічного розвитку повинні бути сформульовані наступні принципи такого розвитку, інтегровані у практику вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем.

1. Принцип взаємопов'язаності. Відповідно до цього принципу розвиток має здійснюватися з урахуванням екологічних, соціальних та економічних наслідків тих чи інших політичних рішень.

2. Принцип соціальної відповідальності комерційних компаній, що передбачає їх активну участь у реалізації суспільно важливих програм, що сприяють досягненню збалансованого розвитку.

3. Принцип глобальної відповідальності. Збалансований розвиток може бути досягнутий лише на світовому рівні, що передбачає об'єднання фінансових, наукових, енергетичних та інших ресурсів світової спільноти.

4. Принцип наукового вирішення поточних соціальних, економічних, енергетичних та політичних проблем.

5. Принцип рівності всередині одного покоління та між різними поколіннями щодо доступу до ресурсів та можливостей задоволення своїх потреб [1; 4].

Таким чином, концепцію сталого розвитку можна визначити як концепцію збалансованого розвитку, спрямовану на забезпечення балансу інтересів сьогодення та майбутніх поколінь, балансу інтересів суспільства та довкілля, балансу інтересів різних представників суспільства тощо. Незважаючи на те, що концепція сталого розвитку ще перебуває на стадії становлення, сам факт входження цієї концепції в сучасний науковий та політичний дискурс позитивно впливає на практику управління.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

У цілому, як результат проведеного дослідження, у роботі було отримано такі висновки.

1. Визначено стратегічні загрози енергетичній безпеці. Фактично чим нижча виробнича та економічна ефективність енергетичних компаній, чим вища монополізація енергетичного ринку, чим нижча якість та кількість міжсистемних зв'язків тощо, тим вищий деструктивний ефект реалізації стратегічної загрози в енер-

гетичній системі, що призводить до зниження рівня добробуту громадян.

2. Обґрунтовано необхідність формування та реалізації комплексної енергетичної та економічної політики. Підкреслено, що забезпечення енергетичної безпеки в рамках зниження впливу реалізації стратегічних загроз енергетичній безпеці на якість життя населення можливе через формування та реалізацію комплексної енергетичної та економічної політики, спрямованої на створення таких соціально-економічних та фінансових умов, які дозволять нівелювати деструктивний ефект несприятливих стресових явищ.

3. Викоремлено принципи розвитку механізмів публічного управління забезпеченням енергетичної безпеки: принцип взаємопов'язаності (відповідно до цього принципу розвиток має здійснюватися з урахуванням екологічних, соціальних та економічних наслідків тих чи інших політичних рішень); принцип соціальної відповідальності комерційних компаній, що передбачає їх активну участь у реалізації суспільно важливих програм, що сприяють досягненню збалансованого розвитку; принцип глобальної відповідальності (збалансований розвиток може бути досягнутий лише на світовому рівні, що передбачає об'єднання фінансових, наукових, енергетичних та інших ресурсів світової спільноти); принцип наукового вирішення поточних соціальних, економічних, енергетичних та політичних проблем; принцип рівності всередині одного покоління та між різними поколіннями щодо доступу до ресурсів та можливостей задоволення своїх потреб.

Література:

1. Земляний М.Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи / М.Г. Земляний // Стратегічна панорама. — 2009. — № 2. — С.56—64.

2. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 241 с.

3. Пудичева Г. Енергетична безпека підприємств в контексті сталого розвитку економіки. Вісник соціально-економічних досліджень. 2016. Вип. 1. № 60. С. 179—185.

4. Стогній Б. С., Кириленко О. В., Денисюк С. П. Енергетична безпека України. Світові та національні виклики. Київ: Українські енциклопедичні знання, 2006. 408 с.

References:

1. Zemlianyi, M. H. (2009). "To assess the level of energy security. Conceptual approaches", *Stratehichna panorama*, vol. 2, pp. 56—64.

2. Moroz, O. V., Karachyna N. P., Shyian A. A. (2011), *Kontseptsiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva: monohrafiia* [Concept of economic safety of modern enterprise: monograph], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.

3. Pudycheva, H. (2006). "Bulletin of Socio-Economic Research", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, vol. 1, issue 60, pp. 179—185.

4. Stohnii, B. S., Kyrylenko O. V., Denysiuk S. P. (2006), *Enerhetychna bezpeka Ukrainy. Svitovi ta natsionalni vyklyky* [Energy safety of Ukraine. World and national challenges], *Ukrainski entsyklopedychni znannia*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2023 р.